T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

KIRIM VE KAFKASYA'DAN DİYARBAKIR VE ÇEVRESİNE GÖÇLER (1876-1914): ELAZIĞ, MALATYA, MARDİN VE DİYARBAKIR ÖRNEĞİ

Hazırlayan
Hakan ASAN

Danışman
Prof. Dr. Süleyman DEMİRCİ

Doktora Tezi

Haziran 2016
KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

KIRIM VE KAFKASYA'DAN DİYARBAKIR VE ÇEVRESİNE GÖÇLER (1876-1914): ELAZIĞ, MALATYA, MARDİN VE DİYARBAKIR ÖRNEĞİ

Hazırlayan
Hakan ASAN

Danışman
Prof. Dr. Süleyman DEMİRCİ

Doktora Tezi

Haziran 2016
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Hakan ASAN

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

Kırım ve Kafkasya'dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler (1876-1914): Elazığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır Örneği adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hakan ASAN

Prof. Dr. Süleyman DEMİRCİ

ABD Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

iii

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Süleyman DEMİRCİ danışmanlığında **Hakan ASAN** tarafından hazırlanan **"Kırım ve Kafkasya'dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler (1876-1914): Elazığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır Örneği"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

15 /06 / 2016

JÜRİ:

Danışman: Prof. Dr. Süleyman DEMİRCİ

Üye: Prof. Dr. Özen TOK

Üye: Doç. Dr. Yahya BAHÇECİ

Üye: Doç. Dr. Efkan UZUN

Üye: Doç. Dr. Ramazan GÜNAY

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 14/7/16 tarih ve ....15..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

.....

.....

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Göç, iltica ve iskân konuları dünyanın her tarafında benzer trajik sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Türk tarihinde ve Türk sosyal hayatında derin izler bırakmış olan Kırım ve Kafkasya göçlerinin anlaşılması sosyal, ekonomik ve siyasî tarih açısından oldukça önemli bir husustur. Mevcut sosyo-kültürel ve siyasî yapı bilindiği üzere sadece bugünün eseri değildir. Bu sebeple kişilerin yaşadıkları toplumu anlamaları için onun sosyo-kültürel yapısını ve tarihi sürecini iyi kavraması gerekmektedir. Ancak bu şekilde geleceğe dönük projeler oluşturulabilir ve gelecekle ilgili sorunlara çözüm bulanabilir.

Coğrafi olarak Elazığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır'ı içerisine alan bölge incelenerek çalışmamız dört bölümden oluşturulmuştur. Öncelikle Karadeniz'in kuzeyinden gelen göç hareketinin anlaşılması için göçün tarihsel arka planı incelenmiştir. Diyarbakır ve çevresine yapılan göçlerin sebepleri ve göç öncesinde Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu hazırlıklar irdelenmiştir. Söz konusu coğrafyaya iskân edilen muhacirler ile iskân sırasında ve sonrasında muhacirlere yönelik yapılan yardımlar araştırılmıştır. Ayrıca göç ve iskân çerçevesinde ortaya çıkan problemler ile bunların çözüm yolları üzerinde durulmuştur.

Tez çalışmamda her zaman yakın ilgi, destek ve teşviklerini esirgemeyen, haklı tenkit ve ikazlarıyla çalışmalarımı yönlendiren hocam Prof. Dr. Süleyman DEMİRCİ'ye şükranlarımı sunarım. Tezin akademik izleme süreci boyunca fikirlerine müracaat edip yardımlarını gördüğüm hocam Prof. Dr. Abdullah SAYDAM'a ve Prof. Dr. Özen TOK'a müteşekkirim. Çalışmama desteklerinden dolayı Türk Tarih Kurumu'na teşekkürü bir borç bilirim. Eğitim süresince maddi ve manevi destekleriyle yanımda olan babam Hüseyin ASAN ve annem Sadiye ASAN'ın şahsında tüm aileme teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca saha araştırmalarımız sırasında yardımları dokunan **vatandaşlarımıza** teşekkür ederim.

Hakan ASAN
Diyarbakır, Haziran 2016

KIRIM VE KAFKASYA'DAN DİYARBAKIR VE ÇEVRESİNE GÖÇLER (1876-1914): ELAZIĞ, MALATYA, MARDİN VE DİYARBAKIR ÖRNEĞİ

Hakan ASAN

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Haziran 2016

Danışman: Prof. Dr. Süleyman DEMİRCİ

KISA ÖZET

Kırım ve Kafkasya'da, Rusya'nın baskısına maruz kalan ve Osmanlı Devleti'ne sığınan insanlarla ilgili şimdiye kadar genel çalışmalar yapılmıştır. Yaptığımız incelemeler sonunda mahalli alanda çalışmaların yapılmasına ihtiyaç olduğu görülmüştür. Bu amaçla, 1876-1914 yılları arasında Diyarbakır ve çevresi esas alınarak mahalli bir çalışmanın yapılması hedeflenmiştir. Coğrafi olarak Elazığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır'ı kapsayan bölge inceleme alanı olarak seçilmiştir.

Dış güçlerin, Diyarbakır ve çevresine yönelik muhacir iskân siyaseti üzerinde etkili olmasının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin de kendine ait iskân politikası bulunuyordu. Çalışmada, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki düzen ve asayişi sağlama isteğinin muhacir politikasına etkisi irdelendi. Söz konusu coğrafyaya gelen muhacirlerin izlediği yol ile muhacirlerin yolculuk esnasında yaşadığı olumsuz olaylar ortaya çıktı. Ayrıca iskân öncesi yapılan arazi tarama faaliyetleriyle iskâna yönelik diğer çalışmalar ve muhacirlerin iskânları sırasında söz konusu bölgede görevlendirilen memurların çalışmaları incelenmiştir.

Çalışmada; muhacirlerin nereden geldikleri, hane ve nüfus bilgileri, bölge dâhilinde iskân edildikleri yer, sevk edilen muhacirlere devlet tarafından yapılan yardımlar ve iskân sonrasında yaşanan gelişmeler gibi muhtelif konular tahlil edilmiştir. Bunların yanı sıra; eşkıya ve aşiretlerin, muhacirlerin iskânı üzerindeki etkisiyle iskân sonrasında bölgede yaşayan aşiret ve gayrimüslim nüfusun muhacirler ile ilişkileri üzerinde değerlendirme yapılmıştır.

Ayrıca göç ve iskân çerçevesinde yaşanan sorunlar ve bunların çözüm yolları üzerinde durulmuştur. Burada muhacirlerin sebep olduğu sorunlar, muhacirlerin karşılaştığı sorunlar ve Osmanlı Devleti'nin çözüm yolları araştırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin, muhacirlerin iskânı sırasında ve sonrasında ortaya çıkan sorunları giderme çabası incelemeye tabi tutuldu. Bu sorunların devleti, muhacirleri ve yerli halkı etkilediği muhakkaktır. Osmanlı Devleti, muhacirleri toplumun bir ferdi ve devletin bir vatandaşı hâline getirmeyi amaçladı.

Çalışmamızda yararlandığımız kaynakların büyük çoğunluğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne ait belgeler ve diğer ilk elden kaynaklardır. Bunun yanı sıra Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türk Kızılayı Arşivi, Takvim-i Vakâ-i Gazetesi, Diyarbekir Vilayet Gazetesi, İngiliz konsolos raporları ve mektuplarının tıpkı basımı ve konu ile alakalı tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Kırım, Diyarbakır, Malatya, Elazığ, Mardin

IMMIGRATIONS FROM CRIMEA AND CAUCASIA TO THE REGION AROUND THE PROVINCE OF DIYARBAKIR (1876-1914): THE CASE STUDY OF THE PROVINCES OF ELAZIG, MALATYA, MARDİN AND DIYARBAKIR

Hakan ASAN

Erciyes University, Instıtute For Social Sciences

PhD Thesis, June 2016

Supervisor: Prof. Dr. Süleyman Demirci

ABSTRACT

There have been numerous studies reporting on the Crimean and Caucasian immigrants that took refuge in the Ottoman Empiredue to the Russian oppression. However, literature reviews indicate that there is little documentation on regionalissues regarding these immigrants. To this end, the present study aimed to provide a regionalaccount of the immigrants that took refuge in and around the province of Diyarbakir between 1876 and 1914. The region investigated included the provinces of Elazig, Malatya, Mardin,and Diyarbakır.

The immigrant settlement policy administered in and around the province of Diyarbakir was not only governed by the Immigrant Settlement Policy of the Empire but also was influenced by foreign powers. The influence of the imperial attempts,which were performed to ensure state and public order, on the Immigrant Settlement Policy of the Empire has been investigated by previous studies. Moreover, the routes employed by the immigrants heading for the province of Diyarbakir and the ordeals experienced by the immigrants during their journeys have also been studied. In addition to these studies, there are numerous records indicating the terrain scanning activities and some other activities that were performed prior to the settlement of the immigrants and reporting on the officials employed in the region during the settlement processes.

In this study, a number of issues regarding the immigrants that arrived in region including the province of Diyarbakir were investigated. These issues included the location of departure, demographic profiles of the immigrants, the location of settlement within the region, the aids provided to the immigrants by the Ottoman Empire, and the events that took place after the settlement. Moreover, the banditry activities performed

in the region, the influence of the local tribes on the settlement of the immigrants, and the relationships of the immigrants with the local tribes and the non-Muslim residents were also evaluated. In addition to these, a special focus was laid on the problems encountered by the immigrants during the immigration and the settlement. In particular, the problems caused and encounteredby the immigrants and the solutions provided by the Ottoman Empire were investigated.

The study also investigated the imperial attempts that were performed to eliminate the problems that emerged both during and after the settlement. It would be wise to assert that these problems influenced not only the Empire but also the immigrants and the local residents. The collective aim of the attempts performed by the Empire was to acknowledge the immigrants as ordinary individuals and citizens of the Ottoman Empire.

The sources used in this study mostly included the recordsof the Prime Minister's Ottoman Archives and some other first-hand records. In addition, the Prime Minister’s Republic Archives, the Turkish Red Crescent Archives, the archives of official gazette of the Ottoman State (Takvim-iVakâyi)and the Diyarbakir Provincial Gazette, and the reports and the letters of the British Consulate were also employed.

Key words: Caucasia, Crimea, Diyarbakir, Malatya, Elazig, Mardin

İÇİNDEKİLER

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI ..... İİ
KABUL VE ONAY SAYFASI ..... İİ
ÖNSÖZ ..... İV
KISALTMALAR ..... Xİİ
TABLOLAR, HARİTALAR VE GRAFİKLER ..... XİV
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 13
1. TARİHSEL ARKA PLAN 13
1.1. OSMANLI İSKÂN SİSTEMİ 13
1.1.1. Klasik Osmanlı Devlet Sisteminde Zorunlu Yer Değiştirme ve İskân 13
1.1.2. XIX. Yüzyılda Osmanlı İskân Siyasetindeki Gelişmeler 16
1.2. GÖÇ VEREN BÖLGELER 20
1.2.1 Kırım 20
1.2.2. Kafkasya 23
1.3. KIRIM-KAFKASYA GÖÇLERİ 27
1.3.1.Kırım-Kafkas Muhacirlerin İskânı 32
1.3.2. Kırım-Kafkasya Göçlerinin Etkisi 39
İKİNCİ BÖLÜM 45
2. DİYARBAKIR VE ÇEVRESİNE GÖÇÜN SEBEPLERİ VE HAZIRLIKLAR 45
2.1. GÖÇLERİN SEBEPLERİ 45
2.1.1. Müsait Arazinin Olması 46
2.1.2. Dış Baskılar ve Jeopolitik Konum 49
2.1.3. Osmanlı Devleti'nin Bölgeye Yönelik İskân Politikası 54
2.1.3.1. Bölgede Asayiş ve Düzen Sağlanma isteği 54
2.1.3.2. Ailelerin Birleştirilmesi İsteği ve Toplu İskân 57
2.1.3.3. Muhacirlerin Rahatının Arttırılmak İstenmesi 60
2.1.3.4. Diğer Sebepler 62
2.2. MUHACİRLERİN İSKÂNI ÖNCESİ YAPILAN HAZIRLIKLAR 65
2.2.1. Rusya Konsolosları ile Muhacirlere Yönelik Haberleşme 65
2.2.2. Muhacirlerin Yolculuğu 67
2.2.3. İskân Olunacak Arazilerin Belirlenmesi 72
2.2.4. İskân İçin Görevlendirmeler 80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 86
3. DİYARBAKIR VE ÇEVRESİNE GÖÇ VE İSKÂN 86
3.1. 1876 Öncesi Göç ve İskân 86
3.2. 1876 Sonrası Göç ve İskân 105
3.2.1. Diyarbekir-Mardin 105
3.2.2. Mamüretülaziz-Malatya 121
3.3. MUHACİRLERE YAPILAN YARDIMLAR 137
3.3.1. Yerli Halkın Muhacirlere Yardımları 137
3.3.2. Devletin Muhacirlere Yönelik Yardımları 140
3.3.2.1.Yol Masrafının Karşılanması 143
3.3.2.2. Yevmiye Masrafı 143
3.3.2.3. Zaruri İhtiyaçların Tedariki 145
3.3.2.3.1. Ekmek ve Tayinat İhtiyacının Karşılanması 145
3.3.2.3.2. Giyecek, Yakacak ve Kira Yardımı 146
3.3.2.4. Hane İnşası 148
3.3.2.5. Arazi Bulma ve Tarım İhtiyaçlarını Karşılama 149
3.3.2.6.Tarımsal Araç ve Gerecin Sağlanması 153
3.3.2.7. Vergi-Borç Affı 156
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 159
4. SORUNLAR VE DEVLETİN ÇÖZÜM YOLLARI 159
4.1. MUHACİRLERDEN KAYNAKLI SORUNLAR 159
4.1.1. İskân Sorunu 159
4.1.1.1. Muhacirlerin Yerleşmek İstememeleri ve İzinsiz Yer Değiştirmeleri 159
4.1.1.2. Muhacirlerin Ana vatanlarına Geri Dönme İstekleri 162
4.1.2. Eşkıyalık Faaliyetleri ve Asayiş Problemleri 164
4.1.2.1. Vatandaşlara Karşı Yapılan Eşkıyalık Faaliyetleri ve Asayiş Problemleri 166
4.1.2.1.1.Yerel Halka Karşı 166
4.1.2.1.2. Aşiretlere Karşı 171
4.1.2.1.3. Gayrimüslimlere Karşı 175
4.1.2.1.4. Devlete Karşı Yapılan Eşkıyalık Faaliyetleri ve Asayiş Problemleri 179
4.1.3. İdari Taksimata Olumsuz Etkileri 183
4.2. MUHACİRLERİN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR 186
4.2.1. İskânın Uzun Sürmesi 187
4.2.2. Sağlanan İmkânların ve Yardımların Yetersiz Olması 189
4.2.3. Yapılan Yardımların Kesilmesi 191
4.2.4. Bölgesel Farklılıklardan Kaynaklanan Sorunlar 193

4.2.5. Yöneticilerin Sebep Olduğu Sorunlar 195
4.2.6. Yerli Ahalinin ve Aşiretlerin Muhacirlere Yönelik Olumsuz Davranışları 197
4.2.7. Muhacirlere Yönelik Gerçeği Yansıtmayan Şikâyetler 202
4.2.8. Hastalıklar 206
4.3. DEVLETİN OLUMSUZLUKLARI ENGELLEME VE MUHACİRLERİN UYUMUNU SAĞLAMA POLİTİKASI 208
4.3.1. Devletin Olumsuzlukları Engelleme Çabası 208
4.3.1.1 Askerî Tedbirler ve Sürgünler 208
4.3.1.2. Muhacirlerin Günlük Hayata Uyumuna Yönelik Çalışmalar 212
4.3.2. Muhacirlerin Uyumunun Sağlanması Çabası 215
4.3.2. 1. Askere alınma 215
4.3.2. 2. Memuriyete Alınma 224
SONUÇ 227
KAYNAKÇA 232
İNDEKS 262
EKLER 268
ÖZ GEÇMİŞ 286

KISALTMALAR

A. DVN.	Sadâret Divân (Beylikçi) Kalemi
A. MKT. MHM.	Sadâret Mektûbî Kalemi, Mühime Kalemi (Odası)
A. MKT. NZD.	Sadâret Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir
A. MKT.	Sadâret Mektûbî Kalemi
A. MKT. UM.	Sadâret Mektûbî Kalemi, Umum Vilâyet
A.Ü.D.T.C.F.	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Bkz.	Bakınız
BCA.	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO. AYN.d.	Bâb-ı Âlî Evrâk Odası Ayniyât Defteri
c.	Cilt
C.	Cemaziyelahir
Ca.	Cemaziyelevvel
C. DH.	Cevdet Tasnifi, Dâhiliye
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DH. EUM. 2. Şb.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube
DH. EUM. ECB.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Ecânib Kalemi
DH. İD.	Dâhiliye Nezâreti, İdarî Kısım Belgeleri
DH. MHC.	Dâhiliye Nezâreti, Muhacirîn Riyâseti (Komisyonu)
DH. MKT.	Dâhiliye Nezâreti, Mektûbî Kalemi
DH. MUİ.	Dâhiliye Nezâreti, Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi
DH. SAİDd.	Dâhiliye Nezâreti, Sicil-i Ahvâl İdâre-i Umumiyesi
DH. ŞFR.	Dâhiliye Nezâreti, Şifre Kalemi
DH.TMIK.M.	Dâhiliye, Tesri'-i Muâmelât ve Islahât Komisyonu
DH. TMIK. S.	Dâhiliye Islahat
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Haz.	Hazırlayan
HR. HMŞ. İSO.	Hâriciye Nezâreti, Hukuk Müşâvirliği İstişâre Odası
İ. DH.	İrade, Dâhiliye

İ.MVL.	İrade, Meclis-i Vâlâ
İ. ŞD.	İrade, Şûrâ-yı Devlet
L.	Şevval
M.	Muharrem
MAD.d.	Maliyeden Müdevver Defter
MV.	Bâb-ı Âlî Evrâk Odası Meclis-i Vükelâ Mazbatası
MVL.	Meclis-i Vâlâ Riyâseti
N.	Ramazan
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
R.	Rebiü'l-ahir
Ra.	Rebiü'l-evvel
S.	Sayı
s.	Sayfa
SBE.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBF.	Siyasal Bilgiler Fakültesi
ss.	Sayfa Sayısı
Ş.	Şaban
ŞD.	Bâb-ı Âlî Evrâk Odası, Şûra-yı Devlet
TKA.	Türk Kızılayı Arşivi
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
Y. A. Hus.	Yıldız, Sadâret Husûsî Maruzât Evrâkı
Y. A. Res.	Yıldız, Sadâret Resmî Maruzât Evrâkı
Y. MTV.	Yıldız, Mütenevvî Maruzât Evrâkı
Y. PRK. KOM.	Yıldız, Perâkende Evrâkı, Komisyonlar Maruzâtı
Z.	Zilhicce
Za.	Zilkada
ZB.	Zabtiye

TABLOLAR, HARİTALAR VE GRAFİKLER

Tablo 1: Arabistan, Halep ve Diyarbakır'a Sürgün Edilen Kıpti Muhacirler……..…..64
Harita 1:1876-1914'de Kafkasya'dan Gelen Muhacirlerin Karayolu Güzergâhı..... 69
Harita 2: İran Toprakları Üzerinden Gelen Muhacirlerin Güzergâhı (1876-1914)….....70
Harita 3: Kırım ve Kafkasya Muhacirlerinin Deniz Güzergâhı (1876-1914)……..….71
Tablo 2: 1878'de Diyarbekir Vilayetindeki İskâna Müsait Arazi Miktarı……..….74
Tablo 3: 1883'de Ergani Sancağındaki Müsait Hane Miktarı……...……75
Tablo 4: 1890'da Diyarbekir ve Mamüretülaziz'deki Müsait Arazi Miktarı……..…..75
Tablo 5: 1890'da Diyarbekir ve Mamüretülaziz'deki Müsait Arazi Detayı……...…76
Tablo 6: 1891'de Keban Madeni'ndeki Müsait Arazi Detayı……..…..…76
Tablo 7: 1906'da Nusaybin Kazasındaki Müsait Arazi Miktarı……...…..78
Tablo 8: 1909'da Mardin Sancağındaki Müsait Arazi Miktarı……..……79
Tablo 9: 1887'de Diyarbekir, Maden ve Siverek'teki Müsait Arazi Miktarı……80
Tablo 10: 1878 öncesi Bölgeye İskânlardaki Çeşitli Görevli Kişiler…….....81
Tablo 11 : Diyarbekir İskân-ı Muhacirin Memuru Ahmet Bey...……...……..……82
Tablo 12: 1882 Sonrası Bölgedeki İskân-ı Muhacirin Memurları……..……...84
Harita 4: 1876 Öncesi Kırım ve Kafkasya Muhacirlerinin Göç Güzergâhı……..…87
Grafik 1: 1859 Tarihinde Malatya Kazasına İskân Edilen Nogay Muhacir Kafilesi.....88
Harita 5: 1865 Tarihinde Çeçen Muhacirlerin Güzergâhı……..……...95
Harita 6: Habur Nehri Çevresine İskân Edilek Muhacirlerin Arazileri…… 96
Tablo 13: Çölde Vaki Abdülaziz ve Şeyh Bakar Dağlarıyla Resulayn ve Habur Nehrinin Çevresindeki Muhacir İskân Arazileri……...……..97
Grafik 2: 1865'de Harput Sancağındaki 300 Hane Muhacirinin İskân Durumu……...99
Tablo 14: 1876 Öncesi Bölgeye Sevk ve İskân Edilen Muhacirler……...…...104
Harita 7: 1876-1914'de Bölgeye Gelen Muhacirlerin Göç Güzergâhı……....105
Tablo 15: 1882'de Diyarbakır'a bağlı Şark Nahiyesine Yerleştirilen Muhacirler…...107
Grafik 3: 1882 Tarihinde Karaz Köyüne İskân Edilen Muhacir Kafilesi……...….109
Tablo 16: 1893'de Diyarbekir'e Sevk ve İskân Edilen Muhacir Nüfus……...…..110
Tablo 17: 1900'da Diyarbekir'deki Muhacir İskânına Uygun Hane Cetveli……...111
Tablo 18: 1885'de Çeşitli Vilayetlerdeki Muhacir İskân Cetveli……...……..118
Tablo 19: Ergani Kazasındaki Çerkez Muhacirleri….. ……..…….119
Tablo 20: Ergani Kazasındaki Kars Muhacirleri……...……...119
Tablo 21: 1876 Sonrası Diyarbekir'e Sevk ve İskân Edilen Muhacirler…….....120

Tablo 22: Malatya Sancağı'nın İtibarlı Kişileri ……..…..……121
Grafik 4: Malatya ve Behisni'de Misafir ve Meskûn Toplam Muhacir Nüfusu…..…122
Tablo 23: Malatya ve Behisni'de Mevcut Muhacirin Toplam Nüfusu……...……..122
Tablo 24: Harabe'deki Misafir ve Mevcut Olan Toplam Muhacir Nüfusu.…..……...123
Grafik 5: Harabe'deki Misafir-Mevcut Olan Nüfusun Cinsiyet ve Yaş Durumu…...123
Tablo 25: Harabe'deki Mevcut Muhacir Nüfusunun Cinsiyet Durumu……...…124
Tablo 26: Harabe'deki Misafir Muhacir Nüfusunun Cinsiyet Durumu……...124
Grafik 6: Harabe'deki Misafir Muhacir Nüfusun Bulunduğu Mahaller……..……...124
Tablo 27: Behisni'deki Mevcut Muhacirin Nüfusu……...……..125
Tablo 28: 15.07.1893'de Mamüretülaziz'e İskân Edilen Muhacir Nüfusu……..……130
Tablo 29: 1876 Sonrası Mamüretülaziz ve Malatya'ya Gönderilen Muhacir Nüfusu.136
Tablo 30: Diyarbekir Vilayeti'nden Yapılan Yardımlar…….....……138
Tablo 31: Mamüretülaziz Vilayeti'nden Yapılan Yardımlar…..……...……...…...…..139
Tablo 32: Muhacirlere Ait Hayvanların İaşe Masraflarına Örnekler……...145
Tablo 33: 25 Hane Çerkez ve 10 Hane Çeçen Muhacire Verilen Arazi Miktarı...…...150
Tablo 34: 2 Hane Muhacir İçin Yapılan Hane ve Tarım Yardımı……...….154
Grafik 7: Muhacirlerin Ahaliye Karşı Yaptığı Eşkıyalık Faaliyetleri……..179
Grafik 8: Ahalinin Muhacirlere Yönelik Yaptığı Olumsuz Davranışları……. ...203

GİRİŞ

İnsanoğlunun yaşamı süresince karşılaşabileceği en talihsiz olaylardan birisi, yıllarca yaşadığı topraklardan zorunlu olarak göç etmek zorunda kalmasıdır. Göç; her türlü askerî, ekonomik ve kültürel baskıya maruz kalan insanların başvuracakları en son çaredir. Tarih boyunca bireylerin hayatlarına etki eden olgulardan biri olmasının yanı sıra, göçe maruz kalan kişilerin hafızasından çıkmayarak nesiller boyu etkisini gösterir. Bununla birlikte göç etmek zorunda kalan kişiler, gitmiş olduğu yeni vatanlarında bulunan eski ahali karşısında kabul edilme problemi ile karşılaşır.

Göç, zamanla sadece sayısal verilerle ölçülebilen bir hareket olmaktan çıkar ve toplumsal dinamiği artıran bir nitelik kazanır. Bu nedenle göçü sadece bireylerin yeni bir bölgeye yerleşmesi olarak anlamamak gerekir. Daha geniş tanımıyla göç olgusu; üzerinde düşünülüp çalışılması gereken askerî, siyasî, sosyal, malî ve hukukî meseleleri içermektedir.

İnsanoğlu, kendi isteğiyle yer değiştirebildiği gibi bazen de hariçten gelen ve mecbur kalınan şartlar nedeniyle göç edebilmektedir. Osmanlı Devleti'nde de görülen bu durumun farklı sebepleri bulunabilmektedir. Osmanlı klasik sisteminde; zorunlu yer değiştirme ve iskân faaliyetlerini belirleyen, zamana ve şartlara göre değişebilen çeşitli etkenler vardır.

Osmanlı Devleti, merkezi denetlemeye önem verdiğinden nüfus ve nüfusa bağlı gelişmeleri yakından takip ederek gerektiğinde müdahaleci bir politika izlemiştir. Tarımsal nüfusun azalmasına müsaade etmediği gibi gerek gördüğü durumlarda bir bölgedeki nüfusu daha da arttırma yoluna müracaat etmiştir. Bu durum, sadece Osmanlı'da bulunmayıp o dönemde var olan sair devletler tarafından da uygulanmıştır.

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde siyasî ve askerî gelişmelerin meydana geldiği bir zaman dilimi olmasının yanı sıra demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlerin etkili olduğu bir dönemdir. Bu sebeple yeni toprakların feth edildiği dönemlerde takip edilen iskân siyaseti mahiyet değiştirdi. Bunun yerine mevcut sınırlar

içerisinde farklı bir siyaset uygulanmak zorunda kalındı. Bunun en önemli nedeni toprak kayıplarıyla birlikte sınırların daralması ve bu sürecin beraberinde getirdiği sonuçlarıdır.

Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesiyle beraber göç etmek zorunda kalan nüfusun miktarı da artmıştır. Sınırları daralan devletin eski topraklarında bulunan veya hiçbir zaman Osmanlı sınırları içerisinde bulunmamasına rağmen Ruslar'dan daha ziyade dinî sebeplerden dolayı kendisini Osmanlı'ya yakın gören çeşitli Müslüman topluluklar Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunan topraklara göç etmiştir.

Sınırlarını Kırım ve Kafkasya'ya doğru genişleten Rusya, o topraklarda bulunan Müslüman nüfusa karşı olumsuz tavır takındı ve onları göç etmeye zorladı. Bunun neticesinde burada bulunan insanlar meskûn bulundukları topraklardan ayrılmak zorunda kaldı. Göç etmek zorunda kalan insanlar, olumsuz şartlar nedeniyle yollarda hayatlarını kaybediyordu. Salgın hastalıklar nedeniyle de bu ölümler görülmemiş boyutlara ulaştı. Bunun yanı sıra yoksul olan bu insanların maddi imkânsızlıklar nedeniyle kullanmak zorunda oldukları gemiler, deniz seyahatine elverişli değildi. Bu sebeplerle elverişsiz gemiler bir müddet sonra batabiliyordu. Benzeri sebeplerle birlikte söz konusu göçler tam olarak insani bir felaket ile sonuçlandı.[1]

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlar, Rumeli, Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu'ya çeşitli etnik kökene mensup Müslüman nüfus geldi. Osmanlı Devleti, üstesinden gelmeye çalıştığı birçok sorunun yanı sıra ülkenin iç kesimlerine doğru göç eden bu insanların problemleriyle de ilgilenmek zorunda kaldı. Fiilen veya hukuken Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış olan topraklardan göç eden bu insanlar, Osmanlı vatandaşlığına alınarak uygun arazilerde iskâna tabi tutuluyordu. Osmanlı sınırlarının dışından gelip Osmanlı'ya sığınarak sonraki hayatını burada devam ettirmek isteyen ve Osmanlı Devleti tarafından kabul edilen bu insanlara muhacir sıfatı verildi.[2] Gerek bir antlaşma neticesinde gerekse kaçmak suretiyle Osmanlı'ya sığınan ve Osmanlı vatandaşlığına kabul edilen bu kişilere askerlik ve vergi hususlarında da bazı kolaylıklar sağlandı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), büyük bir mücadeleye sahne olan ve oldukça fazla sayıdaki insanın etkilendiği çok boyutlu bir savaştır. Çok fazla can ve mal

[1] Brian Glyn Williams," Hijra and Forced Migration from Nineteenth-Century Russia to the Ottoman Empire", *Cahiers du Monde Russe*, No: 41/1, 2000, s. 93-94.
[2] 1913 tarihli İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesi'nde muhacirler için; "*hüküme-ti metbû'alarından istihsâl-i mezunîyetle terk-i tâbiyet ederek gelenler*" şeklinde tanım yapılmaktadır. *İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesi*, Matba-i Amire, İstanbul 1329, s. 2-3.

kaybına yol açan ve Osmanlının mağlubiyetiyle biten bu savaşın neticesinde birçok insan yerini-yurdunu terk ederek Osmanlı topraklarına göç etti.

Gerek 93 Harbi öncesinde gerek sonrasında, Kırım, Kafkasya ve Rumeli'de, Rusya'nın baskısına maruz kalan ve Osmanlı Devleti'ne sığınan insanlarla ilgili şimdiye kadar çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yaptığımız incelemeler esnasında mahalli alanda çalışmaların yapılmasına ihtiyaç olduğu görülmüştür. Bu amaçla, daha önce 1876-1914 yılları arasında Kırım ve Kafkasya taraflarından Diyarbakır ve çevresine yapılmış olan göçlerin üzerinde çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple Diyarbakır ve çevresi esas alınarak mahalli bir çalışmanın yapılması hedeflenmiştir.

93 Harbi sonrasında Kırım ve Kafkasya'daki topraklardan Diyarbakır, Elazığ, Malatya ve Mardin taraflarına yapılmış olan göçler, bu çalışmanın temelini oluşturmuştur. Çalışmamızın başlangıç noktası olarak 1876 tarihini belirlememizin sebebi ise 1860-1865 tarihleri arasında belirtilen bölgeye belirli aralıklarla bir göç hareketi olmasına rağmen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının hemen öncesinde, bu savaş sırasında ve sonrasında süreklilik arz eden bir göçün meydana gelmiş olmasıdır.

Çalışmamızı zaman olarak 1914 tarihinde Birinci Dünya Savaşı ile bitirmeyi uygun gördük. Zira bu tarihte Osmanlı'nın uğraşmak zorunda olduğu daha büyük bir problem olan I. Dünya Savaşı ortaya çıkmıştır. Bu savaş esnasında Anadolu'daki Rus ilerlemeleri üzerine söz konusu bölgedeki Kafkas ve Kırım muhacirlerinin iskânı meselesi daha geri planda kaldığı için yeni muhacirlerin bu bölgedeki iskânı oldukça azalmıştır. Bu tarihten sonra Rus ilerlemeleri ve Ermeni baskıları üzerinde konumuz dâhilindeki bölgeye "*mülteci*" iskânı başlamıştır.[3]

Kırım'ın kaybedilmesinden sonra buradan Osmanlı topraklarına göç eden insanlar genel manada Balkanlara yerleştirilmek istenmiştir. 93 Harbi sonrasında Balkan ve Kafkas topraklarının önemli bir kısmının Osmanlı'nın elinden çıkması, devleti daha önce Balkanlara yerleştirmiş olduğu muhacirler ile Kafkaslar'dan ilk defa göç etmek durumunda kalan muhacirler için yeni araziler bulma arayışına başlanılmıştır. Bu amaçla Osmanlı Devleti, Diyarbakır ve çevresinde muhacirlerin iskân

[3] Mülteci; Bu kişilerin geldiği vilayetler fiilen Çarlık Rusya'sının işgali altında olmasına rağmen herhangi bir anlaşma ile devredilmediğinden hukuken Osmanlı toprağı sayılmaktadır. Bu sebeple göç hareketine katılanlara muhacir yerine mülteci terimi kullanılacaktır. Bu dönemle birlikte bazı yazışmalarda mülteci ve muhacir terimi birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Cumhuriyet dönemi yaşanan göç hareketlerinde ise mübadele terimi kullanılacaktır. Söz konusu dönemde karşılıklı bir göç göç hareketi yaşandı. Bknz: Tuncay Öğün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi; Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*, Babil Yayıncılık, Ankara 2004.

edilebileceği uygun arazlerin tespiti için görevliler tayin etmiştir. Bunun neticesinde muhacirlerin yerleştirilebileceği müsait araziler belirlenmiştir.

Diyarbakır ve çevresine yapılan göçlere bakıldığında; bölgenin Balkanlara uzak olması sebebiyle Balkanlardan buraya yapılan göçlerin sınırlı olduğu görülüyor. Çünkü Balkanlardan gelecek muhacirlerin buralara yerleştirilmesi masrafları daha da arttıracağı, iki bölgenin farklı iklimlere sahip olması sebebiyle iklimden kaynaklanan sorunların olacağı, bu yolculuk esnasında asayiş problemlerinin ortaya çıkabileceği durumları göz önünde bulundurulduğundan Balkanlardan bu bölgeye iskân sınırlı tutuldu. Bunun yanı sıra Diyarbakır ve çevresine yapılan göçlerin ekseriyetinin Kafkasya taraflarından olduğu, daha az bir kısmının ise Kırım bölgesinden yapıldığı anlaşılıyor. Bu sebeplerden dolayı Kırım ve Kafkasya taraflarından Diyarbakır ve çevresine yapılan göçleri çalışmayı planladık.

Coğrafi olarak Diyarbakır, Mardin, Malatya ve Elazığ'ı içerisine alan geniş bir bölge seçilmiştir. Bunun temel sebebi; önceki yüzyıllara oranla XIX. yüzyılda Osmanlı idari yapısında daha fazla değişikliklerin meydana gelmesidir. Özellikle Tanzimat Dönemi'nden sonra idari sınırlar daha sık değişmiştir. Bu durum, Diyarbakır ve çevresi için de geçerlidir.[4] Bu kısa süreli ve sık değişimler sebebiyle coğrafya geniş tutulmuştur. Sonraki zamanlarda idari taksimatta değişiklikler olmasına rağmen

[4] 1288 (1872) senesi Diyarbekir vilayet salnamesine göre vilayetin idare yapısı şöyledir; Diyarbekir livası: 6 kaza, Mamüretülaziz livası: 6 kaza, Malatya livası: 5 kaza, Siirt livası: 5 kaza, Mardin livası: 5 kaza olmak üzere toplam 5 liva (sancak) 27 kazadan meydana gelmiştir. 1291 senesi vilayet salnamesine göre ise, Diyarbekir merkez livası 5, Mamüretülaziz livası 5, Malatya livası 5, Siirt livası 5, Mardin livası 2 olmak üzere 5 liva 2 kazadan oluşmaktadır. Hicri 1293 yılında Diyarbekir, Mamüretülaziz, Malatya, Siirt ve Mardin sancaklarından oluştu. 1295 (1879) senesi Diyarbekir salnamesine göre ise, Diyarbekir sancağı, Mardin Sancağı, Malatya sancağı ve Siirt sancağı olmak üzere 4 sancak 19 kazadan oluşmuştur. Buradaki önemli değişiklik ise Mamüretülaziz sancağının Diyarbekir vilayetinden ayrılarak 6 kaza ve 6 nahiyeden oluşan müstakil bir mutasarrıflık olmasıdır. Hicri 1302 senesinde Diyarbekir, Mardin ve Ergani sancaklarından ibaret Diyarbekir vilayeti kalmıştır. Malatya Mamüretülaz'e bağlandığı gibi Siirt'e ayrılan Bitlis vilayetine bağlanmıştır. 1316 senesine geldiğimizde ise; Diyarbekir merkez sancağı 4, Mardin sancağı 4 ve Maden sancağı 2 olmak üzere 3 sancak 10 kazadan meydana gelmiştir. 1319 (1904-1905) senesinde ise Diyarbekir merkez sancağı 6, Mardin sancağı 5 ve Ergani sancağı 3 olmak üzere 3 sancak 11 kazadan meydana gelmiştir. 1328 (1913-1914) senesine gelindiğinde Diyarbekir merkez sancağı 5, Mardin sancağı 5, Siverek sancağı 3 ve Ergani sancağı 2 olmak üzere 4 sancak 15 kazadan meydana gelmiştir. *Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, 1288 (1872*), Vilayet Matbaası, 1288, s. 204-215; *Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, 1291 (1874),* Def'a 6, Viayet Matbaası, 1291, s. 180-185; *Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, 1293 (1877),* Def'a 8, Viayet Matbaası, 1293, s. 150-155*; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1295 (1879),* İstanbul 1295, s. 387-388; *Salname-i Vilayet-i Diyarbekir, 1316 (1899),* Def'a 15, Vilayet Matbaası, s. Ek tablo; *Salname-i Vilayet-i Diyarbakır, 1319 (1901),* Def'a 18, Vilayet Matbaası, s. 34-61; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1328 (1328),* Def'a 67, İstanbul, s. 664-670; *Diyarbekir Salnameleri 1286-1323 (1869-1323)*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Cilt I-V, İstanbul 1999; *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Mamüretülaziz (1869-1907),* Aydan Yayıncılık, Ankara 2009; McCarthy, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, çev. Bige Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998, s. 33.

çalışmamızın başlangıcı olarak ele aldığımız 1876 tarihinde Mardin, Mamüretülaziz ve Malatya Diyarbekir Vilayeti'ne bağlı olduğundan incelenen alan söz konusu yerlerle sınırlandırılmıştır.

Bu çalışmada; muhacirlerin nereden geldikleri, hane ve nüfus bilgileri, bölge dâhilinde nereye iskân edildikleri, sevk edilen muhacirlere devlet tarafından yapılan yardımlarla iskân sonrası yaşanan gelişmeler gibi muhtelif konular tahlil edildi. Bunun yanı sıra; bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinin ve aşiretlerin muhacirlerin iskânı üzerindeki etkisi, iskân sonrasında muhacirlerin aşiretler ve gayrimüslimler ile ilişkileri üzerine değerlendirme yapıldı.

Bölgeye yeni gelen muhacirlere yönelik iskân politikası incelendi. Muhacirler ile bölgenin eski sakinleri arasında uyumun sağlanması ve ilişkilerinde kırılganlığın olmaması gerekiyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti, muhacirlerin iskânında nüfusun üretime geçmesini, bunların kendi kendine yetmesini ve bu sürecin de hızlı olmasını amaçlıyordu. Bununla muhacirler için yapılan harcamaların azaltılması, yeni kaynakların oluşturulması ve zor durumda bulunan hazinenin yerinde kullanılması hedefleniyordu. Ayrıca bölgeye yeni gelen ve tüketici durumunda olan muhacirlerin tarımla uğraşması, kendi kendilerine yetmeleri ve üretici olmaları, devlete olan bağlılıklarını daha da arttıracaktı.

Çalışmanın birinci bölümünde; Türk tarihinde ve sosyal hayatında derin izler bırakan göç, iltica ve iskân hareketleri incelendi. Konumuz itibariyle Karadeniz'in kuzeyinden gelen göç hareketinin anlaşılması için göçün tarihsel arka planı hakkında bilgi verildi. Klasik Osmanlı devlet sisteminde zorunlu yer değiştirme ve iskân çalışmaları irdelenerek XIX. yüzyıla kadar Osmanlı iskân siyasetinde ne gibi gelişmeler ve değişimler yaşandığı kısaca anlatıldı. Kırım ve Kafkasya bölgelerinin tarihsel arka planı kısaca açıklandıktan sonra Kırım ve Kafkasya üzerindeki Osmanlı-Rus rekabetine yönelik bir ön hazırlık olması amacıyla kısa bir bilgi verildi. Diyarbakır ve çevresine yapılan göç hareketlerine dair incelemeye geçmeden, girizgâh olması ve bilgilerin yerine oturması maksadıyla, genel olarak Anadolu'ya yapılan göçler izah edildi. Kırım-Kafkasya göçleri, muhacirlerin iskânı ve bu göçlerin etkilerine değinilerek gelişmelerin daha iyi anlaşılması amaçlandı.

İkinci bölümde; bölgeye yapılan göçlerin sebepleri ve göç öncesinde Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu hazırlıklar incelendi. Konumuz dâhilindeki coğrafyaya yapılan muhacir iskânlarında devletin içinden ve dışından kaynaklanan sebepler tahlil

edildi. Ayrıca Diyarbakır ve çevresindeki müsait arazi varlığının bölgedeki muhacir iskânına etkisi incelendi.

Çalışma alanımızdaki muhacir iskânında dış baskıların ve bölgenin jeopolitik durumunun etkisi irdelendi. Bu göç dalgasının yaşandığı dönemde büyük güçlerin Osmanlı Devleti üzerinde dikkate değer çıkarları ve istekleri vardı. İlk dönemlerde İngiltere, Rusya ve Fransa daha sonraki dönemlerde Almanya'nın da dâhil olduğu devletler, Osmanlı Devleti üzerinde stratejik, ekonomik ve kültürel kazanımlar sağladı. Bu bakımdan Diyarbakır ve çevresine yönelik yapılan muhacir iskân siyasetinde Rusya, İngiltere, Fransa'nın talep ve beklentileri incelendi. Zamanla Ermeni meselesinin daha fazla ön plana çıkması ve değişen şartlar nedeniyle bu devletlerin politika değişikliği de ele alındı. Bahsi geçen devletlerin bölgedeki iskâna yönelik politikalarının değişmesinin Osmanlı'nın iskân politikasına etkisi araştırıldı.

Dış güçlerin, Diyarbakır ve çevresine yönelik muhacir iskân siyaseti üzerinde etkili olmasının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin de kendisine ait bir iskân politikası bulunuyordu. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin, bölgede mevcut otorite boşluğunu daha da derinleştirmesi nedeniyle aşiretler arasındaki mücadeleler daha da arttı. II. Abdülhamit merkeziyetçi, reformcu, dengeci ve İslamcı politikalarıyla; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da merkezi otoriteyi tesis etmeyi, yeni bir sosyo-politik denge kurmayı, Ermeni örgütlerinin faaliyetlerine engel olmayı, başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yabancı devletlerin emellerine set çekmeyi amaçladı.

Osmanlı Devleti, söz konusu sebeplerden dolayı asayiş ve düzen sağlamaya yönelik muhacir iskân politikası izledi. Osmanlı, gelen muhacirlerin sadakatine güveniyordu. Devletin, bölgedeki urban-göçebe aşiretlerin ve Ermenilerin asayişi bozan faaliyetlerini engellemeye ve bu asayişsizliğin önünü almaya yönelik nasıl bir muhacir iskân politikası izlediği çalışmada incelendi.

Osmanlı, muhacirleri iskân ederken onların da taleplerini göz önünde bulunduruyordu. Bu nedenle devletin, muhacirlerin isteği ve rahatı için bölgede nasıl bir politika izlediği ortaya çıkarılmak istendi. Muhacirler yeni geldikleri ve yabancı oldukları coğrafyada toplu olarak ve akrabalarıyla yaşamak istiyorlardı. Bu durum, muhacirlerin kalabalık gruplar hâlinde bölgeye yerleşebileceklerine yönelik göç planlarının yapılmasına sebep oldu.

Anadolu'nun genelinde yaşanan yoğun göç nedeniyle muhacirler ile yerli halk arasında çeşitli sorunlar yaşanabiliyordu. Bu sorunları azaltılması amacıyla Anadolu'nun çeşitli yerlerinde nüfusun daha da artmaması hatta imkânlar ölçüsünde azaltılması için muhacirlerin Diyarbekir ve çevresine gönderilmesi kararlaştırıldı.

Anadolu'nun sair yerlerinde bulunan ve huzuru bozan muhacirlerin yerleri değiştiriliyordu. Sürgün edilen bu kişiler mümkün olduğunca eski yerleşik yerlerine uzak olan bölgelere gönderiliyordu. Muhacirlerin sürgün edildiği yerlerden birisi de Diyarbakır ve çevresidir. Bu sebeple bölgeye yapılan muhacir sürgünleri de tetkik edildi.

Ayrıca muhacirlerin iskânı öncesi yapılan hazırlıklar incelendi. Osmanlı Devleti'nin Rus konsoloslarıyla ilişkilerinin nasıl olduğu, Osmanlı topraklarının sınırına kadar hangi işlemlere başvurdukları irdelendi. Bölgeye gelen muhacirlerin izlediği yol, yolculuk esnasında yaşanan olaylar ve Osmanlı topraklarında muhacirler için yapılan hazırlıklar incelendi. Ayrıca muhacirlerin iskânı öncesi yapılan arazi tarama faaliyetleri, bölgede ne kadar müsait arazi olduğu ve iskâna yönelik diğer çalışmalar ile muhacirlerin iskânlarında bölgede görevlendirilen memurların çalışmaları da araştırma dâhilindedir.

Üçüncü bölümde; bölgeye gelen muhacirler ile iskân sırasında ve sonrasında muhacirlere yapılan yardımlar üzerinde duruldu. Öncelikle 1876 öncesi Kırım ve Kafkasya taraflarından Diyarbekir ve çevresine gelen göçler incelendi. Böylece sonraki dönem ile benzerlikler ve farklılıklar ortaya koyularak karşılaştırma imkânının oluşturulması amaçlandı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Kafkaslarda heyecanın ve ümidin yanında endişeyi de beraberinde getirdi. Zira bu savaşın ilk zamanlarında Anadolu'daki muhacirler eski yurtlarına tekrar geri dönme heyecan ve ümidine kapılmışlardır. Ancak savaş sürecinde Osmanlı Devleti'nin başarılı olamaması onlardaki heyecan ve ümit yerini üzüntüye bırakmıştır.

Osmanlı idari taksimatı ve süreç içerinde bu taksimatta meydana gelen değişiklikler göz önünde bulundurularak Diyarbekir-Mardin taraflarına yapılan muhacir iskânı aynı başlık altında, Mamüretülaziz-Malatya taraflarına yapılan iskân ise diğer bir başlık altında incelendi. Böylece; bu bölgeye yapılan iskânların kendi içerisinde karşılaştırılma imkânı sağlanarak meselenin daha iyi anlaşılması amaçlandı. Her iki grubun da kendi içerisinde benzer özellikleri bulunuyordu. Diyarbekir ve Mardin ile

kıyaslandığında Mamüretülaziz ve Malatya'ya sevk edilen muhacir iskânının daha başarılı olduğu görülüyor. Zira Mamüretülaziz ve Malatya'ya yapılan iskânlarda; firar eden ve geri dönen muhacir sayısının daha az olduğu anlaşılıyor. Diyarbekir ve Mardin'in iklim özellikleri ve aşiret yapısı genel manada muhacir iskânının başarısını azaltan sebeplerdir.

Geçici ve daimi iskân bölgelerinde, muhacirlere her alanda yapılan yardımlar sadece devlet tarafından değil halk tarafından da desteklendi. Bu nedenle çalışmamızda gerek devlet gerekse bölge içerisinde muhacirlere yapılan yardımlar ele alındı. Öncelikle bölgedeki valiliğin, belediyenin, memurların, ahalinin muhacirlere yaptığı yardımlar incelendi. Halk, muhacirlere merhamet ve şefkatle yaklaşarak kendileri için yapılan yardım kampanyalarına imkânları ölçüsünde katılmaya çalıştı. Böylece devlet tarafından yapılamayan veya yetersiz yapılan yardımların eksikliği giderildi.

Osmanlı Devleti'nin iskân politikasında uzun vadeli ve detaylı bir planının olmadığı anlaşılıyor. Devletin gelişen şartlara ve duruma göre politika şekillendirdiği görülmektedir. Gelen muhacirlerin miktarının beklenenin çok üstünde olması süreci daha da problemli duruma getirdi. Osmanlı'nın, eksikliklere rağmen, muhacirlerin karşılaştıkları sorunları ele alması ve bunların çözümü yönündeki gayretleri dikkate değerdir. Bu bağlamda devletin Diyarbakır ve çevresindeki muhacirlere yönelik yaptığı yardımlar incelendi. Muhacirlerin talepleri göz önüne alınarak sorunlarının hâl olunması yönünde çalışmalar yapıldı. Devlet, muhacirlerin yol, yevmiye, ekmek, tayinat, giyecek, yakacak gibi ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra hanelerinin inşası, kullanabilecekleri arazi ve tarımsal araç-gereç tedarikini yaptı. Ayrıca vergi-borç affı gibi konularda da kendilerine yardımcı olundu.

Dördüncü bölümde; göç ve iskân çerçevesinde yaşanan sorunlar ve bunların çözüm yolları üzerinde duruldu. Burada muhacirlerin neden olduğu sorunlar, muhacirlerin karşılaştığı sorunlarla Osmanlı Devleti'nin bu sorunlara bulduğu çözüm yolları araştırıldı. Göç esnasında ve sonrasında çeşitli problemler ortaya çıktı. Bu sorunların devleti, muhacirleri ve yerli halkı etkilediği muhakkaktır.

Muhacirlerin göçü ve iskânı sırasında ve sonrasında yaşanan problemlere bakıldığında; muhacirlerden kaynaklı sorunların yaşandığı görülmektedir. Devletin muhacirlere göstermiş olduğu yerlere muhacirlerin yerleşmek istememeleri, firar etmek suretiyle izinsiz yer değiştirmeleri, anavatanlarına geri dönmek istemeleri gibi meseleler

ele alındı. Ayrıca muhacirlerin aşiretlere, gayrimüslim halka ve devlete karşı yaptığı eşkıyalık faaliyetleri incelendi.

Muhacirlerin iskân bölgelerine gönderilmeleri esnasından işlemlerinin tamamlanmasına kadar geçen süre zarfında birçok zorluklarla karşılaşıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin iskân politikasının muhacirlerin menfaatine olduğu muhakkaktı. Fakat belirlenen politikanın hayata geçirilememesinden kaynaklanan problemler ortaya çıkabilmektedir. Muhacirlerin iskân edilememeleri, muhacirlere sağlanan imkânların ve yardımların yetersiz olması, muhacirlere yapılan yardımların kesilmesi, muhacirlerin bölge ile uyuşamamaları, yöneticilerden kaynaklı başarısızlıklar ile yanlış uygulamalar, yerli ahalinin ve aşiretlerin muhacirlere yönelik eşkıyalık faaliyetleri, muhacirlere yönelik iftiralar, muhacirlerin hastalıklara yakalanması gibi çeşitli meseleler incelenerek muhacirlerin karşılaştığı sorunlar detaylı olarak irdelendi. Yapılan incelemelerde meselelerin temelinde ekonomik kaygıların ön planda olduğu etnik, dinî ve aşiretsel meselelerin daha sonra geldiği anlaşılmaktadır.

Devletin, muhacirlerin iskânı sırasında ve sonrasında ortaya çıkan sorunları giderme çabası incelemeye tabi tutuldu. Devletin, muhacirlerin bölgeye uyum sağlamasına yönelik uygulamış olduğu politika, sağlanan yardımlara rağmen suç işlemeye devam eden kişilere yönelik verdiği tevkif ve sürgün gibi cezalar ve bu cezaların uygulanışı irdelendi.

Osmanlı Devleti, muhacirleri toplumun bir ferdi ve devletin bir vatandaşı olmasını hedefledi. Bu amaçla gelen muhacirleri askerlikten memurluğa kadar çeşitli hizmet alanlarında görevlendirdir. Bu görevlendirilmelerinin nasıl olduğu ve nasıl sonuçlandığı incelendi.

Osmanlı Devleti, iç ve dış güvenliğin sağlanmasında muhacirlerden faydalanmıştır. Asayişin sağlanması amacıyla muhacirler iskân edildikleri mahallerde zaptiye olarak görevlendirildi. Muhacirlerin askerî hizmete gönüllü oldukları da görülüyordu. Muhacirler, kendilerinin Kürtlere ve Urban aşiretlerine göre; devlete daha sadık olduklarını, yiğitlikte, cesarette ve askerî yetenekte daha başarılı olduklarını iddia ederek Hamidiye Alayları'nda görev almak istemişler ve genel manada Kürtlerin ve bedevilerin alınmasına ve kendilerine burada görev verilmemesine itiraz etmişlerdir.[5]

Çalışmamızda yararlandığımız kaynakların büyük çoğunluğu, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne ait belgeler ve diğer ilk elden kaynaklardır. Başbakanlık Osmanlı

[5] BOA. Y.PRK.AZJ. 23/80 1310 B. 19/6 Şubat 1893.

Arşivi'nde yer alan çeşitli defter, dosya ve belgeler bir tasnife tabi tutularak mesele tahlil edilmiştir. Bab-ı Evrak Odası defterleri arasında Diyarbekir gelen-giden telgraf defterleri, Mamüretülaziz gelen-giden telgraf defterleri, Muhacirîn Komisyonu hülasa gelen-giden kayıt defterleri, Muhacirîn Nezareti gelen-giden defterleri gibi çok sayıda defter incelenmiştir. Bunun yanı sıra 77 adet Muhacirîn Komisyonu dosyası incelenmiştir. Bunların içinden Diyarbakır ve çevresine yönelik dokümanlar tahlil edilmiştir.

Göç ile alakalı olarak arşivdeki hemen hemen her tasnif kaleminde birçok belge bulunmaktadır. Sadâret, İrade, Hariciye, Maliye, Yıldız ve Dâhiliye gibi farklı isimler altında tasnife tutulan belgeler bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Ülke geneline yapılan göçlerle alakalı içerik yönüyle oldukça zengin belge bulunmasına rağmen, meselenin tam olarak anlaşılabilmesi için, Diyarbekir ve çevresine yapılan göçlerle ilgili malzeme sınırlı kalmaktadır. Bölgeye iskân edilen kişilerin tam sayısını ve bunların nereye iskân edildiğini gösteren belgelerin az olmasının yanı sıra bölgeye yapılan göçleri ihtiva eden derli toplu kayıtların az olması meselenin araştırılmasını ve tam olarak ortaya çıkarılmasını güçleştirmektedir. Mesela; belgede, Osmanlı topraklarına gelmiş 1800 hane muhacir kafilesinin Erzurum, Sivas, Diyarbekir ve Mamüretülaziz'e yerleştirileceği bildirilmektedir. Ancak bunların ne kadarının nereye iskân edileceği tam olarak belirtilmemektedir. Bunun yanı sıra bunların iskân edilip-edilmedikleri de belgelerden tam olarak anlaşılmamaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan defter ve belgelerin tamamı tasnife tabi tutulamamakla beraber konumuzla ilgili oldukça fazla sayıda kaynak bulunmaktadır. Bunun yanı sıra açılmakta olan yeni fonlarla söz konusu çalışma ile ilgili farklı kaynakların ortaya çıkması muhtemeldir.

Çalışmamızı ilgilendiren dönem sebebiyle, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Türk Kızılay Derneği Arşivi'ndeki belgeler sınırlıdır. Buralardan tedarik edilen belgeler ile iskân edilen muhacirlerin ilerleyen zamanlardaki durumu hakkında fikir edinmeye çalışılmıştır. Bu belgeler sınırlı sayıda olmalarına rağmen meselenin daha iyi anlaşılması bakımından dikkate değerdir.

Ayrıca çalışmamızda gazetelerden de yararlanılmıştır. Özellikle Diyarbakır ve çevresi ile alakalı detaylı bilgiler veren ve uzun bir süre yayın hayatına devam eden Diyarbekir Vilayet Gazetesi'ne başvurulmuştur. Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 25 Nisan 1868'de Diyarbekir Valiliği'ne getirilen Hatunoğlu Kurt İsmail Paşa tarafından 3

Ağustos 1869 tarihinde çıkarılmaya başlanmıştır. Bu tarihten itibaren zaman zaman kesintiye uğramasına rağmen 1931 tarihine kadar resmî vilayet gazetesi olarak yayımlanmaya devam etmiştir. Gazete, Diyarbekir Vilayet'indeki hadiseler ile ilgili önemli bilgiler vermesinden dolayı bu çalışmanın kaynakları arasında yer almıştır. Diğer bir kaynak ise; resmî gazete olan Takvim-i Vakâyi'dir. Burada komumuzla alakalı sınırlı bilgi bulunmasına rağmen bu gazetenin incelemesinin faydası görülmüştür.

Göç hareketi, tarih bilimi dışındaki farklı disiplinler tarafından da çalışılıp-incelenen bir konu olmasından dolayı Osmanlı'nın son döneminde meydana gelen Kırım-Kafkas göçleri ile alakalı olarak çeşitli alanlarda farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu nedenle göçle alakalı araştırma eserleri çalışmamıza katkıda bulunmuştur.

Osmanlı topraklarına XIX. ve XX. yüzyıllarda Balkanlar, Rumeli, Kırım ve Kafkasya'dan yapılan göçler, bunların etkileri ve Osmanlı Devleti'nin genel iskân siyaseti ile alakalı olarak çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Son dönemlerde ise göçleri genel olarak ele almaktan daha ziyade belirli bir dönem içerisinde ve belirli bir bölgeye yapılan göçler ile alakalı olarak yapılan çalışmaların yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu çalışmalarda; göçlerin nedenleri, göç edilen bölgeler, iskân politikaları gibi meseleler üzerinde durulduğundan dolayı bu araştırmalar da çalışmamıza katkıda bulunmuştur.

Abdullah Saydam, Süleyman Erkan, Nedim İpek, Ahmet Halaçoğlu, Bilal Şimşir, Yıldırım Ağanoğlu, Ahmet Cevat Eren, Georgi Chochiev, Faruk Kocacık gibi isimler Osmanlı Devleti'nin son döneminde Anadolu'ya yaşanan göç hareketi üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarda ağırlıklı olarak; Osmanlı topraklarına ne kadar muhacirîn geldiği, iskân öncesi ve sonrası yaşananlar ile devletin konuyla ilgili tutumu gibi meseleler incelemiştir. Kemal Karpat, Hakan Kırımlı, Alan Fisher, James H. Meyer, Justin McCarthy, Gülten Kazgan, Fuat Düdar, İlhan Tekeli gibi isimler ise göç hareketi sonrası siyasî ilişkiler ve Türkiye'nin oluşumuna etkileri gibi konularda çalışmalar yapmıştır. Belirtilen çalışmalar, araştırmamızın gidişatına ve içeriğine yön vermiştir.

Dönemin İngiliz konsoloslarının çeşitli raporları, tıpkıbasım olarak, zaman içerisinde basılmıştır. British Documents on Foreign Affairs (BDFA) Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, gen. eds. K. Bourne and D. C. Watt, part I, series "B", University Publications of America 1984-1985, vol. I-XIX, isimli

çalışmadan yararlanılmıştır. Ayrıca; Papers Respecting the Settlement of Cırcassian Emigrants in Turkey, Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address June 6, 1864, Condition of population in Asia Minor and Syria 1879, Condition of population in Asia Minor and Syria 1880, Condition of population in Asia Minor and Syria 1881, Condition of population in Asiatic Turkey 1888-1889, Christians of Turkey 1877, Condition of population in Asiatic Turkey Moussa Bey Trial 1890, Condition of population in Asiatic Turkey Moussa Bey Trial 1890-1891 gibi Londra'da basılan konsolos raporları ve çeşitli yazışmalar incelenerek İngiliz devlet adamlarının Osmanlı topraklarına yapılan göçlere bakış açıları ve bu göçlerden beklentileri irdelenmiştir. Yine Bilal N. Şimşir'in, British Documents on Ottoman Armenians (BDOA), vol. I-IV ve Musa Şaşmaz'ın, British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia (1877-1897) gibi konumuzla dolaylı olarak alakalı olan eserlerden de yararlanılmıştır.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yapılmış olan göçler farklı tez çalışmalarına konu olmuştur. Son dönemde bu tür çalışmaların sayısının giderek arttığı görülüyor. Mehmet Yılmaz tarafından yapılan "Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)", Ferhat Berber tarafından yapılan "İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960)", Zuhal Koç tarafından yapılan "Karesi Sancağına Yapılan Göçler (1860-1890)" bu türden tez çalışmalarıdır. Yukarıda belirtilen çalışmaların haricinde; bölgesel göç hareketlerini konu edinen pek çok makale ve bildiri de vardır. Bu çalışmalar meselenin detaylı anlaşılması ve bir bütün oluşturması açısından fevkalade önemlidir.

Belgelerde verilen bilgiler ışığında alan taraması yapılmıştır. Konuyu tamamlayıcı mahiyette olması amacıyla sözlü tarih çalışması yapılarak kişilerle yüz yüze görüşülmüştür. Belgelerde muhacir köyü olarak geçen bazı yerleşim yerlerinde günümüzde muhacir nüfus kalmamıştır. Muhacir nüfusun bulunduğu yerlerdeki bazı kişiler; muhacir olduklarını bilmelerine rağmen ne zaman ve nereden geldiklerine dair malumat sahibi olmadıklarından dolayı verdikleri bilgiler yetersiz ve birbirinden farklı olabilmiştir. Bunun yanı sıra bölgeye iskân edilen muhacirlerin genel manada iklim şartları, asayiş, hastalık gibi meseleler nedeniyle yer değiştirmiş olmaları özellikle Diyarbakır ve Mardin'de yapılan sözlü kaynak çalışmalarının beklenildiği kadar faydalı olmamasına sebep olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TARİHSEL ARKA PLAN

1.1. OSMANLI İSKÂN SİSTEMİ

1.1.1. Klasik Osmanlı Devlet Sisteminde Zorunlu Yer Değiştirme ve İskân

İskân tarihine bakıldığında insanların topluluk oluşturarak büyüklü-küçüklü yerleşim alanları kurdukları görülmektedir. Birkaç haneden oluşmaya başlayan köy ve köy altı yerleşim alanları, zamanla birçok insanın yaşadığı kasaba ve şehirlere kadar uzanan yerleşim alanlarına dönüşmüştür. Tarih boyunca konar-göçer yaşam tarzını benimseyen topluluklar varlıklarını devam ettirmiş olsalar da artık günümüzde birçoğu yerleşik düzene geçmiştir. İnsanlar göçer hayatı bırakarak yerleşik hayata geçmesine rağmen bazen kendi istekleriyle bazen de zorunlu şartlar nedeniyle yer değiştirmiştir. [6]

Osmanlı Devleti kuruluş ve yükselme dönemlerinde fethedilen bölgelere gönüllü veya sürgün yolu ile nüfus yerleştirme politikası izledi.[7] Osmanlı Devleti'nin bu politikası bir göç hareketi olarak görülebilmektedir. Fakat bu hareket plansız ve amaçsız yer değiştirmelere sebebiyet vererek sosyo-ekonomik sorunlara yol açan bir yer değişme değildi. Buradaki amaç; problem oluşturan veya oluşturma ihtimali olan kitleleri kontrollü şekilde daha yararlı ve sistemli bir duruma getirmektir.[8]

Osmanlı devlet sistemi toplu yer değiştirmeleri üç temel nedene dayandırdı. Birincisi; devletin gaza ilkesi ile sürekli büyümesi sonucunda genişleyen topraklardaki hâkimiyetini güçlendirilme çabasıdır. Bunun için Müslüman nüfus fethedilen topraklara topluca iskân edildiği gibi fethedilen topraklardan da Anadolu'ya getirilenler oluyordu. Bu şekilde Batı Anadolu'da yoğun nüfus hafifletildiği gibi yeni fethedilen topraklarda da kökleşme gerçekleşiyordu. Ayrıca eski ahali ile yeni ahalinin kaynaşması sağlanıyordu. İkincisi; ekonomi temelde tarıma dayandığından tarım yapacak nüfusun

---

[6] Ali Tanoğlu, *Nüfus ve Yerleşme*, Taş Matbaası, İstanbul 1969, s. 212-213.
[7] Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 1-4. İstanbul 1954, s. 209-237.
[8] Hüseyin Arslan, *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân ve Sürgün*, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 362.

azalmasının engellenmesi çabasıdır. Bunun yanında kırsal alana yerleştirilen yeni nüfus ile o bölgelerin imarı ve şenlendirilmesi isteği de başka bir gerekçedir. Üçüncüsü; devlet içinde düzenin ve güvenliğin sağlanması çabasıdır. Düzen ile birlikte tarımsal üretim artacağı gibi güvenliğin sağlanmasıyla da ticaret yollarının işleyişi genişlemektedir. Bu sebeple derbent yerleşim alanları oluşturularak ticaretin güvenliği sağlanmak istenmektedir. Merkezi otoritenin kaybolmaması için baskı ve soygunculuk yapan topluluklar zorunlu yer değiştirme ile etkisizleştirilmektedir. Gerektiğinde sürgün sistemi de güvenlik amaçlı kullanılmaktadır.[9]

XVII. ve XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yer değiştirme ve iskân sisteminde beklentilerin değişmesine bağlı olarak farklı politikalara göre hareket edildi. XVII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlayan yeni koşullarda, esnek sınırlar ile belirsiz kimliklerin yanı sıra göçebelerin ve konar-göçerlerin artık amaca hizmet etmediği ve üstünlük sağlamadığı anlaşıldı. Devlet, toprakların genişlemesinin durması üzerine, artık göçer yaşamın yerleşik sisteme geçmesini uygun gördü.[10]

Osmanlı Devleti'nde yer değiştirme ve iskân sisteminin temel amacı; ekonomik ve asayiş kaygılarının giderilmesidir. Osmanlı Devleti, konar-göçer aşiretleri çeşitli sebeplerle boşalan ve harap olan arazilere yerleştirerek belirtilen arazileri tekrardan ziraata açma politikası izledi. Fakat artık toplulukların kaynaştırılmasına da gerek olmadığını gördü. Diğer bir durum ise ortaya çıkan Celali Ayaklanmaları ile verimli arazilerin boşalması ve ticaret yollarının güvenliğini kaybetmesi sonrası gelişmelerdir. Artık yerleşik nüfusun bir miktarını çekerek tarım alanları oluşturmak söz konusu değildir. [11] Bu tarihten sonra konar-göçer aşiretlerin iskânının yanında, tarımsal üretimin zarar görmesi engellenmeye çalışıldı. Yerleşik sistemdeki halkın zararları engellenerek harap ve boş arazilerin imarı sağlandı. Ayrıca tarımsal üretimim sürekliliğine çaba gösterildi. Eşkıyalık yapan aşiretlere karşı tedbirler alınarak iç asayişi sağlanmaya yönelik politika izlendi.[12] İzlenen bu politikaları kuvvetlendirmek ve göçer nüfusu denetlemek için üç madde belirlendi. Birincisi; belirli aşiretleri yerlerinden çıkararak bu aşiretleri yeniden başka bölgelere yerleştirilmesini sağlamaktı. İkincisi;

[9] İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 143-144.
[10] Reşat Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk (Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar)*, Çev: Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2002, s.66-68.
[11] Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s. 2
[12] Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayınları, İstanbul 1987, s. 106-107; Yusuf Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 584.

ulak ve muhafız ağı genişletilerek burada aşiretten kişilere görev vermek ve aşiretleri yakın gözetimde tutmaktı. Üçüncüsü ise; göçebe aşiretleri ve diğer göçmen grupları orduya yazarak onlardan özel birlikler oluşturmaktı.[13]

Osmanlı Devleti, ortaya çıkan problemler karşısında esnaf loncaları başta olmak üzere kentlerin ekonomik güçlerini oluşturan kurumların güvenliğini sağlamak için tedbirler aldı.[14] Özellikle Osmanlı derbent teşkilatı yoğun faaliyet gösterdi. Güneydoğu Anadolu'da derbent teşkilatının başarıları görüldü. Ayrıca çeşitli topluluklardan birçok göçebe aşiret Şam-Halep arasına yerleştirilerek eşkıyalık yapan Arap aşiretlerine karşı o bölgedeki ticaret yolları güvenlik altına alındı.[15] Osmanlı Devleti belirlediği yerleşim alanlarının dışına çıkılmasına izin vermedi. Anadolu'nun sosyal ve ekonomik yapısına zarar verilmemesi için gerektiğinde cezalandırma sistemini uyguladı. Osmanlı Devleti'nin belirlediği tarım, ticaret ve iskân politikaları merkezin istediği gibi tamamen uygulanamadı. Bu sebeple uygulanan politikaların sonucunda başarı kısmen ortaya çıktı.[16]

Görüldüğü üzere iskân siyasetinin belirlenmesinde güvenlik ve ekonomik kaygılar ön plana çıktığı gibi iç baskılar da gelişmeleri tetikledi. Bunun yanında dış baskılar ve dış kaynaklı gelişmeler de Osmanlı iskân siyasetinde etkisini gösterdi. Toprak kazanımlarının yavaşlaması ve sonunda tamamen durması, uygulanan politikanın tekrardan değerlendirilmesiyle sonuçlandı. Ülke sınırlarının korunması için kaleler inşa edildi. Ayrıca uygulanan politikalarda sınır güvenliğine yönelik iskân siyasetinin önemi arttı.[17]

İzlenen politikalar ve yaşanan gelişmeler ve konar-göçer aşiretlerin problem yaşamasına neden oldu. Bunların yerleştirme sırasında ve sonrasında çeşitli zorluklar ile karşı karşıya kalındığı görüldü. Alıştıkları hayat tarzlarının değişmesi uyum sorunu yaşamalarına neden oldu. Osmanlı Devleti, yeni hayat tarzlarını beğenmeyen, verilen arazileri yeterli ve verimli bulmayan aşiretlerin arazilerini terk etmesini engellemeye çalıştı. Devlet tedbirler alarak sorunları çözmenin yanında vergi muafiyeti ve toprak tahsisi gibi teşvik edici politikalar da izleyerek aşiretlerin iskânını kolaylaştırmaya

[13] Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk…,* s.66-69.
[14] Sevgi Aktüre, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara 1981, s. 43.
[15] Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin…,* s. 47-48.
[16] Yücel Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Yüzyılda Göç Sorunu", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1982, C. XIV, S. XXV, s. 174.
[17] Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk…,* s. 70-75.

çabaladı. İlk yerleşen aşiretleri verimli topraklara yerleştirmek gibi çeşitli ödüllendirmelere gidildi.[18]

Kısacası; Osmanlı Devleti; kuruluş ve yükseliş döneminde nüfusu yeni alanlara yönlendirerek üretimi arttırmak ve güvenliği sağlamak için planlı bir iskân siyaseti izledi. Duraklama döneminde de boşalan arazileri doldurmak, iç ve dış güvenliği sağlamak, azalan üretimi arttırmak ve vergilerin düzenli toplanmasını sağlamak gibi gerekçelerle aşiretler ve topluluklar üzerinde iskân siyaseti uyguladı.[19]

1.1.2. XIX. Yüzyılda Osmanlı İskân Siyasetindeki Gelişmeler

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılda gaza ve cihat politikasına dönüp fetihçi politikalar izlemiş olsa da genel olarak Viyana bozgununu takip eden yıllarda Büyük Güçler'in çekişme alanı hâline geldi. XIX. yüzyılda Osmanlı iskân sisteminde köklü değişimler yaşandı. Bunların en önemlisi toprak kayıplarıyla birlikte küçülme süreci ve bu sürecin sonuçlarıdır. Böylece daha önceki dönemlerde dışa dönük yapılan iskân siyasetinin yanında güvenlik ve ekonomik sebeplerle yapılan iskân siyaseti de değişime uğradı.

Balkanlarda meydana gelen ulus devletleri ile Rusya'ya karşı yaşanan toprak kayıplarının sonucunda, ortaya çıkan baskılar nedeniyle göç hareketi başladı. Ulusalcılığın etkisiyle Müslüman ve Türkler üstünde baskı zamanla artarak etkisini gösterdi. Ayrıca Tanzimat sonrası başlayan değişim ile kurumsal değişiklikler, bireylere verilen haklar, mülkiyet hakkı, mal ve insan akımlarını düzenleyen yasalarla değişimler göç olgusunu etkiledi.[20]

Fransız İhtilali'nin ortaya çıkması gibi Osmanlı Devleti dışında meydana gelen olaylar ile yaşanan toprak kayıpları sonucunda politik ve hukukî reformlar yapıldı. Tanzimat Fermanı ve sonrasındaki gelişmeler "*Osmanlı Vatandaşı*" kavramında değişim meydana getirdi. Anayasal çalışmalar ile birleştirici kavramlar oluşturularak dağılma ve parçalanmanın önüne geçilmeye çalışıldı.[21] Büyük Güçler'in ortaya çıkan gelişmeler üzerine eşitlik ve insan hakları kavramlarında Osmanlı Devleti'nden istekleri oldu. Osmanlı Devleti'nin kendi vatandaşı olan gayrimüslimler üzerindeki çabaları

[18] Tekeli, *Göç ve Ötesi*, s. 147.
[19] Arslan, *16. yy. Osmanlı Toplumunda…,* s. 363-364.
[20] Tekeli, *Göç ve Ötesi*, s. 148-149.
[21] Sina Akşin, *Turkey: From Empire to Revolutionary Republic*, Hurst-Company, Londra 2007, s. 20.

genellikle başarılı oldu.[22] Fakat Hristiyan-Müslüman eşitliğine yönelik gösterdiği çabalar, toplumdaki sorunları bitirmek yerine din eksenli problemlerin siyasî meselelere dönüşmesini engelleyemedi.[23]

Bu dönem Osmanlı Devleti'nde siyasî hareketlilik ile birlikte sosyal değişim ve dönüşümün ortaya çıktığı bir dönemdir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen savaşlar, toprak ve nüfus kayıplarını ile sonuçlandı. Gelişmeler sonucunda Rusya'nın belirlediği politikaların etkisiyle Kırım, Kafkasya ve Rumeli bölgelerinden Anadolu topraklarına göç hareketi yaşandı.[24]

Rusların Osmanlı toprakları üzerinde yayılmacı politikası; siyasî, ekonomik, jeopolitik, dinî, kültürel ve askerî olarak birçok sebep ile açıklanabilir. Bunun temelinde coğrafyasından idarecisine, din adamından politikacısına kadar her alanda ve her kesimde yaşanan gelişme ve değişimlerin Rus topraklarını Türk toprakları aleyhine genişlemeye zorlaması vardır. Ayrıca Rusya'nın bulunduğu coğrafya, hem Avrupa'ya hem de Asya'ya doğru yayılmaya müsait olduğundan Osmanlı Devleti'nin toprakları her iki taraftan da kayba uğradı.[25] Rusya'nın büyük bir güç olması, Osmanlı Devleti'ne karşı saldırgan tutum sergilemesi ile sonuçlandı. 1736-1739, 1769-1774, 1828-1829, 1853-1856, 1877-1878 savaşları bu tutumun belli başlı örnekleridir.[26] Birinci Dünya Savaşı da dâhil edildiğinde aradaki kısa barış dönemlerine rağmen yaklaşık 200 yıl Rusya Osmanlı Devletiyle savaş halinde kaldı.[27]

Yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı toprak kayıpları sonucunda göç hareketleri başlayacaktır. 1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalan Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında 1783'de Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesi üzerine

---

[22] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 319-320.

[23] Kemal H. Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara 2004, s. 75-78.

[24] Sevilay Kaygalak, *Kentin Mültecileri Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*, Dipnot Yayınları, Ankara 2009, s. 9-10; Emine Altunay Şam, *Kırım Savaşı'ndan Sonra Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Amasya'da İskân Edilenler*, Pegem Akademi, Ankara 2011, s.93.

[25] Esin Yurdusev, "Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası", *Belleten*, Cilt 63, Sayı 237, Ağustos 1999, s. 561.

[26] Mithat Aydın, "İngiliz-Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti'nin Asya Toprakları Sorunu (1877-1878)", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 38, Erzurum 2008, s. 255-256; Abdullah Saydam, "Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'yı İstilasında Uyguladığı Demografik Yöntemler", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, 29-31 Mayıs 1995, İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayınları*, İstanbul 1996, s. 98; John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, Çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, 1989 İstanbul, s. 36-37.

[27] İsmail, Kayabalı ve Cemender, Arslanoğlu, "Kuzey Doğu Anadolu ve Çevresinin Stratejik Önemi" *Türk Kültürü*, 126/11, Nisan 1973, s. 324-325.

göç hareketi kitle göçlerine dönüştü.[28] Gerçekte Rusya, Müslüman ahaliye; duyurduğu politikada kendilerine ve mallarına zarar vermeyeceklerini, din ve mezhep serbesti sağlanarak dinî merasimlerin icra edilmesinde serbestlik tanınacağını bildirdi. Fakat bildirilenlerin aksine hareket edildiği kısa sürede ortaya çıktı.[29]

Osmanlı sancağının bir bölgeden çekilmesi o bölgede yaşayan Müslüman halkın da çekilmesi ve göç hareketine katılması anlamına geldi.[30] Rusya göç etmeyen Müslüman nüfusu Rus nüfusun yoğun olduğu bölgelere sürdü. Müslümanlar tarafından boşaltılan arazilere ise Avrupa'dan ve Osmanlı topraklarından gelen Hristiyanlar yerleştirildi.[31] Kafkasya'nın kuzeyinde yaşayan Müslümanların Osmanlı Devleti'ne ve burada yaşayan Ermenilerin de Rusya'ya göçmesi Rusların Kafkaslara yerleşmesi ile sonuçlandı.[32]

Rusya, Müslüman köylüyü toprakla alınır satılır durumuna getirerek Müslümanlar üzerinde ekonomik baskı kurdu.[33] Müslüman ve Türklere yönelik uyguladığı topraksızlaştırma politikası, asimilasyon, ekonomik ve dinî baskılar göçlerin hızını ve etkisini arttırdı.[34] Rusya, Müslümanlara ya Osmanlı Devleti'ne göç etmelerini ya da belirlediği bölgelere sürgün edileceklerini bildirdi. Rusya'nın uygulamış olduğu baskılar toplumsal göç hareketini tetikledi. Diğer taraftan da muhacirlerin kabulü konusunda elçiler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ni siyasî olarak sıkıştırdı.[35] Özellikle Müslümanların Rus ordusunda görev almaya zorlanmaları Osmanlı Devleti'ne kaçarak sığınmasında etkili oldu. Muhacirlerin anavatanlarını terk etmek zorunda kalmasının en önemli sebebi asgari yaşam şartlarının ortadan kalkmasıdır.[36]

---

[28] Figen Taşkın, "Kırım Savaş'ından Sonra Osmanlı Devleti'ne yönelik Göç Dalgası ve Devletin Göçmenlere Yönelik Çalışmaları" *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856, 22-23 Mayıs 2006-Bildiriler),* İstanbul 2007, s. 236-240; Mehmet Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhacir İskân Politikası", *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s. 587.

[29] Ethem Fevzi Gözaydın, *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*: Coğrafi, Tarihi, Harsi, İktisadi ve Siyasî, Vakit Matbaası, İstanbul 1948, s. 66.

[30] Faruk Kocacık, "19. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları", *Tarih ve Toplum*, Sayı 32, İstanbul Mart 1979, s.416.

[31] Abdullah Saydam, "Rus Sömürgeciliğinde Uygulanan Demografik Yöntemler: Kırım ve Kafkasya Örneği", *Avrasya Etüdleri*, Cilt 3, Sayı 2, 1996, s.115.

[32] Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu)*, Çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 279.

[33] Alan, Fisher, *Kırım Tatarları*, Çev. Eşref B. Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 106-115.

[34] Zühal Koç, *Karesi Sancağına Yapılan Göçler (1860-1890)*, Balıkesir Üniversitesi SBE, Balıkesir 2104 (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), s.40-44.

[35] Abdullah Saydam, "Rus Sömürgeciliğinde Uygulanan…", s.118; Hakan Kırımlı, "Kırım'dan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçleri" *8-11 Aralık 2005/Uluslar arası Göç Sempozyumu Bildirileri*, Zeytinburnu Belediye Başkanlığı, İstanbul 2005, s. 149-150.

[36] BOA. Y.PRK.AZJ. 48/46; BOA. MV. 111/71 1323 Ca 16/19 Temmuz 1905.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda göç hareketleri sonucunda farklı bir iskân politikası takip etmek zorunda kalarak elden çıkan bölgelerden göç eden milyonlarca Müslüman ahaliyi daha iç bölgelere iskân etti. Devlet, bu yüzyılda, esaret altında kalan eski vatandaşlarına karşı duyarsız kalması mümkün olmayıp, Hilafet makamını da temsil etmesi sebebiyle diğer ülkelerdeki Müslümanlara karşı kapılarını açık tuttu.[37] Muhacirler, Osmanlı Devleti tarafından verimli, boş ve ormanlık arazilere yerleştirilmeye çalışıldı.[38] Bazı dönemlerde büyük ivme kazanan göç hareketi, bazı zamanlarda ise iniş-çıkış seyretti. Bunun sebebi siyasî ve askerî sonuçlarının insanlar üzerinde etkili olmasıdır.[39]

Osmanlı Devleti, örneğine az rastlanacak bir örnekle eski tebaasını sahiplenmenin yanı sıra bunun da gerekli olduğunu görmektedir. Osmanlı Devleti'nin izlediği askerî, siyasî, ekonomik ve sosyal hedeflere sahip olarak göç hareketinin faydalarını zamanla ortaya çıktı. Bu sebeple göçü sadece demografik sebeplere indirgemek bu politikayı oldukça basite indirgemek anlamına gelmektedir.[40] Osmanlı Devleti'ne göç edenlerin tamamına yakını toprak kayıpları sonucunda gelenlerden oluştuğundan göç dönemleri sıkıntılı ve sorunlu dönemlerdi. Daha da önemlisi imzalanan barış antlaşmalarının önemli konularından biri de muhacirlerin iskân meselesi oldu.[41]

Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan günümüze kadar devam eden göçler, farklı coğrafyalardaki Müslüman halkın Anadolu'ya yerleşmesiyle sonuçlandı. Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın belirlediği Kafkasya politikaları Osmanlı muhacir iskân siyasetinin şekillenmesinde etkisini gösterdi. Osmanlı Devleti, muhacirlerin zarar görmeden rahat bir hayat yaşamalarını hedeflemesinin yanında devlet ekonomisine bağlılıklarını da azaltmaya çalıştı. Ayrıca düzen ve asayişi sağlamaya yönelik muhacir iskân siyaseti uyguladı.

---

[37] Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin…" s. 587.

[38] BOA. A.}MKT.UM. 565/33 1278 Za. 16/15 Mayıs 1862; BOA. A.}MKT.UM. 66/6 1278 Za 19/18 Mayıs 1862.

[39] Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.81.

[40] Başak Kale, "Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri", *Türkiye'nin Göç Tarihi (14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler)*, Derleyen: M. Murat Erdoğan-Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s.156-157.

[41] Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918),* İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 52.

1.2. GÖÇ VEREN BÖLGELER

1.2.1 Kırım

Kırım tarih boyunca birçok topluluğun yerleşim yeri oldu. Kırım'ın göç yolları üzerinde olması hâkimiyetinde olduğu topluluk sayısını arttırdı. Kırım'da Tavr, İskit, Kimmer ve Roma hâkimiyeti görüldü. Hazarların, Alanların ve Kıpçakların da hâkim olduğu bölge Musevi Karayim Türklerinin de yurdu oldu. Kırım'a gelen ilk Türk kavmi fazlaca iz bırakmayan Hunlar olarak bilinir. Kırım'ın etnik ve kültürel yapısının şekillenmesinde en derin tesiri yapan ve en güçlü mirası bırakan Türk kavmi ise Kıpçaklardır. Kıpçaklar Peçenekleri yenerek Kırım'ı ele geçiren ve yaklaşık iki yüzyıl bu bölgelerde hüküm süren kavimdir.

Kırım, başlangıçta Altın Ordu Devleti'nin bir vilayetiyken zamanla Giray soyunun idaresinde bir hanlık durumuna geldi. Bu Hanlığın kurucusu Hacı Giray kabul edilir. 1441'de kendi adına para bastıran Hacı Giray'ın 1446'da ölümü üzerine yerine Mengli Giray (1468-1514) tahta geçti.[42] Kırım Hanlığı, o dönemki Moskova ile bazen dostça ilişkiler yaşarken bazen de mücadele içindeydi. Zamanla ticaret konusunda önemli ayrıcalıklar kazandı. Kırım'a zengin Ceneviz kolonilerinden yollanan halılar, ipek kumaşlar, kıymetli inciler, gümüş süslemeler getirilirdi. Her türlü baharat karşılığında da Moskova'dan deri, kumaş ve koşum takımları ulaşırdı. Fakat zamanla Rusya'nın güçlenmesiyle ilişkiler bozularak Rus işgalleri başladı.[43]

Bu dönemde Osmanlı Devleti, İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra Amasra ve Trabzon'da da hâkimiyet sağladı. Karadeniz'in kuzeyinde Kefe, Azak, Kili ve Akkerman'a yapılan fetihler sonucunda Karadeniz bir Türk gölü oldu. Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı'nın egemenliğinde bulunan Kefe'yi doğrudan doğruya idaresi altına aldı. Böylece Karadeniz'deki ticaretin kontrolü de Osmanlı Devleti'nin eline geçti. 1475'te Kırım Hanı Mengli Giray, Fatih Sultan Mehmet'e başvurarak Osmanlı hâkimiyetine geçmek istediğini bildirdi.[44] Bu durumun ortaya çıkmasında Kırım'da ortaya çıkan siyasî çalkantılar ve Ceneviz'in Kırım'a askerî girişimde bulunması etkili oldu. Özellikle Cenevizlilerle süregelen mücadele Kırımlıları Osmanlılar ile ittifak kurarak

---

[42] Oktay Aslanapa, "Kırım'ın Kısa Tarihçesi", *Emel Dergisi*, S. 183, Mart-Nisan 1983, s. 22.
[43] Baronne L. De Wrangel, *Kırım'ın Çehreleri*, Çev, Mesut Tufan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 74
[44] Halil İnalcık,"Kırım Hanlığı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürü Enstitüsü Yayınları, C. I, 2. Baskı, Ankara 1992, s. 421; Cemal Tukin, *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayınları, İstanbul 1999, s.30-33.

Osmanlı'nın korumasını ve hükümranlığını kabul etmeye yöneltti. Kırım'ın ileri gelenleri tarafından yapılan bu müracaat, Karadeniz'in kontrol altına alınması için kaçırılmaması gereken bir fırsat oldu. Bu süreçten sonra Kırım yaklaşık 300 yıl süresince Osmanlı hâkimiyetinde kaldı.[45]

Fatih Sultan Mehmet, Karadeniz'deki Ceneviz hâkimiyetine son verdiğinde Kırım'da klasik Osmanlı eyalet sistemini uygulamadı. Burada Azak Denizi ve çevresi doğrudan Osmanlı Devleti tarafından idare edildi. Kırım yarımadasının iç kesimlerinin yönetimi ise Kırım Hanlığı'na bırakılarak imtiyazlı bir sistem oluşturdu. Bunun yanında gerektiğinde Kırım Hanlarını değiştirme yetkisi aynı sülalede kalmak şartıyla Osmanlı Devletin'de bulunuyordu. Kırım Hanlığı savaş dönemlerinde Osmanlı ordusuna asker göndererek askerî teşkilata katkı sağladı.[46]

Bu dönemde Kırım üzerinde Osmanlı ilgisi, kendileri için büyük ehemmiyete haiz olan Karadeniz ticareti ve güvenliğinden kaynaklanmaktaydı. İstanbul'un ihtiyaç duyduğu tahıl, tuz, yağ, bal, balık ve et, deniz yoluyla Karadeniz'in kuzeyinden temin edilmekteydi. Bu nedenle, Fatih Sultan Mehmet döneminden başlamak üzere Osmanlı Devleti, bölgeyi Karadeniz ticaretine egemen olmanın yanında, Karadeniz'in kuzey bozkırlarını et üretimi ve hayvan yetiştiriciliğine ayırarak Osmanlı iktisadının bütünleyici bir parçası hâline getirdi.[47]

Moskova Knezliği, Osmanlı Devleti ile Kırım Hanları vasıtasıyla ilişki kurabilen ve Kırım sahillerinde ticaret yapmak için izin alan küçük bir kara devletiydi. Rusların yayılmacılığı XIV. yüzyılda Altınordu hâkimiyetinden kurtulmasıyla başladı.[48] XV. yüzyılın sonunda Çar III. İvan (1462-1505) Müslümanlar'dan aldığı bölgeyi yönetmeye başladı. Rusya, Korkunç İvan döneminde (1533-1584), Müslümanların kuzeyinde güçlü bir şekilde görülmeye başladı. Karadeniz'in kuzeyine doğru ilerleyerek halkın çoğunluğunun Türkçe konuştuğu toprakları işgal etti. 1552'de Kazan'ı ve 1556'da da Astrahan'ı fethetmesiyle gücünü ve etkisini arttırdı. Kazan ve Astrahan'ın alınması Kırım'ı işgale giden bir yolun açılması anlamına geliyordu. Gerçekte bu olay sadece

[45] Halil İnalcık, "Yeni Vesikalara göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi," *Belleten*, C. VIII, Ankara 1944, s. 192-93.
[46] Yücel Öztürk, "Kırım Hanlığı", *Türkler*, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 486.
[47] Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus İlişkileri," *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992) içinde*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 34.
[48] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 145; Mustafa Budak, "Kafkasya ve Osmanlı Devleti (XVI-XX. Yüzyıllar)", *Osmanlı*, C. I, Ankara, 1999, s. 594.

Rusya İmparatorluğu'nun başlangıcı değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti için bir Rus sorununun başlangıcıydı.[49]

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki dengeler zamanla Rusya lehine değişmeye başladı. Önceleri Altınordu korkusuyla Kırım ile iyi ilişkiler içerisinde olan Moskova sonradan Kırım'a cephe almaya başladı. Osmanlı Devleti'nin izlemekte olduğu denge politikasından yararlanmak suretiyle varlığını devam ettirme ve sürekli genişleme imkânı aradı. Özellikle 1699 Karlofça Anlaşması ile Azak Kalesi'nin alınmasının ardından Kırım Hanlığı üzerinde baskı kurmaya başladı.[50]

Osmanlı ile Kırım Hanları arasında zaman zaman problemler görülse de uzun bir dönem Kırım, Osmanlı ile Rusya arasında tampon bölge rolü devam etti. Kırım Tatarları ve diğer Müslümanların Ruslarla mücadelesi sonraki yüzyıllarda da sürdü. Karşılıklı saldırılar, mücadeleler ve güvenilmez ittifak arayışlarının sonucunda Ruslar galibiyet kazandı. Büyük Petro (1689-1725) döneminde Tatar hâkimiyeti Kırım yarımadası ve çevresindeki küçük sahadan ibaret kaldı.[51]

1768-1774 Osmanlı Rus Savaşının sonucunda imzalan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın siyasî bağımsızlığı hem Rusya hem de Osmanlı Devleti tarafından tanındı. Dinî olarak ise Osmanlı Halifeliği'ne bağlılığı kabul edildi. Fakat Kırım'ın bu bağımsızlığı kısa sürdü. Nisan 1783'de Kırım Rusya tarafından ilhak edildi.[52]

Osmanlı Devleti Kırım'ı kurtarmak için Ruslara karşı, Bucak'ın (Beserabya) önde gelen Türklerinden peş peşe Han olarak atanan Şahbaz Giray ve Baht Giray'ı da yanlarına alarak, 1787'de yeni bir savaşa girişti. 1792 Yaş Antlaşması ile biten savaşı kaybeden Osmanlı Devleti, Dinyester'e kadar uzanan tüm tartışmalı bölgelerden çekilmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan da faydalan Rusya 1792'deki Yaş Anlaşmasıyla bu ilhakı resmî ve hukukî bir statüye

---

[49] Paul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, Çev. Akın Kösetorunu, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1985, s. 3; Osman Köse, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", *Osmanlı*, C. I, Ankara 1999, s. 536; Svetlana Oreshkova, "Rus-Osmanlı Savaşları: Sebepler ve Bazı Tarihi Sonuçlar", *Osmanlı*, C. I, Ankara 1999, s. 556; Özalp Gökbilgin, *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasî Durumu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1978, s. 42.

[50] Hasan Şahin, "Kaynarca'dan (1774) Paris Barışı'na (1856) Kadar Şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış", *Türkler*, C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 531; Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, C. XII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1948, s. 361.

[51] Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 15.

[52] Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908),* Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 1996, s. 2-3.

kavuşturdu. Bu antlaşmanın ikinci maddesi ile Osmanlı Devleti ile daha önce imzalanan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, 1779 Aynalıkavak Tenkihnamesi ve 1783 Ticaret Antlaşması gibi bütün antlaşma ve şartları bir kez daha tasdik ettirdi. Yaşanan bu savaşın sonucunda, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı askerî üstünlüğü bir kez daha görüldü. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı geri alamayacağı ve onu tamamen kaybettiği anlaşıldı.[53] 1812 Bükreş Antlaşması ile biten bir savaş sonunda ise Bucak'ın Ruslara bırakılmasıyla birlikte bir zamanlar Kırım Hanları'na ait olan tüm bölge Rus Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiş oldu.[54]

Rus Çarlığı Kırım'ı işgal ettikten sonra Kırım'ın nüfus yapısını değiştirmeye yönelik çift yönlü bir politika izlemeye başladı. Böylelikle kendi emperyalizm düşüncesini meşrulaştırmaya çalıştığı görüldü. Temelinde hangi sebep olursa olsun, Rus yayılmacılığı Müslüman nüfusun kayıpları üstüne kuruldu. Rusya ilk aşamada Kırım'dan Müslüman Tatar nüfusunu göç ettirdi. Bu bölgede zorunlu göçe tabi tutulan en büyük Müslüman topluluğu Kırım Tatarlarıdır.[55] İkinci aşamada Kırım'a dışarıdan çeşitli toplulukları getirerek iskân ettirdi. Rusya'da hüküm süren toprağa bağlı kölelik düzenlemesine göre Rus köylüsünü getiremeyen Ruslar, Kırım'dan çıkarılan Türkler yerine başka milletlerden muhacir getirmeyi planladı. Bu amaçla 1784-1787 yılları arasında Korsika, Livorna, Pisa, Cenova ve Almanya'dan yeni muhacirler getirildi.[56] Rusya özellikle, Kırım Savaşı'ndan sonra (1853-1856), Tatarları casusluk, ihanet, provokasyon ve düşmanla iş birliği gibi çeşitli kavramlarla suçladı. Bazı Rus yetkililer bu sebeple göç edilmeleri gerektiğini ısrar etti. Bu dönem ve sonrasında Rus yetkililerin göç konusunda karmaşaya düştüğü görülmektedir.[57]

1.2.2. Kafkasya

Kafkasya bir geçiş güzergâhı olduğu kadar düşmandan kaçıp saklanılacak bir özelliği de sahiptir. Bölge, bir sığınak oluşunu yüksek ve engebeli dağlara borçludur.

---

[53] Zübeyde Güneş Yağcı, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Karadeniz Politikası", *Türkler*, C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 554-561; Köse, s. 548.
[54] Hali İnalcık, "Kırım Hanlığı," *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*, C. XXV, Ankara 2002, s. 454.
[55] Müstecib Ülküsal, *Kırım-Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, Baha Matbası, İstanbul 1980, s. 137-140; James A. Duran, "Catherine II, Potemkin And Colonisation Policy In Southern Russia", *Russian Review*, Vol. XXVIII, No.I, January1969, s. 23-36.
[56] Halil İnalcık, "Kırım", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1977, s. 757.
[57] Mara Kozelsky, "Casualties of Conflict: Crimean Tatars during the Crimean War", *Slavic Review*, Vol. 67, No. 4 (Winter 2008), s. 866-867.

Karışık bir bölge olmak için ne gerekiyorsa ona sahiptir. Pek çok halkı barındırdığı gibi birçok etnik ve dil gruplarını da içinde saklamaktadır.[58]

Kafkasya, güneyinde Aras ve Çoruh Nehri, kuzeyinde Volga Nehri ile Don Nehri, batısında Karadeniz, doğusunda ise Hazar Denizi'nin olduğu bölgedir.[59] Kafkas nüfusu ve etnik yapısı Çeçen, Abaza, Gürcü, İnguş, Lezgi, Avar, Gazi, Laz, Adige, Kumuk/Lek, Dargı gibi Kafkas topluluklarından ve Karçay/Malkar, Nogay, Azeri ve Kumuk gibi Türk boylarının yanında Ermeni ve Osetlerden oluşmaktadır.[60] Kafkasya, tarih boyunca birçok topluluğa ev sahipliği yaptı. Roma, Pers, İskit, Bizans, Sasani ve Hazarların hâkimiyeti görüldü. Bu süreçten sonra bölgede Müslüman akınları görülmüş olsa da hâkimiyet tesisi tam anlamıyla gerçekleşmedi.[61]

Kafkasların stratejik önemi, komşuları tarafından dikkate alınmasına ve Kafkaslara yönelik köklü politikaların belirlenmesine etki etti. Batıdan Osmanlı Devleti'nin, güneyden İran'ın ve ilerleyen sürede de kuzeyden Rusya'nın hâkim olmaya çalıştığı bir bölge oldu. Osmanlı Devleti, doğu sınırlarının Rusya ve İran'a karşı güvende olması için Kafkasları elinde tutmanın etkili olacağını bildiğinden buna yönelik politika takip etti.

XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Kafkaslarda etkisi görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet Akkoyunlu Devleti ve Trabzon Rumları ile mücadelen galip çıkınca kuzeye yöneldi. Abhazya, Sohum, Terek ve Kuban fethedildikten sonra Osmanlı donanması 1475 tarihinde Kefe'ye gelerek Cenevizlerden şehri aldı. Daha sonra ise, Anapa, Taman, Kaplu ve Azak kaleleri fethedildi. Böylece Osmanlı Devleti Kırım Hanları vasıtasıyla Kafkasya hâkimiyeti için avantajlı bir duruma geçti. [62] 1517 yılında Osmanlı Devleti'nin Memlük Devleti'ne son vermesiyle Kafkasya'dan Basra Körfezi'ne kadar olan topraklarda Osmanlı-İran mücadelesi görüldü.[63]

Rusların Kafkasya'ya girebilmesi Altınordu Devleti ve bakiyelerinin ortadan kalkmasıyla gerçekleşti. XVI. yüzyılda Astırahan Hanlığı'nı fethetmeleri Hazar

---

[58] Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar…,* s. 267-270.
[59] Kadircan Kaflı, *Şimali Kafkasya,* Vakit Matbaası, İstanbul 1942, s. 12; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası…,* s. 22.
[60] Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908),* s. 3.
[61] Rıza Karagöz, *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, 19 Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun 1993, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 1.
[62] Osman Çelik, *İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya, Gelişim Matbaası, Ankara* 1992, s.1; Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s.271-279.
[63] Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç…,* s.3.

Denizi'ne ulaşmalarına olanak sağladı.[64] Bundan sonra ise Hazar Denizi'ne kadar bütün Volga bölgesini kendi hâkimiyetine aldı. Bütün bunların neticesinde Rus nüfuzu Kuzey Kafkasya'da hissedilir bir güç oldu. Bu ise Osmanlı Devleti açısından Avrupa ve İran cephelerine ek olarak, yeni bir cephenin açılması anlamına geldi.[65] Rusya'nın güçlenmesi ve Rus istilası öncesi Azerbaycan ve Erivan'da halkın çoğunluğu Türklerden meydana geliyordu. Kafkasya'da geriye kalan yerlerde Müslümanlar boylar hâlinde olup, en büyüklerini Çerkezler, Abhazlar, Çeçen-İnguşlar ve Dağıstanlardan oluşuyordu. Küçük gruplar ise bu büyük grupların kollarından oluşuyordu.[66]

Osmanlı Devleti ,Avrupa'da 1683'de imzalanan II. Viyana bozgunundan sonra devam eden savaşları 26 Ocak 1699 Karlofça antlaşması ile sona erdirdi. Bundan sonra Temmuz 1700'de Rusya ile İstanbul Antlaşma'sını imzaladı. İstanbul Antlaşması ile Ruslar, Kafkasya üzerinde hâkimiyet alanını genişleterek etkili politikalar izlemeye devam etti. Azak kalesi ile çevresinde bulunan kale ve hisarlar Rus kontrolüne geçti. Ayrıca Kuban yönünde 10 saatlik mesafede Ruslara bırakılmasına rağmen Büyük Petro'nun politikaları barış dönemini kısa sürede sona erdirdi. XVIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Osmanlı-Rus ilişkileri tekrar hareketli günler yaşamaya başladı.[67]

1723 yılında Rus Çarı Petro İran'ın iç karışıklığından yararlanıp Derbent'i alarak Bakü'nün kuzeyinden Kuba'ya kadar sızdı. Petro'nun ölümünden sonra bazı yerler kaybedildi. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti ile güçlü ve yakın bağları olması Rusların Karadeniz boyunca ilerlemesine yıllarca engel oldu. Batı Kafkaslar ise kendi içinde serbest, fakat Osmanlı Devleti'nin sürezenliğini kabul etmiş olan Çerkez kabilelerinin oluşturduğu yönetim şekillerinin elindeydi.[68]

1768–1774 savaşlarında Rusya, Osmanlı Devleti ve İran'a karşı Gürcistan'ı kullanmayı planladı. Gürcistan'ın hiçbir kazanç elde edemediği bu savaşta, komşularının Gürcistan üzerindeki dikkatlei arttı. Kuzey Kafkasya'da Rusya ile mücadele yürüten Kafkasya Müslümanları kendilerini emniyete almak istedi. Rusya'nın bölgedeki rakipleri olan İran ve Osmanlı Devleti de Rusya'nın Gürcistan politikasını ve Gürcistan'ın Rusya'yla yaklaşmasını yakından izledi. Rusların bu ülkeye yaklaşım tarzından rahatsız olan bu ülkeler Dağıstanlıları Gürcistan'a akın düzenlemeleri için

---

[64] Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar …,* s. 273.
[65] Mustafa Budak, "Kafkasya ve Osmanlı Devleti…, s. 594.
[66] Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün…,* s. 35.
[67] Mücteba İlgürel, "Rusların Doğu Anadolu Siyaseti ve 1828-1829 ilk Rus İstilası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 35, İstanbul 1994, s.167-168.
[68] Paul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç…,* s. 4

teşvik etti. Rusya ise Gürcistan'ın maruz kaldığı bu saldırılar esnasında ciddi hiçbir yardım girişiminde bulunmadı. Bunun üzerine Gürcüler Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki düşmanları olan Avusturya ve Venedik gibi ülkelerle anlaşma çareleri aramaya başladı. Böylece Kafkasya üzerine daha çok devletin dikkati çekilerek mücadele alanı genişlemiş oldu.[69]

Küçük Kaynarca Anlaşması sonrasındaki gelişmelerle birlikte Osmanlı Devleti'nin tebaası olan Hristiyanların dahi hamisi olan Rusya, Gürcistan'ın da doğal olarak hamisi olmayı istemekteydi. Böylece Kafkasya'da Hristiyan bir müttefik adayı bulmanın getireceği kolaylıkları hesap etmekteydi.[70] Kırım'ın ele geçirilmesinden sonra Kafkasya'yı tamamen ele geçirme niyetinde olan Ruslar, bölgede ilk olarak Kuzey Kafkasyalılarla karşılaştı. Çariçe Katerina buna yönelik uygulamaya koyduğu politikalarla büyük mesafeler aldı. Ayrıca Kuzey Kafkasya halklarının çoğunluğunun Müslüman olması, Rusya'nın Kafkasya'da tutunmasının önünde kültürel ve dinî olarak da bir cephe daha açmaktaydı. Rusya Kafkasya'da tutunabilmek için bu bölgede bir müttefiğe ihtiyaç duydu. Zira son derece sarp olan bu bölgenin sert mizaçlı, savaşçı halklarına hâkimiyetini savaşmadan kabul ettiremeyeceği kısa sürede ortaya çıktı. [71]

Osmanlı Devleti Kırım'ın kaybedilmesi sonrası Kafkasya'ya daha fazla önem vermeye başladı. Geriye dönük bir inceleme yapıldığında geçmiş politikaların yetersiz ve hatalı olduğu görüldüğünden yeni strateji geliştirilmesine ihtiyaç duyuldu. Doğu ve kuzey sınırların güvenliği için 1780-1784 tarihleri arasında Soğucak Muhafızı olarak görevlendirilen Ferah Ali Paşa'nın önemli çalışmaları vardır. Onun bölge halkını kazanma konusunda ve Çerkezlerin İslam dinini kabullerinde başarılı hizmetleri görüldü. Ayrıca Kuzey Kafkasyalıların istekleri üzerine onlara askerî yardımda bulunuldu.[72]

Küçük Kaynarca sonrası Kırım'ın elden çıkması ve 1783'de Rusya'nın işgaline uğramasının yanında Kafkasya'da Rus ilerlemeleri üzerine Osmanlı Devleti sınır tahkimlerine önem verdi. Rus sınır boylarında Rumeli ve Kafkasya'da askerî düzenlemeler yaptı. 1787 yılına gelindiğinde Avrupa'da askerî cepheleşmeler oluştu.

---

[69] İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s. 373.
[70] Yusuf Küçükdağ ve Bilal Dedeyev, "Rusya'nın XIX. Yüzyılın Başlarında Kafkasya'ya Yerleşme Siyaseti", *Sekizinci Askerî Tarih Semineri I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, (24-26 Ekim 2001- İstanbul)*, Ankara 2003, s. 170.
[71] Kaflı, *Şimali Kafkasya*, s. 60.
[72] Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2012, s. 251-255.

Rusya-Fransa-Avusturya cephesinin karşısında ise İngiltere-Prusya-Flemenk cephesi yer alıyordu. Osmanlı ise var olan gelişmeler sonucunda kendisini ikinci cepheye yakın gördü. Osmanlı Devleti bu süreçten sonra da Rusya'ya karşı girilen mücadelelerde istediği sonucu alamadı.[73] Rusya genişlemesinde iç ve dış meseleleri kendi lehine çevirdi. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda soylular ve toprak üzerinde yönetim etkisini arttırırken XIX. yüzyıldan itibaren Ortodoks Hristiyanlığın savunuculuğunu etkili bir şekilde kullanmaya başladı. Kafkasya'yı sömürge amacıyla dinî bir sınır hâline getirdi.[74]

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen savaşlar XIX. yüzyılda da devam edecektir. 1828-1829, 1853-1856, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşların sonucunda nüfus değişimleri meydana geldi. Kafkasya'da Rus ilerlemesi ve Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları göç eden nüfusun miktarını arttırdı. Birinci Dünya Savaşı ve sonrası da dâhil olmak üzere Kırım ve Kafkasya'dan bu göç hareketi devam edecektir.

1.3. KIRIM-KAFKASYA GÖÇLERİ

Göç; siyasal, sosyal, ekonomik ve ekolojik sebeplerle toplum nüfus yapısını değiştiren bir harekettir.[75] Mekânsal olduğu kadar toplumsal devingenlik anlamına da gelmektedir. Yer değiştirmede ve göç edilen yerin seçilmesinde hem göçün kaynaklandığı bölgenin hem de göç edilecek bölgenin niteliği belirleyici olmaktadır.[76] Ayrıca, insan topluluklarının geri kalan hayatlarının bir kısmını veya tamamını geçirmek üzere bir bölgeden diğer bir bölgeye sürekli veya geçici olarak yaptıkları yer değiştirme durumudur.[77] Göç hareketi isteğe bağlı olabildiği gibi istek dışı nedenlerden de kaynaklanmaktadır. [78] İnsanların göç etmelerinde çeşitli etkenler rol oynamaktadır.

---

[73] Cengiz Fedakâr, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 138-139.

[74] Michael Khodarkovsky, " Of Christianity, Enlightenment, and Colonialism: Russia in the North Caucasus, 1550–1800", University of Chicago Press, *The Journal of Modern History*, Vol. 71, No. 2 (June 1999), s. 426-430.

[75] İnan Özer, *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa 2004. s. 11-12; Cemal, Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 3.

[76] Sema Erder, *İstanbul Bir Kervansaray (Mı?) Göç Yazıları*, Der. Nesrin Uçarlar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 3-5.

[77] Turan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 20-21; Sunday Üner, *Nüfus Bilim Sözlüğü*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1972, s. 77.

[78] Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 19; Nedim İpek, "93 Muhacereti", *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999 s. 661.

Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne doğru yapılan göçlerde, "*itici etkenlerin*" ön planda olduğu, "*çekici etkenlerin*" ise ikinci planda kaldığı görülmektedir.[79]

Türk tarihinde Müslüman kayıpları önemli yer tutmaktadır. Osmanlı Devleti; bir taraftan reformlar yapıp ülkesini modernleştirme çabası verirken, diğer taraftan vatandaşlarını düşmandan korumak, düşmanın galip gelmesi sonucunda Anadolu'ya sığınanları iskân etmek ve hayatlarını devam ettirecek şartları oluşturmak durumunda kaldı.[80] Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen savaşların sonucunda nüfus değişimleri ortaya çıktı. Rusya'nın savaşlar sonunda belirlediği politika ve uygulamalar Osmanlı Devleti'ne yapılan göçlerin zorunlu göçler grubuna girmesine neden oldu. Rusya'nın belirlediği bu politika ve uygulamaların etkisiyle Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu topraklarına kitle hâlinde göç hareketi başladı.[81] Bu göç hareketine katılanlar, Osmanlı Devleti'ni Müslümanların yaşadığı güvenli bir yer olarak gördü. [82]

Birinci yoğun Kırım göçü 1789-1800 yılları arasında görüldü. Sadece bu tarihlerde 500.000 Tatar Osmanlı Devleti topraklarına göç etmek zorunda kaldı. Bu muhacirlerin önemli bir kısmı önce Balkanlara ve diğer bir kısmı da Anadolu'ya iskân edildi.[83] İkinci yoğun Kırım göçü 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra Anapa ve Poti elden çıkınca yaşandı. Bu savaş sırasında ve sonrasında 200.000 Kırım Tatarı göç etti.[84] Üçüncü yoğun Kırım göçü ise 1853-1856 Kırım Harbi sonrasında gerçekleşti. Rusya, Kırım Tatarlarını Osmanlı Devleti ve müttefikleri ile iş birliği yapar düşüncesine kapılarak binlercesini Sibirya'ya sürdü. Daha bu savaş bitmeden 20.000 kadar Kırımlı Osmanlı topraklarına geçti.[85] Kırım Savaşı'nın bitmesine doğru Rusların sürgün politikası uygulayacağı duyumları Osmanlı Devleti'ne doğru yaşanan göç hareketini hızlandırdı.[86] Kaynaklar farklı rakamlar vermiş olsa da sadece 1860-1861 tarihlerinde

---

[79] Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876),* s.63.
[80] McCarthy, *Ölüm ve Sürgün…,* s. 2.
[81] Kaygalak, s. 9-10; Altunay Şam, s.93; Horvaty Csaba, Etno Demographic Changes in the Caucaus 1860-1960, *Delkelet Europa–South-East Europe, International Relations Quartely*, Vol. 2. No. 6. (Summer 2011/2 nyár), s. 1-20.
[82] Ayhan Kaya, "Political Participation Strategies of the Circassian Diaspora in Turkey", *Mediterranean Politics 9/2 (Summer 2004), s. 222-223.*
[83] Margarita Dobreva, Circassian Colonization in the Danube Vilayetand Social Integration(Preliminary Notes), *OTAM*, S. 33, Ankara 2013, s. 6-27; Mirza Bala, "Kırım", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 757.
[84] Ahmet Akgündüz, "Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Güçler, 1783-1922" *Toplum ve Bilim*, S. LXXX, İstanbul 1999, s. 145; Gözaydın, *Kırım Türklerinin Yerleşme…,* s. 76.
[85] Hakan Kırımlı, *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.12.
[86] BOA. İ.MMS. 7/266 1272 S. 18/ 25 Nisan 1856.

Kırım'dan göç eden muhacir sayısı 300.000'den fazladır.[87] Böylelikle 1860-1864 yılları arasında en az 400.000 muhacirinin geldiği tahmin edilmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra göçler tekrar yoğunluk kazandı. Genel bir toplam yapacak olursak; 1783-1922 yılları arasında Osmanlı topraklarına göç eden Kırım Tatarları'nın sayısı 1.800.000 olarak tahmin edilmektedir.[88]

Rusya'nın Kırım'ı hâkimiyetine almasıyla başlayan kitle göçlerinin yoğunluğu 1870'lere doğru azaldı. Fakat 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı hem Balkanlar'da hem de Kafkaslar'da Rusya'ya daha fazla fırsat sağlayarak onun hedeflerine ulaşmasının yolunu açtı. Rusya Türk ve Müslüman nüfusu kendi yayılmacı siyasetinin önünde engel olarak gördüğünden bu savaştan sonra Müslümanlara karşı baskı ve yıldırma faaliyetlerini arttırarak uzun yıllar devam ettirdi. Halkın bunalması sağlayarak onlara göç etmekten başka çare bırakmadı.[89]

Bir diğer göç dalgası da Rusya'nın genişlemesi sonucunda Kafkasya'da yaşandı. Burada yaşanan göç hareketliliği Türk, Çerkez, Abaza, Çeçen vs. çeşitli dil ve etnik gruplarını kapsadı. Rusya Kırım'da olduğu gibi Kafkasya'da da planlı bir asimilasyon politikası izledi. Müslümanların ellerindeki verimli toprakları almanın yanında Rus göçmenleri stratejik topraklara yerleştirerek yerli Müslüman halkın nüfus oranını azalttı.[90]

Çerkezler ve Abhazlar, 1829'da Edirne Antlaşması'ndan sonra topraklarının işgalini kabul etmeyerek Kafkasya'da Ruslara karşı mücadeleye girmelerine rağmen istediklerini elde edemedi. Özellikle 1859 yılında Şeyh Şamil'in 25 yıl süren mücadelesinden sonra teslim olmak zorunda kalması göç hareketini hızlandırdı. Ayrıca Kırım Savaşı sonrası Müslümanlardan istediği desteği alamayacağını anlayan Rusya, Kafkas halklarını sınır dışı etmeyi planladı. Rusya ile Osmanlı Devleti 40.000-50.000 Müslüman muhacirin geleceği yönünde antlaşma yapmasına rağmen beklenenin

---

[87] Bahadır Yılmaz, *Anadolu'ya Göçler (Tarih-Toplum-Kimlik)*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 2008, s. 106-107; Gözaydın, s. 84; Anzhela Cheucheya "The Ottoman Empire and the Northwestern Caucasus" *Social Sciences* Vol XXXIX ,No: II, 2008, s. 30; Leon Dominian, "The Peoples of Northern and Central Asiatic Turkey" *Bulletin of the American Geographical Society*, Vol. XLVII, No. XI (1915), s, 842.

[88] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.163.

[89] Gözaydın, s. 90-91.Musa Şaşmaz, "Imigration and settlement of Abhasians in The Ottoman Empire On British Documens, 1864-67", *OTAM*, S. XIII, Ankara 2003, Ayrı basım, s. 6; Koç, s. 40-44, Ömer Turan, Turkish Migrations from Bulgaria, Forced Ethnic Migrations in the Balkans: Consequences and Rebulding of Societies, Ed. Ekaterina Papova-Mrko Hajdinjak, *International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations*, Sofia 2006, s.78-84.

[90] Van P. Goç, *Beynelminel Usul-ı Temsil, İskân-ı Muhacirin*, Mütercim: Habil Adem, yay. haz., Ali Cin-Haluk Kartel, IQ Kültür Sana Yayıncılık, İstanbul 2011, s.103-104.

üzerinde göç hareketi yaşandı. Sadece 1865'e kadar 520.000 kişinin göç etmesi beklentinin çok üstünde muhacir geldiğini göstermesi bakımından önemlidir. 1859-1879 yılları arasında Kafkasya'dan 2 milyon kişinin ana vatanlarını terk ederek muhacir durumuna düştüğü ve bunlardan da 1.5 milyonunun sağ kaldığı tahmin edilmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra baskılar iyice arttığından buna paralel olarak göç dalgası da arttı. 1881-1914 yılları arasında göçler devam ederek Kazan ve Ural Müslümanları da dâhil olmak üzere 500.000 nüfusun daha geldiği hesaplanmaktadır.[91] Belirtilen nüfus miktarları olayın önemini ortaya koymaktadır. Göç ve demografik hareketler siyasal ve sosyal değişimlerde etkisini göstermiştir. Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan 1856'dan 1914'e kadar geçen sürede yaklaşık olarak 6.425.000 kişi göç etti.[92]

Osmanlı Devleti'ne gelen muhacirlerin kesin miktarını belirlemek imkânsız görünmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde gelen toplam nüfus ile ilgili resmî bir kayıt yoktur. Ayrıca 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra gelen nüfus ile ilgili istatistik, 30 yıl sonra İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Komisyonu tarafından hazırlanmıştır. İskân-ı Aşaîr ve Muhacirîn Müdüriyeti'nden Şükrü Bey, 7 Mart 1916 tarihinde Meclis-i Ayan'da bir konuşma yaptı. Buradaki konuşmasında, şimdiye kadar ne kadar muhacir geldiği ve bunların ne kadarının yerleştirildiği ile ilgili kesin bir sonuç olmadığını bildirdi. 1878 savaşından sonra gelen muhacirlerin sayısı hakkında ellerinde veri olmamasına rağmen anket yaparak 250.000 kişiye ulaştıklarını fakat gerçekte bu sayının 1.5 milyonu geçtiğini söyledi.[93] Yukarıda belirtildiği gibi Kafkasya, Kırım, Rumeli ve Balkan muhacirlerinin miktarı daha fazla olup kesinliği bilinmemektedir. Bu sebeple araştırmacılar da tahmini rakamları vermektedir.[94]

1850 yılından 1914'lü yıllara kadar Osmanlı Devleti'ne Kırım ve Kafkasya halklarından olan Çeçenlerin, Çerkezlerin, Abhazların, Dağıstanlıların, Nogayların,

---

[91] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s. 918; İ. Ercüment Kuran, "Rusya'nın Kafkasya'yı İstilasına Karşı Osmanlı Siyaseti (1856-1879)", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, 29-31 Mayıs 1995, Edebiyat Fakültesi Basımevi*, İstanbul, 1996, s. 147-148; Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961, s. 156-161; Alev Erkilet Başer, Ele Geçirilemeyen Toprak: Kuzey Kafkasya, Fecr Yayınları, Ankara 2002, s. 39-41; Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç…,* s. 28; Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik…,* s. 170; Bahadır, *Anadolu'ya Göçler…,* s. 113-116.

[92] Kemal H., Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İmge Kitapevi, Ankara 2002, s. 121-142; Ferhat, Berber, *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960),* Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 2010, (Basılmamış Doktora tezi), s. 12.

[93] Dündar, *İttihat ve Terakki'nin…,* s. 57.

[94] Öğün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi…,* s.4-5.

Tatarların ve birçok topluluğun göç ederek geldikleri Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.[95] Muhacirler göç ederken zor şartlar altında yolculuk yapıp çeşitli sorunlarla karşılaştı. Yolculuk sırasında bazı muhacirler kolera, çiçek hastalığı, dizanteri gibi hastalıklara yakalandı. Hastalık ve salgın durumları sadece kırsalda görülmeyip İstanbul'da dahi ölümlere sebebiyet verdi. İstanbul ve çeşitli vilayetlerde Nisan 1878'de 18.000 muhacir hayatını kaybetti. Belirtilen miktar öncesi ve sonrası ile hesaplandığında rakamın büyüklüğü düşündürücüdür.[96] Muhacirlerin yolculuğu sırasında iklim sertliği ölümlerin sayısını arttırdı. Muhacirler, yolculuk esnasında özellikle tifüs ve çiçek hastalıklarına yakalandı. Ayrıca Osmanlı Devleti sınırları içerisine giriş yapan muhacirlerde de hastalıklardan kaynaklı ölümler kendini fazlaca gösterdi.[97]

Osmanlı Devleti, muhacirlere göç sırasında gerekli yardımları sağlamaya yönelik adımlar attı. Ayrıca muhacirlerin ülkenin bir vatandaşı olması yönünde kurumsal yenilikler ve çalışmalar yaptı. Olumsuzluklara rağmen muhacirlerin nakil, iaşe, yevmiye, barınma, yeme, içme ve sağlık ihtiyaçları için yasal düzenlemeler yaparak muhacirlerin günlük ihtiyaçlarını karşılandı. [98]

Beklenilenin üzerinde muhacir gelmesi ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz koşullar nedeniyle planlanan yardımların miktarında ve zamanlamasında sorunlar yaşandı. Ayrıca muhacirler, ekonomik ve sağlık sorunlarının yanı sıra yerli halk ile hukuk anlayışı, din, örf ve âdet üzerine çeşitli problemler yaşadı. Hatta yaşanılan acının ve acımasız sürecin etkisi günümüze kadar ulaştı. Bunların yanı

---

[95] BAO. Y.A.HUS. 411/103 1318 B. 03/27 Ekim 1900; BOA. DH.MKT. 430 23 1313 Ra. 29/19 Eylül 1895; BOA. A.}MKT.UM. 565/33 1278 Za. 16/15 Mayıs 1862; BOA. DH.MKT. 2783/96 1327 Ra. 12/3 Nisan 1909; BOA. İ.DH. 780/63423 1296 M. 27/21 Ocak 1879.

[96] Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri I* , Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 423-425; Ayrıca; Konsolos Stevens'tan Earl Russel'a gönderilen yazıda; muhacirlerin karaya çıktıkları ilk yerlerden biri olan Trabzon'da sağlık sorunlarının çok fazla olduğu ve giderekte arttığını belirtilerek panik bir havanın olduğu bildirilmiştir. Salgın hastalıklardan dolayı halktan dükkanlarını kapatıp evlerini terk edenler olmuştur. Osmanlı Devleti elbise ve ilaç göndermesine rağmen ilaçlar işe yaramamıştır. Aralık 1863'den Şubat 1864'e kadar ölenlerin sayısı 3.5000'e ulaşmıştır. Bunlardan 3.000'i Çerkez, 470'i Türk, 36'sı Yunan, 17'si Ermeni, 9'u Katolik ve 6'sı da Avrupalı olduğu belirtilmiştir. Papers Respecting the Settlement of Cırcassian Emigrants in Turkey, Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their, address June 6, 1864, Belge No: 1

[97] Stephen D. Shenfield, "The Circassians - A Forgotten Genocide?", *The Massacre in History*, Ed. Mark Levene-Penny Roberts, New York 1999, s. 153-154; Justin McCarthy, "Factors in the Analysis of the Population of Anatolia, 1800-1878", *Population History of the Middle East and the Balkans*, Analecta Isiana LXII, Istanbul 2002, s. 104-106.

[98] BOA. DH.MKT. 1403/94 1304 C. 13/9 Mart 1887; BOA. DH.MKT. 1400/3 1304 Ca. 22/16 Şubat 1887; BOA. DH.MKT. 1544/100 1306 M. 13/19 Eylül 1888; BOA. DH. MHC. 11/31 1308 Ra. 9/23 Ekim 1890.

sıra muhacirlerin de neden olduğu çeşitli problemler de görüldü. Bazı muhacirler yerli ahali ve devlet görevlileri ile problemler yaşayıp asayişsizliğe sebebiyet verdi.

1.3.1.Kırım-Kafkas Muhacirlerin İskânı

Osmanlı Devleti'ne göç edenlerin tamamına yakını toprak kayıpları sonucu gelenlerden oluştuğundan göç dönemleri sıkıntılı ve sorunlu dönemler oldu. Ayrıca imzalanan barış antlaşmalarının önemli konularından birisi de muhacirlerin iskân meselesidir.[99]

Osmanlı Devleti'nin muhacirleri yerleştirirken belirlemiş olduğu iki hedefi vardı. Biricisi, muhacirlerin zarar görmeden rahat bir hayat yaşamasını sağlamaktı. İkincisi ise; muhacirleri devletin bütçesine daimi yük durumundan çıkararak devlet ekonomisinin canlanmasına ve rahatlamasına katkı yapmalarını sağlamaktı.[100] Osmanlı Devleti, muhacirleri iskân ederken, muhacirlerin rahatını düşünerek arazi sıkıntısı yaşamayacakları ve üretim yapabilecekleri Anadolu'nun çeşitli vilayetlerine yerleştirdi.[101] Devlet, muhacirleri eğitim ve iş durumlarına göre istihdam etti. Devlet kadrolarındaki boş memuriyetlere muhacirleri görevlendirdiği gibi kapasite ve ihtisası olanları durumlarına göre fabrikalarda iş imkânı sağladı.[102]

Osmanlı Devleti, muhacirlerle ilgili bir süre özel bir teşkilat kurulmasına gerek duymadı. Tanzimat dönemine kadar muhacirlerle ilgili meseleler vilayetlere gönderilen talimatnamelerle yürütüldü. 1839'da muhacirlere yardım yapılması ve muhacirlerin iskânı için İstanbul'da Şehremaneti ve diğer vilayetlerde ise belediyeler sorumlu tutuldu.[103] 1856'da ayrı bir talimatname hazırlanarak kara ve deniz yolu ile gelen muhacirler için İstanbul Şehremaneti'ne görevleri bildirildi.[104] Kırım Savaşı'ndan sonra topluluklar hâlinde gelen nüfusu yerleştirecek bir teşkilatın varlığına ihtiyaç duyuldu. Tanzimat dönemi ve sonrası kanunlaşma çalışmalarının hız kazandığı bir dönemdi. Muhacirlerin ihtiyaçları ve istekleri yönünde talimatlar hazırlanarak görevlilere ulaştırıldı.[105]

---

[99] Dündar, *İttihat ve Terakki'nin…,* s. 52.
[100] H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, s.182.
[101] BOA. MV. 40/22 1306 C. 12/13 Şubat 1889.
[102] Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, s. 200.
[103] Öğün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi…,* s. 2.
[104] Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin…,* s. 119.
[105] Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, s.102.

Muhacir sayısının zamanla artması üzerine Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti'ne verilen görevleri yerine getiremediği görüldü. Bunun üzerine muhacirlere yönelik ortaya çıkan sorunların çözümü ve yapılacak yardımlar için Trabzon Valisi Hafız Paşa başkanlığında 5 Ocak 1860'da Muhacirin Komisyonu kuruldu.[106] 1865 yılında yüklerinin azaldığı düşüncesiyle çalışanlarının sayısı azaltılıp Meclis-i Vâlâ'ya bağlanan komisyon 1867'de Şurâ-yı Devlet'e ve 1875'de ise Zaptiye Nezareti'ne bağlandı. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra göç ve iskân meselesinin daha fazla ağırlık kazanması ayrı bir dairenin kurulmasını gerektirdi. Bu sebeple İstanbul'da muhacirlerle ilgilenecek " İdâre-i Umûmiye-i Muhâcirîn Komisyonu" kuruldu.[107] Sonradan ise vilayetlerde ayrı ayrı iskân-ı muhâcirîn müdürlükleri kurularak hepsi de merkezi İstanbul'da olan Umum Müdürlüğü'ne bağlandı. Bu Umum Müdürlüğü'nün teşkilatı ise 1914'de çıkan kanuna göre Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi olarak tekrardan oluşturuldu.[108]

Muhacirler iki farklı şekilde iskân edildi. Birincisinde; önceden var olan yerleşim yerlerine kaldırabileceği kadar muhacirin iskânı yapıldı. Bunlar ziraat araç gereçleri tedarik edilene kadar ortakçılık veya rençber olarak çalışıp çevreden yardım gördü. İkincisinde ise; uygun arazilerde yeni köyler oluşturularak iskân gerçekleştirildi. Bunlara da evlerinin inşasının yanında gerekli yardımlar Osmanlı Hükûmeti tarafından verildi. Ayrıca arazi, hayvan, araba, tohumluk, alet, edevat ihtiyaçları ve iaşeleri mahalli sandıklardan karşılandı.[109] Kurulan köylerin isimlerine Osmaniye ve Sultaniye dışında padişahlara izafen, Mahmudiye, Hamidiye, Aziziye, Reşadiye gibi isimler verildi.[110] Bazı durumlarda ise geldikleri yerleşim yerlerinin ismi yeni yerleşim alanlarına verildi.[111] Ayrıca rahata ve huzura kavuşmaları için Refahiye ile Kemaliye gibi isimler de münasip görüldü. [112]

---

[106] Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, ilk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966, s.55-61.

[107] Mehmet Demirtaş, Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânı, *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 41, Erzurum 2009, s. 217; İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890),* s.68-69.

[108] Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin…,* s. 119.

[108] Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876),* s. 119-120; Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908),* s. 98.

[109] BOA. Y.PRK.KOM. 1/26 1295 Ra. 30/3 Nisan 1878.

[110] Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 72, 9 Eylül 1891; Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 105, 17 Ekim 1891; Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 121, 5 Kasım 1891; BOA. BEO 2601/195062 1323 R. 14/18 Haziran 1905.

[111] Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 136, 23 Kasım 1891.

[112] Ahmet, Halaçoğlu, *Balkan Harbi Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 30.

Osmanlı Devleti muhacir ihtiyaçlarının karşılanması için bütçeler hazırlayarak yeni gelirler oluşturdu. Devlet görevlilerinden ister Müslüman, isterse Gayrimüslim olsun gelen Kırım ve Kafkasya muhacirlerine merhametli davranılmasını istedi. Yetkililere muhacirlerin uygun kaza ve köylere yerleştirilmesini bildirdi. Muhacirler gerektiğinde çadırlara da yerleştirildi.[113]

Osmanlı Devleti asayişin bozulmadan muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanarak zor durumda kalmamalarına yönelik iskân çalışmaları yaptı. Kafkasya muhacirlerinin sevk ve iskânı ile ilgili sunulan raporlara bakıldığında devletin dikkatli davrandığı görülmektedir.[114]

1- Kafkasya muhacirleri çoğunlukla 5-10 hane veya 5-10 nüfus olarak gelmektedir. Bunların parça parça gidecekleri mahallere gönderilmeleri fazlaca masrafa sebebiyet vereceğinden asayişe problem çıkarmayacak şekilde Anadolu Kavağında devlete ait bir binada bekletilipp sonra topluca İstanbul haricine iskân edilmelidir.

2- Anadolu Kavağı'nda bekleme sırasında yeme-içme ihtiyaçları eksiksiz karşılanmalıdır.

3- Vapurlara bindirilirken pasaportları alınıp nüfus defterlerine kaydedilerek yol boyunca yeme-içme ihtiyaçları hazır bulundurulmalıdır.

4- Sevkleri sırasında düzenin sağlanması için muhacir komisyonunca görevlendirmeler yapılmalıdır.

5- Arazi konusunda ise, daha önceki maddelerde belirtildiği gibi ihtiyaçları karşılanmalıdır. Arazi sorunu olan vilayetlerde gerekli şartlar valiliğe bırakılarak sonradan yazışmaya geçirilmelidir.

6- Kafkasya muhacirlerinin masraflarının hazinece karşılanması gerektiği daha önceki zamanlarda belirtilmiş olsa da zamanın getirdiği şartlar sebebiyle Kafkasya muhacirlerinin yalnız nakil masrafları ile yoksul olanlarının iaşe masrafları hazineden karşılanmalıdır. Sevk edildikleri vilayette eskiden olduğu gibi valilere harcama yetkisi verilmelidir. Valilerin yaptığı özendirme ve teşvik ile yerli halkın yardımı sağlanmalıdır.

7- Sevk edildikleri bölgelerdeki görevliler, gelen muhacirlerin nüfus miktarını ve hangi vapurla ni yazmalıdır. Bunların nereden geldikleri, nereye iskân edilecekleri ve hangi kabileden oldukları hakkında bilgileri tutmalıdır.

---

[113] BOA. DH.MHC. 50/21 1320 S. 15/24 Mayıs 1902; BOA. DH.MHC. 50/35 1320 S. 21/30 Mayıs 1902.
[114] BOA. Y.A. RES. 29/27 1302 C. 28/14 Nisan 1885.

8- Muhacirler asayişsizliğe neden olunabilecek yer olan İstanbul'a, Avrupa'nın iitiraz edeceği Kudüs ve Şam ile Hristiyan nüfusun yoğun olduğu vilayetlere iskân edilmemelidir.

9- Muhacirlerin iskân edildiklerinde sorun çıkmayacak olan Mamüretülaziz vilayeti dâhilindeki Ergani sancağına, Bitlis vilayeti dâhilindeki Muş ve Siirt sancaklarına, Ankara vilayeti dâhilindeki Kırşehir, Ankara ve Yozgat sancaklarına, Erzurum vilayetine, Adana vilayeti dâhilindeki Islahiye kazasına, Halep vilayeti dâhilindeki Kilis kazasına, Bingazi vilayetine, Konya vilayeti dâhilindeki Niğde, Konya ve Teke sancaklarına, Kastamonu vilayeti dâhilindeki Sinop, Kastamonu ve Bolu sancaklarına, Hüdavendigar vilayeti dâhilindeki Kütahya ve Karahisar sancakları ile Bilecik kazasına toplam 9.040 hane için müsait arazilere iskân edilmesi bildirildi. Ayrıca muhacirlerin belirtilen bölgelere gelmesi, buraların gelişimine katkıda bulunacağı gibi muhacirlerin de refahının artacağı belirtildi.

10- Bundan sonra gelecek muhacirlerin ise komisyonca belirlenen kanunlar çerçevesinde iskân edilmelidir. Gelecek muhacirler İstanbul'a yerleşmek isterlerse izin almalı ve yerli ahali gibi muamele göreceğini kabul etmelidir. Eğer taşraya gideceklerse hazineden yardım alarak, sevkleri sayımlı ve düzenli yapılarak muhacirlerin ihtiyaçları karşılanmalıdır.

Muhacirlerin yurtlarından atılan ve mal varlıklarına el konulan kişiler olmaları, iskân sonrası da gerekli yardımları alamamaları çeşitli problemlere sebebiyet verdi. Bazı muhacirler göç etmesinin üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen bazen kendilerinden bazen de devletten kaynaklı problemler nedeniyle kalıcı iskâna geçemedi.[115] Bu durum ise zor şartlar altında kendilerine tedarik edilen tarım aletlerini ve hayvanlarını çeşitli vesilelerle satmalarına neden oldu. [116] Bunun yanında bazı muhacir gurupları da göçebe hayat tarzına alışkındı. Bunlar ziraat araç-gereçlerini satmanın yanında verilen sürüm hayvanlarını tarım için kullanmadı. Böylece sefalet, maişetsizlik ve hastalık kendini daha fazla hissettirdi. Görevliler tarafından uyarıda bulunularak aynı hataları tekrar yapmamaları yönünde kendilerine nasihat edildi.[117]

Devletin ve toplumun içinde bulunduğu ekonomik, siyasî ve sosyal sorunlar muhacirleri de etkiledi. Bazı muhacirler, eşkıya çeteleri ve yerli halk tarafından

[115] BOA. A.}MKT.UM. 565/33 1278 Za. 16/15 Mayıs 1862; BOA. A.}MKT.UM. 66/6 1278 Za 19/18 Mayıs 1862.
[116] Öğün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi* …, s. 4.
[117] BOA. DH.MKT. 1313/48 1287 L. 27/20 Ocak 1871.

soyularak fırsatçıların gazabına uğradı. Ayrıca sağlanan muafiyet ve yardımları kıskanan yerli halkın tavır koymalarıyla da karşılaştı.[118] Muhacirler ev, arazi ve iaşe sorunlarının yanında sağlık sorunlarıyla da mücadele etti. Muhacirlerin zorunlu göçe maruz kalarak yabancı bir bölgeye gelmeleri psikolojilerini olumsuz etkiledi. Bunların yanında çocukların eğitim sorunları ortaya çıktı. Osmanlı Devleti olumsuzluklara rağmen gerekli sağlık ve ekonomik yardımları yaparak muhacir çocuklarının eğitim faaliyetlerine yardımcı oldu. Onların çeşitli idari ve askerî okullarda eğitim almalarını sağladı.[119]

Batı Anadolu ve Balkanlara yerleşenler muhacirler, verimli topraklar sayesinde rahat ve huzurlu bir yerleşik hayat kurdu. Fakat verimli ve güzel arazilere yerleşemeyenlerin ekonomik sorunları sonraki dönemlerde de devam etti. Bu defa da yağmacılığa başvurduklarından çevredeki yerli ahali zarar gördü.[120] Osmanlı Devleti ise, muhacirler üretici durumuna geçene kadar vergilerden 10 yıl ve askerlikten ise 25 yıl muaf sayarak muhacirlere kolaylık sağladı. Ayrıca sanat ve ticaret erbabına da kolaylıklar sağlanarak ev ve dükkân verilmesini sağladı. Bunların yanı sıra yerli ahaliden, yapılacak yardımlara katkıda bulunmasını istedi ve teşvik etti.[121] 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı zamanında ise muafiyet süreleri değişti. Eğer gelen muhacir savaş sırasında mülklerini bırakarak gelmiş ise 10, mülklerini satarak gelmiş ise 6 yıl askerlikten muaf sayıldı. Bu dönemde vergi muafiyeti ise 3 yıla indirildi.[122] Birinci Dünya Savaşı sırasında askerî ihtiyaçların artması üzerine 2 Mart 1916'da askerlik çağında olan muhacirlerin silah altına alınmasına karar verildi.[123]

Bunların yanında ilk dönemde muhacirler genellikle köylere ve kırsala yerleştirilirken 1877-1878 Rus Savaşı sonrası şehirlere de yerleştirildi.[124] Muhacirlerin yerli halk ile kaynaştırılması amaçlanarak birbirlerine üstünlük sağlamaları engellenmek istendi. Yerli ahali ile evlenmeleri teşvik edildi. Reislerinden ayrı ve dağınık

---

[118] BAO. A.}MKT.MHM. 23/60 1278 S. 11/18 Ağustos 1861.
[119] BOA. Y. A. HUS. 169/30 1299 S. 3/25 Aralık 1881.
[120] McCarthy, *Ölüm ve Sürgün…,* s. 45-46.
[121] Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, Cilt: 2, Baskı: 3, e Yayınları, İstanbul 2000, s. 151-152; Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen…,* s. 41-49.
[122] Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara 1991, s. 53.
[123] Mehmet Yılmaz, Konya Vilayetine Muhacir Yerleşmeleri 1854-1914, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1996, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 20
[124] Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin...", s. 595-597.

yerleştirilerek devlet otoritesi sağlanmaya çalışıldı.[125] Osmanlı Devleti muhacirleri kontrol altında tutarak fesada karışanlara karşı gerektiğinde önlem aldı.[126]

Muhacirlere verilecek arazi miktarlarıyla alakalı birçok yazışma görülmektedir. Muhacirlere verilen arazilerin miktarları duruma ve gelişen olaylara göre farklılık göstermektedir. Zaman zaman muhacirlerin kullandığı arazilerin yetmediği görülerek verilen arazilere ilave yapılmaktadır. Muhacir talimatnamesine göre verimli araziden 70, orta verimli ise 100 ve az verimli ise 130 dönüm arazi verileceği bildirilmektedir.[127] Bölgemizdeki muhacirlerin de zaman zaman arazi azlığı sebebiyle sorunları olmuş ise de genelde 70 ile 130 dönüm arası arazi verildiğini görülmektedir.

Muhacirler iskân amaçlı çeşitli vilayet ve kazalara gönderildiğinde gerekli kayıt işlemleri yapıldı. Fakat bazıları çeşitli problemler nedeniyle veya sağlanan yardımlardan tekrar almak amacıyla başka bölgelere giderek yeniden kayıt yaptırma girişiminde bulundu. Bu sebeple görevlilerden muhacirlerin kayıtlarının yapılmadan daha önceden kayıtlarının olup olamadığının incelenmesi istendi.[128] Eğer muhacirlerin firarlarında görevlilerin ihmali olursa ona göre görevlilere yönelik işlem yapıldı.[129] Osmanlı Devleti, bazı muhacirlerin devletin belirlediği araziler dışına yerleşmesi üzerine, bunları engellemek için memurlar, nasihat heyetleri ve mektuplar gönderdi. Bu doğrultuda çeşitli bölgelere emirler gönderilerek görevliler uyarıldı. Yer değiştirmeye niyetli olanların sebepleri öğrenilerek sorunların çözülmesine yönelik çalışılmalar yapıldı. Diğer taraftan da muhacirlerden veya muhacir temsilcilerinden merkeze gönderilen şikâyet ve istek mektupları dikkatlice incelenerek araştırma talimatları verildi. Muhacirler üzerinde olumlu tesirler yapacak çalışmalara devam ederek ortaya çıkacak iyi sonuçlar düşünülerek muhacirlere hoşgörüyle yaklaşıldı.[130]

Devlet, muhacirleri iskân ederken zaman zaman etnik durumları da göz önünde bulundurdu. Örneğin, Arnavutların İstanbul ve İzmir'e yerleşmeleri iki sebepten dolayı yasakladı. Bunun birinci sebebi; Arnavutların Balkanlardan daha uzaklara yerleştirmenin daha az sorun olacağı yönündeki düşünceydi. İkincisi sebebi ise; yeni sorunlar olma ihtimalini ortadan kaldırarak büyük şehirlerde yeni sorunların çıkmasının

[125] İpek, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Göçler (1877-1900), s. 133.
[126] BOA. YPRK. KOM. 4/68 1302 N. 23/6 Temmuz 1885.
[127] BOA. YA. RES. 4/42 1296 N. 27/14 Eylül 1879.
[128] BOA. EUM.LVZ. 28/45.
[129] BOA. AMKT. 238/105.
[130] BAO. A.}MKT.MHM. 23/60 1278 S. 11/18 Ağustos 1861; BOA. DH.MHC. 36/14 1318 R. 23/20 Ağustos 1900; BOA. DH.MHC. 44/40 1318 Ş. 18/11 Aralık 1900.

engellemesi isteğidir. Boşnak muhacirlerin yerleşiminde Arnavut muhacirlerde olduğu gibi yasak bölge belirtilmedi. Sadece kısa sürede adet ve lisanda uyum sağlamaları istendi.[131]

Osmanlı Devleti, gelişmelere göre devletin bütünlüğüne yönelik politika belirledi. Kafkasya'dan kitleler hâlinde gelen muhacirleri, Müslüman nüfus lehine dengelemek ve bölgenin elden çıkmasını önlemek için Rumeli topraklarına yerleştirdi. Kafkaslardan Anadolu'ya göçleri bazı dönemlerde zorlaştırken Rumeli ve Balkanlara iskân ise teşvik etti. Rus ilerlemesine karşın sınır ve savunma hattını güvence altına almaya çalıştı.[132] Ayrıca muhacirleri Rumeli taraflarına iskân ederken hudut güvenliklerinde yararları olması amacıyla topluca yerleştirdi. Anadolu'da ise güvenlik sebebiyle eşkıyalığın oluşmaması ve asayişin bozulmaması için dağınık yerleştirilmelerini teşvik etti. Örneğin Adana vilayetine gönderilen bir yazıda; Çerkez muhacirlerin her köye 1-2 hane olarak dağıtılması istenmesine rağmen muhacirlerin birbirlerine yardım edeceği düşüncesi ile köyün büyüklüğüne göre 10-15 hane olarak dağıtılmıştı. Fakat toplu yerleştirmelerin sakıncalara sebebiyet vereceği belirtilerek 1-2 hane olarak tekrardan iskân edilmeleri istendi. Dağınık yerleştirilmelerine önem verilerek sefalet çekmemeleri için gerekli yardımların yapılması da vurgulanarak bildirildi.[133] Fakat dağınık yerleştirme politikası Anadolu'nun her köşesinde uygulanmadı. Asayiş problemlerinin olduğu bölgelerde muhacirlerin zarar görmemeleri ve kendilerini korumaları için toplu iskân politikası uygulandı.[134]

Muhacirlerin iskânı sırasında önem verilen diğer bir nokta ise silahlarının toplatılmasıdır. Yasağa rağmen silah taşıyanların görüldüğü yerde silahlarına el konuldu.[135] Yine muhacirlerden silah taşıyıp ahaliye karşı olumsuz davranışlarda bulunanlara gerektiği üzere işlem yapıldı. [136] Bazıları istek üzerine kolaylıkla silahları teslim etti. Bazıları ise silah teslimi sorununu büyüttükleri için yaralama ve ölümlere yol açan problemlere sebebiyet verdi. Eğer kişiler iyi niyetlilerse ve problem çıkarmayıp kanunlara uyuyorlarsa bu kişilere daha fazla kolaylık sağlandı. [137]

---

[131] Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e,* s.113-116.
[132] Mehmet Hacısalihoğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler(İslimye Sancağı'nda 1875'den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler)*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 40-41; Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Nart Yayınları, İstanbul 1993, s.104.
[133] BOA. DH. MKT. 1325/11 1295 Za. 9/4 Kasım 1878.
[134] BOA. İ.DH. 546/38018 1282 L. 17/5 Mart 1866.
[135] BOA. DH. MKT. 1329/80 1297 S. 17/30 Ocak 1880.
[136] BOA. HRT. TO. 252/38 1294 Ca. 30/12 Haziran 1877.
[137] BOA. İ.DH. 37731 1282 C. 17/7 Kasım 1865.

Muhacirler, göç ve iskân sırasında çeşitli zararlar gördüğü gibi muhacirlerden kaynaklı çeşitli sorunlar da yaşandı. Muhacirlerin göç ettikleri coğrafyadan kaynaklanan bazı hukukî problemlere rastlanıldı.[138] Bazı muhacirler, yerli ahalinin ev ve arazilerini işgal ettiği gibi hırsızlık gibi çeşitli suçlara da karıştı. Bazen de devlete ait mallara zarar verildi ve izinsiz olarak ormanlar tahrip edildi. Bazı muhacirler ise yerli ahali ve devlet görevlilerine problemler çıkartıp asayişsizliğe sebebiyet verdi. [139]

1.3.2. Kırım-Kafkasya Göçlerinin Etkisi

Osmanlı Devletine göç eden muhacirler, ekonomiye ve nüfusa katkı sağladı. Ayrıca Osmanlı ordusunda asker olarak fayda sağladı. Gerektiğinde nüfussâl dengelemeye de katkı yaptı.[140] Fakat bunu söylerken yardım ve iskânın ilk amacının bu olmadığını ve insani düşünce ile yardım sağlandığını unutmamak gerekir. Osmanlı Devleti'nde birçok yönetici ve memur Kafkasya'ya karşı sempati besliyordu. Belirlenen politika ise bir askerî harekâttan ziyade Müslümanların ihtiyacının karşılanması yönündeydi. Gelecekle alakalı politika ve ileriye dönük siyaset zamanla ortaya çıkıyordu. Ayrıca İstanbul'daki yüksek tabakadaki zengin Çerkezler, bölgeyi dikkatlice izliyor ve Kafkasya'ya yardım yapıyordu.[141] Diğer taraftan Osmanlı Devleti bölgedeki halkları yanına çekmek için dinî faaliyetler izledi. Özellikle Çerkezl, Gürcü ve Çeçenler arasında Müslümanlığın yayılması için çaba gösterdi.[142] Osmanlı Devleti daha iyi bir iç dinamiğe sahip olabilseydi, hem toprak talebi hem de Kafkas halkların statüsü hakkında amaçlarına ulaşmada baskı yapabilirdi.[143] Açıkçası belirlenen politikadaki eksiklikler devletin o dönemde bulunduğu şartlardan kaynaklanmaktaydı.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Kırım ve Kafkasya'da Müslüman-Türk nüfus oranı azaldı. Ayrıca bu bölgelere dışarıdan getirilen Rus-Hristiyan nüfus ile nüfussâl azalma sorununa karşı tedbir alındı.[144] Rusların Müslümanları topraklarından kovması,

---

[138]Naci Şahin, "XIX. Yüzyıl Sonrasında Anadoluya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.VIII, S.I, 2006, s. 79.

[139] BOA. HRT. TO. 252/38 1294 Ca. 30/12 Haziran 1877; BOA. DH. MKT. 1329/80 1297 S. 17/30 Ocak 1880.

[140] Ayhan Kaya, "Political Participation Strategies…, s. 223.

[141] Çelik, *İngiliz Belgelerinde Türkiye…,* s.186-187.

[142] Jülide Akyüz, "Göç yollarında; Kafkasya'dan Anadolu'ya Göç Hareketleri, *Bilig,* Sayı 46, Yaz/ 2008, s.37-38; Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876),* s. 36.

[143] Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç…,* s. 24.

[144] Fisher Alan, *Between Russians, Ottomans and Turks: Crimea and Crimean Tatars,* The Isis Pres, İstanbul 1998, s. 123.

onların topraklarına ve evlerine Hristiyanları yerleştirmesi ve yaşananların izleri Osmanlı Müslümanlarının ve Hristiyanların belleklerinden kaybolmadı. Bu durum İlerki dönemlerde toplumlar arası sorunlarda etkisini gösterdi.[145] 93 Harbi sonrası yaşanan göç hareketine katılmak zorunda kalınması "93 sökümü" ve "felaket" olarak adlandırılır. Osmanlı Devleti'nin bulunduğu koşullar ve yaşanan gelişmeler II. Abdülhamit'in bakış açısını etkilemiştir. Yaşanan göç olayları üzerine Müslüman-Hristiyan dengesinde değişimler yaşandı.[146]

Göçler sonucunda Osmanlı nüfusunun dil, din ve etnik yapısının oranında değişiklikler ortaya çıktı. Nüfussal oran değişikliği siyasî, askerî, sosyal ve kültürel değişikliklerle sonuçlandı. 1820'lerde nüfusun %60'ı Müslümanlardan oluşurken 1890'larda oran % 80'lerde ulaştı. İlerleyen süreçte bu oran daha da arttı.[147]

Anadolu'da yaşayan Müslümanlar arasında Çerkezler ve Müslüman Gürcüler gibi Kafkasyalı topluluklar çoğunluğu oluşturmasa da bunlar Anadolu'nun bütün bölgelerinde görülmeye başlandı.[148] Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genel nüfusu azalırken küçülen sınırlar içerisinde etnik oran değişti. Böylece 1844'lerde Osmanlı'nın nüfusu 35 milyon civarında iken kaybedilen topraklar sebebiyle 1914'te toplam nüfus 18 milyon civarına geriledi.[149] Bununla birlikte İslam duygusu ve düşüncesiyle yaşanan göç hareketleri sonucunda Müslüman nüfus oranında dikkate değer bir artış görüldü.[150]

Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan günümüze kadar devam eden göçler, farklı coğrafyalardaki Osmanlı tebaasının Anadolu'ya yerleşmesiyle sonuçlandı. Anadolu nüfusunun 1850 ile 1882 tarihleri arasında %42 oranında artmasında göçlerin çok fazla etkisi vardır. Göçler sonucunda hem muhacirlerin hem de komşu oldukları ahalinin kimliklerinde ve sosyal yaşamında önemli değişiklikler meydana geldi. Bu dönemde hem muhacirler hem de yerleşik hayata geçmemiş olan topluluklar devlet eliyle iskân edildi. Bu sayede bir taraftan tarımsal üretimde büyük artış sağlanırken, diğer taraftan da merkezi yönetim etkinliğinin ve kontrolünün artması sağlandı. Bütün bu gelişmeler

---

[145] McCarthy, *Ölüm ve Sürgün…,* s. 46.
[146] Kemal H. Karpat, "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908" *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, No. 3 (Jul., 1972), Cambridge University Press, s. 270-273.
[147] Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik…,* s. 177.
[148] Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, çev. Bige Umar, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1998, s. 6.
[149] Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumu". *Osmanlı Devleti Tarihi,* Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. Feza Yayıncılık, C. II. İstanbul 1999, s. 507.
[150] Arzu Kılınç Ocaklı, "XIX. Yüzyılda İdil-Ural Bölgesinden Anadolu'ya Göçler". *Türkler,* Yeni Türkiye Yayınları, C. XII. Ankara 2002, s. 901-904.

sonucunda Anadolu'da yeni bir siyasî varlık olarak modern öncesi denilebilecek bir millet ortaya çıkmaya başladı.[151]

Toprak kayıpları ve yaşanan göç hareketleri Büyük Güçler'in Osmanlı Devleti'nden beklenti ve isteklerini arttırdı. Gerçekte İngiltere ve Fransa 1853-1856 Kırım Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olmasına rağmen savaş sonucunda Osmanlı Devleti'nin beklentilerini pek dikkate almadı. Kırım savaşına katılmaları da menfaatleri sebebiyle gerçekleşti. Napolyon'un prestijini arttırmak, diktatörlüğe karşı savaşmak ve güçler dengesini korumak gibi sebepler bu güçlerin Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yanında yer almalarında etkili oldu. Güçler dengesini korumak belirtilen sebeplerin en önemlisiydi.[152] Sadece bazı İngiliz tüccar ve devlet adamları muhacirlerin zor durumlarını kamuoyuna duyurarak yardım kampanyalarının düzenlenmesini sağladı.[153] Bunların istekleri sadece sınırların değişmesi ve yeni devletlerin kurulması değildir. Her birinin Osmanlı topraklarına gelen muhacirlerin nerede iskân edilecekleri yönünde ayrı ayrı istekleri vardı. Bunlar kendilerine göre stratejik öneme sahip bölgelerde çoğunlukla diplomatik bazen de askerî baskılarla isteklerini gerçekleştirdi. Ayrıca Balkanlar'da ve Anadolu'da Hristiyan nüfusun bulunduğu bölgelere iskân yapılmaması istendi. Bunların yanında Hristiyan nüfusun olduğu bölgelerde reformlar için baskı yapıldı. [154] Fakat Batılı Güçler aynı istek ve beklentileri Müslüman muhacirlere uygulanması yönünde çaba göstermeyip gelişmelere tek taraflı ve sessiz kaldı. Bu ise uluslararası hukukun tarafsızlığına zarar verdi.[155]

Muhacirlerin sorunları sadece ekonomik ve sağlık konularında değildi. Çerkezler'in Türkçe konuşamamalarının yanı sıra temel geçim kaynakları da tarımcılık değildi. Tatarların da farklı kültür ve adetleri öğrenmeleri gerekiyordu. Ayrıca Türk toplumunun bir parçası olmaları zaman aldı.[156]

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz sürece ekonomik sıkıntıların da eklenmesi gelişmeleri zorlaştırdı. Zor dönemden geçen Osmanlı hazinesine beklenenin üzerinde olan muhacirin iskân masrafı da eklendi. Lord Napier'den Early Russell'a

---

[151] Kemal Karpat , "Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Derleyen: Sabahattin Şen, Bağlam Yayıncılık, Ankara 1995, s. 31.
[152] Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç…,* s. 18.
[153] Peter Brock, "The Fall of Circassia: A Study in Private Diplomacy", Oxford University Press, *The English Historical Review,* Vol. 71, No. 280 (July 1956), s. 424-427.
[154] Süleyman Erkan, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devleti'nin göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri", *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s. 612-631.
[155] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 319-320.
[156] McCarthy, *Ölüm ve Sürgün…,* s. 45-46.

gönderilen yazıda; bu kadar muhacirin sadece 1 yıl süresince yemesi-içmesi, barınması, kıyafeti gibi maliyetler aşırı meblağa ulaştığı bildirilmektedir. Ayrıca bu muhacirlerin bir süre kazanç sağlamayacak olmasının durumun ciddiyetini daha da arttırdığına dikkat çekildi. Muhacir nüfusun aşırı yoğunlaştığı, muhacirlerin içinde her yaşta kadın ve erkeğin olduğu, bu yükün tamamının Türk Devleti'ne kalırsa hem devlet hem de halk bunu hissedeceğini belirterek uyarıda bulunmaktadır.[157]

Rusya'ya karşı kayıplar ve Balkan ülkelerinin bağımsızlıklarını almaları üzerine Osmanlı Devleti toprak kayıpları yanında nüfus kayıpları da yaşadı. Olumsuzlukların yanında gelen muhacirlerin özellikle nüfus konusunda olumlu yönleri de görülmektedir. Devlet gelen Müslüman muhacirler sayesinde askerî ihtiyacın karşılanmasının yanında problem yaşanan bölgelerde asayişin sağlanmasında bu muhacir nüfustan faydalanmayı düşündü. [158] Osmanlı nüfusunun içinde Müslüman nüfus oranının muhacirler sayesinde artığı İngiliz diplomatları tarafından da izlenerek bunların özellikle Rusya'ya karşı askerî bakımından faydalı olacakları bildirilmektedir. [159]

Rusya'ya karşı uzun yıllar mücadele eden Kafkas halkları, askerî güç olarak Osmanlı ordusuna faydalı oldu. Bazı muhacirler gönüllü olarak Osmanlı ordusunda görev almak için başvurdu. Rusya'da binbaşı rütbesiyle görev yaparken Osmanlı ordusuna geçerek eş değer rütbe ile görev yapmak isteyen Çerkez Hasan Bey'in isteğinin incelenmesine karar verildi. [160] Hatta askerî başarı sağlayanlar ödüllendirildi. 1856 yılında Kars Muharebesi'nde yararlılık gösterdiği söylenen Çerkez muhacirlerden Hacı Bekir'in durumu araştırıldı. Maaş ve nan-ı aziz isteğinin üzerine gerekenin yapılması istendi.[161] 3 Ocak 1878 tarihinde Nusret Paşa'dan din birliği kurularak toprakların savunulması ve birlikte hareket edilmesi istendi. Nusret Paşa'ya verilen talimatta Müslüman olan ve Rusya esareti altında yaşayan Kafkas kabilelerinin düşmana karşı yararlılık göstereceği bildirildi. [162]

Askerlik dışında diğer olumlu tarafları ise tarımsal gelişmelere sağladıkları olumlu etkilerdir. İskân sonrası yeni tarım arazileri açıldı, daha çok insan tarıma

---

[157] Papers Respecting the Settlement of Cırcassian Emigrants in Turkey, Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address June 6, 1864, Belge No: 12.
[158] Ayhan Kaya, "Cultural Reification in Circassian Diaspora: Stereotypes, Prejudies and Ethcnic Relations", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, C. 31, No:1, Ocak 2005, s.129-149.
[159] Papers Respecting the Settlement of Cırcassian Emigrants in Turkey, Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address June 1864, Belge No: 3.
[160] BOA. A.MKT. NZD. 211/57 1273 Ca. 30/26 Ocak 1857.
[161] BOA. A.MKT. NZD. 202/91 1273 R. 2/30 Kasım 1856.
[162] BOA. Y. EE. 84/110 1294 Z. 29/4 Ocak 1878.

kazandırıldı. Tarım ürünleri iç ve dış pazarda daha rahat ulaşım imkânı buldu. Bu dönemde tarımsal işletmelerin sayısında artış görüldü. Muhacirler Anadolu'da yaygın olan iki tekerlekli arabalar yerine dört tekerlekleri kullanarak daha fazla yük taşımada kolaylık sağladı. 1873-1893 yıllarında Osmanlı Devleti'nin genelinde tarım arazileri yüzde 25 oranında artış gösterdi. 1890-1913 arasında üretilen buğday miktarı yüzde 17.2 oranında arttı. 1885-1914 yılları arasında üretilen tütün miktarında yüzde 100 oranında artış görüldü. Muhacirlerin patates üretimine de katkıları bilinmektedir. Hayvancılıkta ise bilinmeyen hayvan türleri getirilerek hayvancılığa katkıda bulunuldu.[163]

Muhacirler Anadolu'ya yeni ürün ve teknolojiler getirdi. Muhacirler göçle birlikte yeme-içme kültürünü, taşıma kültürünü, tohum çeşitlerini beraberinde götürerek gittikleri bölgelere yayıldı. Kırım ve Kafkasya'dan gelen topluluklar yerleştirildikleri arazileri kendilerinin yeni vatanı olarak gördü.

Rusya çarlık rejimi yönetimini güçlendirmek amacıyla Türkleri ve Müslümanları Hristiyanlaştırmak ve Ruslaştırmak için baskı politikaları ortaya koydu. Bu politikalar ise Türkler ve Müslümanlarda milli hareketleri ortaya çıkardı. Osmanlı Devleti'nin küçülmesiyle yaşanan göç hareketi Müslüman nüfus oranının artmasına ve İslamcılık düşüncesinin gelişmesine katkı sağladı. Bu hareketin önde gelenlerinden bazıları Rus baskısından kaçıp Osmanlı Devleti'ne iltica ederek davalarını gerçekleştirmek amacıyla çalışmada bulundu. Bunların faaliyetleri Osmanlı'da Türkçülük hareketinin doğmasında etkili oldu.[164] Yusuf Akçura'nın yanında Hüseyinzade Ali, Ahmet Ağaoğlu vb. ünlü Türkçü aydınlar, Rus Popülizminden ve Panislavizmden etkilendi. II. Meşrutiyet dönemindeki Türkçülük ve Halkçılık akımlarında muhacirlerin etkisi oldu.[165]

II. Abdülhamit dönemine kadar dışarıdan gelen muhacirlerin dinî aidiyetliklerine bakılmıyordu. Nüfusun farklı gruplardan oluşması devleti olumsuz bir sonuç ile karşı karşıya bırakmıyordu. [166]Bu dönemden sonra İslam nüfusu önem kazanarak İslamcılık etkisini gösterdi. Milliyetçi duyguların İslam unsurları arasında da yayılması ve etki

---

[163] Gülfettin Çelik, "Osmanlı Türkiye'sine 19. Yüzyılın Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Bakımından Tahlili", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildirileri*, İstanbul 1996, s.121-122.

[164] Halil İnalcık, "Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji", *Doğu Batı*, Yıl V, Sayı XX, Ağustos-Eylül-Ekim 2002, s. 27-28.

[165] Zafer Toprak, "Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Derleyen: Sabahattin Şen, Bağlam Yayıncılık, Ankara 1995, s.41.

[166] Faruk Aydın, "1878'de Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Göç Hareketleri ve Göçmenlerin İskânları" *Askerî Tarih Bülteni*, Yıl XVIII, S. XXXIV, Ankara 1993, s. 35.

bulması Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncelerinin üstünlüğüne son verdi. Özellikle Araplar'ın yanı sıra 1912'de Arnavutların da bağımsızlığı, İttihat ve Terakki yönetimini Türkleşmeye, İslamlaşmaya ve Batılaşmaya teşvik ettiği gibi uygulanan politikalarda kendisini gösterdi.[167]

Muhacirler, yaşadıkları acı ve acımasız sürecin sonucunda duygu ve düşünce olarak değişti. Değerlerinden ve topraklarından ayrıldıklarından acıyı beraberinde taşıdılar. Acılar zamanla öteki kavramındaki çizgileri kalınlaştırdı. Türkiye Cumhuriyeti gibi ulus bir devletinin kurulmasında söz konusu muhacir grupları etkili oldu.[168] Bugün Türkiye dışında Suriye, Ürdün, İsrail ve Filistin gibi birçok ülkede yaşayan Kafkasyalılar, diaspora teşkilatları oluşturarak Kafkasya ile ana vatanları ile bağ kurmaktadır.[169] Hem Kırım Tatarları hem de Ahıska Türkleri, zorunlu göç sonrası milli kimlik ve kültürlerini korumak maksadıyla teşkilatlanmaya gitmiştir. Son olarak Muhacirlerin ana vatanlarına geri dönme çabası içinde olduklarını söyleyebiliriz.[170]

---

[167] Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki, (1908-1914)*, Sender Yayınları, İstanbul 1971, s. 229; A. L. Macfie, *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003 s. 91.

[168] İlhan Tekeli, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategorileri", *Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri*, Derleyen Ayhan Kaya-Bahar Şahin, s. 451-453; Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed., Marian Kent), Çev., Ahmet Fethi, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2013, s, 56.

[169] Chen Bram, *"Circassian Reimmigration to the Caucasus, Roots and Rotues (Ethnicity and Migration in Global Perpective)",* Ed. Shalva Weil, The Magnes Press, Jersulem, 1999, s. 205-213.

[170] Marina Zaloznaya ve Theodore P. Gerber, "Migration as Social Movement: Voluntary Group Migration and the Crimean Tatar Repatriation" *Population and Development Review*, Vol. 38, No. 2 (June 2012), s. 277-280.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİYARBAKIR VE ÇEVRESİNE GÖÇÜN SEBEPLERİ VE HAZIRLIKLAR

2.1. GÖÇLERİN SEBEPLERİ

Osmanlı Devleti'nin yönetmiş olduğu topraklar üzerinde kuruluşundan yıkılışına kadar nüfus hareketleri yaşandı. Osmanlı; kuruluş ve genişleme döneminde, sınırların genişlemesiyle beraber fethedilen yeni topraklara iskân etme politikasını izledi. Duraklama ve gerileme döneminde ise sınırların daralmasıyla beraber eski topraklarda bulunan Müslüman nüfusu sınırları dâhilindeki yerlere iskân etme politikasını izlemek zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti, sınırları dışından göç etmek zorunda kalan kişilerin, sınırdan içeri girmelerinden hemen sonraki en yakın ve müsait bölgelere iskânını gerçekleştiriyordu. Devletin böyle bir politika izlemesindeki amacı; hem Rus ilerlemesi karşısında bir tampon bölge oluşmasını sağlamak hem de kaybedilmiş olan ve muhacirlerin göç etmek zorunda kaldıkları toprakların geri alınması durumunda göçe maruz kalmış bu insanların çok hızlı bir şekilde geri dönmelerini sağlamaktı. Hem göçmenlerin terk etmiş olduğu bölgenin hem de göç eden kişilerin yerleştirildiği yeni yerin iklim ve kültür özelliklerinin birbirine daha fazla benzemesi en yakın bölgelerin tercih edilme sebepleri arasındadır.

XIX. yüzyılın son yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında Osmanlı topraklarına yapılmış olan göçler, Anadolu'daki Müslüman nüfusun artmasını sağladı. Anadolu'nun kuzeydoğu bölümüne bakıldığında özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında dikkate değer bir şekilde nüfusun etnik yapısında da değişim görülmektedir. Berlin Antlaşması'ndan sonra Kars, Ardahan ve Batum gibi kuzey vilayetlerinin Rusya'ya verilmesiyle birlikte Dağıstanlılar, Çeçenler, Gürcüler, Lazlar ve bir kısmı Türk kökenli

ancak çoğu Kafkas soyundan gelen pek çok Müslüman topluluk yerleşmek üzere Doğu Anadolu'ya geldi.[171]

Diyarbakır ve çevresine yapılan göçlere bakıldığında bu bölgenin Balkanlara uzak olması sebebiyle Balkanlardan buraya yapılan göçlerin sınırlı olduğu görülüyor. [172] Çünkü Balkanlardan gelecek muhacirlerin buralara yerleştirilmesi masrafları daha da arttıracağı, iki bölgenin farklı iklimlere sahip olmasından dolayı sorunların olabileceği, bu uzun yolculuk esnasında asayiş problemlerinin meydana gelebileceği hususları göz önünde bulundurulduğundan Balkanlardan bu bölgeye iskânın sınırlı tutulması anlaşılmaktadır.[173]

2.1.1. Müsait Arazinin Olması

1850'li yıllardan itibaren Kafkasya ve Kırım taraflarından gelen muhacirler; Osmanlı sınırları içerisinde geldikleri ilk yerler olmaları hasebiyle Trabzon, Giresun, Sinop ve Samsun gibi sahil şehirleri ile Sivas ve Uzunyayla taraflarına yerleştiriliyordu.[174]

---

[171] Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s. 158.

[172] Bugün Diyarbakır'da alan taraması yapıldığında halk tarafından bölgede muhacir iskân edildiği bilinen yerleşimlerin daha çok Bulgaristan muhacirleri ile iskân edilmiş olduğu görülüyor. Cumhuriyet döneminde Bulgaristan'dan gelen muhacirler, Diyarbakır merkeze bağlı bazı köylere, Çınar ilçesinin Cumhuriyet Mahallesi'ne ve bu ilçenin bazı köylerine iskân olunmuşlardır. Karabaş, Köprübaşı, Tavuklu, Yeni, Haka, Ambar, Çültepe, Salat, Polat, Beş Pınar ve Cumhuriyet köyleri bu yerleşim yerlerindendir. Fakat günümüzde köylerdeki muhacir nüfus yok denecek kadar az olup çoğunluğu zamanla İstanbul ve Bursa gibi illere göç etmişlerdir. Bahsi geçen yerler hala muhacir yerleşimleri olarak bilinmektedir. Muhacirlerin günümüze yakın bir dönemde buralara iskân edilmiş olunmaları buraların muhacir yerleşimi olarak bilinmesinin en önemli sebebidir. Bu yerleşim yerlerine gelen muhacirler, Cumhuriyet döneminde iskân oldukları için çalışmamızda ele alınmayacaktır.

[173]BOA. DH.MHC. 25/19 1317 Za. 2/4 Mart 1900; BOA. DH.MHC. 25/ 66 1317 Za. 24/26 Mart 1900; BOA. DH.MHC. 26/57 1318 M. 3/3 Mayıs 1900: Diyarbekir ve Maden'e Rumeli muhacirleri iskân amaçlı gelseler de bir süre sonra "*ab ve havasıyla imtizaç edemediklerini*" bildirip Sivas'a yerleşmek istedi. Bu istek üzerine merkeze birçok dilekçe yazıldığı görülüyor. BOA. DH. MHC. 25/92 1317 Z. 4/5 Nisan 1900: iklimsel ve asayiş sorunları Balkan göçlerinin yanı sıra Kars ve Ardahan taraflarından gelen göçler içinde hedeflenen iskân sonuçların alınmasını engelledi. İncelediğimiz coğrafyanın memleketlerine uzak olmasının yanı sıra havası ve suyu alıştıklarından farklı olduğu belirtilerek havanın çok sıcak olduğu sık sık muhacirler tarafından vurgulanıyordu. Ayrıca görevlilerde urban-göçer aşiretlerin varlığına dikkat çekerek muhacirlerin iaşelerini tedarikte zorlanacakları uyarısında bulunuyordu.

[174] Trabzon, Giresun, Sinop ve Samsun gibi liman şehirleri muhacirlerin Osmanlı topraklarına ilk giriş yerleri olması sebebiyle fazlaca muhacir yerleştiriliyordu. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yürürlüğe giren konvansiyon gereğince Sivas şehrin doğusunda bulunan yerleşim yerlerine Çerkezler yerleştirilemiyordu. Bu nedenle Sivas'ın doğusuna ve güneyine muhacir iskân edildi. Sivas vilayetinde bulunan Aziziye sancağı muhacir yerleşimine uygun olduğundan dolayı bu sancağa, özellikle de bu sancak dâhilindeki Uzunyayla'da büyük bir Çerkez yerleşim birimi oluşturuldu. Dolaysıyla, Sivas'a bağlı yerlerde muhacir nüfusun yoğun olmasında bu antlaşmanın büyük etkisi vardı. Bknz: Turkey No.1 (1889), Correspondence respecting the cindition of the populations in Asiatic Turkey: 1888-89, Presented to the both House of Parliament by Command of Her Majesty August 1889, Belge No: 26.

Osmanlı Devleti tarafından 93 Harbi öncesinde, Sivas ve Uzunyayla taraflarına fazlaca muhacir iskân edildiğinden, söz konusu yerler bu savaş sonrasında gelen muhacirlerin akrabalık bağından dolayı, gitmek istediği yerlerin başında gelmektedir. Sonraki zamanlarda buralardaki muhacirlerin sayısı oldukça artmıştır. Bu nedenle Sivas vilayetindeki görevliler artık kendilerine sorulmadan muhacir gönderilmemesini istemişlerdir. Zira yeterli arazi olmadığından dolayı[175] Sivas vilayetinde iskân edilmiş bulunan muhacirler zor durumdaydı. Buna rağmen devlet bu yörelere muhacir iskân etmeye devam etmiştir. Ancak buradaki idareciler; muhacirlerin, akrabalarından uzak kalmak istememelerinden dolayı farklı yerlerde iskân edilmeyi kabul etmediklerini, Sivas'ta artık muhacirlerin toplu olarak iskân edilebileceği arazinin de kalmadığını kesin olarak ifade etmişlerdir.[176]

Kırım ve Kafkasya taraflarından gelen muhacirlerin yoğun olarak iskân edildiği yerlerden biri de Amasya şehridir. Ancak buraya da çok fazla muhacirin iskân edilmiş olması sıkıntılara neden olmuştur. Buradaki idarecilerin de devlet merkezine yeni muhacirlerin iskânı için gerekli olan arazinin bulunmadığını bildirmelerine rağmen yeni muhacirler buraya gönderilmeye devam edilmek istenmiştir. Ancak Amasya'daki idareciler bu imkânlar çerçevesinde gönderilmeleri talep edilen yeni muhacirlerin kış mevsimine kadar kalmalarının dahi mümkün olmadığını ve böyle bir kararın perişanlıkla sonuçlanacağını bildirmişlerdir.[177]

Muhacirlerin iskân edildiği yerlerden birisi de Karahisar-ı Şarki'dir. Karahisar-ı Şarki'ye Trabzon üzerinden çok fazla muhacir geldi ve buradaki arazilere yerleştirildi. Buraya iskân edilen muhacir nüfusun çok artması yerli ahalinin zor durumda kalmasına neden oldu. Zira kendilerine yetecek kadar arazisi bulunmayan muhacirler yerli ahaliye zarar vermeye başladılar.[178]

Bahsi geçen şehirlere yerleştirilen Çerkez ve Nogay muhacir sayısının aşırı bir şekilde artmış olması sebebiyle belirtilen şehirlerde muhacir nüfus yerleşimi ve bakımı konusunda var olan problemler daha da arttı. Hatta başka yerlere gönderilmesi

---

[175] Kırım ve Kafkasya taraflarından gelen ve Sivas vilayetine yerleştirilen Çerkez ve Karapapak muhacirlerinin sayısının fazla olması sebebiyle arazi sorunları baş gösterdi. Burada yoğunluğun yaşanması nedeniyle muhacirlere tahsis edilen araziler muhacirlere yetersiz kaldı. Bu gelişmeler üzerine muhacirler, o bölgenin eski sakinlerinin topraklarına saldırmaya ve ürünlerine zarar vermeye başladı. Bu gibi durumlar yerli ahali ile muhacirler arasında çatışmaların ortaya çıkmasına sebep oldu. BOA. DH.MHC. 21/18 1317 C. 5/11 Ekim 1899.

[176] BOA. DH.MHC. 38/44 1318 Z. 13/3 Nisan 1901.

[177] BOA. DH.MHC. 35/20 1316 Ş. 2/16 Aralık 1898.

[178] BOA. DH.MHC. 35/20 1316 Ş. 2/16 Aralık 1898.

düşünülen ancak yer bulunana kadar buralarda geçici olarak iskân edilen muhacirlerin kısa süreli de olsa burada kalmaları hem devlet için sıkıntı olacağı hem de kendileri için perişanlık ve eza getireceği görüldü. Bu durum söz konusu şehirlerin idarecileri tarafından ısrarla merkeze bildirildi. Bu maksatla göndermiş oldukları yazılarda; muhacirlerin, havası ve arazisi elverişli bulunan Urfa, Diyarbekir, Mamüretülaziz ve Van vilayetlerine gönderilmesi defalarca talep edildi.[179] Bu nedenle, söz konusu yerlerde nüfus yoğunluğunun artması neticesinde alternatif yer arayışına girildi. Yapılan araştırma sonrasında Diyarbekir, Malatya, Mardin, Maden, Siverek, Silvan, Lice, Beşiri, Çermik, Yazıhan, Keban, Nusaybin, Cizre ve Habur gibi yerlerin muhacir iskânının yapılmasına uygun yerler arasında olduğu tespit edildi.[180] Bölgede müsait arazinin bulunması söz konusu düşüncelerin oluşmasında etkili oldu. Diyarbekir ve özellikle de belgelerde "*Diyarbekir'in çöl ciheti*" olarak tarif edilen Diyarbekir'in güneyinde kalan taraflarına muhacirlerin iskân edilmesi temelde iki nedene bağlanabilir. Birincisi; bölgedeki müsait arazinin ziraat yapılabilecek şartlara uygunluğudur. İkincisi; bu arazilerin toplu iskâna imkân verecek şekilde geniş olmasıdır.[181]

Yukarıda Malatya ve Mamüretülaziz'den başlayarak aşağıda Dicle Nehri üzerindeki Cizre ile Fırat Nehri üzerindeki Deyr-i Zor'u içerisine alan Diyarbekir bölgesindeki topraklar hem devlet için hem de muhacirler için büyük imkân ve avantajlara sahip bulunuyordu. [182]

Kırım ve Kafkasya taraflarından deniz veya kara yoluyla gelen muhacirler Osmanlı topraklarına ilk giriş yerleri olan şehirlere yerleştiriliyorlardı. Muhacirlerin sayısının giderek artması sonucunda buralarda bulunan arazi daha küçük parçalara bölündüğünden bir ailenin geçimini sağlayabileceği miktarın altında kalıyordu. Bunun yanı sıra bazı yerler dağlıktı, dolayısıyla da burada bulunan topraklar verimsizdi. Buna karşılık Diyarbekir bölgesinde oldukça geniş, ekilebilir ve verimli araziler bulunuyordu.

---

[179] Trabzon, Sinop, Samsun, Karahisar-ı Şarki, Amasya ve Sivas gibi Karadeniz'e yakın şehirlerin idarecileri kendi şehirlerinde yoğunlaşmış ve problem olan muhacirlerin Diyarbekir ve çevresine iskânı konusunda devlet merkezine çözüm yolları öneriyordu. BOA. A.}MKT.NZD. 381/55 1278 Ca. 25/28 Kasım 1861; BOA. A.}MKT.UM. 522/18 1278 Ca. 29/ 2 Aralık 1861; BOA. A.}MKT.UM. 566/68 1278 Za. 20/19 Mayıs 1862; BOA. DH. MHC. 35/54 1318 N. 25/16 Ocak 1901; BOA. DH.MHC. 51/15 1329 B. 30/27 Temmuz 1911.

[180] BOA. DH.MHC. 7/23 1305 S. 26/13 Kasım 1887; BOA. DH.MHC. 50/36 1320 S. 22/31 Mayıs 1902; BOA. DH.MHC. 52/20 1320 Ra. 23/30 Haziran 1902; BOA. DH.MHC. 60/10 1321 Z. 25/13 Mart 1904; BOA. DH.MHC. 65/15 1324 M. 27/23 Mart 1906.

[181] BOA. İ. DH. 546/38018 1282 L. 17/5 Mart 1866.

[182] Turkey No. 16 (1877). Reports by Her Majesty's Diplomatik and Consular Agents in Turkey Respcting the Condition of the Christian Subjects of the Porte: 1868-75; Presented to the of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address Mach 5, 1877, Belge No: 23.

Geldikleri yerlerde tarım ve hayvancılıkla uğraşan muhacirlerin uygun olan bu bölgeye yerleştirilmeleri hâlinde muhacirler, başkasına zarar vermeden ve kimseye muhtaç olmadan hayatlarını devam ettirebileceklerdir.

Diyarbekir bölgesinde verimli olan ancak değişik sebeplerle ekilip biçilmeyen geniş araziler bulunuyordu.[183] Dolayısıyla devlet bu arazilerden bir gelir elde edemiyordu. Muhacirlerin iskân edilmeleri neticesinde bu topraklar ekilip biçilebilecek dolaysıyla devlet buralardan vergi tahsil edilebilecekti. Bunun yanı sıra boş durumdaki bu topraklara muhacirlerin yerleştirilmesiyle buralarda asayişsizliğin önüne geçilmiş olacaktı.

Muhacir nüfusunun yoğun olduğu bölgelerin idarecileri tarafından, Diyarbekir ve çevresine muhacirlerin gönderilmesine dair talepler nihayet devlet merkezi tarafından da kabul görmesinin hemen ardından muhacirler söz konusu bölgeye gönderilmeye başlandı. Hatta Diyarbekir'e gönderilmesine karar verilen muhacirlerin gitmemeleri durumunda gerektiğinde bunların *"cümlesinin cebren"* gönderilmesi istendi.[184]

İlerleyen zamanda Sivas vilayetindeki yoğunluk devam edecektir. Bu defa da Diyarbekir vilayetinden telgraf gelerek 24 hanede 103 nüfus Karapapak muhacirinin akrabaları nezdinde iskân olunmak üzere Sivas'a gönderildiği bildirildi. Sivas Valiliği ise önceki muhacirlerden dolayı arazi sıkıntısı olduğunu tekrardan hatırlatarak muhacirlerin habersizce Sivas'a gönderilmemelerini açıkça belirtti.[185]

2.1.2. Dış Baskılar ve Jeopolitik Konum

Osmanlı Devleti, dört bir taraftan gelmekte olan muhacirlerin sorunlarıyla yakından ilgilendiği ve bu sorunların çözümünde zorlandığı dönemde, ülkenin iç meselelerinin yanında Büyük Güçler'in de isteklerini ve beklentisini hesaba katmak zorunda kaldı. Özellikle Rusya ve İngiltere, muhacirlerin iskân edileceği bölgenin belirlenmesinde etkili oldu.

Rusya; sınıra yakın olan muhacirlerden müteşekkil bir tampon bölgenin oluşması ihtimalini göz önünde bulundurarak Kafkasya muhacirlerinin, Rus sınırından

---

[183] Aşiretlerin kendi aralarındaki mücadeleler sonucunda araziler boş kalabiliyordu. Böyle bir çatışmada Mardin sancağının Nusaybin kazasında 70 küsur köyün halkı zarar görerek yerlerini terk etmek durumunda kaldı. BOA. DH.MHC. 23/23 1317 Ş. 5/9 Aralık 1899.

[184] BOA. DH.MKT. 1558/77 1306 S. 21/27 Ekim 1888.

[185] BOA. DH.MHC. 40/65 1319 S. 15/3 Haziran 1901.

uzak bölgelere, Anadolu'nun güneyine hatta Suriye bölgesine yerleştirilmelerini istiyordu.[186] Kars ve Erzurum gibi sınır illerine yerleştirilecek muhacirlerin sonraki zamanlarda tekrar Rusya'ya geri dönebilecekleri ihtimaline karşılık Rusya, bunların sınır bölgeleri yerine Diyarbekir, Urfa ve Malatya gibi sınıra daha uzak olan bölgelere yerleştirilmelerini istiyordu. Nihayet Rusya ile Osmanlı Devleti arasında konvansiyon yapıldı. Yürürlüğe giren bu konvansiyona göre Sivas'ın doğusunda kalan bölgelere muhacirler yerleştirilmeyecekti.[187] Aslında Kafkas muhacirlerinin yakın bölgelere iskânı daha kolay ve masrafsız olmasına rağmen Osmanlı Devleti, Rusya ile arasının bozulmasını istemediğinden muhacirlerin sınır bölgelerine yerleştirilmesi neticesinde bahsi geçen olumsuzluklara sebebiyet vermemesi için Rusya'nın taleplerini dikkate aldı.[188]

Muhacir iskânının yapılmamasına dair Rusya'nın talepleri, zamana ve gelişmelere göre değişebiliyordu. Rusya'dan Sinop'a gelmiş bulunan ve dilekçe vererek Sinop'a yerleşmek isteyen 150 nüfuslu Çerkez muhacirinin istekleri Rusya'nın muhacirlerin iskânı konusunda değişen talepleri doğrultusunda reddedilmiştir. Konunun görüşülmesi sonucunda söz konusu muhacirlerin Sivas ve Mamüretülaziz vilayetlerine iskân edilmeleri kararlaştırıldı.[189]

Önceki dönemlerde Rusya'nın, Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Kars ve Erzurum dolaylarına muhacirlerin yerleştirilmesine bir itirazı bulunmazken, 1865 tarihinden sonra muhacirlerin buraya yerleştirilmelerini istemedi. Önceki dönemlerde Trabzon'dan sevk edilen 4.500 hane muhacir Kars ve Erzurum taraflarına yerleştirilmişti.[190] 15 Mayıs 1865 tarihine gelindiğinde Gümrü ve Kars taraflarından Osmanlı topraklarına girecek olan 5.000 hanelik, yaklaşık 30.000 kişiden oluşan Çeçen muhacirler, Rusya'nın isteği doğrultusunda hudut bölgesinin uzağına yerleştirildi. Zira Rusya bu muhacirlerin "*şartsız ve koşulsuz"* bir şekilde Diyarbekir ve Erzincan taraflarına gönderilmesini istiyordu. Osmanlı Devleti, Rusya'nın bu talebini göz önünde

[186] BOA. A.}MKT.MHM. 224/80 1277 Z. 28/ 7Temmuz 1861.
[187] Turkey No.1 (1889), Correspondence respecting the cindition of the populations in Asiatic Turkey: 1888-89; Presented to the both House of Parliament by Command of Her Majesty August 1889, Belge No: 26.
[188]BOA. A.}MKT.NZD. 356 /75 1277 Z. 21/30 Haziran 1861; BOA. A.}MKT.MHM. 238/79 1278 L. 22/22 Nisan 1862; BOA. A.}MKT.UM. 565/33 1278 Za. 16/15 Mayıs 1862; BOA. A.}MKT.UM. 66/6 1278 Za 19/18 Mayıs 1862.
[189]BOA. DH.MKT. 1468/116 1305 Ra. 23/9 Aralık 1887.
[190] Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, s.101.

bulundurarak, muhacir Çeçenlerin önemli bir kısmını Sivas, Bayburt, Van, Harput, Diyarbekir, Muş, Siirt ve Habur Nehri taraflarına iskân edilmesini bildirdi.[191]

İngiltere, ilk zamanlarda Rusya'ya karşı tampon bir bölge oluşturmaları için muhacirlerin sınır bölgelerine yerleştirilmelerini isterken, daha sonraki zamanlarda Doğu Anadolu'da Ermeni nüfus oranının azalmasını göz önünde bulundurarak bu politikasından vazgeçti. İngiltere'deki bu politika değişikliği Rusya'nın da muhacirlerin iskânı konusunda politika değişikliğine gitmesine sebep oluyor.

İngiltere ve Rusya, konsolosları vasıtasıyla bölgede meydana gelen gelişmelerden yakından haberdar oluyorlardı. Konsoloslar, Ermeni halkı ve yetkilileri ile görüşerek Osmanlı Hükûmeti'nden Ermeniler'in istekleri doğrultusunda değişik taleplerde bulunuyordu. İsteklerinin büyük devletler nezdinde dikkate alındığını gören azınlıklar şikâyetlerini konsoloslara iletiyorlardı.[192] İngiltere ve Rusya, kendi çıkarlarını doğrudan göz önünde bulunduruyorlardı. Bunun yanı sıra kendi çıkarları ile çatışmadığı müddetçe Ermenilerin taleplerini de dikkate alıyordu.[193] Berlin Antlaşması sonucunda Ruslara terk edilen Kars, Kağızman, Ardahan ve Oltu havalisindeki Müslüman halk göç etmek zorunda kaldı. Bâb-ı Âlî, bu muhacirlerden 4.000 haneyi Muş ve civarına yerleştirmeyi tasarladı. Bunun üzerine Ermeni Patriği tasarıya karşı çıkarak İngilere ve Rusya'ya elçilikleri vasıtasıyla şikâyette bulundu.[194] Bu dönemde bahsi geçen bölgelerden belirtilen miktarda muhacir hanesinin Muş'a iskân edilememesi patrikliğin kısmen başarılı olduğunu göstermektedir. Çünkü 1881'de söz konusu şehirlerden önemli miktarda muhacir nüfus Muş yerine Malatya'ya iskân edildi.[195] Osmanlı Devleti, Muş'a planladığı miktarda muhacir nüfus iskân edememiş olsa da günümüzde dahi Muş ve Bulanık'ta Çeçen nüfusun varlığı görülmektedir.

İngiltere ise bölgeyi dikkate alarak ileriye dönük uzun vadeli bir politika izledi. Osmanlı toprakları üzerinde elde ettiği çıkar ve kazanımlarını korumaya devam etti.

---

[191]BOA. İ.DH. 38199 1282 Z. 29/15 Mayıs 1866.
[192] BOA. DH.MHC. 43/35 1319 C. 15/28 Ağustos 1901.
[193] Osmanlı Devleti, 22 Temmuz 1878 tarihinde 2.500 hanenin Halep'ten Diyarbekir'e gönderilmesini kararlaştırdı. Bölgedeki Müslüman nüfusun artmasını istemeyen Diyarbekir Ermeni Piskoposu, sadaret ve yabancı elçilere gönderdiği telgrafta Diyarbekir ve özellikle de Siirt'te asayişin çok bozuk olduğunu ve muhacir gönderildiği takdirde var olan problemlerin daha fazla artacağını belirterek söz konusu durumun engellenmesini istedi. İngiltere ise Ermenilerin bu talebini dikkate alarak söz konusu meseleyi araştırmıştır. Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 124-127: İstanbul Ermeni Patriği ile Diyarbakır Ermeni Patriği'nin yazışmalarda sunmuş olduğu iddiaları birbirlerine benzemektedir. Muş'a iskân örneğindeki olduğu gibi Ermeni tarafının iddiaları mübalağalı ve mesnetsizdir. Amaçları bölgeye gelen muhacirleri engellemektir.
[194] İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, s. 206.
[195] BOA. Y. MTV. 8/23 1299 S. 8/30 Aralık 1881.

Kendi siyasetine zarar vermediği müddetçe diğer büyük devletlerin ticari çıkarlarına karşı bir engellemede bulunmadı. Buna rağmen kendi hâkimiyetine zarar verecek en küçük politikaların dahi karşısında yer aldı. Bu sebeple zaman zaman Rusya'ya uyarılarda bulundu.[196] 1830'lu yıllarda İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Lorrd Ponsoby, her İngiliz devlet adamında olduğu gibi Rusya'yı ve Rusya'nın politikalarını dikkatlice inceleyip merkeze rapor vermekteydi. Rusya'nın Hindistan yolu çalışmalarını, Türk-Rus sınırındaki gelişmeleri ve Kafkasya'da gelişen olayları raporlar hâlinde Londra'ya sundu.[197] Sonraki dönemlerde de birçok İngiliz diplomatı benzer şekilde, Rusya'nın Osmanlı ülkesine yönelik saldırgan girişimlerinin bölgedeki İngiliz çıkarlarını olumsuz etkileyeceği düşünüyordu. İngiltere, Kafkas muhacirlerini bir tür askerî koloni hâlinde, coğrafi ve kültürel açıdan kendi ana yurtlarıyla benzeyen Karadeniz sahillerinden başlayıp Erzurum'a doğru uzanan bölgeye yerleştirilmesini, gerektiği zaman muhtemel bir Rus ilerleyişi karşısında savaşmaya hazır bir kuvvet oluşturulmasını istiyordu. Ayrıca muhacirlerin uzak mevkilere dağıtılmasının Rusya'yı son derece memnun ettiğini bildirerek, muhacirleri dağıtmanın ve Rus sınır bölgesi yerine Balkanlara yerleştirmenin Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına da ters düştüğünü açıklıyordu.[198] Fakat zamanla Ermeni meselesinin ön plana çıkmasıyla Ermeni nüfus oranının azalacağı düşüncesi, İngiltere'nin muhacir iskân siyasetini değiştirdi. Bu sebeple bölgede kısa ve uzun süreçte kendisinin ve Ermenilerin çıkarları için Berlin Antlaşması'na muhacirleri de ilgilendiren 61. maddenin koyulmasını istedi.[199]

İngiltere'nin diğer bir isteği de Hindistan yolunu kontrol altında tutmaktı. Bu amaçla İran topraklarının bir kısmını hâkimiyetinde bulundurma fikrine sahip oldu.[200] Görünen o ki; İngiliz diplomatlar, giderek daha güçlü bir hâle gelen Rusya'nın Doğu Anadolu üzerinden Doğu Akdeniz'e inme girişimini 93 Harbi'nden yıllar önce

---

[196] Briton Cooper Bush, *Britain and the Persian Gulf 1894-1914*, University of California Press, Berkeley 1967, s. 255-257.

[197] Çelik, *İngiliz Belgelerinde Türkiye…,* s.1.

[198] Papers Respecting the Settlement of Cırcassian Emigrants in Turkey, Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address June 6, 1864, Belge No: 10.

[199] 61. madde: "Bâb-ı Âli, ahalisi Ermeni bulunan eyalâtta mahallâyenin icap ettiği ıslahâtı bilâ-te'hir icra ve Ermenilerin Çerkes ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeyi taahhüt eder ve ara sıra bu bâbda ittihâz olunacak tedabiri, devletlere tebliğ edeceğinden, düvel-i müşârünileyhin, tedâbir-i mezkûrenin icrâsına nezaret edeceklerdir". Bknz; *Berlin Kongresi*, İstanbul Matbaa-i Amire, H. 1296, (13 Temmuz 1878), s. 271.

[200] İsrafil Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, "Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İran Siyaseti" *OTAM,* S III, Ankara, 1992, s.271; Erdal İlter, Ermeni Meselesi'nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü, S. 6, *OTAM,* Ankara 1995, s. 161-162; Musa Şaşmaz, Imigrationand Settlement of Circassians In The Ottoman Empire On British Documens, 1857–1864, S.9, *OTAM,* Ankara 1999, s. 362.

görmekte ve bölgede kurulacak bir Çerkez kolonisiyle bu girişimin başarısızlığa uğratılmasını istemektedir.[201]

Fransa ise Kırım savaşı esnasında elde ettiği kolonilerden biri olan Cezayir'de çıkarlarını güçlendirmek için savaş sırasında gelenek, kültür ve cesaretlerine hayran kaldıkları Kafkas halklarına, Cezayir'e göç etmelerini teklif etti. Kafkasyalı liderler durumlarına uygun olmayan bu teklifi nezaket kurallarını çiğnemeden geri çevirdi. [202] Bunun yanı sıra Fransa ve İtalya, muhacirlerin Lübnan demiryolu güzergâhına iskân edilmesini çıkarlarına uygun görmeyerek reddetti.[203]

Genel olarak Avrupalı Devletler Balkanlara ve Kafkaslara farklı bir gözle bakıyordu. Kafkaslar onların gözlerinde, uygarlıkta geri, son derece yabancı ve Avrupa ile doğrudan ilişkisi olmayan bir bölgeydi. Buna rağmen Balkanlar ihmal edilmeyecek kadar yakındı. Birçok Avrupa ülkesinin Balkanlarda çıkarları olması Rusları Balkanlarda serbest bırakılmasını engelliyordu. Özellikle Balkanlarda Rusya'ya karşı Avusturya, denge güç oluşturmasına rağmen Kafkasya bu şekilde denge gücünden yoksundu.[204]

İngiltere'nin 1878-1914 yılları arasındaki politikası Boğazları, Kafkasya'yı ve Ortadoğu'yu Rusya'ya karşı korumaktı. Fakat Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne yönelik düşüncesi değişmekteydi. Almanya'nın 3B (Belin, Bosphorus, Bağdat) demiryolu hattı projesi bu değişiklikte etkili oldu.[205] İngiltere, Rusya, Fransa ve Almanya'nın belirlediği Kafkasya ve İran politikalarında rekabet hâlinde olmaları Osmanlı Devleti üzerindeki baskıyı arttırdı.[206]

Büyük Güçler, muhacirlerle birlikte göçebelerin iskânına da karışarak Osmanlı'nın iç siyasetine müdahale etti. Bu müdahaleler iç güvenlik ve asayişe yönelik problemlere neden oldu. Büyük Güçler, gayrimüslim vatandaşların sorun yaşadığını ileri sürerek Osmanlı Devleti'nden gayrimüslim vatandaşlara yönelik ıslahatlar

---

[201] Papers Respecting the Settlement of Cırcassian Emigrants in Turkey, Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address June 6, 1864, Belge No: 10.
[202] Çelik, *İngiliz Belgelerinde Türkiye…,* s.18-19.
[203] BOA. A. MKT. MHM. 524/22.
[204] Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç…,* s. 24.
[205] Kemal, Melek, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s.8.
[206] Murat, Çulcu, "*Tarihsel Süreçte Türkiye-Almanya İlişkilerine Yorumsal Bir Bakış, Tarihten Geleceğe Türk Alman İlişkileri*", Haz: Erhan Yarar, Ankara 1999, s. 15-16.

yapmasını istedi. Böylece Türkmen, Arap, Çerkez ve Kürt göçebelerin iskânları da Osmanlı'dan istenen listede kendine yer buldu.[207]

2.1.3. Osmanlı Devleti'nin Bölgeye Yönelik İskân Politikası

2.1.3.1. Bölgede Asayiş ve Düzen Sağlanma isteği

Osmanlı Devleti, dış müdahaleyi engellemeye çalışmasının yanı sıra devletin bütünlüğüne yönelik iskân siyasetini de gerçekleştirmeye çalıştı. Muhacir iskânı konusunda dış müdahaleyi engellemek için belirlediği politikalarda kısmen başarılı oldu.[208]1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları ile daha önceden Balkanlara yerleştirilen Çerkez ve Çeçen nüfusun, Anadolu ve Arap vilayetlerine yerleştirilmesi durumu ortaya çıktı. Devlet, muhacirleri Sinop'tan Hatay'a kadar çizgi hâlinde yerleştirmenin dışında Irak ve Suriye'de de muhacir iskânını gerçekleştirdi.[209] Osmanlı Devleti'nin buradaki amacı; kuzeyden gelen Rus tehdidi kadar güneyden gelen Arap ve İngiliz tehdidine karşı da tedbir almaktı.[210]

Muhacirlerin Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu'ya gelmek zorunda kaldığı zaman dilimi İslamcılığın etkisini gösterdiği bir dönemdir. Bu düşünce ile Müslüman nüfusun artması istenilen bir durumdur. Rusya sınırından Basra taraflarına kadar pek çok müsait arazi olduğu bilinmektedir. O bölgelerde muhacirin iskânı ile Müslüman nüfusun çoğalacağı ve askerî sınıfına takviye yapılacağı düşünülmektedir. Bu yönde politika izlenmesi istenilerek muhacirlerin söz konusu arazilere iskân edilmesi gerektiği bildirildi.[211] Ayrıca gelen ve gelecek olan muhacirlerin sadakatine güvenilmekte ve önemli geçiş yollarına muhacir iskânı teşvik edilmektedir. Örneğin; Sivastapol'a varan 67 Çeçen aile Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda kaldığı için "*uluğ*" isimli posta vapuruyla İstanbul'a hareket etmiştir. Bu muhacirlerin İstanbul'a vardığında Bağdat'a kadar inşa edilecek şemendüfer güzergâhı hattına iskân olunmaları için Konya'ya gönderilmeleri istendi. Böylece şemendüfer yolunun güvenliği sağlama alınacaktı.[212]

---

[207] Turkey No: 23 (1880). Further Correspondence Respectig the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1881, Belge No: 148.
[208] BOA. DH.MKT. 2840/22 1327 Ca. 23/12 Haziran 1909.
[209] BOA. A.}MKT.NZD. 384/80 1278 C. 11/14 Aralık 1861; BOA. DH.MKT. 1459/110 1305 S. 15/2 Kasım 1887; BOA. A.}MKT.MHM. 495/12 1305 S. 20/7 Kasım 1887.
[210] Ayhan Kaya, "Anadolu'da Çerkez Diasporası: Etnokültürel ve Siyasî Yapı", *Türkiye'ye Uluslararası Göç-Toplumsal Koşullar, Bireysel Yaşamlar*, Ed. Barbara Pusch ve Tomas Wilkoszewski, Çev. Mutlu Çomak-Özbatır, Kitap yayonevi, İstanbul 2010, s. 228.
[211] BOA. Y.A. HUS. 314/14 1312 C. 2/1 Aralık 1894.
[212] BOA. DH.MHC. 39/2 1319 M. 1/20 Nisan 1901.

Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altındaki her yerleşim alanında olduğu gibi konumuz dâhilindeki coğrafyada da asayiş ve düzen sağlama yönelik politika izliyordu. Devlet, ülke dâhilinde asayişin bozuk olduğu yerlerde muhacir iskânı ile eşkıyalığın ve asayişsizliğin önünü almak istedi. Osmanlı, Ermenilerin hedefleri ve çalışmalarından haberdar olduğundan ülke dâhilinde "*Ermeni fesadının*" olduğu yerlere muhacir yerleştirerek eşkıyalık ve asayişsizliğe karşı tedbir aldı.[213] Dersim'de bir kısım eşkıyanın Ermeni fesatçılarla münasebette olması sonucunda asayişsizlik ihtimaline karşın, bölgenin asayiş ve huzurunu temin için buraya yerleştirilmek üzere muhacir gönderilmesi planlandı.[214] Hatta Mardin Mutasarrıfı Şükrü Paşa, Dersim'deki münasip arazilere 50'şer haneden müteşekkil iki veya üç Çerkez köyü kurulmasını istedi.[215] Andırın kazası ise vaktiyle eşkıyaların saldırılarına uğradığından yeterli sayıda muhacir iskânının faydalı olacağı düşünüldü. Ayrıca Andırın'a iki-üç saat mesafedeki 700-800 hanelik Ermeni Keban köyünden kaynaklı olumsuzluklar görülmekteydi. Bunların eşkıyalığını önlemek için orada bir İslami cemiyet ve nüfus oluşturulması uygun görüldü.[216]

Asayiş sağlama isteğinin sadece Ermenilere karşı olmayıp bölgedeki urban-göçer aşiretler için de gerekliliği anlaşıldı. Bu sebeple Osmanlı Devleti, bölgedeki urban aşiretlerin asayişsizliğine son vermeyi planladı. Çöl ve çevresindeki urban-göçer aşiretlerin "*medeni hayata intibakı*" için muhacir iskânı ile buralarda yeni yerleşim birimlerinin kurulmasını destekledi. Osmanlı Devleti, muhacirlerin iskânı ile tarım ve tarımsal faaliyetlerin gelişeceğini, düzen ve intizamın olmasını planlandı. Çöl taraflarında yaşayan ve belirlenen miktarda vergi vermeyen Kiği, Milli[217] ve Dekuri gibi

---

[213] BOA. İDH. 1275/100278 1309 L. 10/8 Mayıs 1892; Ermenilerin Doğu Anadolu'da belirli bir nüfusa sahip olduğu gerçeği var ise de hiçbir zaman çoğunluğu oluşturmuyordu. Kendilerinin yurdu gördükleri bölgelerde dâhil olmak üzere bu yüzyılda Ermeniler azınlık durumundaydı. Osmanlı Devleti'nin azınlık haklarını verdiği görülmektedir. Dinî ve kültürlerini geliştirecekleri eğitim ve basın hakları vardı. Buna rağmen karışıklıklar ortaya çıktı. Ermeni komitalarının Ruslarla ilişkili olması Osmanlı Devleti'nin güvenliği tehdit ediliyordu. Edward J. Erickson, "The Armenian Relocations and Ottoman National Security: Military Necessity or Excuse for Genocide?", Middle East Critique, 20/3, 2011, s. 297; Tevfik Çavdar, *Talat Paşa-Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, İmge Kitabevi, İstanbul 2001, s. 404-405.

[214] BOA. İ. DH. 100278 1309 L. 10/8 Mayıs 1892.

[215] BOA, Y.EE. 131/34 1327 R. 6/27 Nisan 1909.

[216] BOA. DH.MHC. 23/23 1317 Ş. 5/9 Aralık 1899.

[217] Milli Aşireti reisleri zaman zaman güzel hizmetler yaptığı gibi zaman zaman da Diyarbekir halkına ve eşrafına zarar verip isyan etmişlerdir. Bölgedeki Kiki, Şammar ve Anaze gibi aşiretlerle sık sık sorun yaşamıştır. Ayrıca Karakeçili, Tay ve Dekuri aşiretleri de bölgede etkili diğer aşiretlerdir. Ali Emiri Efendi, *Diyarbakırlı Bazı Zevâtın Terceme-i Hâlleri*, Millet Kütüphanesi, Numara: 750, Tarihsiz, V:236a-237b; Milli Aşireti, kısa sürede etkili bir aşiret haline gelmiştir. Özelikle aşiretsel ve ailesel meselelerde İbrahim Paşa'ya fikri sorulurdu. İbrahim Paşa, çevresi tarafından dikkate alınan bir şahsiyetti. Mark Sykes, "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire" *The Journal of the Royal Anthropological Institute*

birçok aşiretin bu sayede vergi verecekleri belirtildi. Ayrıca çeşitli ekonomik menfaatler de beklenmekteydi. Muhacir iskânı ile güvenlik sağlanacağından yeraltı kaynaklarının çıkarılacağı ve ticaretin gelişeceği bildirildi. Özellikle Habur ve Abdülaziz Dağı taraflarında fazlaca tuz, kükürt ve alçı taşının olduğu bilinmektedir.[218] Muhacir iskânıyla çölde yaşayan ve belirlenen miktarda vergi vermeyen Dekuri, Kığı, Kiki, Milli gibi birçok aşiretin bu sayede vergi verecekleri ve aralarındaki kan davalarının da azalacağı düşünülmekteydi.[219]

Muhacir iskânıyla asayiş sağlanmak istenen coğrafyadaki urban-göçer aşiretlerin varlığı planların gerçekleşmesine zaman zaman engel oluyordu. Berlin Antlaşması ile kaybedilen topraklardaki Müslüman ahalinin de göç hareketine katılmak zorunda kalması konumuz dâhilindeki coğrafyada yeni iskânların gerçekleşmesiyle sonuçlandı. Fakat söz konusu coğrafyada iklimin sıcak olduğu ve bunun da olumsuzluğa neden olduğu görüldü. Bunların yanı sıra bölgenin "*urban ve aşayirden ibaret bulunduğuna binaen maişetlerini temin edemeyecekleri*" anlaşıldığından muhacirlerin zor durumda kalacakları görüldü. Yine; iskâna uygun ve ziraata elverişli arazi bulunan Mardin ve Nusaybin kazalarında müsait topraklar var ise de Kars ve Ardahan muhacirlerinin iklimsel sorunlar yaşayacağı belirtildi. Bundan önce Diyarbekir'e tabi Resulayn kazasına Dağıstan muhacirlerinin yerleştikleri, burada zorluklar yaşadıkları belirtilerek birkaç sene içinde "*münkarız*" (sönmüş bitmiş, soyu tükenmiş, arkası gelmeyen, inkıraz bulmuş) oldukları veya başka bölgelere hicret etmek zorunda kaldıkları hatırlatıldı.[220]Ayrıca Diyarbekir'in çöl taraflarında tarım, ticaret ve hayvancılık tam anlamıyla gerçekleştirilememektedir. Çöl taraflarındaki urban-göçer aşiretler, tarım arazilerini talan ettiğinden, yaşanan huzur sekteye uğradı. Buralarda aşiretlerin sebep olduğu sorunları engellemek için tedbir amaçlı askerî görevlendirmeler yapılmış olsa da göstermelikten öteye gidemediğinden faydası görülemedi.[221]

Osmanlı Devleti, muhacir iskânından beklentisini tam olarak karşılayamadığı görülmektedir. Çünkü ilerleyen süreçte aşiretlerin saldırıları ile sadece Mardin

---

of Great Britain and Ireland, Vol. 38 (July-December, 1908), s. 469-471.Bu çevrede bulunan aşiretlerin sık sık kendi aralarında sorun yaşadıkları ve savaştıkları görülmektedir. Bu dönemlerde sıkıntılar görüldüğü gibi hırsızlık vakaları artmaktadır. Mark Sykes, *Beş Türk Eyaletine Doğru*, Çev., Hilal Sağdıç-Büşra Aycibin, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, s. 49;

[218] BOA. İ.DH. 546/38018 1282 L. 17/5 Mart 1866.

[219] Turkey No: 10 (1879). Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1879, Belge No: 26.

[220] BOA. DH. MHC. 25/92 1317 Z. 4/6 Mart 1900.

[221] Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 29 Receb 1286/ 4 Kasım 1869, Nr. 14.

sancağının Nusaybin kazasında 70 küsur köy zarar görerek boşaldı. Fakat bu sırada Aznavur[222] nahiyesi halkı ile Tay Aşireti boşluk ve asayişsizlikten istifade ederek bu köylerdeki arazileri kendi menfaatine alma ihtimali ortaya çıktı. Osmanlı yetkilileri, söz konusu arazilere muhacir iskân edilmesiyle aşiretlere ve asayişsizliğe engel olunabileceğini bildirdi. Böylece bir iki yıla kadar olumsuzlukların biteceği ve köylerin tekrardan imar olacağı düşünüldü. Sorunların yaşandığı arazilerin yerleşime açılması ve buralarda tekrardan üretime geçilmesi için Şakir Paşa görevlendirildi. Çöl çevresi ve Habur Nehri boyunca iskâna elverişli arazi taraması yapılarak topluca muhacir iskân olunabilecek araziler belirlendi. Buralar vaktiyle eşkıyaların saldırılarına maruz kaldığından yeterli sayıda muhacir iskânının faydalı olacağı bildirildi.[223] Uygun bir yönetim ve katı bir disiplinle muhacir topluluğun hizmetleri sayesinde yerleşim alanlarının, urban aşiretlerin saldırılarına karşı korunabileceği düşünüldü. Bu sebeple muhacirler, kullanışlı bir güç olarak hizmet görecekti. Bu düzenleme ile sürekli bir güvenlik sağlandığından bölgeye akın edecek olan barışçıl Kürt ve Hristiyan yerleşimciler işlerini kesintisiz ve sakin bir şekilde yapabilecekti.[224]

Muhacirlerin iskânıyla asayiş ve düzen sağlama isteğine yönelik alınan sonuçlarda tamamen başarısız olunduğu söylenemez. Muhacirler askere alınarak eşkıyalık yapan ve asayişliğe sebep olan aşiretlere karşı zaman zaman başarılı oldu. Yol geçişlerine yerleştirilen muhacirler, eşkıyalara karşı mücadele yer aldı. Osmanlı Devleti, muhacirlerden başarılı çalışmalarda bulunanları ödüllendirdi. [225]

2.1.3.2. Ailelerin Birleştirilmesi İsteği ve Toplu İskân

Muhacirler, göç ile birlikte farklı coğrafya ve kültür özellikleri taşıyan yaşam alanlarına yerleşti. Bu sebeple yeni geldikleri ve yabancı oldukları coğrafyada toplu

---

[222] "Aznavur" ismi, buralara yerleştirilen Çerkezlerden gelmektedir. Bugünkü ismi "Sınırtepe" olup Nusaybin ilçesinde ve Suriye sınırındadır. Bknz; *Osmanlı Döneminde Diyarbekir'de Toplumsal İlişkiler (1870-1915)*, Der., Joost Jongerden ve Jelle Verheij, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 351.

[223] BOA. DH.MHC. 23/23 1317 Ş. 5/9 Aralık 1899.

[224] Turkey No. 16 (1877). Reports by Her Majesty's Diplomatik and Consular Agents in Turkey Respcting the Condition of the Christian Subjects of the Porte: 1868-75, Presented to the of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address Mach 5, 1877, Belge No: 23.

[225] BOA. İ.SD. 35/1765 1294 B. 25/5 Ağustos 1877; BOA. SD.2215/49 1296 Ca. 05/27 Nisan 1979; BOA. ŞD. 2148/26 1303 R. 01/7 Ocak 1886; BOA. DH.MKT. 1624/124 1306 N. 25/25 Mayıs 1889; BOA. DH.MKT. 1655/53 1307 M. 14/10 Eylül 1889; BOA. ŞD. 2148/26 1303 R. 01/7 Ocak 1886; BOA. DH.TMIK.M. 149/14 1321 R. 29/25 Temmuz 1903; BOA. ŞD. 1500/12 1335 C. 25/18 Nisan 1917.

olarak akrabalarıyla yaşamak istedi.[226] Osmanlı Devleti, sorun olmayacak bir durumda ise muhacirleri akrabalarının yanlarına yerleşmesine müsaade ediyordu. Akrabaların özellikle ailelerin birleşmesine önem vererek az olan nüfusun çok olan nüfusun yanına iskân edilmesine yönelik politika izleniyordu.[227] Hatta Osmanlı Devleti'ne iskân edilmiş akrabası olanlara yerleşme konusunda öncelik dahi veriliyordu.[228] Buna rağmen güvenlik ve asayiş politikalarına zafiyet verilecek iskânlara da engel olunuyordu. Mamüretülaziz'e sevk olunmak üzere Samsun'dan Amasya'ya gönderilmiş olan 18 hanede 101 nüfus Ahıska muhaciri Çorum'da akrabaları olduğu bahanesiyle buraya iskân edilmek için dilekçe vermesine rağmen kabul görmedi. Çünkü bu muhacirler Amasya'da bulundukları sürede olumsuzluklara karıştı. Bu sebeple muhacirlerin Çorum yerine Mamüretüiaziz'e gitmeleri istendi.[229]

Osmanlı Devleti, güvenlik sebebiyle uygulamak istediği politikalarda gelişmelere göre değişikliğe gidebiliyordu. Anadolu'da eşkıyalığın oluşmaması ve asayişin bozulmaması için muhacirlerin dağınık yerleştirilmesini amaçladı. Örneğin; Adana vilayetindeki Çerkez muhacirler her köye 1-2 hane olarak dağıtılması istenmesine rağmen muhacirlerin birbirlerine yardım edeceği düşüncesi ile köyün büyüklüğüne göre 10-15 hane olarak dağıtılmıştı. Fakat toplu yerleştirmelerin sakıncalara sebebiyet vereceği belirtilerek bir-iki hane olarak tekrardan iskân edilmeleri istendi. Çünkü muhacirler toplu olarak yerleştirildiklerinde asayişi bozan davranışlara cesaret edebiliyorlardı.[230] Bunun yanı sıra dağınık yerleştirme politikası Anadolu'nun her köşesinde uygulanmadı. Anadolu'nun diğer bölgelerinde asayiş problemlerine sebep olur düşüncesiyle toplu iskâna sıcak bakılmazken söz konusu bölgede toplu iskânın teşvik edildiği görülmektedir. Çünkü asayiş problemlerinin fazlaca hissedildiği bölgelerde muhacirlerin zarar görmemeleri ve kendilerini korumaları gerekiyordu.[231] Ayrıca muhacirlerin akrabalarıyla yerleşebilecekleri geniş ve müsait araziler ise söz konusu coğrafyada mevcuttu. Toplu iskânın bir diğer bir amacı ise muhacirlerin urban-göçer aşiretleriyle yaşaması muhtemel sorunların engellenme isteğidir.[232]

---

[226]BOA. DH.MHC. 23/23 1317 Ş. 5/9 Aralık 1899; BOA. DH.MHC. 38/44 1318 Z. 13/3 Nisan 1901.
[227]BOA. Y.PRK.KOM. 1/26 1295 Ra. 30/3 Nisan 1878.
[228]BOA. A.}MKT.MHM. 455/52 1290 C. 2/28 Temmuz 1873.
[229] BOA. DH.MHC. 48/28 1318 Z. 9/30 Mart 1901.
[230] BOA. DH. MKT. 1325/11 1295 Za. 9/4 Kasım 1878.
[231] BOA. İ.DH. 546/38018 1282 L. 17/5 Mart 1866.
[232] BOA. DH. MHC. 25/92 1317 Z. 4/6 Mart 1900.

Bu sebeplerle; konumuz dâhilindeki arazilere muhacir iskân edileceği zaman daha önceden yerleştirilmiş akrabaları var ise aynı alanlara yerleştirilme politikası izleniyordu. Örneğin; Mamüretülaziz vilayetine Karabağ, Dağıstan, Kars ve Haçin muhacirlerinden parça parça toplamda 144 hane geldi. Bunlardan 81 hanesinin akrabaları daha önce bu vilayete yerleştirilmişti. Bunun üzerine muhacirlerin vilayetin çeşitli yerlerinde bulunan akrabalarının yanına iskân edilmesi bildirildi.[233]

Karabağ muhacirlerinden 105 hanede 317 muhacir nüfusun, yaşam şartlarının ve coğrafyanın benzerliği sebebiyle Bitlis'e iskân edilmesi düşünüldü. Bununla birlikte, daha önce akrabaları Malatya'ya iskân edilmiş olduğundan karar değiştirilerek akrabalarının yanlarında iskâna karar verildi.[234] Sivas vilayeti ve kazalarına geçici olarak meskûn bulunan Çerkez muhacirler vardır. Bunlar Resulayn kazasında bulunan akraba ve taalluklarının yanlarına gitme fikir ve amacında olmalarına rağmen nakil için hayvanları ve ekonomik olarak da imkânları yoktu. Bu muhacirlere akrabalarının yanına gitmeleri için yardımcı olundu.[235] Örneklerde görüldüğü üzere aile ve akrabaların dağılmaması için söz konusu coğrafyaya iskân edilen muhacirler oldu.

Rusya'nın Karabağ ahalisinden olup Malatya'ya yerleşmiş olan bir kabile, Hoy'da kalan akrabaları için müracaat yapmıştır. Hoy şehrindeki 50 hanede 300 nüfusa sahip muhacir kabilesi, birtakım silahlı kişilerin baskılarına maruz kaldıklarını haber verdi. Ayrıca İran memurlarının bu muhacirlere zorluk çıkardığı bildirildi. Bu sebeple daha önce Malatya'ya iskân edilmiş muhacir kabilesi yetkililere dilekçe yazarak, Hoy'da alıkonulan aile fertlerinin ve akrabalarının oradan kurtarılması için müracaatta bulundu. Bunun üzerine hükûmet diplomatik yollarla istenilen sonucun alınamayacağını düşündüğünden muhacirlerin uygun tedbirler alınarak Osmanlı topraklarına geçirilmesine karar verdi.[236]

Bunların yanı sıra muhacirler asayişi bozacak, problemlere neden olacak meselelere karışırlarsa bunların toplu iskânına izin verilmemektedir. Örneğin, Resulayn kazasındaki bazı muhacir grupları eşkıyalık yaptığı ve asayişi bozduğu gerekçesiyle iki hane bir araya gelmeyecek şekilde birer birer dağıtılmıştır.[237] Bazı muhacirlerin de asayişsizlik sonrası aileleri ile tekrar birleşmeleri yönünde af çıkmıştır. Dağıstan muhacirlerinden olup Resulayn'da meskûn iken "*Kasaba*" isimli mahalde çocuklarıyla

[233] BOA. DH.MHC. 60/10 1321 Z. 25/13 Mart 1904.
[234] BOA. DH.MKT. 2664/53 1326 L 24/19 Kasım 1908.
[235] BOA. DH. MHC. 2/4 1291 Z. 22/30 Ocak 1875.
[236] BOA. DH.MKT. 2632/5 1326 N. 21/17 Ekim 1908.
[237] BOA. BEO. 1105/82816 1315 Za. 15/7 Nisan 1898.

birlikte iskân edilmiştir. Fakat eşkıyalık yaptıkları için bazılarının yerleri değiştirildi. Bu muhacirlerin reisi Can Timur Efendi zor durumda olduklarını, hanelerinin olmadığını ve hane inşasıyla meşgul olamayacaklarını bildirdi. Ayrıca olumsuz harekette bulunmayacaklarını belirterek Resulayn'a iadesini istemektedir.[238] Bunun üzerine Dağıstan muhacirlerinin reislerinden Can Timur Efendi'nin Diyarbekir'e dönüşünde bir problem olmadığına karar verilerek isteğine izin verildi.[239]

Muhacirler yeni geldikleri ve yabancı oldukları coğrafyada toplu olarak ve akrabalarıyla yaşamak istiyorlardı. Bu durum, muhacirlerin kalabalık gruplar hâlinde müsait bir bölgeye yerleşebileceklerine yönelik göç planlarının yapılmasına sebep oldu. Diyarbekir'in özellikle güney tarafında kullanılmayan geniş ve müsait araziler vardı. Buralar Karadeniz sahilleri ile Anadolu'nun batı kesimlerine imkânsızlıklar sebebiyle topluca yerleştirilemeyen muhacirler için uygundu. Bu sebeplerle söz konusu coğrafyada toplu iskân amaçlı arazi taramaları yapıldı.[240] Bunun gibi sık sık yapılan araştırmaların sebebi muhacirlerin akrabalarıyla birlikte toplu olarak iskân edilmek istenmesidir. Bölgemizin bu istekleri karşılar durumda olması, birbirinden ayrılmak istemeyen ailelerin ve toplu iskân edilmek isteyen kabilelerin arzusuna cevap vermiştir.

2.1.3.3. Muhacirlerin Rahatının Arttırılmak İstenmesi

Osmanlı Devleti, ülkenin refahı ve huzuru bozulmaması için gerekli tedbirleri almaktadır. İskân sonrası muhacirler ile yerli ahali arasında ekonomik ve diğer sebeplerden dolayı çıkan sorunları önlemeye çalıştı. Kafkasya'dan göç etmek isteyen muhacirleri, yoğunluğun yaşanmaması için iki yüzer-üç yüzer hane şeklinde peyderpey kabul edeceklerini bildirdi. Fakat Kafkasya'da sıkıntıların artması ve muhacirlerin zor durumda kalması üzerine toptan muhaceretlere zaman zaman izin vermek durumunda kaldı.[241]

Anadolu'nun batısına çok fazla muhacir yerleştirilmesi, hem yerli ahalinin hem de muhacirlerin sorun yaşaması ile sonuçlandı. Gelen muhacirlerin önemli kısmı Hüdavendigar, Karesi ve civar vilayetlere yerleştirildiğinden buralarda yeterli miktarda müsait arazisi kalmadı. Bu yerleştirme sırasında yerli ahali ile muhacir arasında tartışmalar ve arazi davaları eksik olmadı. Muhacirler ile yerli ahali arasındaki sorunlar

[238] BOA. DH. MHC. 12/9 1308 N. 20/29 Nisan 1891.
[239] BOA. DH. MHC. 15/24 1307 Z. 15/29 Nisan 1891.
[240] BOA. DH.MHC. 60/10 1321 Z. 25/13 Mart 1904.
[241] BOA. A.}MKT.MHM. 455/52 1290 R 02/30 Mayıs 1873.

yaralanmalara ve ölümlere neden oldu. Osmanlı Devleti, ahali arasında yaşanan sorunları önleme yoluna gitti. Bu sebeple Erzurum, Van ve Diyarbekir gibi yerleşim alanlarında birçok muhacir nüfusun yerleştirilebileceği arazinin varlığı dikkat çekti. Bu politikayla hem muhacirin refah ve rahatı artacak hem de muhacirlere faydalı olunacaktı. Bu konuda; muhacirlerin bir kısmının Van, Diyarbekir, Mamüretülaziz, Dersim ve Erzurum'a iskân edilmesi için söz konusu vilayetlerdeki arazi durumunun sorulması ve gerekli çalışmaların yapılması yönünde karar alındı.[242] Muhacirlerin refah ve rahatını amaçlandığından daha sonra gelecek olan muhacirlerin bu vilayetlere gönderilmesi kararlaştırıldı. Gelen muhacirlere yapılacak yardımlar detaylı bir şekilde planlanmış ise de devletin ve muhacirlerin bulunduğu olumsuz şartlar nedeniyle istenilen sonuçlara ulaşmada aksaklıklar görüldü.[243]

Yine muhacirin komisyonu tarafından verilen bilgiye göre Kafkasya'dan gelen muhacirlerin Mudanya'ya çıkarıldığı ve bu muhacirlerin gelmeye devam ettiği bildirildi. Muhacirlerin Biga'ya yakın arazilere çıkarılması, söz konusu arazilerin muhacir nüfusunu kaldıramayacak duruma getirdi. Bu durum eski ahaliye bıkkınlık verdiği için artık bu durumun uygun olmadığı bildirildi. Bu sebeple uzak bölgelerde ne kadar arazi olduğu araştırılarak, muhacirlerin bu arazilerden uzak yerlere iskân edilmesi belirtildi.[244]

Yukarıda görüldüğü üzere incelediğimiz bölgede müsait arazinin olması muhacirin refah ve rahatını arttıracaktır. Anadolu'nun batısına fazlaca muhacir iskân edildiğinden yeterli arazi bulunmamaktadır. Bu durum hem yerli ahalinin hem de muhacirlerin ekonomik olarak sıkıntıya düşmesine sebep olmaktadır. Örneğin; 666 hane Tatar ve Çerkez muhacir, hicret arzusunda bulunduğundan iskân amaçlı Sivas, Ankara, İzmir veya Konya vilayetlerinden münasip bir yer gösterilmesi için dilekçe verdi. Fakat bu muhacirlere olumsuzluklar anlatılarak, Erzurum ve Van vilayetleriyle Hakkari sancağının daha münasip olduğu belirtilerek onların bu bölgelere veya Anadolu'nun diğer vilayetlerine iskân edilecekleri bildirildi. Buralarda kış şartlarının sert olması nedeniyle muhacirlere ilkbahara kadar tayinat verilmesi ve muhacirlerin ilkbaharda yola çıkarılması istendi.[245]

---

[242] BOA. MV. 28/12 1305 C. 16/29 Şubat 1888; BOA. A.}MKT.MHM. 495/77 1305 Ca. 18/1 Şubat 1888. BOA. İ.DH. 1067/83650 1305 Ca 14/28 Ocak 1888.
[243] Öğün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi…,* s. 4.
[244] BOA. İ.DH. 938/74289 1302 Ra 06/24 Aralık 1884.
[245]BOA. MV. 40/22 1306 C. 12/13 Şubat 1889.

Farklı olarak Anadolu'nun batısından kendi arzusuyla incelediğimiz coğrafyanın civarına gelmek isteyenler de vardır. Biga'da iskân olunan Dağıstan muhacirleri, buraların havası ve suyu ile uyum sağlayamadıklarından çoğunluğunun telef olduğunu dilekçe ile bildirdi. Ayrıca hemşerilerine ve akrabalarına da uzak olduklarını belirterek Kars veya Muş sancaklarından birine yerleştirilmelerini istedi. Bunun üzerine yetkililer, isteğin uygun olup olmaması yönünde tahkikat yapılacağını bildirdi. Bu durum sağlık durumlarının kötü olmasından ve akrabalarına yakın olmak arzusundan kaynaklanmaktadır.[246]

2.1.3.4. Diğer Sebepler

Bölgenin muhacir sevk ve iskânı için seçilme sebepleri bahsedilenlerle sınırlı olmayıp, devletin farklı iskân politikalarını yansıtan yerleştirme faaliyetleri de söz konusudur. Sürgün yoluyla göç ettirilen ahalinin durumu bu duruma örnek teşkil etmektedir. Diyarbekir ve çevresi, suça karışan veya karışma ihtimali olan muhacirlerin sürgün bölgelerinden ve ikamet alanlarında biridir. Örneğin; Çeçen muhacirlerden Mehmet Rıza ve arkadaşı Kör Halis, adam öldürmek suçundan kürek cezası alarak Resulayn'da zorunlu ikamete yani Resulayn'a sürgüne gönderildi. Bu muhacirler burada bir süre ikamet ettikten sonra firar etti. Diyarbekir'in Yenişehir nahiyesinde Süleyman ve Hüseyin adlı kimselerin yanında saklandıkları tespit edilmesi üzerine tutuklanmalarına karar verildi.[247] Ayrıca; Sivas'ın Yıldızeli kazasında iskân edilen Çerkez muhacirlerden Mahir Bey'in oğlu Emir Bey, ölümle sonuçlanan olaya karıştı. Sonrasına ise yakalanmamak için firar ederek Kastamonu vilayetine kaçtı. Ayrıca kardeşiyle birlikte eşkıyalığa başlaması sebep olduğu fenalığı arttırdı. [248] Bu gelişmeler üzerine 25 yaşlarındaki Emir Bey'in, tedbir amaçlı akraba ve tanıdıklarından uzaklaştırılmasına karar verildi.[249] Bu sebeple Harput'a sürgün olarak gönderildi.[250] Yine daha önceden işlediği suçlar nedeniyle sürgün olan Muhacir Ali isimli şahsın son olarak Diyarbekir'e sürgün edilmesi kararlaştırıldı.[251] Bunların yanı sıra İzmit'te iskân edilmesine rağmen Dersaadet'te ikamet edebilmek için kardeşinin bir hamal tarafından öldürüldüğü şeklinde yalan ifade veren Çerkez muhacirlerden Hilmi Efendi'nin sürgün

[246] BOA. A.}MKT.MHM. 237/74 1278 R. 16/21 Ekim 1861.
[247] BOA. DH.TMIK.M. 48/25 1315 N. 07/30 Ocak 1898.
[248] BOA. DH. MKT 303/39 1313 Ca 4/23 Ekim 1895.
[249] BOA. BEO 513/38467 1313 Ca. 12/31 Ekim 1895.
[250] BOA. BEO 513/38466 1313 Ca. 12/31 Ekim 1895.
[251] BOA. ZB. 420/43 1318 Ha. 19/ 1Temmuz 1902.

ve sabıkalı takımından olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine bir daha geri dönmesine meydan verilmesi için Diyarbekir'e sürgün edilmesi istendi.[252] Kırım muhacirlerinden Musa Giray Paşa, sürgün olarak Diyarbekir'e gönderilen muhacirlerden olup, kendisine Diyarbekir'de memuriyet verildi. Musa Giray Paşa, muhacir tayinatları ve kışlaları ile ilgili çalışmalarda bulundu. Hakkında halka zarar verdiği ve kötü davrandığı yönünde şikâyetler olduğundan tahkikat yapıldı. Fakat Diyarbakır Valisi Mustafa Paşa'nın kendisine kötü davrandığı ortaya çıktı. Geçimi için kendisine 15 çiftlik arazi tahsis edildi.[253] Belgeden anlaşıldığı kadarıyla söz konusu arazi günümüzde Çınar ilçesinin Altunakar köyünün Gelen Su[254] mezrasıdır. Günümüzde belirtilen köyde Kırım muhaciri olmayıp sadece yaşadığı evin kalıntıları vardır.[255]

Bunların dışında devlet kadrosunda çalışırken herhangi bir suçtan dolayı Diyarbekir'e sürgün edilen muhacirler vardır.[256] Feshane-i Amire Kapı Çukaar Muavini olup Diyarbakır'a sürgün edilen Çerkez Mecid Efendi maaşlı bir hizmette görevlendirildi.[257] Diyarbakır'da yedi sekiz yüz kuruş maaşla bir hizmette istihdam olunması bildirildi.[258]

Balkanlardan da suça karışmaları üzerine bölgemize sürgün edilen muhacirler vardır. Edirne Valisi, Dâhiliye Nezareti ve Sadrazam arasında yapılan yazışmaları incelediğimizde detaylar ortaya çıkmaktadır. Şarki Rumeli ve Bulgaristan'dan Edirne'ye gelen muhacirler arasında hiçbir işle meşgul olmayan Müslüman Kıptiler de vardır. Bunlar silahlı olarak, gece-gündüz sokak aralarında gezmekte, hayvan hırsızlığı ve yankesicilik yapmaktadır. Fesat ve bozgunculuk yaparak fakir halka da zarar vermektedir. Söz konusu muhacirler, akıllarının başına gelmesi için uyarılmalarına ve defalarca hapis yatmalarına rağmen sorun çıkarmaya devam etmektedir. Sebep oldukları olumsuzluklar üzerine Edirne'de bulunan bu muhacirlerden suç işleyenlerin kayıt altına alınarak Arabistan, Halep ve Diyarbekir havalilerine gönderilmesi uygun görüldü. Bahsi geçen muhacirler, suç işledikleri hâlde söz konusu şehirlere gitmezler ve firar ederlerse kolluk kuvvetleri tarafından Şarki Rumeli ve Bulgaristan'a geri gönderilecekleri

[252] BOA. ZB. 419/89 1315 Ma. 8/20 Mart 1889.
[253]BOA. ŞD. 2870/53 1289 B.28/1 Ekim 1872.
[254] Eski ismi Güzel Şeyh karyesidir.
[255] Musa Giray Paşa'nın birkaç hane akrabasının Diyarbakır merkez köylerinden Şatı ve Hanifi köylerinde yaşadığı belirtilmiştir. Fakat günümüzde söz konusu köylerde de muhacir nüfusun yaşamadığı anlaşılmaktadır.
[256] BOA. ZB 420/143 1320 Ke. 9/22 Aralık 1904.
[257] BOA. İ. HUS. 124/47 1322 L. 15/23 Aralık 1904.
[258] BOA. BEO 2468/185091 1322 L. 16/24 Aralık 1904.

kendilerine bildirildi. Belirtildiği üzere suç işleyen Kıpti muhacirlerin sürgün yerlerinden birisi de Diyarbekir ve havalisidir.[259] Sürgün gönderilen kişiler:

Tablo 1: Arabistan, Halep ve Diyarbakır'a Sürgün Edilen Kıpti Muhacirler

Bulunduğu Mahalle	**Kişi**	**Ceza Sebebi**	**Aldığı Ceza**
Mümin Hoca	Kıpti Kâşif bin İbrahim	Hırsızlık	1 ay, 3 ay, ü3 ay, 6 ay.
Adaşbaşı	Raşid Mustafa	Hırsızlık, cürm	40 gün, 3 ay, 9 ay, 15 gün.
Kadı Bedreddin	Kıpti Aziz bin Mustafa	Ahlaksızlık, işkence, hırsızlık	4 sene, 5 ay, 15 gün
Adabaşı	Kıpti Adem bin Osman	Hırsızlık, kavga	1 sene, 4 ay, 1 hafta
Akmescid	Kazak Haristo Veledi Vasil	Hırsızlık	1 ay, 1 ay, üç ay, üç ay, 6 ay, 1 sene, 2 sene
Akmescid	İstifan oğlu Durur	Hırsızlık	3 ay, 1 ay, 15 gün
Mümin Hoca	Hasan bin Salim	Hırsızlık	6 ay, 3 ay
Yeni Amaratlı?	Kıpti İsmail bin Salih	Hırsızlık	9 ay,1 buçuk ay
---	Osman bin Rüşdü	Hırsızlık, cürm	6 ay, 3 ay, 15 gün
Mümin Hoca	Kıpti Ahmet bin Kasım	Hırsızlık	8 ay, 3 ay
Adaşbaşı	Ziya bin Hüseyin	Hırsızlık, cürm, başıboş dolaşmakta	6 ay, 15 gün
İstanbul yolunda mukim	Kıpti Mustafa bin Ahmed	Hırsızlık, başıboş dolaşmakta	1 ay

Yukarıdaki örnekler dışında Balkanlardan sürgün edilen başka muhacirler de vardır. Çeşitli problemlere kaynaklık eden ve uygunsuz davranışlarda bulunan Silistire muhaciri Tahir, önlem amaçlı Diyarbekir'e sürgün olarak gönderildi.[260] Ayrıca Anadolu'nun başka bir bölgesinde iskân edilip bir süre sonra suç işlemesi üzerine incelediğimiz coğrafyaya sürgün edilen muhacirler de vardır. Karacabey'den Diyarbekir'e sürülen Arnavud Hasan oğlu Salih, Melik oğlu Receb ve Osman oğlu Adem bu duruma örnektir. Bu kişilerin sürgün edilme sebepleri ile haklarında askerî karar çıkarılıp çıkarılmadığı hakkında bilgi için Karesi Mutasarrıflığı ile iletişime geçilmiştir.[261]

[259] BOA. DH.MKT. 1237/4 1326 M. 27/1 Mart 1908.
[260] BOA. ZB. 420/27 1317 Şu. 18/3 Mart 1902.
[261] BOA. DH.ŞFR. 76/177 1335 B. 25/17 Mayıs 1917.

2.2. MUHACİRLERİN İSKÂNI ÖNCESİ YAPILAN HAZIRLIKLAR

2.2.1. Rusya Konsolosları ile Muhacirlere Yönelik Haberleşme

Kırım Savaşı sırasında ve sonrasında Rusya'nın göçe bakışı zamana göre değişkenlik gösterdi. Rusya hem Kırım'ı Türklerden temizlemeye uğraştı hem de Kırım'ın boşalması hâlinde tarım gelirlerinin düşmesinden çekinerek göç hareketini engelleme girişimlerinde bulundu. Ayrıca muhacirlerin Osmanlı ordusunda askerî görev alabileceği gerçeği üzerine zaman zaman politika değişikliğine giderek göçleri yavaşlatmaya ve sınırlandırmaya çalıştı. Müslüman halkın ancak onda birinin göç edebileceğine karar verdi. Buna rağmen göç hareketi kitlelere ulaşınca göç etmek isteyenlere pasaport verilmesi yasaklandı. İlerleyen zamanda ise Kırım'ın Ruslaştırılabilmesi için tekrardan göçe izin verilmesi ve teşvik edilmesinin hedeflerine daha uygun olduğuna karar verdi.[262] Kısacası Rusya, muhacirlerin göç hareketi üzerinde zaman zaman politika değişikliğine giderek göçleri yavaşlatmaya, sınırlamaya, durdurmaya veya hızlandırmaya çalıştı. Askerî gelişmeler ve denge siyaseti Rusya'nın göçe bakışını belirledi.[263]

Rusya, münferit olarak başvuran ailelerin hicret etmesine müsaade ettiği gibi ailelerin sayısına göre de izin veriyordu. Bu münferit ve parça parça iskânlar Kafkasya'dan göç edelenlerin sayısının tespitini zorlaştırdı. Buna paralel olarak muhacirlerin gelişi öncesi yapılacak hazırlıklarda belirsizliğe neden oldu. Osmanlı Devleti, bu sebeplerle ne miktar muhacir nüfus geleceğinin önceden bildirilmesi ve ona göre hazırlık yapılmasını hedefledi.[264] Osmanlı yetkilileri, muhacirlerin gelişi öncesi sorunların yaşanmaması ve muhacirlere yönelik daha planlı hazırlık yapılması için göç etmek isteyenlerin münferiden ve bizzat Rus görevlilere müracaat etmeleri gerektiğini bildirdi.[265] Osmanlı Devleti, Mamüretülaziz ve Diyarbekir'e gelecek muhacirlerin durumları ve gelişmeleri hakkında İstanbul Rus Konsolosluğu ile gerekli görüşmeleri yapmaktaydı. Bunun yanı sıra Patesburg Sefareti, Sivastapol ve Tiflis Şehbenderliği ile gerekli yazışmalar yaparak hazırlıklarını tamamlamaya çalıştı.[266]

---

[262] Saydam, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876), s.85-86

[263] Papers Respecting the Settlement of Cırcassian Emigrants in Turkey, Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address June 6, 1864, Belge No: 10; Turkey No.1 (1889), Correspondence respecting the cindition of the populations in Asiatic Turkey: 1888-89, Presented to the both House of Parliament by Command of Her Majesty August 1889, Belge No: 24-26.

[264] BOA. DH.MKT. 1403/94 1304 C. 13/9 Mart 1887.

[265] BOA. DH.MKT. 1400/3 1304 Ca. 22/16 Şubat 1887.

[266] BOA. DH.MKT. 1407/75 1304 B. 02/27 Mart 1887.

Osmanlı Devleti, göç sırasında Rusya Konsolosluğu ile iltica eden muhacirler hakkında haberleşme yaparak gerektiğinde Rus yetkilileri bilgilendirdi. Osmanlı Devleti'nin amacı; Rusya'nın muhacirleri himaye ederek ileride Osmanlı Devleti'ne müdahalesini engellemek ve problem çıkarmasını önlemekti. [267] Ayrıca; Rusya'nın muhacirler üzerinde hak iddia etmemesi için gelenlerin pasaportları alınarak Osmanlı vatandaşlığına geçmeleri bekleniyordu. Örneğin; 7 hanede 29 nüfus Dağıstan muhaciri, Erzurum üzerinden Malatya'ya iskân edilmek istedi. Bu muhacirlerden pasaportları alınarak Osmanlı vatandaşlığına geçtikten sonra Malatya'ya iskân edilebileceklerine karar verildi.[268]

Rusya'nın hicret için izin verdiği Kafkas muhacirleri Osmanlı sefaret ve şehbenderliklerine uğrayarak durumlarını bildirip gerekli yardımlar için istekte bulundu.[269] İslam ahalisinden olup, Memalik-i Şahane'ye hicret etmek isteyenlerin kabul edilip edilmeyeceğine durum değerlendirmesi sonucunda karar verildi. Yazışmalarda ruhsatlı olanların iskân edilmeleri gerektiğini bildiren istek ve emirler vardır.[270] Diyarbekir ve Mamüretülaziz'e iskân edilecek muhacirlerin izinli olup olmadığına dikkat edilmesi de istedi.[271]

Rusya'dan izin alarak Osmanlı Devleti'ne göç edenlerin yanı sıra izinsiz olarak göç hareketine katılanlar da görülmektedir. Osmanlı Devleti, bu muhacirleri de mağdur etmemeye çalışmaktadır. Rusya'dan izinsiz olarak gelen Dağıstan ve Kırım muhacirlerinin, sorumlu komisyona başvurarak akraba ve tanıdıkları nezdinde iskân olmak istedikleri görülmektedir. Muhacir olarak kabul edilip edilmemeleri konusunda yapılan yazışmalar üzerine muhacirlerin zor durumda bırakılmaması için iskânları gerçekleştirildi.[272] Yine; ellerinde resmî evrak olmadığı hâlde bir-iki ay süresince Tiflis üzerinden Amasya'ya ve oradan da Mamüretülaziz ve Diyarbekir'e geçecek muhacirlere müsait arazi bulunması için çalışma başlatıldı. İzinsiz gelenlerin iadesi düşünülmediği gibi iskâna yönelik çalışmalar yapıldı ve bu muhacirlerin ihtiyaçları karşılandı.[273] İzinsiz gelenlerinin yanında pasaportu bulunmayan muhacirler de vardı. Posof kazası üzerinden pasaportsuz olarak hicret ederek Malatya'ya yerleştirilmeyi

[267] BOA. DH.MKT. 1544/100 1306 M. 13/19 Eylül 1888.
[268] BOA. DH.MKT. 2840/22 1327 Ca. 23/12 Haziran 1909.
[269] BOA. DH.MKT. 1442/69 1304 Z. 5/25 Ağustos 1887; BOA. DH.MKT. 1443/31 1304 Z. 8/28 Ağustos 1887.
[270]BOA. A.}MKT.MHM. 495/3 1305 S. 08/26 Ekim 1887.
[271] BOA. DH.MKT. 1459/110 1305 S. 15/2 Kasım 1887.
[272] BOA. A.}MKT.MHM. 525/38 1322 S. 15/1 Mayıs 1904.
[273] BOA. DH.MHC. 51/15 1329 B. 30/27 Temmuz 1911.

isteyen muhacirler, Mamauretülaziz vilayetine gönderildi. Söz konusu muhacirlere iskân konusunda gerekli kolaylık sağlandı.[274]

Sadece iskân öncesi değil iskân sonrasında da Rusya ile görüşmelerin devam ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'ne iskânı gerçekleştirilen bazı muhacirler sonrasında fikir değiştirerek geri dönmek istedi. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti, Rusya'nın izniyle gelenlerin geri dönmek istediğinde Rusya'nın İstanbul Konsolosluğu'na başvurmasını ve bu konsolosluktan müsaade almasını istedi.[275] Muhacirlerden bazıları Osmanlı vatandaşlığına geçmeden fikrini değiştirebiliyordu. Söz konusu meselelerde muhacirlerin Rusya'ya geri dönme konusunda ısrar etmesi üzerine elinde pasaportu bulunan muhacirlerin Rusyalı olarak bakılabileceği bildirilerek geri gitmelerine müsaade edildi.[276]

Muhacirlerin iskân bölgelerine gönderilmeleri esnasından işlemlerinin tamamlanmasına kadar geçen süre zarfında birçok zorluklarla karşılaşıldığı görülüyor. Osmanlı Devleti, muhacirleri toplumun bir ferdi ve devletin bir vatandaşı hâline getirmeyi amaçladı. Bu gerekçe üzerine iskân edilmiş ve Osmanlı vatandaşlığına geçmiş muhacirlerin anavatanlarına geri dönmelerine sıcak bakılmıyordu. Devlet, muhacirlerin karşılaştığı sorunların tespitini yaparak geri dönüşleri engellenmeye yönelik çaba gösterdi. Malatya'ya iskân edilecek Kazan ve Dağıstan muhacirlerinin yaşadığı maddi problemler çözülerek geri dönüş fikirlerinden ikna edilerek vazgeçirildi.[277] Bunların yanı sıra muhacirlerin geri dönüşlerini engellemeye yönelik çabaların başarısız olduğunda veya geri dönüş fikirleri değişmediğinde bu muhacirlere şartlı müsaade edildi. Nasihat edilmesine ve ekonomik şartlarının iyileştirilmesine rağmen Rusya'ya geri dönmekten vazgeçmeyenlerden nakil, iaşe ve iskân masraflarının geri alınacağı bildirildi.[278]

2.2.2. Muhacirlerin Yolculuğu

Osmanlı Devleti, muhacir ihtiyaçlarının karşılanması için bütçeler hazırlayarak yeni gelir kaynakları oluşturdu. Devlet, ister Müslüman ister gayrimüslim olsun, Kırım

[274] BOA. DH.MKT. 2003/41 1310 S. 26/19 Eylül 1892.
[275]BAO. DH.MKT. 1521/5 1305 Za. 02/11 Temmuz 1888.
[276]BAO. Y.A.HUS. 411/103 1318 B. 03/27 Ekim 1900.
[277] BOA. DH.MHC. 36/14 1318 R. 23/20 Ağustos 1900; BOA. DH.MHC. 44/40 1318 Ş. 18/11 Aralık 1900.
[278]BOA. SD. 2213/48 1290 C. 20/15 Ağustos 1873; BOA. A.}MKT.MHM. 426/54 1285 B. 26/12 Kasım 1868.

ve Kafkasya muhacirlerine merhametli davranılmasını yetkililerden istedi. Muhacirlere nakil ve yol masrafları için gerekli kolaylıkların sağlanması ve muhacirlerin kısa zamanda iskân edilmesi yetkililere bildirdi.[279]

Muhacirlerin çilekeşliği ve problemleri vatanlarından çıkmadan önce başlıyordu. Osmanlı Devleti'ne, Rus egemenliği altındaki İslam nüfusunun türlü türlü cefalar çektiği haberleri ulaşıyordu.[280] Rus memurlarının kötü yönetimi, sert davranması ve rüşvet almaları ilk zamandan itibaren görüldü. Muhacirlerin mal ve mülklerini terk etmek zorundu kalmaları ekonomik sıkıntılarını arttırdı. Rusya'dan gelip Diyarbekir'e yerleştirilecek 24 Çerkez muhaciri, Karaçuh sınırında Rus askerler tarafından baskına uğrayarak Osmanlı topraklarına girişlerine mani olundu. Rus askerleri, muhacirlerin 25 baş hayvanına el koydu. Bu sebeple engellenen kişilerin serbest bırakılması ve el konulan malların geri alınması için gerekli çalışma başlatıldı.[281]

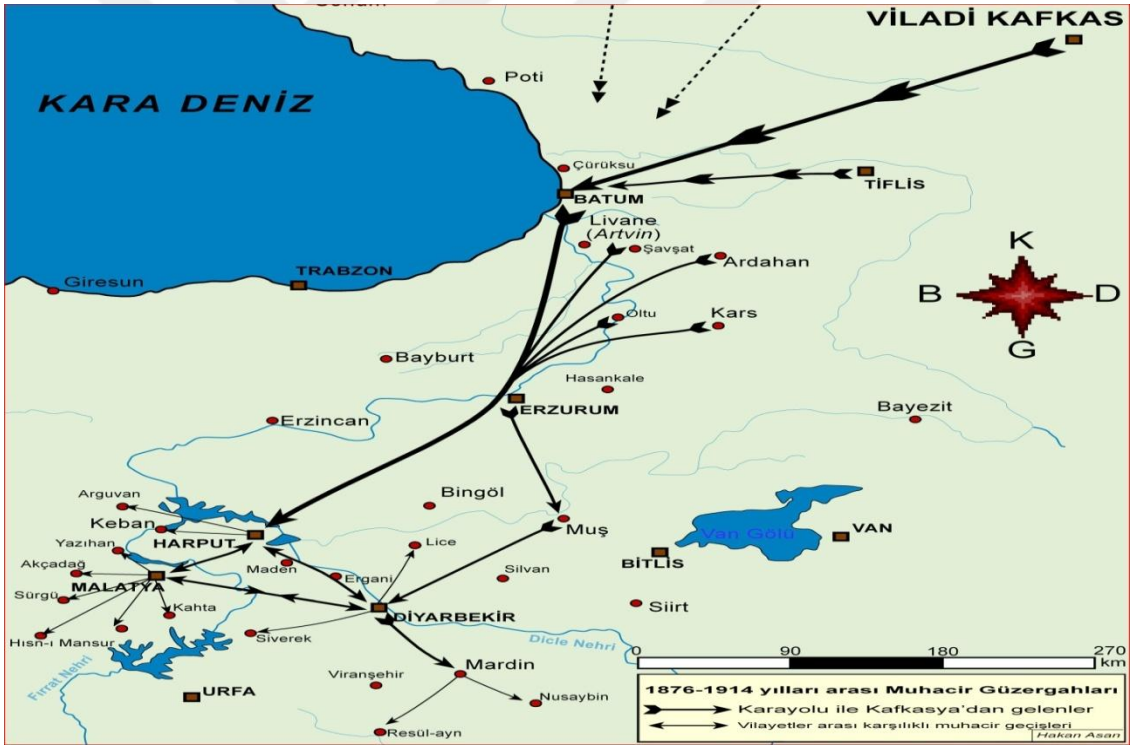
Muhacirlerin çoğunluğu Osmanlı Devleti'ne hicret edecek yol ücretlerini ödemekten yoksundu. Osmanlı Devleti, gelecek muhacirlerin yol ihtiyaçlarını karşılama yoluna giderek gerekli çalışmaları başlattı.[282] Kafkasya'dan hicret eden muhacirlerinin sorunlarından biri de vapur bulamamaları veya vapur ücretlerini ödeyememeleridir. Bu sebeple muhacirin komisyonuna gönderilen yazışmalarda sık sık vapur masraflarının karşılanması bildirilmekteydi.[283] Ayrıca muhacirlerin iskân edilecekleri yerlere nakilleri için muhacirin komisyonu ile irtibata geçerek vapur kumpanyalarına müracaat etmeleri gerektiği bildirildi.[284] Berlin Antlaşması sonrası özellikle Kıbrıs'ın İngilizlere verilmesinden sonra İngiliz kumpanyaları muhacir naklinde önemli rol oynadı.[285] Bazen de Rus kumpanya vapurlarını kiralanmış olsa da Rus kumpanyası vapurları ile Batum veya Sivastapol'a gitmeleri fahiş fiyata neden olduğu görüldü. Bu sebeple Osmanlı Devleti tarafından gönderilecek özel bir vapurun veya tüccar vapurunun daha makul olduğu anlaşıldı.[286] Bunların yanında Bahriye Nezareti'ne ait bazı vapurların muhacirinin nakli için Muhacirin Komisyonuna tahsis edildiği görülmektedir. Bahriye

[279] BOA. DH.MHC. 50/21 1320 S. 15/24 Mayıs 1902; BOA. DH.MHC. 50/35 1320 S. 21/30 Mayıs 1902; BOA. DH.MHC. 62/31 1322 Ra. 25/9 Temmuz 1904.
[280] Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 1943, 5 Temmuz 1877.
[281] BOA. A.}MKT.MHM. 515/39 1319 Ş. 9/21 Kasım 1901.
[282] BOA. DH. MHC. 6/22 1304 R. 22/16 Nisan 1887; BOA. DH.MKT. 2817/33; BOA. DH.MKT. 2699/54 1326 Z. 9/2 Ocak 1909; BOA. DH.MKT. 2900/50 1327 B. 27/14 Ağustos 1909.
[283] BOA. DH.MKT. 1767/111 1308 S. 21/6 Ekim 1890; BOA. DH.MKT. 1771/117 1308 Ra. 01/15 Ekim 1890.
[284] BOA. DH.MKT. 1768/90 1308 S. 23/8 Ekim 1890.
[285] BOA. Y.PRK.KOM. 3/26 1298 Z. 28/21 Kasım 1881.
[286] BOA. DH. MHC. 6/22 1304 R. 22/16 Nisan 1887.

Nezareti'ne ait gemilerle taşınmasının sebebi yabancı kumpanya şirketlerin ücretini yüksek tutmasıdır.[287] Muhacir nakledecek devlete ait vapurlar için gerekli kömürün uğrayacakları yerde hazır bulundurulduğu görülmektedir.[288] Bahriye Nezareti vapurları asker nakli ile meşgul oldukları dönemde ise hicret eden muhacirlerin iskân edilecekleri yerlere nakilleri için peşin ücretle ecnebi vapurları tutulmaktadır.[289]

Kırım ve Kafkasya'dan bölgeye göç edenler kara ve deniz yolunu kullandı. Kara yolu ile gelenler genelde Batum, Kars, Ardahan ve Artvin üzerinden gelerek Erzurum vilayetine ulaştı. Buradan ise Bayburt, Sivas, Elazığ, Diyarbekir, Bitlis, Van ve Hakkari gibi illere sevk edildi. Diyarbekir ve Hakkari gibi illere iskân edilenler 700-800 km gibi uzunca bir mesafe yol almışlardır. [290]

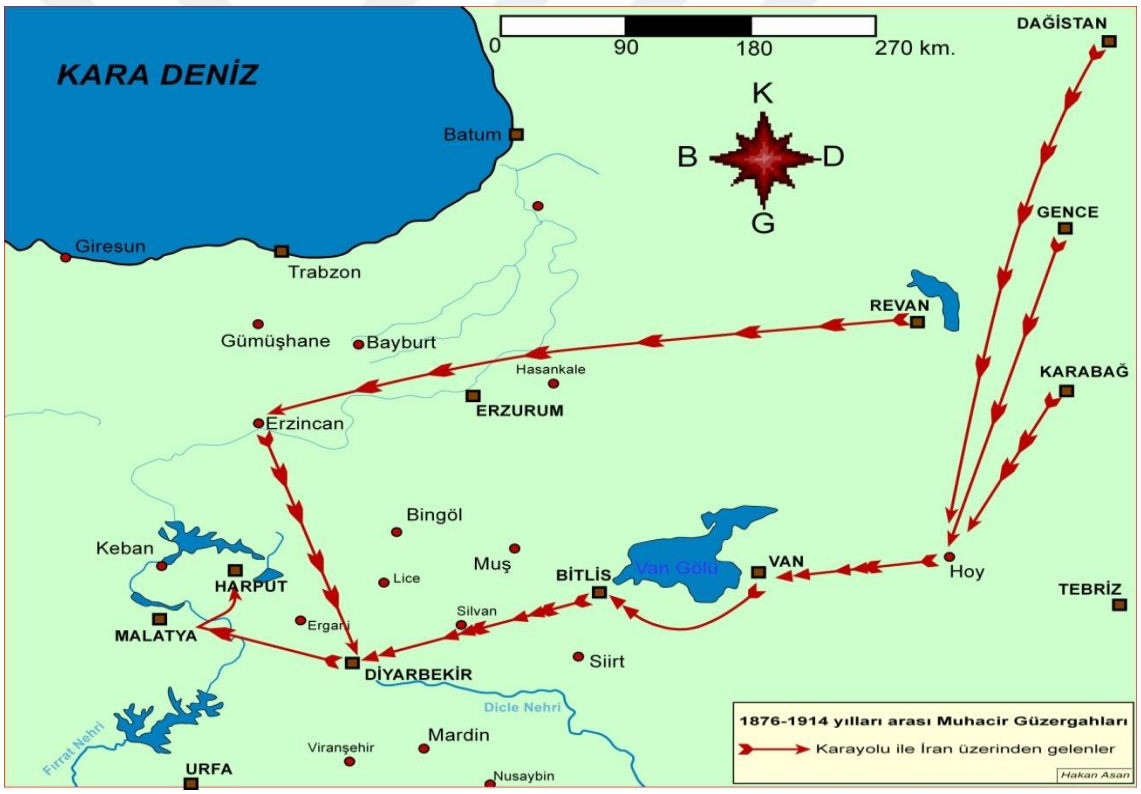
Harita 1: 1876-1914'de Kafkasya'dan Gelen Muhacirlerin Karayolu Güzergâhı

[287] BOA. DH.MKT. 1778/9 1308 Ra. 21/4 Kasım 1890.
[288] BOA. A.}MKT.MHM. 299/93 1280 Z. 03/10 Mayıs 1864.
[289] BOA. DH.MKT. 1768/90 1308 S. 23/8 Ekim 1890.
[290]BOA. A.}MKT.UM. 566/68 1278 Za. 20/19 Mayıs 1862; BOA. A.}MKT.NZD. 381/55 1278 Ca. 25/28 Kasım 1861; BOA. DH.MKT. 1558/77 1306 S. 21/27 Ekim 1888; BOA. DH.MHC. 21/18 1317 C. 5/11 Ekim 1899; BOA. DH.MKT. 1468/116 1305 Ra. 23/9 Aralık 1887; BOA. Y. MTV. 8/23 1299 S. 8/30 Aralık 1881.

Diğer bir kara yolu ise, Revan, Gence, Dağıstan ve Karabağ topraklarından göç ederek İran toprakları üzerinden Osmanlı topraklarına giriş yapılarak izlenilen yoldur.[291] Gence muhacirleri ve Gence yolunu kullanan diğer muhacirler bu yol üzerinde saldırıya uğrayabilmekteydi. Özellikle İranlı eşkıyalar, muhacirlerin mal ve mülklerini gasp ediyordu.[292] Bunun gibi vukuatlar üzerine Osmanlı Devleti, Tahran Sefareti'ne yazılar göndererek bu olayların tekrardan yaşanmaması istenmekteydi.[293] İran, Sünni olan bazı muhacirlere mezhepleri konusunda baskı yapabiliyordu. Ayrıca Kafkasya'dan Rus baskısı sebebiyle ayrılıp Osmanlı Devleti'ne İran toprakları üzerinden giriş yapan muhacirler Sünni oldukları vurgulamaktaydı.[294]

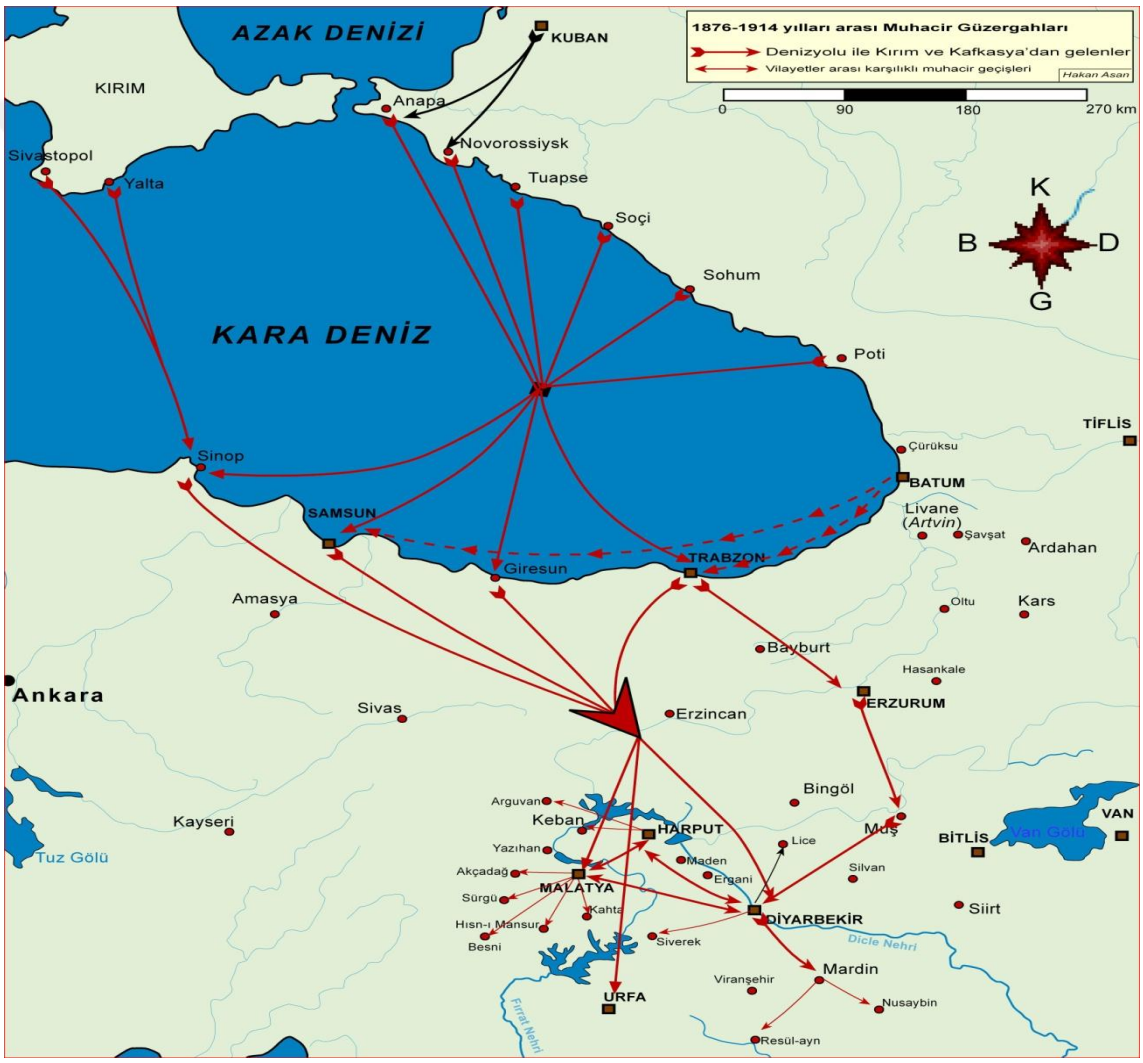
Harita 2: İran Toprakları Üzerinden Gelen Muhacirlerin Güzegâhı (1876-1914)

[291] BOA. DH.MKT. 1558/77 1306 S. 21/27 Ekim 1888; BOA. DH.MHC. 35/20 1316 Ş. 2/16 Aralık 1898; BOA. DH.MHC. 51/15 1329 B. 30/27 Temmuz 1911; BOA. DH. MHC. 35/54 1318 N. 25/16 Ocak 1901; BOA. DH.MKT. 1468/116 1305 Ra. 23/9 Aralık 1887.
[292] BOA. DH.MKT. 1841/88 1308 Za. 8/15 Haziran 1891.
[293] BOA. DH.TIMIK. M. 113/43 1319 B. 26/8 Kasım 1901.
[294] BOA. DHMKT. 2817/33 1327 R. 27/18 Mayıs 1909. Osmanlı ve İran sınır bölgesinde ikamet eden aşiretler arasında sürekli çatışmalar meydana gelmekteydi. Zaman zaman yapılan görüşmelerde her iki devlet de karşı devlete sığınan suçluların iade edilmesini veya sığındığı devlet tarafından suçlunun cezalandırılmasını isteyebiliyordu. Konu ile ilgili bkz. Süleyman Demirci-Fehminaz Çabuk, "Hemavend Kürt Aşireti'nin Musul Vilayeti ve Osmanlı-İran Sınır Boylarındaki Eşkıyalık Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme (1863-1916)", *International Jornal of History Studies*, C. VII, S. III, 2005, s. 39-59.

Bölgeye deniz yolu ile göç eden kişiler öncelikli olarak Batum, Sohum, Navoraski, Anapa, Tuapse, Poti, Sivastapol ve Soçi gibi Kırım ve Kafkasya sahillerinden Trabzon, Amasya, Samsun, Sinop gibi Karadeniz sahillerine ulaştıktan sonra duruma göre Diyarbekir, Mamüretülaziz, Malatya ve Mardin taraflarına dağıtılmışlardır. Bazı Kafkasya muhacirleri ise söz konusu şehirler üzerinden geçerek Suriye, Lübnan ve Filistin bölgelerine iskân edildi.[295]

Harita 3: Kırım ve Kafkaya Muhacirlerinin Deniz Güzergâhı (1876-1914)

Muhacirler Dersaadet'e vardıklarında aktarma yaparak deniz yoluyla ya da doğrudan karayolu ile gidecekleri şehirlere nakilleri gerçekleştiriliyordu. Osmanlı

[295]BOA. A.}MKT.UM. 566/68 1278 Za. 20/19 Mayıs 1862; BOA. A.}MKT.NZD. 381/55 1278 Ca. 25/28 Kasım 1861; BOA. DH.MKT. 1459/110 1305 S. 15/2 Kasım 1887; BOA. A.}MKT.MHM. 495/12 1305 S. 20/7 Kasım 1887.

Devleti, yetkililerden muhacirlerin gerekli vapur ücretlerini ve diğer masraflarının karşılanarak en hızlı şekilde iskân mahallerine gönderilmesini istemektedir. Çünkü muhacirlerin parasal sorun yaşaması ve gidecekleri arazilere geç gönderilmeleri perişanlığa neden olmaktadır. Ekonomik sıkıntıların artması üzerine bazı muhacirler cariye ve köle durumuna düşmektedir.[296]

2.2.3. İskân Olunacak Arazilerin Belirlenmesi

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Kırım'ın Rusya eline düşmesi ile Kırım halkına baskılar artmaya başladı. Bunun sonucu olarak Müslümanlar 1785-1788 yıllarında Anadolu'ya ve Balkanlardaki Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kaldı. Bu ilk göçlerden sonra Ruslar'ın, Kırım'da kolonileştirme programını uygulamaya başlamasıyla göçlerin yoğunluğu artacaktır. Osmanlı Devleti, boş toprakların fazlalığı sayesinde ilk dönemlerde arazi sıkıntısı yaşamadı. Fakat ilerleyen süreçte muhacirlerin hayat şartlarına uygun arazilerin belirlenmesi, ekonomik yardımların yapılması ve iskân sonrasında asayişin sağlaması konularında problemler yaşandı.[297]

Osmanlı Devleti, hazırlıksız yakalandığı gibi tahmin etmediği yoğunluktaki muhacir nüfusunun gelmesi zorlukların derecesinin katlanmasına neden oldu. Bunun için söz konusu mesele ile ilgili yazışmalarda Kafkasya muhacirlerinin nereye iskân edileceği sorulmaktadır. Gelen muhacir grubun nereye yerleştirilmesi gerektiğine cevap aranırken daha fazla muhacirin geleceği bilgisi de verilmektedir. Yine gelenlerin ve geleceklerin perişan ve sefalet hâli de dikkate alınarak gerekli çalışmaların yapılması istenmektedir.[298]

İslam ve Hristiyan ahali arasındaki husumetler Dersadet'e gelen göç miktarını arttırdı. İlerleyen zamanda muhacirlere müsait arazi tespiti için kumpanyalar kuruldu. Muhacirlerin Anadolu'ya sevk ve iskânı hakkında lahiyalar yazıldı. Dersaadet'e çok fazla muhacir geldiği belirtilerek bunların vatanlarına geri dönmeden Anadolu'ya nakil ve iskân edilmesi gerekliliği belirtildi. Sevk ve iskân sorunları masrafların daha fazla artmasına sebebiyet verdi. Söz konusu sorunların üstesinden gelmek için Anadolu'da yeni meskenler tedarik etmeye kâfi sermayeli bir kumpanya oluşturulmasına karar verildi. Alınan kararlara göre, kurulacak kumpanyanın imtiyaz süresi 99 yıl olacaktır.

---

[296] BOA. DH. MHC. 11/31 1308 Ra. 9/23 Ekim 1890.
[297] Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun...*, s. 43-46.
[298] BOA. DH.MKT. 1338/10 1298 Z. 17/10 Kasım 1881.

Muhacirlere kâfi derecedeki arazi ücretsiz olarak verilecektir. Şirkete verilen arazilerdeki keşif edilecek madenler ile ormanlar hükûmet tarafından şartlar dâhilinde kumpanyaya verilebilecektir. İster kendi parası ister ücretsiz verilecek arazi üzerine 100.000 muhacirin iskân edecektir. Bu sayıda iskân zorunlu olup eğer müsait arazi ve fırsat olursa daha fazla iskân yapabilecektir. Eski ahalisi ile aşar vergisi konusunda karıştırılmamaları sağlanacaktır. Aşar ve rüsümat vergileri muafiyet bittiğinde doğrudan doğruya veya memurlar tarafından toplanabilecektir. Söz konusu arazilerde mültezim sistemi de uygulanabilecektir. Miri araziden olup şirkete verilen arazilerin hudutlarına dikkat edilecektir. Müşkül olanlara arazi, hane, hayvan ve edevat tedarik edilecektir. Verilenler kayıt altına alınarak gerekli düzenlemeler yapılacaktır. Verilecek arazilerin değerleri belirlenerek bir komisyon tarafından incelenecektir. Söz konusu kumpanyalar verilecek arazilerde tasarruf yapılabilecektir. Planlanan arazilere 100.000 muhacir yerleştirildikten sonra söz konusu arazilere muhacir olmayanlar da iskân edilebilecektir. Beşinci senenin sonunda vergiler hükûmet ve şirket tarafından görüşülecektir. Kurulan köylere cami ve mektep için araziler tahsil edilecektir. İhtiyaca ve zamana göre kanuni olarak yeni düzenlemeler olabilecektir. Hane ve diğer yapılar için keresteler ormanlardan tedarik edilebilecektir. Hane için edevat ve eşyalar vergiden muaf tutulacaktır. Kumpanya hükûmetin belirlediği kanunlar doğrultusunda çalışacaktır. İmtiyaz süresinden sonra araziler ve mallar devlete geçecektir.[299]

Muhacirler ana vatanlarından çıktıktan sonra deniz yolculuğu sonrası Trabzon, Samsun, Amasya ve Sinop gibi karaya çıkış noktaları olan şehirleri kısa sürede doldurdu.[300] Ayrıca Anadolu'nun batısında fazlaca tercih edilen Bursa, Kocaeli ve Karesi gibi şehirlerde de muhacir yoğunluğu oluştu. Söz konusu şehirlerdeki yoğunluktan kaynaklı problemleri azaltmak ve yeni müsait araziler tespit etmek için Anadolu'nun doğusundaki müsait arazilerin tespit faaliyetleri başladı.[301] Vilayetlerin verdikleri bilgilere göre Edirne, Hüdavendigar, Aydın, Ankara, Kastamonu, Diyarbakır, Halep, Bağdat, Van, Basra, Adana ve Konya'da muhacir iskânına elverişli 10.425.881 dönüm arazinin olduğu saptandı. Fakat Diyarbekir, Van, Musul, Halep, Bağdat ve Basra vilayetlerindeki toplam 8.807.035 dönüm arazi, göç hareketinin yaşandığı coğrafyaya

[299] BOA. SD. 2416/38 1295 S. 16/19 Şubat 1878.
[300] BOA. DH.MHC. 35/20 1316 Ş. 2/16 Aralık 1898; BOA. DH.MHC. 48/28 1318 Z. 9/30 Mart 1901.
[301] BOA. MV. 28/12 1305 C. 16/29 Şubat 1888; BOA. A.}MKT.MHM. 495/77 1305 Ca. 18/1 Şubat 1888; BOA. İ.DH. 1067/83650 1305 Ca. 14/28 Ocak 1888; BOA. İ.DH. 938/74289 1302 Ra. 06/24 Aralık 1884.

uzak olması sebebiyle iskâna uygun görülmedi. Söz konusu gelişme, muhacir nüfusun belirli şehirlerde yoğunlaşmasına neden oldu[302].

Bir süre sonra Kafkasya ahalisinden Memalik-i Şahane'ye hicret arzusunda bulunan muhacirler Sivas, Ankara, İzmir ve Konya vilayetlerinden münasip bir yer gösterilmesi için dilekçe verse de Erzurum, Van vilayetleriyle Hakkari sancaklarının daha hazırda olduğu belirtilerek bu bölgelere veya Anadolu'nun sair vilayetlerine iskân edilecekleri belirtildi.[303] Gelişmeler ve yoğunluk üzerine iskân edilemeyen ve yeni gelecek muhacirler için müsait arazi aranmaya başlandı.[304]Bunun sonucunda Erzurum, Mamüretülaziz, Malatya ve Diyarbekir illerinde araziler tespit edildi.[305]

Bu aramalar sonucunda Erzurum Vilayeti'nin merkez sancağında 8.007 dönüm, Erzincan sancağında 5. 200 dönüm, Hınıs kazasında 42.700 dönüm ve Pasinler'de 1.500 dönüm olmak üzere 57.407 dönüm müsait arazi tespit edildi. Van vilayetinde ise tahminen 50.000 dönüm arazi olduğu bildirildi. Hakkari vilayetinde 1.000 hanenin iskân edileceği verimli müsait arazi var ise de bu arazilerin dağlık olduğu belirtildi. Buna rağmen Hakkari'de yeni kurulacak köylere 500 hane muhacir iskân edilebileceği bildirildi. Bunun yanı sıra eski köylere de 200 hanede muhacir yerleştirilebileceği belirtilerek toplamda 700 hanenin iskân olabileceği arazi belirlendi. Dersim vilayetine de Ekrad ve aşair topluluğu yerleştirileceğinden müsait arazi kalmayacağı bildirildi. Diyarbakır vilayetinde ise Maden sancağı, Çermik Kazası ile Ergani nahiyesinde 38.023 dönüm, Silvan kazasında 7.800 dönüm, Siverek kazasında 87.704 dönüm, nefs-i Diyarbekir'de ise 6.506 dönüm olmak üzere toplam 140.033 dönüm müsait arazi tespit edildi.[306]

Tablo 2: 1878'de Diyarbekir Vilayetindeki İskâna Müsait Arazi Miktarı

Diyarbekir Vilayeti	**Dönüm**
Maden Sancağı, Çermik Kazası, Ergani Nahiyesi	38.023
Silvan Kazası	7.800
Siverek Kazası	87.704
Nefs-i Diyarbekir	6.506
Yekun	140.033

[302] İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s.162-165.
[303] BOA. MV. 40/22 1306 C. 12/13 Şubat 1889.
[304] BOA. DH.MKT. 1616/62 1306 Ş. 14/15 Nisan 1889.
[305] BOA. DH.MHC. 7/2 1304 Z. 22/11 Eylül 1887; BOA. DH.MHC. 23/23 1317 Ş. 5/9 Aralık 1899; BOA. DH. MHC. 25/92 1317 Z. 4/6 Mart 1900.
[306] BOA. İ.DH. 1067/83650 1305 Ca. 14/ 28 Ocak 1888; BOA. İ. MMS. 97/4103 1305 B.17/30 Mart 1880.

14 Nisan 1885 tarihli yazışma da; Mamüretülaziz vilayetinin Ergani sancağında, Halep vilayetinnin Kilis kazasında, Adana vilayetinin Islahiye kazasında, Ankara vilayetinde, Kırşehir, Ankara ve Yozgat sancaklarında, Bingazi vilayetinde, Bolu, Sinop ve Kastamonu sancaklarında, Konya vilayetinin merkez sancağı, Teke ve Niğde sancaklarında, Hüdavendigar vilayetinde, Bitlis vilayetinde, Muş ve Siirt sancaklarında 9.040 hane muhacir iskân edilecek arazi olduğu bildirildi. Ergani sancağı dahilinde toplam 83 köyde boş arazilerin mevcut olduğu ve buralara da 1.500 hane Kafkas muhacirinin iskân edilebileceği belirtildi. İskân yolu ise İstanbul'dan aktarma suretiyle Samsun iskelesine ve oradan da Mamüretülaziz üzerinden Ergani sancağına giden yol izlenecekti.[307]

Tablo 3: 1883'de Ergani Sancağındaki Müsait Hane Miktarı

Nereden	Nereye	Miktar	Açıklama
Kafkasya	Mamüretülaziz Vilayeti dâhilinde Ergani Sancağındaki müsait 83 köye	1.500 hane	İstanbul'dan aktarma suretiyle Samsun iskelesi üzerinden

II. Abdülhamit, arazi sorunlarının artması üzerine, 10 Aralık 1890'da ülkede iskân edilmemiş ne kadar muhacir olduğunu, Kafkasya'dan daha ne kadar muhacir geleceğini ve bunların nerelere iskân edilebileceklerinin araştırılması ve sonuçlarının değerlendirilmesi için görevliler tayin etti.[308] Bu araştırmalar 2 yıl içinde bitirilerek vilayetlerdeki müsait arazi miktarları ve diğer bilgiler defter hâlinde sunuldu. Bu defterde Edirne, Hüdavendigar, Konya, Aydın, Ankara, Selanik, Adana, Diyarbekir, Mamüretülaziz, Erzurum, Van, Hakkari, Halep, Trabzon vilayetlerinde toplam 2.156.103 dönüm müsait arazi belirlendi.

Tablo 4: 1890'da Diyarbekir ve Mamüretülaziz'deki Müsait Arazi Miktarı

Dönüm	Vilayet	Liva	Hane	Açıklama
34.000	Diyarbekir	---	---	Bu vilayetlerin arazisi meçhuldür.
377.450	Mamüretülaziz	---	---	

Yukarıda Diyarbekir vilayetinde bulunan 34.000 dönüm müsait arazinin 20.000 dönümü önceden ve 14.000 dönümü ise sonradan taraması yapılmış olarak tamamı Maden kazasındadır. Mamüretülaziz vilayetinin 377.450 dönüm müsait arazisinin

[307] BOA. Y.A. Res. 29/27 1302 C. 28/14 Nisan 1885.
[308] BOA. İ DH. 1205/94319 1308 R. 27/10 Aralık 1890.

350.000 dönümü Keban Madeni livasının, Erguvan kazasının Yazıhan mevkisindedir. Geriye kalan 27.450 dönüm ise Mahsat nahiyesinin muhtelif mevkilerindedir. [309]

Tablo 5: 1890'da Diyarbekir ve Mamüretülaziz'deki Müsait Arazi Detayı

Dönüm	Vilayet	Liva	Kaza	Nahiye	Mevki-i Meşhur	Açıklama
20.000	Diyarbekir	Maden	---	---	Muhtelif	---
14.000		Maden	---	---	Muhtelif	Ahir tebliğ olunan
350.000	Mamüretülaziz	Keban Madeni	Erguvan	---	Yazıhan	
27.450		---	---	Mahsat	Muhtelif	

Muhacirlerin iskânı için susuz alanların sorunları giderilerek yeni yerleşim alanları oluşturuldu. Keban Madeni kazasına bağlı Erguvan nahiyesinin Yazıhan mevkiinde 350.000 dönümlük müsait arazi olduğu yukarıda görülmüştü. Bu arazi Atukan, Tehcirli, Dede Kargın, Sinanlı, Eğri yol ve Baluban hudutlarında 6 saatlik mesafede bulunan arazilerdir.[310] Osmanlı Devleti'nin arazi politikası muhacirlere arazi tedariki ile bitmiyordu. Arazi sonrasında söz konusu topraklarda sulama çalışmaları yapılarak tarıma hazır hâle getiriliyordu. Muhacirlerin yararına proje ve planlar hayata geçiriliyordu.[311]

Tablo 6: 1891'de Keban Madeni'ndeki Müsait Arazi Detayı

Yekun (Dönüm)	Vilayet	Kaza	Nahiye	Mevki-i Meşhur	Açıklama
350.000	Mamüretülaziz	Keban Madeni	Erguvan	Yazıhan	Atukan, Tehcirli, Dede Kargın, Sinanlı, Eğri Yol, Baluban

93 Harbi sonucunda, Kafkasya muhacirlerine elden çıkan Batum, Ardahan ve Kars muhacirleri de eklendi. 1500 hane Kars ve Ardahan muhaciri geleceğinin haber alınması üzerine iskân için müsait ve uygun arazi arandı. Bunun için Diyarbekir vilayetinin merkez, Siverek, Silvan ve Derik kazalarında 265 hanelik müsait ve uygun arazi bulundu. Detayları şöyledir:[312] Mardin sancağı ve Maden kazasında müsait

[309] BOA, Y.A. HUS. 255/64 1309 C. 23/24 Ocak 1892.
[310] BOA. Y.MTV. 47/103 1308 C. 05/16 Ocak 1891.
[311] BOA. SD. 2779/27 1327 S. 24/17 Mart 1909.
[312] BOA. DH. MHC. 25/92 1317 Z. 4/6 Mart 1900.

araziler var ise de Kars ve Ardahan muhacirlerine uygun olmadığı belirtildi. Sadece Maden kazasında 5200 dönümlük susuz ve sahipsiz arazi olmasının yanı sıra Mardin kazasında da birçok müsait arazinin varlığı bildirildi. Fakat havasının ve ikliminin uygun olmadığı belirtildi. Ayrıca yerleştirilen muhacirlerin urban aşiretlerinden zarar göreceği ve iaşelerinde sorun yaşanılacağı bildirildi.

Diyarbekir kazasında, 5 farklı köyde 51 parçada toplam 1400 dönüm arazi müsaittir. Ayrıca 87 parçada 1326 dönüm arazi de sahipsiz olduğundan Defter-i Hakanî dairesinde kayıt altına alınmıştır. Diyarbekir kazasındaki toplam arazi 2726 dönümden ibarettir. Söz konusu araziye 100 hanenin iskân edilebileceği bildirildi.

Siverek kazasında, 100 hane muhacirin dağınık olarak çeşitli köylere yerleşebileceği belirtildi. Resulayn ve Habur Nehri civarındaki muhacirler iklimsel ve iaşesel sorunlar yaşamış olduğundan söz konusu arazilerin uygun olmadığı da bildirildi.

Silvan kazasında muhacirin iskâna uygun "*Harabe-i Gülli*" isimli bir köy mevcuttur. Bu köyün diğer ismi ise "*Mirhaya Harebe*" köyüdür. Burada 40-50 haneye yetecek kadar müsait ve uygun arazi vardır. Burasının Kars muhacirlerinin ihtiyacını karşılabileceği belirtildi. Ayrıca söz konusu müsait arazinin satışa konularak Rumeli muhacirlerinin ihtiyaçlarının da karşılayabileceği bildirildi.

Derik kazasında, "*Gölgeni*" köyünde 15 hanelik muhacirin iskân edilebileceği belirtildi. Söz konusu araziden başka müsait arazi olmadığı bildirildi.

Lice kazasında, halkın ziraat yaptığı araziden başka müsait arazi olmadığı haber verildi.

Maden, Palu ve Çermik kazalarında sahipsiz ve müsait arazi yoktur. Ergani kazasının "*İliyan*, *Çem* ve *Karacadağ*" cihetlerinde toplam 4 köyde 5200 dönüm sahipsiz arazi mevcuttur. Söz konusu arazilere muhacir iskânının uygun olduğu bildirildi.

Mardin ve Nusaybin kazaları dâhilinde iskâna yeterli ve ziraata elverişli arazi-tarla var ise de Kars ve Ardahan muhacirlerinin iklimsel sorunlar yaşayacağı bildirildi. Memleketlerine uzak olmasının yanında havası ve suyu alıştıklarından farklı olduğu belirtilerek havanın çok sıcak olduğu haber verildi. Söz konusu arazilerde urban ve Ekrad Aşiretler bulunduğundan muhacirlerin iaşelerini temin edemeyecekleri belirtildi.

Yukarıda belirtildiği gibi Mardin sancağı ve bu sancağın Nusaybin kazasında iklimsel sorunların yanı sıra urban aşiretlerden kaynaklı problemler de iskân çalışmalarını olumsuz etkiliyordu. Buralara ilaveten Çöl taraflarının, Habur Nehri

civarının ve Maraş sancağının Andırın kazasının havası ve suyunun uygun olmadığı bildirildi. Mardin Sancağı'ndaki arazi durumu için Diyarbekir vilayetinden bilgi istendi. Söz konusu istek üzerine yapılan araştırmada Mardin sancağının Nusaybin kazasında urban aşiretlerin tecavüzleri sebebiyle 70 küsur köyün dağılarak boşaldığı haber alındı. Bu arazilerdeki olumsuzlukların bitmesi ve muhacirlerin yerleştirilmesi için Şakir Paşa görevlendirildi. Bunun üzerine söz konusu arazileri belirlendi ve bölgeye huzur getirilmeye çalışıldı.[313]

18 Mart 1906'da Diyarbekir'e 30 saat mesafede Nusaybin ile Cizre arasındaki toprakların müsait ve verimli olduğu haber alındı. Buraya 100.000 muhacirinin iskân edilebileceği haberinin doğru olup olmadığı hakkında malumat istendi. 5 gün sonraki gelen cevapta ise, Mardin sancağının Nusaybin kazasının İlyan nahiyesinde diğer ismiyle Çıllıoğa nahiyesinde 16 farklı köyde ve 267 parçada toplam 6.586 dönüm araziden başka boş ve müsait arazi bulunmadığı bildirildi. İlyan nahiyesinden Habur boyuna kadar olan topraklarda birçok müsait arazi var ise de buralar Musul vilayeti ile Zor sancağına aittir. Söz konusu vilayette iskâna yeterli arazi var olup evvelden de misafir olarak muhacir yerleştirildiği belirtildi. Diyarbekir Vali Vekili Beşinci Fırka Kumandan Feriki Bahri Bey, verdiği bilgide, Mardin sancağında iskâna müsait arazi olmadığını bildirdi.[314]

Tablo 7: 1906'da Nusaybin Kazasındaki Müsait Arazi Miktarı

Dönüm	**Vilayet**	**Sancak**	**Kaza**	**Nahiye**	**Mevki-i Meşhur**	**Açıklama**
6.586	Diyarbekir	Mardin	Nusaybin	İlyan (Çıllıoğa)	Muhtelif	16 köyde 267 parça

Osmanlı Devleti, elindeki toprağı muhacirler yararına kullanmaya çalışarak muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya çaba gösterdi. Mardin sancağına bağlı kazalarda yapılan arazi taramalarında 32.781 dönüm sahipsiz arazi olduğunun anlaşılması üzerine satış kararı alındı. Satışa gerekçe olarak ise bu sancağın muhacir iskânı için rağbet görmeyip şimdiye kadar sadece 2 hanenin yerleştirilmesi gösterildi. Bu devlete ait arazilerin müzayedeye konulması üzerine 100.000 kuruş gelir getireceği hesaplanmaktadır. Bu sebeple müzayedeye sunulup sunulmaması görüşülmüş ise de Rusya'dan Şam ve Halep cihetlerine gelmekte olan muhacirler için araziye ihtiyaç

[313] BOA. DH.MHC. 23/23 1317 Ş. 5/9 Aralık 1899.
[314] BOA. DH.MHC. 65/15 1324 M. 27/23 Mart 1906.

bulunduğundan, Mardin dâhilinde devlete ait bulunan bu arazilerin müzayedeye konulmayarak muhacirin iskânına tahsis edilmek üzere bir müddet elde tutulması uygun görüldü.[315] Yine Resulayn kazası dâhilinde bazı köylerdeki boş arazilere muhacir yerleştirilebileceği belirtildi. Buralara daha önce muhacirlerin yerleşmek istemediği, eğer yine yerleşmezler ise müzayede ile satılabileceği bildirildi.[316]

Tablo 8: 1909'da Mardin Sancağındaki Müsait Arazi Miktarı

Mevki	Miktar
Mardin Sancağına Bağlı Kazalarda	32.781 Dönüm

Ayrıca, Dersim sancağına tabi Kızıl Kilise kazasına bağlı Dirave köyünde 50 paçada 1.000 dönüm sulu tarla ile 30 parçada 500 dönüm susuz tarla müzayedeye koyulmuştur. Kozbekiyan Karabet Efendi söz konusu arazilere 5.000 kuruşu vermiş olsa da gerçek değerinin 30.000-40.000 arasında olduğuna karar verildi. Bu sebeple arazinin satılmaması bildirildi. Arazinin boş kalmaması için de belirlenen araziye muhacir gönderilmesine karar verildi.[317]

Yukarıda görüldüğü gibi sahipsiz arazilerin satılması sonucu muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması veya doğrudan muhacir için kullanılması gerektiğini gösteren örnekler vardır. Maden ve Diyarbekir sancağında ahalisi dağılarak terk edilmiş olan 20.000 dönüm sahipsiz arazinin kullanım hakkı devlettedir. Belirtilen miktardaki arazinin muhacirlere tahsil edilmesine karar verildi. Fakat Bulgaristan ve Şarki Rumeli muhacirleri için Edirne, Selanik, Aydın, Hüdavendigar ve Karesi vilayetlerinde araziler tahsis olundu. Bu sebeple belirtilen araziye şimdilik ihtiyaç olunmadığından arazinin müzayedeye çıkarılarak yine muhacirin yararına kullanılabileceği belirtildi.[318] Siverek kazasında 20.000 dönüm müsait arazi olup muhacir iskânı için düşünülmektedir.[319]

Tablo 9: 1887'de Diyarbekir, Maden ve Siverek'teki Müsait Arazi Miktarı

Mevki	Dönüm
Diyarbekir ve Maden Sancakları	20.000
Siverek Kazası	20.000

[315] BOA. DH.MKT. 2771/4 1327 S. 25/18 Mart 1909.
[316] BOA. BEO. 3706/277926 1328 S. 10/21 Şubat 1910.
[317] BOA. DH.MHC. 53/29 1320 Ş. 11/13 Kasım 1902.
[318] BOA. DH.MHC. 7/23 1305 S. 26/13 Kasım 1887.
[319] BOA. DH.MHC. 7/2 1304 Z. 22/11 Eylül 1887.

2.2.4. İskân İçin Görevlendirmeler

Osmanlı Devleti, muhacirlerle ilgili bir süre özel bir teşkilat kurulmasına gerek duymadı. İlk dönemlerde muhacirlere yardım sağlamak ve muhacirlerin iskânı için İstanbul'da Şehremaneti ve diğer vilayetlerde ise belediyeler sorumlu tutuldu. Muhacir sayısının zamanla artması üzerine yeni çözüm yolları düşünüldü. Söz konusu mesele üzerine Muhacirin Komisyonu kuruldu.[320] Zamanla değişiklikler yaşandığından görevli sayısında azalma veya artış görüldü. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra göç ve iskân meselesinin daha fazla ağırlık kazanması üzerine komisyonun içinde ayrı daireler kuruldu.

Komisyonlar kurulduktan sonra çeşitli bölgelere ayrı ayrı görevliler tayin edildi. Bölgemizdeki görevli memurlara bakıldığında 93 Harbi öncesinde Mirliva Ömer Paşa görülmektedir. Canik, Amasya ve Sinop havalisinde bulunan muhacirlerin yanı sıra Harput, Diyarbekir ve Urfa'ya gelecek olan muhacirler için de görevlendirildi. Bu muhacirlerin belirtilen mahallelere sevk ve iskânları için çalışmalarda bulundu.[321]

Nusret Paşa; Rumeli muhacirlerinin iskânlarında başarılı hizmetleri görülen bir görevlidir. Bunun üzerine Kars ve Gümrü taraflarından gelen Çeçen muhacir nüfusun iskânında görevlendirildi. Diyarbekir ve Siirt gibi bazı sancaklarda muhacir iskânını gerçekleştirdikten sonra Muş ve Van sancaklarıyla Hınıs ve Bayburt gibi büyük kazalardaki muhacir iskânlarını da gerçekleştirdi. Kendisi, iskânın düzenli ve tertipli geçmesi için birçok tedbir aldı. Yol çalışmalarına önem verip Lice-Çapakçur-Piçar-Hani yolu için 200 işçiyi 2'şer kuruştan 5 gün çalıştırarak muhacirlerin geçiş güzergâhı çalışmasını başarıyla bitirdi.[322] Nusret Paşa'dan sonra Palu ile Batman Suyu arasındaki muhacirlerin iskânı için Erzurum Valiliği yetkili makam kılındı.[323]

Kırım muhacirlerinden Musa Giray Paşa; sürgün olarak Diyarbakır'a gönderilen muhacirlerden olup, kendisine Diyarbakır'da memuriyet görevi verildi.[324] Musa Giray Paşa, muhacir tayinatları ve kışlaları ile ilgili çalışmalarda bulundu. Özellikle askerî kışlalardaki çalışmaları ile dikkat çekmektedir. Miralay Merdan Musa Giray Paşa, Viranşehir ile Resulayn'da Kuburbaşı'nda çöl urbanının önüne set çekmek ve onları geri çevirmek amacıyla askerî kışlaların inşasını tamamladı. Danyal, Mehmet, Ali, İsmail ve Abdi Ağa gibi mimar ustalarını görevlendirdi. Kışlanın tamir ve inşasında Mardin

[320] Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen…,* s.55-61.
[321] BOA. A.}MKT.UM. 566/68 1278 Za. 20/19 Mayıs 1862.
[322] BOA. İ.DH. 546/38018 1282 L. 17/5 Mart 1866.
[323] BOA. MVL 714/37 1282 Ca. 20/11 Ekim 1865.
[324] BOA. A.}MKT.MHM. 417/35 1285 Ca. 1/20 Ağustos 1868.

Sancağı'na bağlı Midyat ve Gercüş kazaları ile Hıms, Ömerkan, Savur ve Sürgücü nahiyelerinden amelelere 6.493 yevmiye 3 kuruştan hesaplanarak toplam 19.479 kuruş verildi. Bu kışlada 188 kadar usta ve amale yevmiyesi ise 3.445 güne ulaştı. Ustanın yevmiyesi 200'er pare ve amelenin masrafı ise 100'er paredir. 8.703 buçuk kuruş ile 856 buçuk kuruş amele ve ustalara verilen miktardır.[325]

Derviş Paşa: Livane ahalisinden Malatya taraflarına hicret eden muhacirlerin iskânında görevlendirildi.[326]

Kurt İsmail Paşa: 1868 tarihinden 1875'e kadar Diyarbekir Valisi olarak görev yapmıştır. Diyarbekir'de bir matbaa kurulmasında ve Diyarbekir Gazetesi'nin çıkmasında etkili rol oynamıştır. Göçebe aşiretlerin ıslah ve iskân edilmesinde başarılı olduğu gibi muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasında ve muhacirlere tarımsal yardımların yapılmasında görev aldı.[327] Resulayn'a yerleştirilen muhacirlerden kaynaklanan zarar ve kayıpların çoğalması ve söz konusu muhacirlerin yaşadıkları toprağın değerine zarar vermeye başlamaları üzerine Resulayn'ın kurulmasında görev aldı. Ayıca kendisi, muhacirler için de yararlı olacak Karadeniz'den Erzurum'a ve oradan da güneye doğru inecek yol çalışmalarını başlatan kişidir.[328] Açtığı ıslahhane kurumunda muhacir çocuklarının da eğitim almasını sağladı.[329]

Abbas Bey; çöl muhafızı olarak Resulayn ve Habur'da kışla inşasında ve muhacir evlerinin yapımında başarılı çalışmaları görüldü. Kendisi, çalışmalarından ve gayretinden memnun olunan bir görevlidir.[330]

Tablo 10: 1878 öncesi Bölgeye İskânlardaki Çeşitli Görevli Kişiler

Görevlinin Adı	Mülhakatı	Açıklama
Mirliva Ömer Paşa	Harput, Diyarbakır ve Urfa	Komisyonlarda görevlidir.
Nusret Paşa	Diyarbrkir, Siirt, Muş, Van, Hınıs ve Bayburt	Yol çalışmalarında bulundu.
Musa Giray Paşa	Diyarbekir, Viranşehir ve Resulayn	Kışla inşa etti.
Derviş Paşa	Malatya	Livane muhacirlerini iskân etti.

[325] BOA. SD. 2858/37 1288 Z. 19/29 Şubat 1872.
[326] BOA. İ.DH. 774/63000 1295 N. 01/29 Ağustos 1878.
[327] Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 28 Şaban 1286/3 Aralık 1869, Nr. 18; Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 6 Ramazan 1286/10 Aralık 1869, Nr. 19.
[328]Turkey No. 16 (1877). Reports by Her Majesty's Diplomatik and Consular Agents in Turkey Respcting the Condition of the Christian Subjects of the Porte: 1868-75, Presented to the of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address Mach 5, 1877, Belge No: 23.
[329] Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1286/ 17 Ağustos 1869, Nr. 3.
[330] BOA. A.}MKT.MHM. 762/8 1283 Ra. 04/16 Ağustos 1866.

Kurt İsmail Paşa	Diyarbekir ve Resulayn	Diyarbakır Valisi olarak görev yaptı.
Abbas Bey	Rsulayn ve Habur	Çöl muhafızıdır.

Mirliva Mehmet bin Ahmet; Erzurum üzerinden gelen muhacirleri Diyarbekir'in kazalarına yerleştirdi. Ayrıca Siirt ve Mardin'e gönderilecek olan muhacirlerin iskân yerlerinin kontrolünde görevlendirildi.[331] Muhacirlerin Mardin'in çöl havalisi, Habur, Resulayn ve Cebel-i Abdulaziz gibi mahallere yerleştirilmesini sağladı. Bunların yanı sıra muhacirlerin arazi ve tarım ihtiyaçlarını tedarik ederek karışıklık çıkmasının önüne geçti. Muhacirler için eczane açılması ve tabip görevlendirilmesiyle sorumlu tutuldu. İskân memuru Miralay Ahmet Bey, *3.500* kuruş maaşa bağlandı.[332] Diyarbekir'de muhacirin iskânında Miralay Ahmet Bey'in başarılı hizmetleri görüldüğünden taltif edilmesi düşünülecektir.[333] Ayrıca muhacirlerin iskânı sonrasında ortaya çıkan problemlerin çözümü için Mardin'e ve oradan da Resulayn'a gönderildi. Muhacirler ile Kiki Aşireti arasında çıkan problemleri aldığı başarılı tedbirlerle önlemiştir. Muhacirler konusunda meşhur hizmetler yaparak hem ahaliyi hem de valiliği memnun bıraktığından vakti geldiğinde taltif edileceği bildirildi.[334] Kendisi, dördüncü orduyu hümayunun üçün üçüncü redif alayında Miralay rütbesinde görev yapmaktadır.[335] Sevk ve iskân işlerinde yaptığı hizmetlerden hem ahali hem de devlet görevlileri memnun kaldı.[336]

Tablo 11: Diyarbekir İskân-ı Muhacirin Memuru Ahmet Bey

İskân-ı muhacirin memuru				
Vilayet	**Mülhakatı**	**Memurun adı**	***Maaş***	***Ünvanı***
Diyarbekir	Diyarbekir, Mardin, Siirt, Muş	Mehmet Bin Ahmet Bey	3.500 Kuruş	Mirliva

Mustafa Paşa; muhacirin komisyonunun fahri üyelerinden birisidir. 5 Nisan 1880'de Sivas, Ankara, Mamüretülaziz ve Diyarbekir taraflarına gelen ve gelecek muhacirlerin iskân edilmesi için tayin edildi.[337] Bu vilayetlerde misafir olarak bulunan

[331] BOA. MVL 1051/28 1282 Ş 17/5 Ocak 1866.
[332] BOA. MVL 1051/57 1282 Za. 12/29 Mart 1866.
[333] BOA. A.}MKT.MHM. 384/60 1284 S. 10/13 Haziran 1867.
[334] BOA. A.}MKT.MHM. 386/34 1284 S. 25/28 Haziran 1867.
[335] BOA. A.}MKT.MHM. 397/77 1284 N. 09/4 Ocak 1868.
[336] BOA. MVL. 722/91 1283 S. 29/13 Temmuz 1866.
[337] Muhacirin komisyonu fahri üyelerinden olup emekli maaşı olarak 1.934 buçuk kuruş almaktadır. Yeni göreviyle birlikte maaşı yükselecektir. Bknz. BOA. İ. DH. 826/66553.

8.000 hane Kars, Kağızman ve Ardahan muhacirinin tamamının iskânı için görevlendirildi. Mustafa Paşa'ya 6.000 kuruş verileceği bildirildi.[338] Ayrıca Resulayn ve Habur etrafındaki verimli arazilerin imarını gerçekleştirdi. Ayrıca söz konusu arazilere de muhacir yerleştirdi. Bu arazilerdeki iskânlar için şimdiye kadar 150.000 lira harcayarak muhacirlere yönelik önemli kazanımlar elde etti.[339] Kendisi bu görevlerden sonra emekliye ayrıldı. Bir süre sonra emekli maaşının 6.000 kuruşa artırılmasına karar verildi.[340]

Ahmet Hamdi Paşa; Kars, Kağızman ve Ardahan havalisi muhacirlerinin kalıcı iskânında görevlendirilmiştir. Söz konusu muhacirler, Mamüretülaziz, Malatya, Ankara ve çevrelerinde misafir durumdadır. Bunların iskânı için Mustafa Paşa'nın yanı sıra daha önce Hüdavendigar, Aydın ve Konya vilayetlerinde muhacir iskânlarında görev alan Ahmet Hamdi Paşa da görevlendirildi. [341] Kendisi ilerleyen zamanda Mirliva unvanı ile Van, Hakkari ve Bayezıt sancaklarında redif kumandanı olarak görev yaptı.[342]

Şakir Paşa; çöl tarafları ve çöl nehri boyunca iskâna elverişli arazilerdeki olumsuzlukların bitmesi ve muhacirlerin yerleştirilmesi için görevlendirildi. Söz konusu arazilere topluca muhacir iskân etti.[343]

Baha Bey; Trabzon, Sivas ve Mamuretulaziz vilayetlerinin iskân-ı muhacirin memurudur. Trabzon Valisi tarafından tahkir edildiği yönünde şikâyeti olması üzerine yapılan tahkikatta kendisinin Trabzon Valisi'ni tahkir ettiği anlaşıldı. Ayrıca tehdit edecek kadar ileriye gittiğinden başka bir yere nakiledilerek Baha Bey'in uyarılması istendi.[344] Baha Bey, Trabzon Valiliği'nden tahkir gördüğünü belirterek şikâyetten bir süre sonra istifa etti. Baha Bey'in tevcih edilmesine gerek olmadığına karar verildi.[345] Baha Bey, istifa sonrası Konya'ya iskân edilecek 9.000 Kafkasyalı muhacir için tekrardan görevlendirildi. Söz konusu muhacirler için tek bir görevli yetmeyeceğinden eski Aydın ve Trabzon iskân memurlarından Saim Efendi de yanında görevlendirildi.[346]

---

[338] BOA. İ.DH. 824/66429 1298 R. 27/29 Mart 1882.
[339] BOA. MVL 739/50 1284 Ca. 29/28 Eylül 1867.
[340] BOA. Y.PRK.BSK. 4/70 1298 Ca. 01/1 Nisan 1881.
[341] BOA. İ.DH. 824/66429 1298 R. 27/29 Mart 1882
[342] Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 57, 14 Ağustos 1891.
[343] BOA. DH.MHC. 23/23 1317 Ş. 5/9 Aralık 1899.
[344] BOA. DH.MKT. 1739/68 1307 Za. 18/6 Temmuz 1890.
[345] BOA. DH. MHC. 10/78 1307 Za. 22/10 Temmuz 1890; DH.MKT. 1743 29 1307 Za. 29/17 Temmuz 1890.
[346] BOA. DH.MKT. 1778/38 1308 Ra. 21/4 Kasım 1890.

Osmanlı Devleti'nin söz konusu inceleme bölgemizde görevlendirdiği memurların maaş ve yetki alanları değişmektedir.[347]

Tablo 12: 1882 Sonrası Bölgedeki İskân-ı Muhacirin Memurları

1882-1883 iskân-ı muhacirin memuru				
Vilayet	**Mülhakatı**	**Memurun adı**	**Maaş (Krş)**	**Harcırah**
Ankara	Sivas, Diyarbekir, Mamüretülaziz	Mustafa Paşa	6.000	
1882-1883 iskân-ı muhacirin memuru				
Vilayet	**Mülhakatı**	**Memurun adı**	**Maaş**	**Harcırah**
Ankara	Sivas, Diyarbekir, Mamüretülaziz	Ahmet Hamdi Paşa		
1884-1885 yıllarındaki iskân-ı muhacirin memuru				
Sivas	Trabzon, Mamüretülaziz	Bahaddin Efendi	24.000	25.000
1888-1889 yıllarındaki iskân-ı muhacirin memuru				
Mardin	Habur ve Çöl Tarafı	Şakir Paşa		
1890-1891 yıllarındaki iskân-ı muhacirin memuru				
Trabzon	Mamüretülaziz, Sivas	Baha Bey		
1891-1892 yıllarındaki iskân-ı muhacirin memuru				
Trabzon	Mamüretülaziz, Sivas	Muhlis Bey	2.000	

Osmanlı Devleti, iskâna yönelik görevlendirilmeler yapmış olsa da çeşitli problemler yaşanabiliyordu. Söz konusu mesele üzerine Anadolu'daki iskân mahallerine müfettiş heyeti görevlendirildi. Memurların çalışmaları kontrol edilir ve denetlenirdi. Ayrıca görevlilerden muhacirlere dağıtılan arazi konusunda adaletli olunması, kabile liderlerinin kanunlara uymasının sağlanması istenirdi. Bu sebeplerle ıslahat yapmak için Bab-ı Âli ve Seraskerlikten birer memur ve binbaşı rütbesinde bir zabit görevlendirilmesine karar verildi. Sivas Vilayeti'ndeki görevliler, Sivas sancağı, Aziziye sancağı, Amasya sancağı, Karahisar-ı Şarki sancağı, Diyarbekir vilayetinin Mamüretülaziz sancağından sorumluydu.[348]

Muhacirlerin nakil ve iskânı için görevlendirilmelerin dışında sağlık ve temizlik ihtiyacı için de görevlendirmeler yapılıyordu. Salgın hastalıkların önlenmesi için doktorların, temizlikçilerin ve ecza sorumlularının tayin edildiği görülmektedir.[349] Sağlık hizmetlerinin haricinde Hüdavendigar, Aydın, Ankara, Konya, Van, Sivas, Erzurum, Bitlis, Diyarbekir, Mamüretülaziz, Adana, Trabzon, İzmit, Biga şehirlerinde

[347] BOA. İ. DH. 933/73943 1302 M. 22/11 Kasım 1884; BOA, Y.A. HUS. 255/64 1309 C. 23/24 Ocak 1892; BOA. Y.PRK.BSK. 4/70 1298 Ca. 01/1 Nisan 1881; BOA. DH.MKT. 1739/68 1307 Za. 18/6 Temmuz 1890.
[348] BOA. İ. MMS. 38/1590 1286 Za. 26/27 Şubat 1870.
[349] BOA. A.}MKT.MHM. 168/34 1276 Ra. 26/23 Ekim 1859.

muhacir iskânına elverişli arazilerin araştırılmasında görevli heyetin yanına 6 nefer Çavuş vazifelendirilerek koruma muhafızlığı yapmaları istendi. Söz konusu kişiler görevleri boyunca mekkari ücreti ve maaş alacaktır. Ayrıca ödenecek ücretlerin mesafe mazbatası nispetinde emsaline göre verileceği bildirildi.[350] Yine Çeçen muhacirlerin muhafazası ve diğer işleri için istihdam olunan görevli askerlerin maaşları Mardin Sancağı emvalinden ödenmesine karar verildi.[351]

[350] BOA. DH.MKT. 2077/50 1314 Ca. 20/27 Ekim 1896.
[351] BOA. A.}MKT.MHM. 367/87 1283 B. 04/10 Ocak 1867.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
3. DİYARBAKIR VE ÇEVRESİNE GÖÇ VE İSKÂN

3.1. 1876 Öncesi Göç ve İskân

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılda gaza ve cihat politikasına dönüp fetihçi politikalar izlemiş olsa da genel olarak Viyana Bozgununu takip eden yıllarda Büyük Güçlerin çekişme alanı hâline geldi. Rusya'nın büyük bir güç olması Osmanlı Devleti'ne saldırgan tutum sergilemesi ile sonuçlandı. 1736-1739, 1769-1774, 1828-1829, 1853-1856, 1877-1878 savaşları bu tutumun belli başlı işaretleri oldu.[352]

XIX. yüzyıl; Osmanlı Devleti'nde siyasî ve askerî gelişmelerin meydana geldiği bir zaman dilimi olmasının yanı sıra demografik, sosyo-ekonomik ile kültürel değişimlerin de etkili olduğu bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nde muhacir hareketliliğinin yaşandığı bu dönemlerde göçün yoğunluğu hep aynı ölçüde olmadı. Bazı dönemlerde büyük ivme kazanan göç hareketi, bazı zamanlarda ise iniş-çıkış seyretti. Bunun sebebi siyasî ve askerî hadise sonuçlarının insanlar üzerinde etkili olmasıdır.[353] Osmanlı topraklarına göç, Anadolu'da Türk ve Müslüman nüfus oranının artmasını sağladı. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında dikkate değer bir şekilde nüfusun etnik yapısında değişim görülmektedir. Göç hareketlerinin henüz yoğunlaşmadığı 1820'lerde Müslümanların oranı toplam Osmanlı nüfusunun %59.6'sını kapsıyordu. Toprak kayıpları ve arkasından gelen kitle göçleri ile 1890'lara gelindiğinde söz konusu oran % 76.2'ye ulaştı.[354]

Çalışmamızda; 1876 öncesi Kırım ve Kafkasya taraflarından Diyarbekir ve çevresine gelen göçler incelendi. Burada; sonraki dönemle benzerlikler ve farklılıklar ortaya koyularak karşılaştırma imkânının oluşturulması amaçlandı. Söz konusu

---

[352] Aydın, "İngiliz-Rus Rekabeti…," s. 255-256; Abdullah Saydam, "Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'yı…," s. 98; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası…,* s. 36-37.
[353] Abdullah*, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876),* s.81.
[354] Dündar, s. *İttihat ve Terakki'nin…,* 56.

inceleme 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yaşanan göç hareketlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

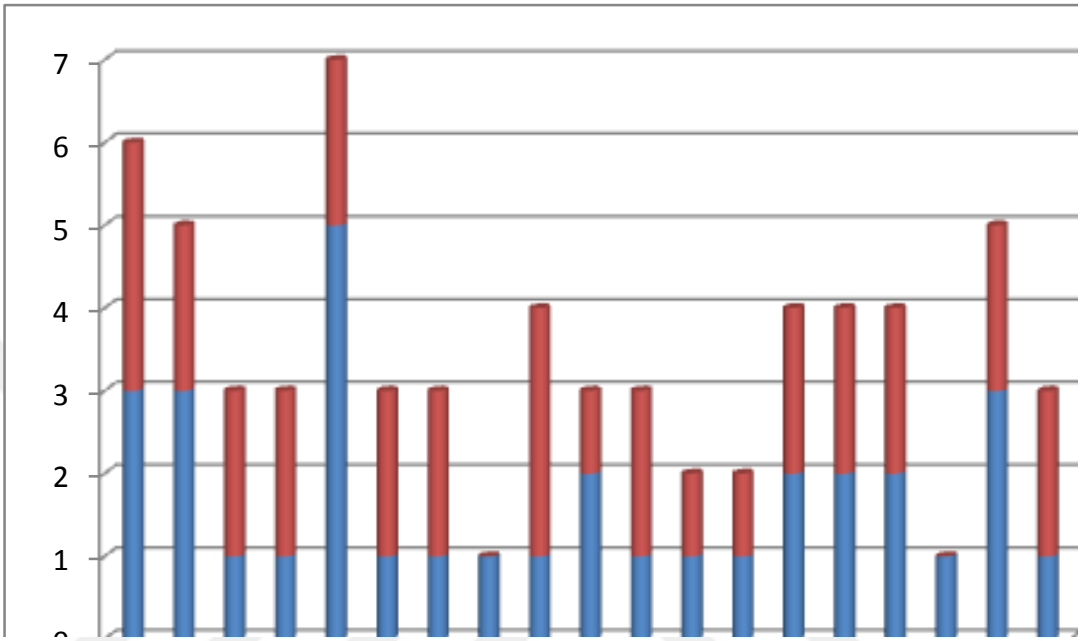
Harita 4: 1876 Öncesi Kırım ve Kafkasya Muhacirlerinin Göç Güzergâhı

Kırım Savaşı'nın sonucunda etkisi artan göç hareketi, 1859 tarihinde Şeyh Şamil'in Rusya'ya esir düşmesiyle yeniden yükselişe geçti. Elimizdeki belgelerde

Malatya'ya ilk Nogay göçü de bu tarihte görüldü. Bu muhacirler Malatya Kadıçayırı mevkiine yerleştirildi.[355]

Grafik 1: 1859 Tarihinde Malatya Kazasına İskân Edilen Nogay Muhacir Kafilesi

Bu muhacir kafilesi 19 hanede, 33'ü erkek ve 33'ü kadın olmak üzere toplam 66 Nogay muhacirinden oluşmaktadır. Haneler en fazla 7, en az 1 nüfustan ibarettir. Bu kafilenin ortalama hane nüfusu 3.47 civarındadır. Söz konusu belge 30 Aralık 1881 tarihli olmasına rağmen Malatya sancağı ve Behisni kazasına önceden iskân edilmiş muhacirler hakkında da bilgi vermektedir.

Gelen muhacirlerin bir an önce verimli, boş ve ormanlık arazilere iskân edilmesi Osmanlı Devleti tarafından bu dönemde izlenen bir politikadır. Arazi sıkıntısının daha yaşanmadığı bu dönemdeki hedef, yer değiştirmeye sebep olmayacak şekilde iskân ile muhacirlerin en kısa zamanda üretime geçişini sağlamaktı. Harput'ta bulunan 200 hane diğer bir Nogay muhacir kafilesi, Erzurum'a gitme isteğinde bulunmasına rağmen bu talepleri kabul edilmeyerek bunlar Sivas'a gönderildi. Fakat bu kafilenin tam olarak yerleştirilememesi ve birkaç defa yer değiştirmesi ayrıca masrafa neden olmaktadır.[356] Kalıcı iskân olarak Harput ve Diyarbekir düşünülmüşse de söz konusu muhacir haneleri, Malatya ve Arguvan kazalarına yerleştirildi.[357] Anlaşıldığı üzere muhacirler,

[355] BOA. Y. MTV. 8/23 1299 S. 8/30 Aralık 1881.
[356] BOA. A.}MKT.UM. 565/33 1278 Za.16/ 15 Mayıs 1862.
[357] BOA. A.}MKT.UM. 66/6 1278 Za. 19/18 Mayıs 1862.

Harput'ta geçici iskân hâlinde iken Malatya'ya kalıcı iskâna karar verildi. Belgelerde nüfus miktarı verilmemiş olup sadece hane miktarı belirtilmiştir. Göç ile ilgili akademik çalışmalara bakıldığında söz konusu miktarı 800 kişi olarak tahmini bir rakam verebiliriz. Ayrıca Malatya'ya gönderilen 210 hanede 993 nüfus Nogay muhacirinin Erzurum, Dersim ve Kürdistan[358] taraflarında iskânı için gerekenin yapılması bildirilmektedir.[359]

Bölgemizin Rus sınırından uzak olması, iskân bölgeleri içinde yer almasında etkili oldu. Rusya'nın beklenti ve isteği sınırlarının uzağına muhacir iskân edilmesiydi. Rusya, sınıra yakın olup muhacirlerden müteşekkil tampon bölge olma ihtimali dışında muhacirlerin sınır geçişlerini de istememektedir. Bu beklenti ve istek derecesini arttırarak 93 Harbi sonrasında da karşımıza çıkacaktır. Örneğin; Nogay muhacirinden Peştav Kabilesi'ne mensup 125 hane muhacir, iskân için Karahisar-ı Sahib'e gönderildi. Söz konusu 125 hane muhacir, yevmiyelerinin kesilmesi sonucunda sefalet içinde kalmıştır. Ayrıca orada (Afyonkarahisar) yeterli arazi bulunmadığından muhacirlerin hocası Can Bey tarafından arzuhal yazılıp, Kars ve Hasankale'de iskân edilmelerini talep edilmişlerse de isteklerinin uygun olmadığı kendilerine bildirildi.[360] Sebebi ise, Kars ve Hasankale'nin Rus sınırına yakın olması ve muhacirlerin Rusya'ya "*savuşma*" ihtimallerinin olmasıdır. Neticede Malatya iskân için uygun görüldü.[361] Bu Malatya'ya gönderilmiş olan Nogay muhacirlerin itirazlarına bakılmayarak Siverek ve Hozat mutasarrıflığına bağlı Bolam'a iskân edilmeleri istendi. Bu sırada Harput meclisine ulaşan yazıda da bu muhacirlerin Erzurum'a gitme amaçlarının olduğu belirtildi. Erzurum'a yönelmeleri veya gitmeleri "*efkâr-ı fesâda*" yol açacağı için bunlara tebligat ulaştırılarak Siverek kazasına, Hozat mutasarrıflığına bağlı Bolam'a veya Diyarbekir taraflarına münasip şekilde ve karışık olarak yerleştirilmeleri bildirildi. Ayrıca talep ettikleri tayinat ve erzakların karşılanarak ihtiyaçlarına cevap verilmesi istendi.[362]

İncelediğimiz bölgeye muhacir iskânı yapılmasında, Rusya'ya geçilme ihtimalinin ve bölgenin jeopolitik konumunun yanı sıra söz konusu bölgede müsait

---

[358] Kürdistan tabiri Osmanlı Devleti'nde nasıl kullanıldığına dair bilgi için bkz. Orhan, Kılıç, " Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, C. I, Ankara 2014, s. 167-212; İbrahim Yılmazçelik, "Diyarbekir EyaletininİdarÎ Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, C. I, Ankara 2014, s. 213-251.

[359] BOA. A.}MKT.NZD. 412/3 1278 L. 14/14 Nisan 1862. (Bu belgede verilen miktarın üzeri çizilmiştir. Bu hanelerin daha önceki 200 hane ile ilgili olup olmadığı düşünülebilir.)

[360] BOA. A.}MKT.NZD. 356 /75 1277 Z. 21/30 Haziran 1861.

[361] BOA. A.}MKT.MHM. 224/80 1277 Z. 28/ 7Temmuz 1861.

[362] BOA. A.}M KT.MHM. 238/79 1278 L. 22/22 Nisan 1862.

arazinin olması da etkili oldu. 600 kişilik Çerkez[363] ve Nogay kafilesinin Trabzon üzerinden Sivas'a geçmesi düşünülmektedir. Ayrıca yakın zamanda 10.000 muhacirin daha geleceği bilgisi alınmıştır. Sivas'taki sorunlar sebebiyle söz konusu muhacirlerin ilkbahara kadar kalmaları dahi perişanlık ve eza getireceği belirtilerek Çerkez ve Nogay muhacirlerinin havası güzel ve elverişli arazisi olan Urfa, Diyarbekir ve Van vilayetlerine yanlarına birer zabit verilerek gönderilmesi istendi. Bu muhacirler, havaların düzelip yolların açılmasına kadar olan süreçte, Trabzon ve çevresindeki münasip arazilerde geçici olarak iskân edildi.[364] Sivas'ta muhacir iskânı için müsait arazinin kalmadığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca etnik kimliği verilmeyen 700 kişilik muhacir kafilesi de Sivas'a iskân için Samsun limanına çıkarak bir önceki 600 kişilik kafileye yetişmiştir. İki kafilede toplam 1.300 nüfus muhacir, Sivas Uzunyayla'ya iskân edilme isteğinde bulundu. Fakat söz konusu Uzunyayla'da muhacirlerin iskânı için uygun arazi bulunamadı. Bu sebeple muhacirlerin Urfa, Diyarbekir ve Van vilayetlerine gönderilmesine karar verildi.[365]

Bu muhacirlerin bir kısmının da Diyarbekir üzerinden Süleymaniye'ye yönlendirildiği görülmektedir.[366] Bu Sivas'a gitme düşüncesi tatlı dille değiştirilerek, bölgemize iskân teşvik edilerek yönlendirme yapılmaktadır. Hatta Süleymaniye taraflarında da iskâna uygun araziler olduğu belirtilerek Diyarbekir'e sevk olunanların nehir yoluyla Süleymaniye'ye yakın bir iskeleye çıkıp oradan Süleymaniye sancağının Baziyan kazası ve köylerine iskân edilebileceği bildirildi. Belirtilen Süleymaniye'de ziraatın yapılabileceği bol ve verimli arazilerin olduğu belirtildi.[367] Dicle Nehri'nin muhacir naklinde kullanıldığı görülmektedir. Bölgenin havasının ve suyunun iyi,

---

[363] Osmanlı Devletinde "Çerkez" adı altında muhacirleri genelleyici ifade kullanılabilmiştir. Gerçekte Çerkez ifadesi Kuzey Kafkasyalı" tabirine uygundur. Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıldan itibaren Kafkasya'daki Müslüman halkları "Çerkez" olarak nitelemiştir. Bu ad altında Çeçenler, Adıgeler, Osetler, Dağıstanlılar ve Abhazlar gibi unsurlar bulunmaktaydı. Nedim İpek, "1864 Kafkasya Göçü Araştırmalarında Kaynaklar ve Yöntem Sorunu", *1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, (Ed. M. Hacısalihoğlu), Balkar ve Ircica, İstanbul 2014, s. 51.

[364] BOA. A.}MKT.UM. 522/18 1278 Ca. 29/ 2 Aralık 1861.

[365] "*Kaffe-i beyandan irade buyurulduğu üzere Sivas tarafında muhâcirin cem'iyyeti tekâsür idüp ve Urfa ve Diyarbekir Eyaletlerinin havası i'tidal üzere olup emr-i iskânlarında vakt-i şitâda dâhi samûyet olmamak cihetiyle muhâcirin-i mevrûde-i mezkûrenin yanlarına birer zabtiye terfikiyle vali ve mutasarrıfların tahrîratı izbârıyla zikr olunan evrâk ve Diyarbekir taraflarına ve ba'zılarının dâhi Van eyaletinin münâsib mahallerine sevk…*" BOA. A.}MKT.NZD. 381/55 1278 Ca. 25/28 Kasım 1861.

[366] BOA. A.}MKT.NZD. 402/42 1278 Ş. 22/22 Şubat 1862.

[367] BOA. A.}MKT.NZD. 384/80 1278 C. 11/14 Aralık 1861.

arazisinin bol olduğu defalarca vurgulanmaktadır.[368] Bu gelen muhacirlerin sayımları yapılarak iskânlarının gerçekleştirilmesi istendi.[369]

Anapa ve Çerkez muhacirlerinden iki kabileye mensup 79 muhacirden oluşan kafile, Trabzon Limanı'na çıkış yaptıktan sonra iskân için Sivas'a geldi. Bu kafile kadın, erkek, yaşlı ve çocuklardan oluşmaktadır. Sivas'ta çok fazla muhacir olduğu ve elverişli yer bulunmadığı tekrarlandıktan sonra yanlarına birer süvari verilerek bu muhacirlerin ve bundan sonra geleceklerin Urfa, Diyarbekir ve Van taraflarına gönderilmeleri istendi.[370] Bu 79 nüfus Anapa ve Çerkez muhacirleri için Trabzon Valisi ile muhacirin komisyonun arasında gerekli haberleşme sağlandı. Ayrıca yolculuğu devam edenler ile gelmeyi planlayan muhacirler hakkında da bilgilendirme ve haberleşme yapılmasının gerekliliği bildirildi.[371]

Sivas ve Uzunyayla'da oluşan muhacir yoğunluğu Karadeniz sahil kentlerinde de kendini gösteriyordu. Deniz yolculuğu sonrası karaya çıkış yerleri olan liman kentlerinde ilk olarak geçici iskân alanları oluşturuldu. Muhacirler, en azından havalar müsait olana kadar hazırlanan arazilerde geçici olarak iskân edilir veya köylere dağıtılarak bir süreliğine yerli ahalilerin yanında misafir edilirdi. Bu şekilde Amasya'da misafir olarak bahar mevsimine kadar bekletilecek olan 3.453 nüfus muhacirin havalar müsait oldukça Diyarbekir ve Urfa taraflarına gönderilmesi bildirildi.[372] Bu bekleyen muhacirlerin 2.432'si Trabzon'dan 5 adet vapurla Samsun'a getirilen muhacirlerdir. Bu 2.432 nüfustan 2.344'ü Sivas'a sevk edildiğini ve geriye kalan, en son gelen, 88 nüfus muhacirinin ise bahara kadar Samsun sancağının münasip karyelerine iskân edileceği bildirilmektedir. Fakat önceden görüldüğü üzere Sivas vilayetindeki yoğunluğa rağmen bu kalabalık grubun da neredeyse tamamına yakınının Sivas'a gönderileceği kararının sorunlara neden olacağı anlaşılmıştır. Bu sebeple geleceklerin Urfa ve Diyarbekir'e gönderilmesi bildirildi.[373] Çerkez muhacirlerden olup Samsun'a gelen 2.432 muhacir ile gelecek muhacirlerin şiddetli kış sebebiyle perişan olmamaları için Canik Sancağı'nın sahilden içeride olan kazalarında misafir olarak ikamet edilmeleri istendi. Bu

[368] BOA. A.}MKT.UM. 542/32 1278 Ş. 20/20 Şubat 1862.
[369] BOA. A.}MKT.NZD. 408/13 1278 N. 21/22 Mart 1862.
[370] BOA. A.}MKT.NZD. 389/59 1278 B. 02/3 Ocak 1862.
[371] BOA. A.}MKT.UM.. 542/66 1278 Ş. 21/21 Şubat 1862.
[372] BOA. A.}MKT.MHM. 238/41 1278 Ş. 02/2 Şubat 1862.
[373] BOA. A.}MKT.NZD. 396/35 1278 Ş. 02/2 Şubat 1862; BOA. A.}MKT.MHM. 238/53 1278 Ş. 13/13 Şubat 1862 (2344 muhacir sayısı yaklaşık 2.5 ay sonraki belgede 2340 olarak geçmektedir. Fark eden 4 nüfus hayatını kaybetmiş olabilir veya bazen görüldüğü gibi rakam yuvarlatılmış olabilir.) BOA. A.}MKT.UM. 556/34 1278 L. 20/20 Nisan 1862.

muhacirlerin bahar mevsimi ile birlikte Diyarbekir ve Urfa taraflarına sevk olunmaları bildirildi.[374]

Söz konusu muhacirlerin hepsinin, belirtildiği üzere Diyarbekir ve Diyarbekir'in çevresindeki vilayetlere iskân edilmediği görülmektedir. 2.453 nüfus ara ara kafileler hâlinde Samsun iskelesine çıkıp Amasya ve Bozok sancaklarında bahara kadar geçici olarak iskân edildi. Amasya'da havaların kötüye gitmesi nedeniyle misafir olarak bulunan toplam 3.453 nüfus muhacirin bahar mevsiminde havalar müsait oldukça Diyarbekir ve Urfa taraflarına sevk edilmesi için Amasya mutasarrıfına emirname gönderildi.[375] Kış mevsimi sebebiyle Amasya'da misafir olarak ikamet eden 3.453 nüfus Çerkez muhacirinin bir kısmının iskân için Diyarbekir ve Urfa'ya gönderilmesine diğer bir kısmının da Kütahya ve Ankara'ya gönderilmesine karar verildi. Bazı muhacirlerin iskân edilmeleri yönünde talepleri olsa da yerleştirilmeleri kararlaştırıldığından ısrarlarına bakılmayıp tatlı dil ve teşvik ile iskânlarının gerçekleştirilmesi istendi.[376] Canik, Amasya ve Sinop havalisinde misafir olarak ikamet eden ve söz konusu şehirlere gelecek olan muhacirlerin, Uzun Yayla'ya gönderilmemesi bildirildi. Bu muhacirlerin Harput, Diyarbekir ve Urfa'ya iskân edilmesi belirtildi. Bu sevk ve iskân için Mirliva Ömer Paşa görevlendirildi.[377] Ayrıca Konya'ya iskân için gönderilen Nogay muhacirlerinin çoğunun izinsiz olarak Yozgat'a gittikleri görülmektedir. Muhacirlere, tezkiresi olmadan hiçbirinin başka bir bölgeye gitmemesi gerektiği tebliğ edildi. Bunun yanı sıra Samsun'a gelecek olan muhacirler için de Urfa ve Diyarbekir vilayetlerinin daha uygun olduğu belirtilerek muhacirlerin söz konusu vilayetlere gönderilmesi bildirildi.[378]

Osmanlı Devleti, sorun olmayacak bir durumda ise muhacirlerin akrabalarının yanlarına yerleşmesine müsaade ediyordu. Akrabaların özellikle ailelerin birleşmesine önem vererek az olan nüfusun çok olan nüfusun yanına iskân edilmesine yönelik politika izliyordu.[379] Hatta Osmanlı Devleti'ne iskân edilmiş akrabası olanlara yerleşme konusunda öncelik dahi veriliyordu.[380] Buna rağmen zaman zaman akrabalarının yanlarına gitmek isteyen muhacirlere çeşitli sorunlar nedeniyle izin verilmediği de

[374] BOA. A.}MKT.MHM. 238/44 1278 Ş. 05/5 Şubat 1862; BOA. A.}MKT.UM. 540/63 1278 Ş. 13/13 Şubat 1862.
[375] BOA. A.}MKT.NZD. 394/89 1278 B. 24/25 Ocak 1862.
[376] BOA. A.}MKT.UM. 562/66 1278 Za. 08/7 Mayıs 1862.
[377] BOA. A.}MKT.UM. 566/68 1278 Za. 20/19 Mayıs 1862.
[378] BOA. A.}MKT.UM. 532/87 1278 B. 14/15 Ocak 1862.
[379]BOA. Y.PRK.KOM. 1/26 1295 Ra. 30/3 Nisan 1878.
[380]BOA. A.}MKT.MHM. 455/52 1290 C. 2/28 Temmuz 1873.

görülüyordu. Örneğin; Mersen Kabilesi'nin Fazıl ve Süleyman Beyler takımından olan muhacir kafilesi, Sivas'ta bulunan akrabalarının yanına yerleşmek için Trabzon'da beklediklerini bildirmiştir. Kadın, erkek, çocuk ve yaşlı muhacirlerden oluşan bu kafile, Uzunyayla'ya iskân edilmek arzularını belirtmiştir. Fakat söz konusu arazide muhacir yoğunluğunun fazla olması sebebiyle talepleri uygun görülmedi. Bunun üzerine muhacirlerin Urfa, Diyarbekir ve Van taraflarına gönderilmesi bildirildi.[381]

Dağıstan'dan gelen Nogay muhacirinin Tekay Kabilesi'nden olan 30 hane muhacir Malatya'ya iskân edildi. Bu kafile Sivas'tan Harput'a gönderilmiş olup görüşmeler sonucunda bunların Malatya'ya iskânına karar verildi.[382] 12 gün sonra Harput Mutasarrıfı Veysi Paşa'ya gönderilen yazıda; alınan karar tekrarlanarak iskânı karalaştırılan söz konusu 30 hane Nogay muhacirinin acilen yerleştirilmesi belirtildi.[383] Bu 30 haneye mensup muhacir kafilesinin eğitim ve diğer konulardaki ihtiyaçlarının da karşılanması istendi.[384]

İskân edilen muhacirlerin yerleştirilmesinde sorunlar yaşandığı gibi yerleştirildikten bir süre sonra da sorunlar devam edebilmektedir. Nogayların Munkayıt Kabilesi'nden olan 162 hane muhacir için uygun arazi arandı. Kangırı (Çankırı) sancağına gönderilen yazıda uygun ve yeterli miktarda arazi varsa söz konusu muhacirlerin Kangırı'ya iskân edilmeleri belirtildi. Kangırı'ya yerleştirilmeleri eğer mümkün olmaz ise Kayseri yolu ile Malatya'ya gönderilecekleri bildirildi.[385] Bu muhacirlerin Uzunyayla'ya iskân edilmeleri düşünülse de aralarından doğuya firar etmek isteyenlerin olması üzerine Malatya'ya yerleştirilmeleri kesinleşti.[386] Alınan karar üzerine Sivas'tan gönderilen Nogayların Munkayıt Kabilesi'nden 162 hane muhacirin itina ile Malatya'ya iskân edilmeleri bildirildi.[387] Fakat belirtilen muhacir kafilesi Malatya yerine Erzurum'a iskân edilmek için dilekçe verdi. Muhacirlerin hem Sivas'a hem de Erzurum'a yerleşme istekleri kabul görmedi. Bu kafile, Malatya'ya sevk oldukları hâlde muhacirlerin bir kısmı Niksar tarafına giderek, yol esnasında uğradıkları yerleşim yerlerinin ahalisine maddi bakımdan zarar verdi. Aynı şekilde yolculuk esnasında rastladıkları yolcuların eşyalarını da gasp etti. Söz konusu problemler üzerine

[381] BOA. A.}MKT.NZD. 382/69 1278 C. 1/4 Aralık 1861; BOA. A.}MKT.UM. 523/82 1278 C. 10/10 Aralık 1861.
[382] BOA. A.}MKT.NZD. 370/62 1278 R. 3/8 Ekim 1861.
[383] BOA. A.}MKT.UM. 508/13 1278 R. 15/18 Aralık 1861.
[384] BOA. A.}MKT.NZD. 371/36 1278 R. 07/12 Ekim 1861.
[385] BOA. A.}MKT.UM. 495/10 1278 S. 20/27 Ağustos 1861.
[386] BOA. A.}MKT.UM. 506/49 1278 R. 08/13 Ekim 1861.
[387] BOA. A.}MKT.UM. 514/26 1278 Ca. 04/7 Kasım 1861.

bu muhacir kafilesi içinde asayişi bozanların tespitine karar verildi. Olumsuzluklara sebebiyet vermeyen muhacirlerin suç işlememeye yönelik teminat vermeleri durumunda kefalet ile iskân edilmeleri bildirildi. Kış mevsimi sebebiyle daha fazla ilerleyemeyecekleri anlaşıldığından muhacirlerin boş arazilere yerleştirilmeleri düşünüldü.[388] Eğer muhacirler Çorum'daki gibi silah kullanıp asayişi bozan hareketlerde bulunurlarsa cezai yaptırımların uygulanacağı kendilerine tebliğ edildi.[389]

İlerleyen süreçte Sivas vilayetindeki yoğunluk devam edecektir. Ayrıca muhacirlerin ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmasına rağmen yaşadıkları olumsuzluklar bitmeyecektir. Bunun yanı sıra muhacirlerin de Sivas'a iskân edilme istekleri devam etmektedir. Fakat söz konusu vilayette 10.000 haneden fazla muhacir iskân edildiğinden müsait ve uygun arazi bulunmamaktadır. Çeçen muhacirlerden bazıları vatanlarına gitmek için Erzurum vilayetine doğru harekete geçmişlerse de söz konusu muhacirlerin arkalarından memur gönderilerek Karahisar-ı Şarki'de kalmaları sağlandı. Bu muhacirlerin Erzurum taraflarına gitme olasılığı sebebiyle Sivas'tan Diyarbekir vilayetinin Resulayn kazasına gönderilmelerine karar verildi.[390]

Yukarıda görüldüğü üzere Sivas vilayetindeki yoğunluk sebebiyle bölgemize yöneliş vardır. Erzurum vilayetine iskân ise Rusya'ya geçebilme ihtimaline karşılık sıcak bakılmadığından bölgemize yönlendirme yapılacaktır. Ayrıca Muş ve Van sancaklarına yapılan iskânların da kalıcı olmayacağı ve iskân edilen muhacirlerin firar edebileceği düşüncesi inceleme bölgemize iskânı ön plana çıkarmıştır. Bunların yanı sıra muhacirlerin firar etmemesi için de her türlü tedbirin alınmasına karar verilmiştir.[391] Kars sancağına gönderilen söz konusu muhacirlerin Van ve Muş'a yerleştirilmesi tekrardan gündeme gelmişse de iskânın sağlam olmayacağı düşüncesiyle tekrardan kabul görmemiştir. Çözüm olarak sunulan ise; Trabzon'a kadar gelen muhacirlerin öncelikle Erzurum'a yönelmelerinin engellenmesi istenmiştir. Bu aşamadan sonra teşvik ve ikna ile Diyarbekir ve Urfa vilayetlerine iskânlarının gerçekleşmesi ve söz konusu muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması istenmiştir.[392]

Osmanlı Devleti'ne toplu muhacir guruplarının giriş yaptıkları görülmektedir. Kars ve Gümrü taraflarından 5.000 hane, tahmini olarak 30.000 Çeçen muhacir, iskân amaçlı Osmanlı topraklarına giriş yaptı. Diyarbekir sancağı ile Siirt gibi bazı

[388] BOA. A.}MKT.MHM. 238/29 1278 C. 29/2 Ocak 1862.
[389] BOA. A.}MKT.UM. 506/49 1278 R. 08/13 Ekim 1861.
[390] BOA. ŞD. 1782 A 8 1285 R. 10/31 Temmuz 1868.
[391] BOA. A.}MKT.NZD. 396/83 1278 Ş. 02/2 Şubat 1862.
[392] BOA. A.}MKT.UM. 540/6 1278 Ş. 11/11 Şubat 1862.

sancaklarda 2.500, Harput ve Sivas bölgesinde de 1.000 hanenin iskân edilebileceği elverişli araziler tespit edildi. Kalan 1.500 hane içinde Muş ve Van sancaklarıyla Hınıs ve Bayburt gibi büyük kazalarda yer bulunulabileceği düşünülerek gruplar hâlinde söz konusu bölgelere muhacir iskân edilmesine karar verildi. Muş taraflarında hava şartlarının olumsuz olması hâlinde bahar mevsimi ile iskânlarının yapılması bildirildi.

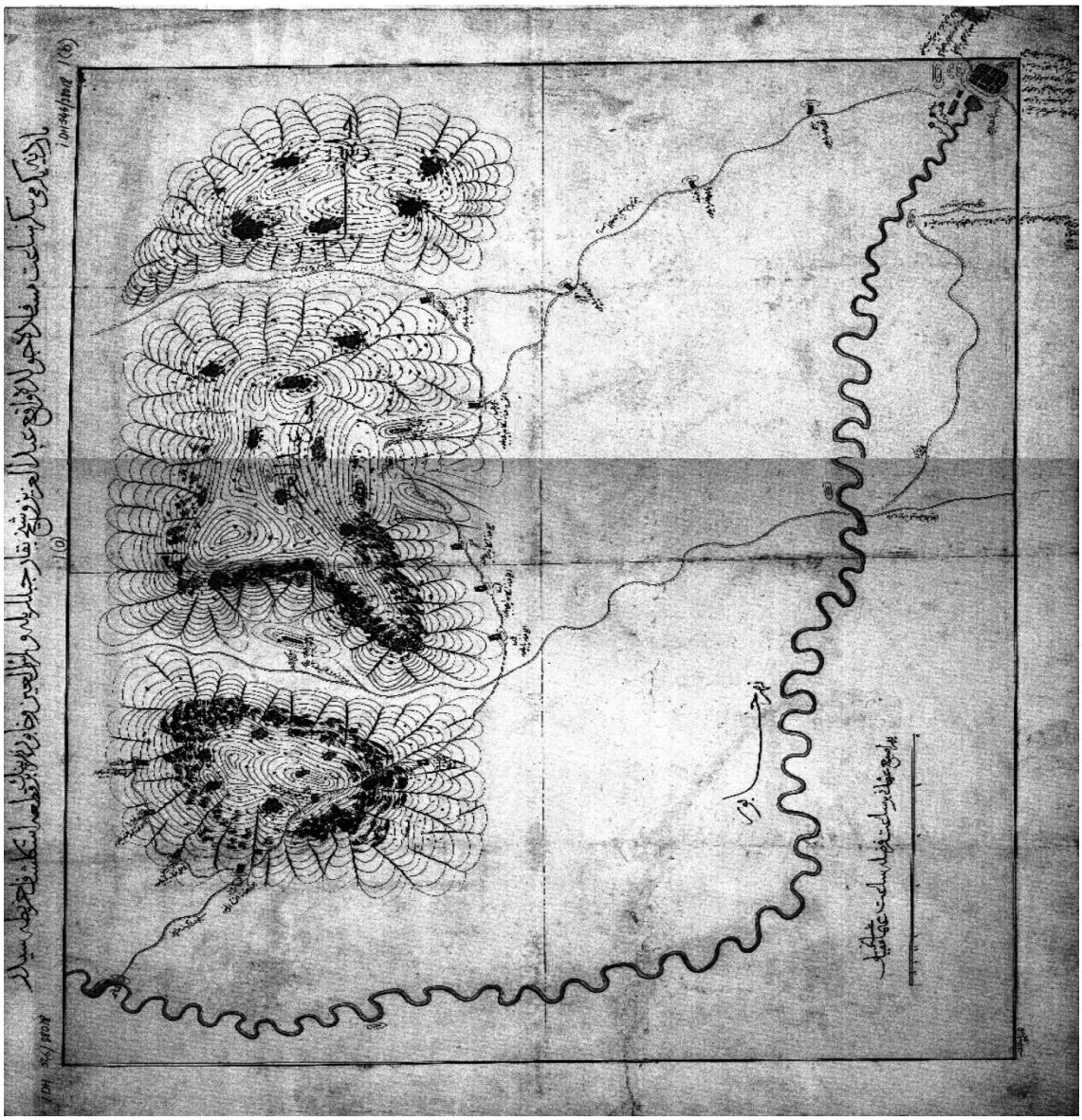
Harita 5: 1865 Tarihinde Çeçen Muhacirlerin Güzergâhı

Rumeli muhacirlerinin iskânlarında başarılı çalışmalar gerçekleştiren Nusret Paşa, bu kalabalık kafilenin iskânında görevlendirildi. Muhacirlerden şartları uygun olanlar Osmanlı topraklarına gelirken hayvanlarını da yanlarında getirdi. Erzurum'dan Muş'a yönelen muhacirler Erzurum-Çapakçur-Muş yolunu izledi. Muş'ta kötü hava şartları olduğundan buradan Diyarbekir'e geçişler görüldü. Erzurum-Çapakçur-Diyarbekir yolunu izleyen muhacirler ise çeşitli kazalara dağıtıldı. Erzurum taraflarından Çapakçur tarikiyle tertip edilen 700 hanelik muhacir grubundan Diyarbekir kazalarına 674 hanesi giriş yaptı. Geçici olarak Çapakçur, Çünküş, Zıkti, Piçar, Lice,

Hani, Hazro, Silvan, Kulp kazalarında yerleştirildikten sonra kalıcı iskânları da gerçekleştirildi. Yol çalışmalarına önem verilip muhacirlerin geçiş güzergâhlarındaki yol çalışmaları tamamlandı.

Harita 6: Habur Nehri Çevresine İskân Edilen Muhacirlerin Arazileri

28 Aralık 1865 tarihli haritada gösterilen alan, Abdülaziz ve Şeyh Bakar Dağlarıyla Resulayn ve Habur Nehri'nin çevresidir. Bugünkü Viranşehir, Mardin ve Şırnak ile Suriye Devleti sınırındaki Haseke, Sincar ve Resulayn coğrafyasıdır. Muhacir iskânlarıyla dağılan yerleşim alanları canlandırılması hedeflendiği gibi yeni köylerin de

kurulması planlanmaktadır. Belirlenen yerleşim alanlarına 10 haneden 300 haneye kadar muhacir iskânı planlandı.[393]

Tablo 13: Çölde Vaki Abdülaziz ve Şeyh Bakar Dağlarıyla Resulayn ve Habur Nehri'nin Çevresindeki Muhacir İskân Arazileri

İskân Mahali	**Açıklama**
Müvzi	40 hane yapılıyor
Merfiye	35 hane yapılıyor
Tel-abyad	50 hane yapılyor
Tel-barun	100 hane inşa olunuyor
Bağluca	90 hane yapılıyor
Süse	50 hane yapılıyor
Hazine	50 hane iskân ediliyor
Alelce	50 hane iskân ediliyor
Süker Kalesi	10 hane yapılıyor
Ferla	300 hane yapılıyor
Berbus Kalesi	10 hane yapılıyor
… fafel	100 hane yapılıyor
Ebur-rahsa	60 hane iskân ediliyor
Dehriz	20 hane yapılıyor
Gaşfa	20 hane yapılıyor
Seb'i	30 hane yapılıyor
Mardin yolu üzeri	Buradaki 12 köyde mevcut muhacirlere 300 hane yapılıyor
Resulayn	Birkaç bin hane için kereste 6 saatlik mesefaden getirildi
Viranşehir	Burada 8 köy vardır

Erzurum, Sivas ve Mamüretülaziz'de bulunan henüz yerleşmemiş Çeçen muhacirlerin Diyarbekir, Diyarbekir'e bağlı Resulayn, Habur ve Cud arazilerine yerleştirildikleri görülmektedir. Dikkate alınan husus ise, hep karşımıza çıktığı gibi, Erzurum'a iskâna sıcak bakılmamasının yanı sıra Erzurum'a gitme ihtimallerine karşı tedbir alınmasıdır. Çeçen muhacirlerin önceden iskân edilen Çeçenlere yakın arazilere yerleştirilmesi amaçlandı. Arap ve Kürt aşiretleriyle çatışmaların çıkabileceği düşüncesiyle muhacirlerin dağınık iskân edilmelerine sıcak bakılmadı. Mustafa Paşa; *"Topluca ikametlerine derun-u eyalette Çöl'den başka mahal olmadığı gibi müteferrikan ikamelerinde dahi tek durmayub ahaliye-i kadimeden mesela arazi-i mutasarrifiyelerine taarruz etmeleri ve bu sebeble beynlerinde ıhtiraz olacak fenalıklar ve güna gün gaileler tekevvün edeceği ve Kürd taifesi dahi ne ahvalde olduklarını müsağm-i arz ve tarif olmasıyla şu iki taife-i muhtelife ve müşevvişenin münazat-ı*

[393] BOA. İ. DH. 546/38018 1282 L. 17/5 Mart 1866.

melhuzelerinden baş alınamaycağı mülabesiyle ber-maruz-ı sabık muhacirin-i merkumenin takımıyla çöl'e nakl ve iskânları" sözleriyle toplu iskânlara sıcak bakıldığını ifade ediyordu. Hatta Resulayn, Viranşehir ve Habur'da askerî kışlalar inşa edilerek muhacirlerin güvenliğinin sağlanması amaçlandı. Osmanlı Devleti, çöl çevresindeki Arap ve Kürt urban aşiretlerin "*medeni hayata intibakı*" için buralara muhacir iskânı ile yeni yerleşim birimlerinin kurulmasını istemekte ve bunu desteklemekteydi. Devlet, askerî kışlalar ile düzen ve intizamın olmasını planlamaktadır. Çölde yaşayan ve belirlenen miktarda vergi vermeyen Kiği, Milli ve Dekuri gibi birçok aşiretin bu sayede vergi vereceği düşünüldü. Ayrıca ekonomik menfaatler de beklenmekteydi. Muhacir iskânı ve askerî kışlalar ile güvenliğin sağlanacağı ve söz konusu gelişmelerin yeraltı kaynaklarının çıkarılmasına katkı yapacağı planlanıyordu. Özellikle Habur ve Abdülaziz Dağı taraflarında fazlaca tuz, kükürt ve alçı taşının olduğu bilinmektedir. Gelecek muhacirlere gerekli yardımların yapılması ve ihtiyaçlarının karşılanması istendi. Hatta muhacirler gelmeden önce muhacirler için yeterli miktarda zahire ekildiği de görülmektedir.[394]

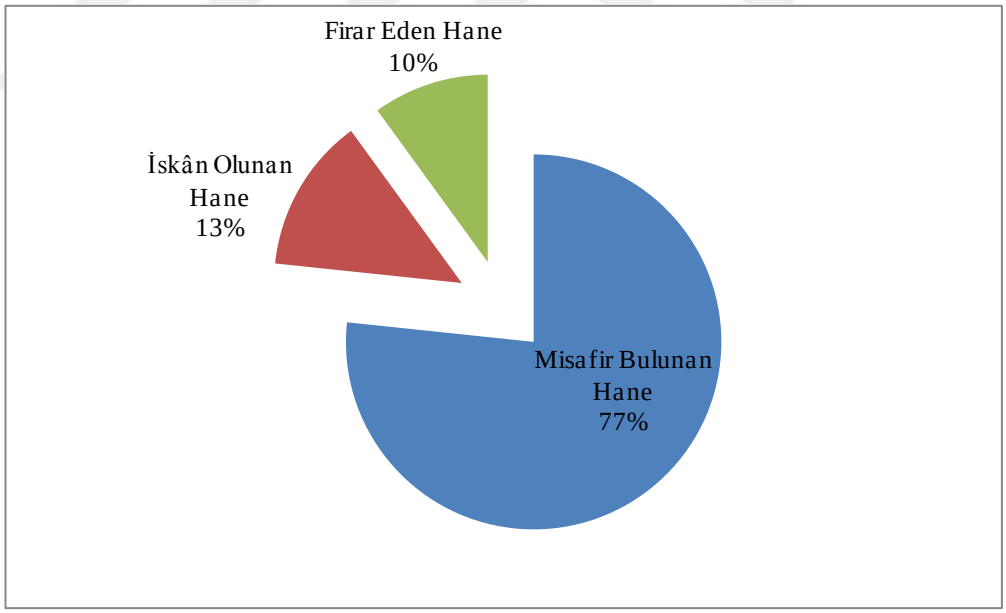
Yukarıda belirtildiği gibi muhacirlerin güvenliği ve zarar görmemeleri için çöl taraflarına ve urban aşiretlerin etkili olduğu bölgelere topluca muhacir iskân politikası izlendi. Muhacirlerin güvenliği için izlenen diğer bir yol ise askerî kışlaların inşa edilmesidir. Vilayet muhasebesinden alınan bilgilere göre; 1281-1282 (H.) senelerinde gelen muhacirlerin sayısının "*13.290*" kişiye ulaştığı görülüyordu. Musa Giray Paşa'nın askerî kışlalarla ilgili çalışmaları dikkat değerdir. Kırımlı Miralay Merdan Musa Giray Paşa, Viranşehir ile Resulayn'ın Kuburbaşı'nda çöl urbanlarının önüne set çekmek ve onları geri çevirmek amacıyla bu kışlaları inşasını tamamlandı. Resulayn kışlasında, Danyal, Mehmet, Ali, İsmail ve Abdi Ağa gibi mimar ustalarını çalıştırdı. Kışlanın tamir ve inşasında Mardin sancağına bağlı Midyat ve Gercüş kazaları ile Hıms, Ömerkan, Savur ve Sürgücü nahiyelerinden ameleleri çalıştırdı. Bu amelelere 3 kuruştan 6.493 yevmiye hesaplanarak toplam 19.479 kuruş verildi. Diğer bir askerî kışla ise Viranşehir kışlasıdır. Giray Musa Paşa ile yapılan yazışmalarda Viranşehir'de inşa eylediği kışlada ne kadar işçinin kaç gün çalıştığı ve sonuçta ne miktar ödemenin yapıldığı gibi sorulara cevap aranmıştır. 15 Nisan 1285 tarihli yazışmaya göre 188 kadar usta ve amale bu kışlada çalışmıştır. Usta yevmiyesi toplam 3.445 güne ulaşmıştır. Ustanın yevmiyesi 200'er pare ve amelenin masrafı ise 100'er paredir. Amele ve

[394] BOA. İ.DH. 546/38018 1282 L. 17/5 Mart 1866.

ustalara toplam 9.560 kuruş verilmiştir.[395] Giray Musa Paşa, Viranşehir'de bir harabe değirmen ile bir fırını da tamir ederek kışlanın kullanımına bırakmıştır. Daha sonra Diyarbekir Valisi Mustafa Paşa'nın Kethüdası Emin Ağa 150 lira bedel ile buradaki değirmenin Mahmut Ağa'ya satışını gerçekleştirmiştir.[396] Kışlanın masraf defterleri Müfettiş Ali Bey ile Defterdar Osyeb Efendi tarafından incelenmiştir. Musa Giray Paşa, muhacir tayinatları ve kışlaları ile ilgili çalışmalarda bulunmuştur. Hakkında halka zarar verdiği ve kötü davrandığı yönünde şikâyetlerin olması üzerine tahkikat yapılmıştır. Söz konusu tahkikat sonucunda Diyarbekir Valisi Mustafa Paşa'nın kendisine kötü davrandığı yönünde haklılığı ortaya çıkmıştır. Geçimi için kendisine 15 çiftlik arazi tahsis edilmiştir.[397]

Resulayn dışında kalabalık bir muhacir nüfusu da Harput'a iskân edilmiştir. Burada iskân edilen muhacirlerin sorunları çözülerek muhacirlere yönelik gerekli yardımlar yapılmıştır.[398]

Grafik 2: 1865'de Harput Sancağındaki 300 Hane Muhacirinin İskân Durumu

Buradaki 30 hane firari muhacir Sivas'a akrabalarının yanına gitmiştir. İskân olunan 40 hanede muhacirin evleri ise yerli ahali tarafından inşa edilmiştir. Bu 40 hanenin ev ihtiyacı kalmamış olsa da günlük tayinat ve tohumluk ihtiyacı vardır. Yani 270 hanenin tayinat, tohumluk ve tarımsal alete ihtiyacı vardır. Ayrıca misafir durumda

[395] BOA. ŞD. 2858/37 1288 Z. 19/29 Şubat 1872.
[396] BOA. ŞD. 1452/17 1286 Z. 29/1 Nisan 1870.
[397] BOA. ŞD. 2870/53 1289 B.28/1 Ekim 1872.
[398] BOA. MVL 715/28 1282 C. 6/27 Ekim 1865.

olan 230 hane muhacire de hane inşa edilmesi gereklidir. Bu sebeple devlet tarafından 260.000 kuruş yardımın yapılması gerekmektedir, Ayrıca ahali de hane inşası ve tarımsal ihtiyaçlar için yardımda bulunmaktadır. 140 nüfusu firar etmiş olmak üzere toplam 1.110 nüfustur.

Sivas vilayetindeki yoğunluk sebebiyle Sivas'a iskân edilmek istenen muhacirlerin Mamüretülaziz ve Diyarbekir'e gönderildiği yukarıda görüldü. Ayrıca daha önce Sivas'a iskân edildikten bir süre sonra yine yoğunluk sebebiyle Diyarbekir'e gönderilen muhacirler de vardır. Diyarbekir'e bağlı Resulayn'ın muhacir iskân memuru olan Mirliva Ahmet Bey ile Musa Paşa arasında söz konusu mesele üzerine yazışma yapıldı. Bu yazışmalarda; Çeçen muhacirlerin en kısa zamanda Resulayn'a iskân edilmeleri istendi.[399] Çeçen muhacirlerin Resulayn'a iskâna razı olduklarından asker sevk etmeye gerek olmadığı bildirilerek gerekli hazırlıkların yapılması bildirildi.[400] Muhacirlerin izleyeceği yolun Sivas-Hısn-ı Mansur-Siverek-Resulayn olmasına karar verildi. Bu muhacirlerin bir kısmının geç kalması ve kış mevsiminin gelmesi üzerine mevsim geçinceye kadar üçer beşer hane olarak Mamüretülaziz'in köylerine dağıtılmasına karar verildi. Fakat bu şekilde muhacirleri çeşitli köylere dağıtırken muhacirlerin yanlış düşünmesinin önüne geçilmesi istendi. Bu sebeple bahar mevsimi geldiğinde bir an önce misafirlikleri bitirilip güzelce ve şikâyet gelmeyecek bir şekilde Resulayn'a iskân edilmeleri bildirildi.[401]

İngiltere, bölgedeki konsolosları sayesinde muhacir iskânları ile alakalı gelişmelerden yakından haberdar oluyordu. İngiltere'nin Diyarbekir Konsolosu, muhacir iskânında parasal ve asayişsel sorunların olduğunu bildiriyordu. Ekonomik olarak gerekli tedbirler alınmazsa sorunların artacağından bahsetmektedir. Resulayn ve Habur etrafındaki verimli arazilerin imarında gereği gibi yardım yapılmadığından bahsetmektedir.. Konsolosa göre; bu arazilerdeki iskânlar için şimdiye kadar 150.000 lira harcandı. Fakat çalışmaların kazanımları sağlanırken projeler yarıda kaldı. Bu nedenle Vali Mustafa Paşa'nın şimdiye kadar yaptığı çalışmaların boşa gidebileceğini ve Çeçen muhacirlerinde eşkıyalığa başlayabileceğini bildirdi. Hatta Çeçen muhacirlerin de şimdiden eşkıyalığı alışkanlık hâline getirdikleri yönünde haberler aldığını belirtti. Önlem alınmazsa Mardin, Halep, Bağdat yolu üzerinde eşkıyaların birçok kervanı soyarak ticarete zarar vereceklerini bildirdi. Ayrıca belirtilen bölgelere

[399] BOA. MVL 1047/75 1284 Ca. 09/8 Eylül 1867.
[400] BOA. A.}MKT.MHM. 388/53 1284 R. 11/12 Ağustos 1867.
[401] BOA. MVL 1047/120 1284 Ş. 16/13 Aralık 1867.

asker gönderilmez ve gerekli askerî tedbirler alınmaz ise peyderpey gelen muhacirlerin de eşkıyalık faaliyetine katılacakları belirtildi. Çeçen muhacirler ile urban aşiretlerin iskânı ve bölgedeki asayişin sağlaması için aylık 130.000 kuruşa ihtiyaç olduğunu bildirdi. Bu aylığın 100.000 kuruşu ile muhacirlerden 200 kuruş maaşla 500 muvazzaf süvari oluşturulmasını önerdi. Ayrıca bu süvari grubunun komutanlarına maaş bağlanması gerektiğini bildirdi. Belirtilen miktardan 10.000 kuruşun da urbân-ı serkâr-a (müdür, kahya) verilmesini belirtti. Ayrıca Resulayn'da nizami üçer bölük piyade ile birkaç kıta dağ topu gerektiğini bildirdi. Sağlam ve kararlı bir şekilde tedbirlerin sürekli olarak alınması gerektiğini söyledi. Konsolos; tedbirler alınmazsa yapılan masrafların boşa gideceği ve sorunların artarak büyüyeceği uyarısında bulundu.[402]

Resulayn kazası, sorunların ve asayişsizliğin olduğu bir coğrafyadır. Söz konusu kazadaki urban aşiretlerin yerleşim yerlerini basarak eşkıyalık yaptığı ve huzursuzluğa neden olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti, Resulayn, Nusaybin, Cizre, Habur taraflarındaki aşiretlerin isyan etmesi üzerine askerî müdahalede bulunmak zorunda kaldı. Aşiretler, memurların kötü davrannışlarını bahane ederek yerleşik hayata geçmemek için isyanlarını genişletmeye çalışmaktadır. Örneğin; Şammar Aşireti'nin neden olduğu sorunlarda görevlilerden yaralananlar ve ölenler oluyordu.[403] Vali İsmail Hakkı Paşa, Hakkari'den Musul'a kadar Diyarbekir'den Bağdat'a ve Kahta'ya kadar urban aşiretlerin sebep olduğu eşkıyalık faaliyetlerine düzen getirerek aşiretlerin ıslahına yönelik tedbirler aldı. Başarılı hizmetlerle halkın gasp edilmesinin önüne geçti. Urban aşiretlerin yanı sıra Çerkez ve Çeçen muhacirlerin iskânında da rol oynayarak asayişin sağlanmasına yönelik faydalı çalışmalar yaptı.[404]

Osmanlı Hükûmeti, asayişe yönelik askerî tedbirler alarak sorunları bitirmeye çalıştı. Gerçekte belirtilen bölgelere muhacirlerin iskân edilmesinin sebepleri arasında asayişe ve güvenliğe katkı yapacağı düşüncesi vardı. Buna rağmen muhacirlerden kaynaklı eşkıyalık faaliyetleri de görülüyordu. Bu sebeple muhacirlerin iskânı sırasında ve sonrasında ortaya çıkan sorunlara karşı askerî tedbirler alındı. Muhacirlerin tertipli,

---

[402] BOA. MVL 739/50 1284 Ca. 29/28 Eylül 1867.

[403] Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 10 Cemaziye'l-evvel 1288 / 28 Temmuz 1871, Nr. 103; Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 24 Cemaziye'l-evvel 1288 / 11 Ağustos 1871, Nr. 105.

[404]Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 19 Cemaziye'l-evvel 1289 / 25 Temmuz 1872, Nr. 153. Cebel-i Abdülaziz'de "*Gürne*" ve "*Görücek*" isimli nahiyelerde 80 kadar köy vardır. Burada eşkıyalık faaliyetleri çok fazla görülmektedir. Eşkıyalığı bırakmaları için aşiretlere çağrı yapılmasın rağmen aşiretlerin olumlu cevap vermemeleri üzerine Miralay Abdurrrahman Bey refakatinde asker görevlendirilmiş ve sükûnet sağlanarak ıslahat faaliyetlerine devam edilmiştir. Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 24 Cemaziye'l-ahir 1286/1 Ekim 1869, Nr. 9.

düzenli iskânı için 50 nefer zabtiye istihdamı yapıldı.[405] Buradaki Çeçen muhacirlerin muhafazası ve diğer işler için istihdam edilen görevli askerlerin maaşları Mardin Sancağı emvalinden karşılandı.[406]

Göç hareketine katılmak zorunda kalanlar, bazen görevlilerin ve yerli ahalinin kötü muamelesine maruz kaldı. Muhacirler, Rusya'dan gördükleri felaketlerden kurtularak önde gelen devlet adamlarından yardım gördüklerini bildirmektedir. Fakat onların kolluk kuvvetleri ve kadim ahalinin davranış ve hareketlerinden zaman zaman şikâyetçi oldukları da dilekçelere yansıyordu.[407] Osmanlı Devleti, problemleri engellemek için gerekli tedbirleri almaktadır. Bu dönemde muhacirlere verilen devlet arazileri, daha önceden yerli ahali tarafından kullanıldığı için yerli ahali-muhacir anlaşmazlıkları yaşandı. Gerçekte muhacirlere verilen araziler devlete ait olsa da muhacirlerin yerleştirildikleri bölgelere yakın olan ahali o toprakları kendi mülkü olarak görüyordu. Söz konusu mesele anlaşmazlıkların temelini oluşturuyordu. Bölgemizdeki toprak sorunlarının çoğunluğu da 93 harbi sonrasında ortaya çıkacaktır.

Gerek muhacirlerden gerekse yerli ahaliden herhangi bir konuyla alakalı şikâyet yapıldığında öncelikle şikâyet konusu incelenip meselenin doğruluğu araştırılmaktaydı. Ayrıca devletin muhacirlere yönelik yardımlarının yanı sıra yerli ahalinin de dikkate değer yardımları görülüyordu. Bölgemizdeki görevli memurlar ve yerli ahali kendi aralarında para toplayarak veya kurban derilerin gelirlerini muhacirler yararına kullanmak için çeşitli yardım kampanyaları düzenledi.[408] Diyarbekir'e gelen 90 kadar Çerkez muhacir münasip arazilere yerleştirildi. Bunların bahara kadar kirası ve diğer masrafları yerli ahali tarafından karşılandı.[409]

Muhacirler için sağlık, hane, yevmiye, zahire, yakacak ve giyecek gibi konularda yardımlar yapıldı. İskân edilen muhacirlerin ihtiyacı için 322 buçuk kile[410]

---

[405] BOA. MVL 717/71 1282 N. 04/21 Ocak 1866.
[406] BOA. A.} MKT.MHM. 367/87 1283 B. 04/12 Kasım 1866.
[407] BOA. İ.DH. 780/63423 1296 M. 27/21 Ocak 1879.
[408] BOA. A.}MKT.MHM. 190/26 1277 M. 14/2 Ağustos 1860; BOA. A.}MKT.NZD. 392/99 1278 B. 16/17 Ocak 1862; BOA. A.}MKT.MHM. 199/58 1277 R. 26/11 Kasım 1860; BOA. DH.MKT. 1764/46 1308 S. 1/16 Eylül 1890; BOA. A.}MKT.MHM. 184/37 1276 Za. 13/2 Haziran 1860; BOA. A.}MKT.NZD. 313/62 1276 Za. 09/29 Mayıs 1860; BOA. A.}MKT.MHM. 183/41 1276 L. 29/20 Mayıs 1860.
[409] Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 664, 7 Kasım 1862.
[410] Kile: Osmanlı Devleti'nde kullanılan en yaygın ölçü birimlerindendir. Çoğu kez gerçek boyutları ve ağırlığı nazarı itibaren alınmaksızın bütün mahallî hububat ölçüleri için kullanılmıştır. Diyarbakır kilesi İstanbul kilesinin yarısı kadardır. Ayrıca 1 Diyarbekir kilesi=10 okka=12.828 kg. Halil İnalcık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", Çev. Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 21-49; Ahmet Akkündüz, *Osmanlı Kanunameleri ve Hukuki Tahlilleri*, OSAV, C. III, İstanbul 1991, s. 221; Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 179.

tohumluk darı ekildi. Bunun maliyeti ise 41.800 kuruş olup yerli ahali tarafından karşılandı.[411] Muhacirlerin kullanımı için 500 adet sapan ağacı fidesi getirildi.[412] Bunların yanı sıra Maliye Nezareti'nin belirlediği miktarda nan-ı aziz verilmesi kararı da alındı. Yevmiye olarak belirlenen miktar ise 10 yaşına kadar olanlara 100 dirhem ve 10 yaşından büyük olanlara da 200 dirhem'dir.[413]

Osmanlı Devleti'ne gelen muhacirlerin kesin miktarını belirlemek imkânsız görünmektedir. Bu sebeple çeşitli belgelerdeki bilgiler toplanarak yakın ve tahmini bir miktar verilmektedir. Resulayn ve Viranşehir'de iskân memuru olarak görev yapan Miralay Musa Giray Paşa'dan alınan bilgilere göre H. 1281-1282 senelerinde söz konusu arazilerdeki muhacirlerin nüfusu 13.290 kişiye ulaşmaktadır.[414] Fakat Resulayn ile alakalı başka bir belgede muhacir sayısının 14.000 olarak belirtilmektedir. Buna rağmen belirtilen sayı zamanla 4.000'e kadar düştüğü görülmektedir.[415] İngiliz Konsolosu Major Trotter'in 16 Mart 1879' da yazdığı raporda; güvenilir kaynaklardan aldığını söylediği bilgilere göre 12 yıl önce Rusya'dan söz konusu arazilere göç edenlerin sayısını 18.000 olarak vermektedir. Fakat bu muhacirlerin veba ve açlık gibi nedenlerin yanı sıra diğer gruplarla yaşadığı mücadelelerin sonucunda 500 kişiye düştüğünü öğrendiğini bildirmektedir. Kendisi ise son sayının 500 aileye kadar olması gerektiğini söylemektedir.[416] 30 Ekim 1880 tarihli Henry Troter'in raporunda ise Çerkez ve Çeçenlerden bahsedilirken Çeçenlerin Kafkaslardan yaklaşık 16 sene önce geldiğini ve 20.000 kişi olarak Mardin'in güney batısında bulunan Resulayn'a yerleştirildiklerini bildirmektedir. Konsolosa göre; muhacirlerin herkesle sorunları olduğu gibi herkesin de onlarla sorunları vardır. Muhacirler arasında hastalık ve açlık gibi nedenlerden dolayı fazlaca ölüm yaşanmıştır. 1881 tarihinde toplam nüfusları 5.000 civarında olup çoğunluğu Diyarbekir Valiliği tarafından zaptiye olarak görevlendirilmiştir. Bunlara rağmen sevilmedikleri için çölde bazı noktalara girmeye cesaret edemedikleri bildirilmektedir.[417] 1880 tarihinde 5.000 civarında muhacir kaldığı bilgisi Osmanlı arşiv

[411] Takvim-i Vekayi Gazetesi, No: 850, 25 Haziran 1866.
[412] BOA. MVL 732/1 1283 Za. 3/9 Mart 1867.
[413] BOA. MVL 728/54 1283 Ş. 12/20 Aralık 1866. Yaş sınırı ve para miktarı değişebilmiştir. Yevmiye 60 pare ve 15 yaş üstü olarak verilmesi de istenebilmiştir. BOA. DH.MKT. 2758/31 1327 S. 11/4 Mart 1909.
[414] BOA. SD. 2858/37 1288 Z. 19/29 Şubat 1872.
[415] BOA. İ.ŞD. 21/896 1288 R 13/2 Temmuz 1871.
[416] Turkey No: 10 (1879). Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1879, Belge No: 24.
[417] Turkey No: 6 (1881). Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1881, Belge No: 134.

belgeleri ile aynı doğrultudadır. 27 Kasım 1878 tarihli belgede erkek, kadın, büyük ve küçük olarak bulunan muhacirlerin İstanbul ve taşradaki toplam miktarları verilmiştir. Bunlardan 5.000 nüfusu Diyarbekir vilayetindedir.[418]

Konumuz dâhilindeki tarihlerde göç ederek yerleşip, günümüzde de varlığını koruyan Kırım muhacirlerinin yaşadığı yerleşim yeri mevcuttur. Elazığ'ın Baskil ilçesinde Kumlutarla (Ataf/Adaf) köyünde Kırım'dan göç eden nüfus günümüzde varlığını hâla devam ettirmektedir. Bunların XIX. yüzyılın ortalarında köye yerleştiği düşünülmekte olup Kırımoğulları ve Ötebay soy isimlerini taşımaktadırlar.[419] Malatya'da Kırkgöz köprüsü civarında yeniden kurulan iki köye *"Eser-i Aziz ve Ümran-ı Aziz"* adları verildi. Ayrıca Akçadağ civarında bir kışla yapılmış olup Hısn-ı Mansur'a da kışla yapılacağı bildirilmiştir.[420]

Tablo 14: 1876 Öncesi Bölgeye Sevk ve İskân Edilen Muhacirler

Sevk ve İskân Mevkiî	**Hane**	**Nüfus**	**Tarih**	**Mülahazat**
Malatya (Kadıpazarı)	19	66	1859	Nogay
Diyarbekir, Urfa ve Van	---	1.300	1861	600 nüfusu Çerkez ve Nogay
Malatya	30	---	1861	Dağıstan, Nogay, Tekay Kabilesi
Malatya	162	---	1861	Nogay, Munkayıt Kabilesi
Siverek ve Hozat ve Diyarbekir	125	---	1862	Nogay, Peştav Kabilesi
Malatya ve Arguvan	200	---	1862	Nogay
Erzurum, Dersim ve Kürdistan	210	993	1862	Nogay
Sivas, Diyarbekir, Urfa ve Harput	---	3.453	1862	Çerkez ve Nogay
Diyarbekir, Urfa ve Van	---	79	1862	Çerkez ve Anapa
Diyarbekir	---	90	1862	Çerkez
Harput	300	1110	1865	30 hanede 140 nüfus Sivas'a firar etmiştir.
Diyarbekir, Sivas, Harput, Van, Siirt, Muş Hınıs ve Bayburt	5.000	30.000	1865	Çeçenler, Diyarbekir'de 674 hanedir. Mardin'in güneyinde zamanla 20.000 nüfusa ulaşmıştır.

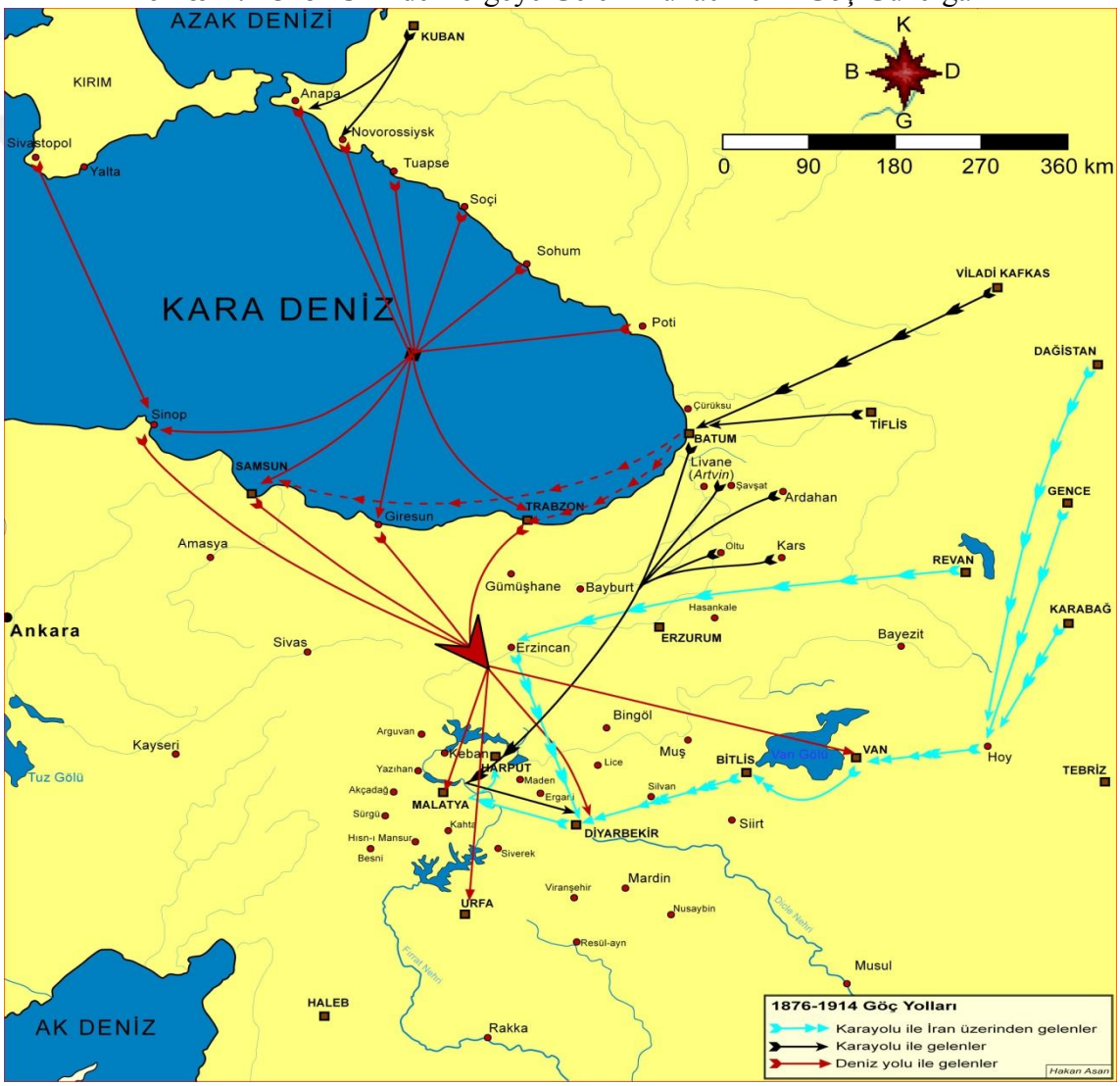
[418] BOA. YPRK.KOM. 1/52 1295 Z. 2/27 Kasım 1878.
[419] Kırımlı, *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay…,* s.277-278.
[420] Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 756, 11 Temmuz 1864.

3.2. 1876 Sonrası Göç ve İskân

3.2.1. Diyarbekir-Mardin

1876-1914 tarihleri arasında Kırım ve Kafkasya'dan Diyarbekir ve çevresine gelen muhacirler kara ve deniz yolunu kullanmışlardır. Bazı muhacir grupları İran toprakları üzerinden Osmanlı sınırlarına giriş yaparak incelediğimiz coğrafyaya yerleştirilmiştir.

Harita 7: 1876-1914'de Bölgeye Gelen Muhacirlerin Göç Güzergâhı

1861-1862'de 5.000'den fazla Çerkez ve Nogay muhaciri Diyarbekir, Urfa ve Van'a gönderilmiştir. 1865'de ise Gümrü ve Kars'tan giriş yapan 5.000 hane muhacir kafilesinden 700 hanesi Erzurum-Çapakçur tarikiyle Diyarbekir kazalarına giriş yapmıştır. Bunlardan 674 hanesi öncelikle Çapakçur, Çünküş, Zıkti, Piçar, Lice, Hani,

Hazro, Silvan ve Kulp'a geçici olarak yerleştirildikten sonra kalıcı iskânları da gerçekleştirilmiştir. Bu muhacirlere Mardin tarafındaki Çerkez ve Çeçenleri de eklemek gerekir. Sadece Mardin ve Resulayn'daki muhacirlerin ilk başta sayısı 18.000 ile 20.000 arasında olsa da sonradan bu sayı 2.000-4.000 arasında bir nüfusa düşmüştür.[421] İncelediğimiz coğrafyada; 1876 öncesi iskân edilen muhacirler arasında geri dönüşler, firarlar ve ölümler olsa da söz konusu muhacirlerin bakiyeleri vardır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 2 Şaban 1295 (1 Ağustos 1878) tarihli Y.A. RES. 1/41 fon kodu ile tasnif edilmiş belgenin içinde Diyarbekir vilayetindeki muhacir nüfusu hakkında bilgi verilmektedir. Söz konusu belgede Diyarbekir vilayetinde bulunan 15.000 nüfustan bahsedilmektedir. Ayrıca Osmanlı Hükûmeti, 1878'in ağustos ayında misafir olarak bekleyen yaklaşık 200.000 muhacirinden 150.000'inin çeşitli vilayetlere dağıtımını planlıyordu. Bu 150.000 muhacirinden 1.000 hanede 5.000 nüfus olarak hesapladığı muhacir kafilesinin iskân mahalini Diyarbekir olarak belirledi. Diyarbekir'e gidiş yolunun ise İskenderun üzerinden olması planlanıyordu.[422] Bunun yanı sıra 27 Kasım 1878 tarihli belgede erkek, kadın, büyük ve küçük olarak bulunan muhacirlerden İstanbul ve çeşitli vilayetlerde iskân edilmiş toplam 694.067 nüfus muhacir vardır. Bunlardan 5.000 nüfusun Diyarbekir vilayetine iskân edildiği görülüyordu.[423]

Söz konusu muhacirlere 1890'larda Kafkasya, Gence, Kars, Ardahan muhacirlerini de eklersek Diyarbakır ve Mardin'e iskânı planlanan muhacirlerin sayısı 20.000'in üzerinde olacaktır. Fakat planlanan iskânların tamamı gerçekleşmediği gibi iskân sonrası yer değiştiren muhacirler de olmuştur. Ermeni Patriği tarafından 1880 tarihinde muhacir nüfusları ile alakalı Avrupa Devletleri'nin büyükelçilerine sunulan raporda, Diyarbakır vilayetinde 15.000 ve Harput vilayetinde ise toplam 10.000 muhacir yaşadığı bildiriliyordu.[424] Bu tarihten sonra 1890'lı yıllara ait V. Cuinnet'in verdiği bilgilere göre ise Diyarbakır vilayetinin merkez sancağında 3.334, Ergani sancağında 3.354 ve Mardin sancağında 3.312 olmak üzere 10.000 Kafkasyalı yaşıyordu.[425] Bu

[421] BOA. İ.ŞD. 21/896 1288 R 13/2 Temmuz 1871; BOA. SD. 2858/37 1288 Z. 19/29 Şubat 1872; Turkey. No. 6 (1881). Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, s. 261; Turkey. No. 10 (1879) Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria, s. 48.
[422] BOA. Y.A. RES. 1/41 1295 Ş. 2/1 Ağustos 1878.
[423] BOA. YPRK.KOM. 1/52 1295 Z. 2/27 Kasım 1878.
[424] Bilal N. Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians*, vol. II (1894-1895), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 83.
[425] V. Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Tame Primer, Paris 1892, vol. II, s. 412, 636.

süreçten sonra ise zamanla Kafkasyalı muhacir sayısında azalma yaşanacaktır. Çünkü muhacirler, aşiretlerle yaşanılan sorunlardan ve çıkan salgın hastalıklardan fazlaca etkilenmiştir. Ayrıca muhacirlerin aleyhine gelişen rekabet sonucunda özellikle Diyarbekir, Mardin ve Ergani sancaklarındaki muhacirler, iskân bölgelerini zamanla terk etmek zorunda kaldı.[426] Diyarbakır ve çevresine muhacir iskânlarının planlanması üzerine Ermenilerin itirazları görülmektedir. Söz konusu mesele üzerine Avrupa devletlerinin muhacir iskânlarını takip ettiği görülmektedir.[427]

İskân edilen muhacirleri detaylı incelediğimizde Diyarbekir'e bağlı Şark nahiyesine önemli bir nüfus yerleştirilmiştir. 11 Kasım 1882 tarihli belgede 4 köye 49 hanede 232 muhacir yerleştirildiği görülmektedir. Belirtilen Şark nahiyesi, Dicle Nehri'nin doğusunu kapsamaktadır. Genç karyesi, Tokal karyesi, Kiki nahiyesinin Seyit Hasan karyesi ve Güran karyesi olmak üzere dört farklı karyede iskân görülmektedir. [428]

Tablo 15: 1882'de Diyarbakır'a Bağlı Şark Nahiyesine Yerleştirilen Muhacirler

İskân Mahali	**HANE**	**NÜFUS**
Genç Karyesi	Nur Mehmet Bin Kul Ahmet	4
"	Mehmet Bin Halil	2
"	Murat Bin Ramazan	8
"	İbrahim Bin Şanhaş	1
"	İsa Bey Bin Aşur	4
"	Şeyh İsmail Bin Abdurrahim	3
"	Haşim Bin Ferdas Bey	3
"	Mustafa Bin Süleyman	3
"	Halil Bin İsa	2
"	Recep Bin Ramazan	2
"	Mehmet Bin Ahmet	2

[426] BOA. İ.ŞD. 21/896 1288 R 13/2 Temmuz 1871; British Documents on Foreign Affairs Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, gen. eds. K. Bourne and D. C. Watt, part I, series "B", University Publications of America 1984-1985, vol. XVI, s. 209.

[427] Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri II*, s. 124-127.

[428] BOA.Y.PRK.KOM. 3/74 1299 Z. 29/11 Kasım 1882. Belge diğerlerinden farklı olarak detaylı bilgiler içermektedir. Hane reislerinin isimleri haricinde bütün kişilerin isimleri ve yaşları verilmiştir. Hane reisinin ismi verildikten sonra zevcesi, oğlu, kerimesi, biraderi, biraderinin zevcesi, hemşiresi, ümmüzadesi gibi kavramlar belirtildikten sonra isimleri ve sonuna da yaşları eklenmiştir. Düşünülmesi gereken bir nokta Kiki nahiyesinin Seyit Hasan karyesine iskân edilen muhacirlerdir. Seyit Hasan karyesi Osmanlı son döneminde nahiyeliğe yükselmiş iken Cumhuriyet Dönemi'nde Bismil ilçesine bağlı bir köy haline gelmiştir. Alevi-Türkmen köyü olan bu köyün Türklük özellikleri devam etmektedir. Mesele ise, arazi taramasında belge tarihine yakın bir dönemde Musul taraflarından geldiklerini belirtmektedirler. Köy muhtarına göre, Diyarbakır'da geçmişleri çok eski olup, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Musul taraflarına göç etmiş olsalar da kısa bir süre sonra geri gelmişlerdir. Tekrardan geri dönüşün ise belge tarihine yakın bir dönem olduğunu belirtmektedir. Akrabalarının bir kısmı hâlen Musul taraflarında olup, akrabalık bağları devam etmektedir. Belge de Dede, Seyit ve Şerif isimlerinin kullanılması bu iddianın kuvvetli olmasını sağlamaktadır. Belirtilen diğer karyelerle ilgili böyle bir duruma rastlanılmadı.

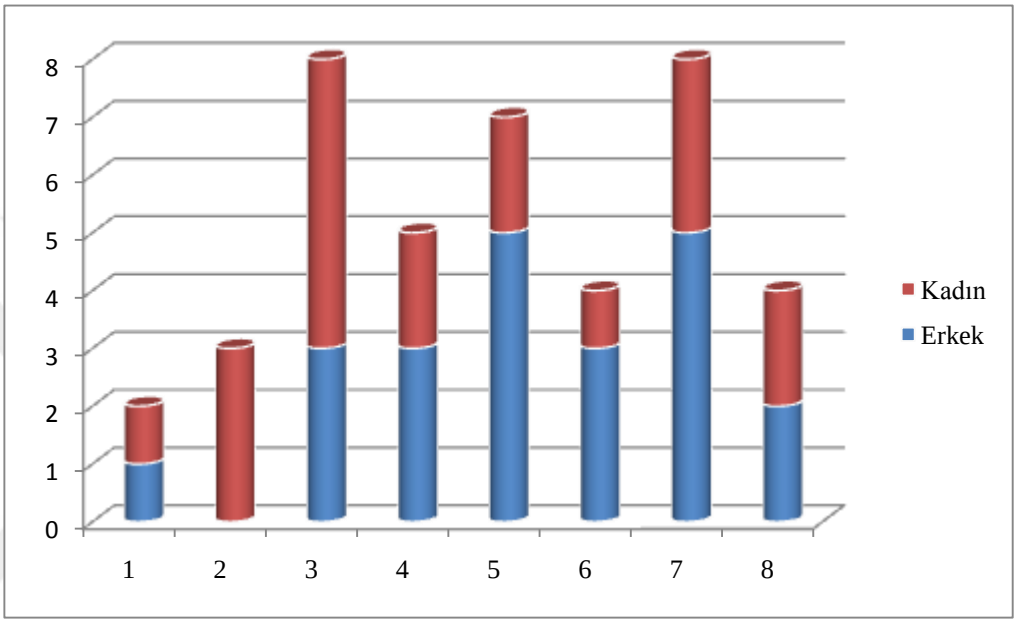
“	Aziz Bin Muttalip	5
“	Ramazan Bin Mehmet	4
Tokal? Karyesi	Mahmut Bin Mizran	4
“	Sadık Bin Hasan	3
“	Musa Bin Ali	6
“	Hasan Bin Ali	7
“	Mehmet Bin Ali	3
“	Acim? Bin Mehmet	9
“	Osman Bin Mehmet	4
“	Süleyman Bin Osman	7
“	Hasan Kamil	7
“	Hüseyin Bin Ali	5
Kiki Nahiyesi Seyit Hasan Karyesi	Mehmet Bin Hüseyin	9
“	Ahmet Bin Hasan	5
“	Alişan Bin Rişvan	7
“	Mustafa Bin Rişvan	3
“	Dede Bin Mustafa	5
“	Ahmet Palalu	5
“	Ahmet Bin Ali	5
“	Mustafa Bin Ali	3
“	Mustafa Çavuş Bin Zor Seyit	10
“	Yusuf Bin Mehmet	7
“	Mehmet Bin Yusuf	5
“	Mehmet Bin Ali	2
“	Şerif Bin Mehmet	3
“	Aziz Bin Mehmet	3
“	Mahmut bin Mehmet	8
“	Hasan Bin Mahmut	3
“	Mahmut Bin Mustafa	7
“	Kadir Bin Zor Seyit	4
“	Mustafa Bin Mehmet	3
Güran Karyesi	Durak Bey	7
“	Turan Bey	8
“	Behlül	5
“	Ahmet Ağa	7
“	Süleyman Ağa	4
“	Mustafa Bin Çavuş	5
“	Osman Ağa	3
TOPLAM	**49 HANE**	**232**

1882 tarihinde Diyarbekir’in Lice kazasına iskân edilen muhacirler vardır. Diyarbekir ve Malatya sancağı ile Lice ve Silvan kazalarında önde gelen kişilerin isimleri de söz konusu belgede mevcuttur.[429] Diyarbekir için verilen bu isimlerin

[429] BOA. Y. MTV. 8/23 1299 S. 8/30 Aralık 1881.

muhacir sayımı yapıldıktan sonra söz konusu kişilerin onayından geçirildiğini veya bilgisi dâhilinde yapıldığını düşünülmektedir. Diğer bir belgede ise söz konusu muhacirlerin detaylı bilgileri verilmektedir. Burada Lice kazasının Karaz köyüne iskân edilen Burhan Bey takımından muhacirlerin durumu verilmiştir.[430] Karaz köyü günümüzde Diyarbakır'a bağlı Kocaköy ilçesidir.

Grafik 3: 1882 Tarihinde Karaz Köyüne İskân Edilen Muhacir Kafilesi

İskân edilen bu 8 hanelik toplam 41 nüfus muhacirden 22'si erkek ve 19'u kadındır. Bu muhacirlerden üç kadın haricindekilerin yaşları verilmiştir. Yaşları verilen muhacirlerin ortalaması ise yaklaşık 19'dur. Daha önceden Malatya ile Diyarbekir'in Şark nahiyesindeki muhacirlerin iskân edildiği hatırlatılmıştır. Bu defa ise Lice kazasındaki muhacir iskânının tamamlandığı bildirilmiştir. Söz konusu iskân sonrasında Diyarbekir ve Mamüretülaziz vilayetleriyle Malatya sancağında bulunan muhacirlerin tamamının iskân edildiği belirtilmiştir.[431]

Bölgemize gelen göçlere baktığımızda zaman zaman gelişmelere göre kitleler hâlinde geldiği ve daha sonra ise zamanla azaldığı görülmektedir. 1893 sonrası bu azalma daha da dikkat çeker ancak 1900 sonrası Kars-Ardahan ve Karabağ muhacirlerinin sayısı ile artışa geçecektir. 15.07.1893 tarihi itibariyle vilayat ve elviye-i şahaneye gönderilecek muhacirinin miktarıyla bunlardan ne kadarının iskân edilmiş ve

[430] BOA. Y. MTV. 8/28 1299 S. 12/3 Ocak 1882.
[431] BOA. Y.MTV. 8/45 1299 Ra. 1/21 Ocak 1882.

ne miktarının kalmış olduğunu gösteren mübeyyin defterine baktığımızda Diyarbekir'de 450 nüfus olduğu görülmektedir. Belgenin devamında ise Diyarbekir, Mamüretülaziz, Halep, Ankara Vilayetleriyle İzmit ve Çatalca sancaklarındaki sevk edilen muhacirlerin tamamen iskân edildikleri görülmektedir.[432]

Tablo 16: 1893'de Diyarbekir'e sevk ve iskân edilen Muhacir Nüfus

Vilayet ve Liva	**Derdest İskân Bulunan**		**İskân Edilen**		**Sevk Olunan**	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Diyarbekir	---	---	---	450	---	450

93 Harbi sonrası imzalanan Berlin Antlaşması üzerine yeni toprak kayıpları yaşandığından yeni göç hareketi de yaşandı. Yaşanılan yoğun göç hareketinden Diyarbekir ve çevresi de etkilendi. Sadece Kars ve Çıldır'dan 31.000 haneden fazla muhacir, göç hareketine katılmak zorunda kaldı. Zile'ye gönderilen Kars, Kağızman muhacirlerin iskânlarında problemler çıktığından durumları iyileştirilmeye çalışıldı. Kars ve havalisinden göç ederek Sivas'a gelmiş olan 2.000 hane muhacirin iskânlarında problemler çıktı. Kars, Kağızman ve Ardahan havalisinden gelen muhacirler Mamüretülaziz, Malatya, Ankara ve çevresinde misafir durumdadır. Bunların iskânı için daha önce Hüdavendigar, Aydın ve Konya vilayetlerinde muhacir iskân memuru olan Ahmet Hamdi Paşa görevlendirildi. Ayrıca Sivas, Mamüretülaziz, Malatya ve Ankara vilayetlerinde bulunan birkaç bin hane muhacirinin tamamının iskânları istenerek bu konuda Mustafa Paşa memur edildi. Kars Sancağı muhacirlerinin Sivas vilayeti ve sancaklarında 4.000 haneyi geçtiği bildirildi. Ankara, Sivas, Diyarbekir ve Mamüretülaziz vilayetlerinde dahi 8.000 hane Kars, Kağızman ve Ardahan muhacirleri misafir olarak bulunmaktadır. Ayrıca Erzurum yolu ile daha da muhacir gelmektedir.[433]

Yukarıda belirtilen muhacir nüfusu bahsedildiği gibi misafir durumundadır. Malatya'daki bulunanların önemli bir kısmının 1881'de iskân edildiği görülmektedir. Fakat diğer vilayetler ile birlikte Diyarbekir'e iskânı düşünülen muhacirler tam anlamıyla yerleştirilememiştir. Çünkü ilerleyen zamanda tekrardan muhacir iskânı için Diyarbekir düşünülecektir. Rusya'ya kaybedilen topraklardan yukarıdaki belirtilen miktardan ayrı olarak 1.800 hane muhacirin geleceği haber alındı. İskân edilecek arazi sıkıntısı yaşandığından Erzurum, Sivas, Mamüretülaziz ve Diyarbekir vilayetlerinde

[432] BOA, Y.A, HUS. 277/136 1310 Z. 29/14 Temmuz 1893.
[433] BOA. İ.DH. 824/66429 1298 R. 27/29 Mart 1882.

arazinin uygun olup olmadığı öğrenilmek istendi.[434] Rusya'dan Erzurum'a gelmiş muhacirlerin Erzurum, Sivas, Mamüretülaziz ve Diyarbekir'e yerleştirilmeleri bildirildi. Bu yerleştirme masraflarınsa yerleştirilecekleri kazaların emvalinden karşılanması istendi.[435]

Bu Kars ve Ardahan muhacirlerinin Diyarbekir ve Mardin taraflarında iskânı için arazi aranmıştır. 1.800 hane olan muhacir miktarının 300 hanesinin iskân edildiği görülmektedir. Böylece 1500 hane kalan Kars ve Ardahan muhacirlerinin geleceğinin haber alınması üzerine Diyarbekir merkez kazasının Ömerkan ve Garb nahiyeleri ile Maden, Lice, Siverek, Silvan, Beşiri ve Derik kazalarında müsait arazi taraması yapıldı. Bunun sonucunda 265 hane muhacir için müsait ve uygun arazi bulundu. Sadece Maden kazasında 5200 dönümlük susuz ve mahlûl arazi olmasının yanı sıra Mardin kazasında da birçok müsait arazi varlığı tespit edildi. Fakat bölgenin uzak olması havası ve suyunun muhacirlere uygun olmadığı belirtilerek olumsuzluklar ortaya koyuldu. Ayrıca bu arazilerdeki urban aşiretlerinin çeşitli sorunlara neden olacağı belirtilerek daha önceki iskânlardaki başarısızlıklar hatırlatıldı. Bu Kars ve Ardahan taraflarından hicret edecek muhacirlerle alakalı bilgileri ve durumları içeren cetvel şöyledir.[436]

Tablo 17: 1900'da Diyarbekir'deki Muhacir İskânına Uygun Hane Cetveli

Liva	**Kaza**	**Nahiye**	**Karye**	**Arâzî-i Mahlûle**		**Hane**
Diyarbekir				Kıt'a	Dönüm	‘‘
	Diyarbekir	Ömerkan		5	469	‘‘
	‘‘	‘‘	Kara Yakup	4	224	‘‘
	‘‘	Garb	… Hızır	4	320	‘‘
	‘‘	‘‘	Mir-i milan	4	240	‘‘
	‘‘	‘‘		4	120	‘‘
	‘‘	Ömerkan	Gürzem	2	466	‘‘
	‘‘	‘‘	Türkan	8	100	‘‘
	‘‘	‘‘	Çukur	3	68	‘‘
	‘‘	‘‘	Taban	3	31	‘‘
	‘‘	‘‘	Kil Tepe	61	661	‘‘
	Yekun			38	2726	100
‘‘	Siverek	‘‘	‘‘	"	‘‘	100
‘‘	Silvan	‘‘	Harabe-i Gülli	‘‘	‘‘	50

[434] BOA. DH.MHC. 18/40 1317 Ra.6/15 Temmuz 1899.
[435] BOA. DH.MHC. 18/50 1317 Ra. 6/15 Temmuz 1899.
[436] BOA. DH. MHC. 25/92 1317 Z 4/6 Mart 1900.

“	Derik	“	Göl Geni	“	“	15
“	Beşiri	“	“	“	“	“
“	Lice	“	“	“	“	“
“	Maden	Ergani	Tavira	“	“	“
	“	“	Beşik Gömü	“	“	“
	“	“	DenboDanı	“	“	“
	“	“	Deve viran	“	“	“
	Yekun				5200	
“	Mardin	“	“	“	“	“

Bunların yanı sıra Mardin sancağının Nusaybin kazası, Çöl tarafları, Habur Nehri boyu ve Maraş sancağının Andırın kazasında muhacir iskânı amacıyla arazi tarandıktan sonra müsait araziler tespit edildi. Mardin sancağının Nusaybin kazasında urban aşiretlerin tecavüzleri sebebiyle boşalan 70 köye topluca muhacir iskân edilmesine karar verildi.[437] Fakat daha öncede olduğu gibi iklimsel sorunlar ile urban aşiretlerin varlığı nedeniyle planlanan Kars ve Ardahan muhacirlerininin iklimsel ve çevresel sorunlar yaşayacağı bildirildi. Urban ve Ekrad aşair bulunduğundan maişetlerini temin etmede sorun yaşayacakları belirtildi. Bundan önce Zor sancağına tabi Resulayn kazasına Dağıstan muhacirlerinin yerleştikleri hatırlatılarak zorluklar yaşadıkları belirtilip birkaç sene içinde münkarız oldukları veya başka bölgelere hicret ettikleri hatırlatıldı. Bu iskân planlarının tam olarak hayata geçirilemediğini gösteriyordu. İlerleyen zamanlarda belirtilen topraklardaki iskâna müsait arazilerin varlığı bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir. Habur Nehri civarında terk edilen ve kullanılmayan geniş ve uygun araziler vardır. Buralara muhacirin yerleştirilmesi düşünülmüştür. Rumeli ve Bulgaristan muhacirlerinin Zor sancağı ve Habur Nehri civarına yerleştirildikleri takdirde havası ve suyu ile uyuşamayacakları ayrıca iskân masraflarının fazla olacağı Diyarbekir vilayetinden haber verilmiştir. Ayrıca belirtilen ve boş kalan Habur Nehri arazisi için yapılması gerekenler sorulmaktadır.[438]

İncelediğimiz coğrafyada, iklimsel sorunlar ve asayiş problemleri gibi çeşitli zorlukların yaşanması Balkan göçlerinin bölgede çok az olmasına sebebiyet verdi.

[437] BOA. DH.MHC. 23/23 1317 Ş. 5/9 Aralık 1899.
[438] BOA. DH.MHC. 60/10 1321 Z. 25/13 Mart 1904.

Örneğin; 7 hane de 28 nüfus[439] Rumeli muhaciri Diyarbekir ve Maden sancağına iskân için gönderildi. Kendi istekleri üzerine yevmiyeleri konusunda 2.431 kuruş yardım yapıldı.[440] Fakat bir süre sonra ekonomik sorunları ortadan kalkmış olmasına rağmen muhacirler bölgenin havası ve suyu ile uyuşamadıklarını bildirdi. Ayrıca araziyi işleyemediklerini belirterek dilekçe verip Muş'a veya Sivas'a iskân edilmeği istedi. Hatta muhacirler Sivas'a gitmek istediklerini tekrarlayarak olumlu bir cevap gelmediğinden sızlanmaktaydı. Muhacirler kendilerinin Diyarbekir'e yerleşemediklerini, bundan sonra da kesinlikle yerleşemeyeceklerini bildirdi.[441] İlerleyen zamanlarda dahi Rumeli ve Balkan muhacirlerinin Diyarbekir'e iskân edilmesine olumsuz bakıldı.[442] Ayrıca Arnavut ve Boşnak muhacirlerin Diyarbekir'e iskân meselesi ortaya çıktı. Fakat bunların da sevk edilmemesi gerektiği ve iskânlarının caiz olmadığı merkezden bildirildi. [443]

Yukarıda belirtildiği gibi devlet; Rumeli, Balkan, Kars ve Ardahan muhacirlerinin iskânında Diyarbekir ve Mardin'de istenilen sonuca ulaşılmasa da Kafkasya ve özellikle Gence muhacirlerin iskânında başarılıdır. Van Valiliği'nden çekilen telgrafa göre dört kafilede 1000 kişilik Gence muhaciri iskân için Diyarbekir vilayetine gönderildi. Şimdi ise öncekiler Diyarbekir'e geldiği için bu son kafilede 26 hanede 160 nüfus da Diyarbekir'e iskân edilmek istendi. Bunların tamamı Sünni olup, İran topraklarından geçerken sorunlar yaşayıp malları gasp edildi. Sünni muhacir ahali, Diyarbekir'e peyderpey gelerek talepleri üzerine iskân edilmektedir. Gelen muhacirler hayvanları ve eşyalarıyla birlikte geldiğinden daha az bir masrafla Diyarbekir'e yerleştirildi.[444]

Belirtilen 1160 nüfus Gence muhacirinden 769 muhacir hakkında detaylı bilgi vardır. Gence vilayetine bağlı Cebrail kazası halkından 468 kebir 301 sagir olarak toplam 769 muhacir Van vilayetine 50 gün önce İran yolu üzerinden geldi. Bu muhacirlerin tamamı Sünni mezhebinden olup Van-Bitlis üzerinden gelerek

---

[439] Konu ile alakalı diğer belgelerde nüfus miktarı 34 ve 31 nüfus olarak geçmektedir. (BOA. DH.MHC. 25/ 66 1317 Za. 24/26 Mart 1900; BOA. DH. MHC. 25/10 1317 Ş. 19/20 Şubat 1900; BOA. DH. MHC. 25/33 1317 Za. 9/11 Mart 1900; BOA. DH. MHC. 25/69 1317 Za. 9/11 Mart 1900; BOA. DH. MHC. 26/17 1317 Z. 18/19 Nisan 1900; BOA. DH.MHC. 26/56 1317 Za. 20/22 Mart 1900.

[440] BOA. DH.MHC. 25/ 66 1317 Za. 24/26 Mart 1900; BOA. DH. MHC. 25/10 1317 Ş. 19/20 Şubat 1900.

[441] BOA. DH.MHC. 25/19 1317 Za. 2/4 Mart 1900; BOA. DH.MHC. 25/ 66 1317 Za. 24/26 Mart 1900; BOA. DH.MHC. 26/57 1318 M. 3/3 Mayıs 1900.

[442] BOA. DH. ŞFR. 477/108 1331 Ha. 16/29 Haziran 1915.

[443] BOA. DH. ŞFR. 478/85 1331 Ha. 21/4 Temmuz 1915.

[444] Y.PRK.UM. 56/38 1319 C. 15/29 Eylül 1901.

Diyarbekir'e iskân edildi. Bunların bahar mevsimine kadar yiyecek, giyecek, yakacak ve kira masraflarının karşılanması üzerine şimdilik 100.000 kuruşun harcanmasına izin çıktı. Önceden de söz konusu muhacirlere10.000 kuruş iaşeleri için harcandı.

Osmanlı Devleti'nin geçmişten itibaren Kafkasya'da Şii etkinliğine karşı Sünni bir kordan çekme girişimi vardı. İran, Sünni olan bazı yerleşim alanlarındaki Müslümanlara mezhepleri konusunda baskı yapabiliyordu. Bunun üzerine bu kişiler de gizli ve kaçak bir şekilde gelerek Osmanlı Devleti'nden göç için izin talep ediyordu. Ayrıca Kafkasya'dan Rus baskısı sebebiyle ayrılıp Osmanlı Devleti'ne İran toprakları üzerinden giriş yapan muhacirler Sünni olduklarını vurgulayarak kolaylık beklemekteydi.[445] Bunların yanı sıra Kafkasya'dan İran üzerinden gelen muhacirlerin yanı sıra İran'da uzun süre yaşayan bazı Sünni aşiret mensupları da mezheplerinden dolayı müdahale gördüklerinden Osmanlı Devleti'ne gelmek için başvuracaklardır. Bunlar Hakkari, Van, Bitlis ve Diyarbekir'e iskân edilecektir.[446]

1860'lı yıllarda olduğu gibi 1900 yılında dahi Sivas vilayetinde yoğunluk devam etmektedir. 1890 sonrası da söz konusu vilayetteki yoğunluk sebebiyle Diyarbekir'e iskân amaçlı muhacirler gönderildi. Ayrıca Diyarbekir'de iskân edilmesine rağmen izinsiz olarak Sivas'a giden 54 hanede 329 nüfus muhacir yeterli yer kalmadığı sebebiyle tekrardan Diyarbekir'e iskân edilmeleri için gönderildi.[447]

Diyarbekir'e gönderilen 310 nüfus Karabağ muhacirinden önce gelen 12 hane Karabağ muhacirinin 2 hanesi Mardin'e gönderilirken 10 hanesi de Maden'e gönderildi. Ayrıca belirtilen 12 hane için ev inşası, tohumluk, görevli harcırahları ve diğer masraflar için 41.000 kuruşun verilmesi belirtildi. [448] Mardin ile alakalı olarak, Mardin sancağı ve Mardin sancağına bağlı kazalarda 32.781 dönüm boş arazi olsa da muhacirler rağbet etmediğinden şimdiye kadar söz konusu arazilere sadece iki hane iskân edildi. Bu devlete ait araziler müzayedeye konulursa 100.000 kuruş gelir sağlanacağı beklenmektedir. Bu sebeple müzayedeye sunulup sunulmaması görüşüldü. Çıkan sonuç ise Rusya'dan Şam ve Halep cihetlerine gelmekte olan muhacirler için araziye ihtiyaç

[445] BOA. DH.MKT. 2817/33 1327 R. 27/18 Mayıs 1909.
[446] BOA. İ. D. 65299, BOA. İ. D. 97596.
[447] BOA. A.}MKT.MHM. 515/35 1319 B. 21/3 Kasım 1901.
[448] BOA. DH.MKT. 1292/22 1326 S. 12/16 Mart 1908; BOA. DH.MKT. 2680/78 1326 Za. 18/12 Aralık 1908; BOA. DH.MKT. 2643/33 1326 L. 6/1 Kasım 1908; BOA. DH.MKT. 2735/4 1327 M. 17/8 Şubat 1909.

olduğundan Mardin dâhilinde devlete ait bulunan arazilerin müzayedeye konulmayarak muhacir iskânına tahsis edilmek üzere bir müddet daha elde tutulması uygun görüldü.[449]

Muhacirlerin nereden ve ne zaman hicret ettikleri Diyarbekir'e zaman zaman sorularak gerekli bilgiler alınmaktadır.[450] Diyarbekir Valisi Süleyman ile yapılan yazışmada 57 nüfustan oluşan ve iskân olunan Karabağ-Kars muhaciri vardır. Bunlar Diyarbekir'e iskân edilmiş olup zor durumda olduklarından ihtiyaçları karşılanacaktır.[451]

Diyarbekir'e iskân edilen Karabağ ve Kars muhacirleri olduğu gibi Diyarbekir üzerinden geçerek Malatya'ya iskân edilen muhacirler de vardır. Malatya'da ikamet etmek üzere Diyarbekir üzerinden gelen 309 nüfus Karabağ ve Kars muhacirlerinin yevmiye ve mekkari (binek, nakl) ücretlerinin muhacirin tahsisatından ödenmesi istendi.[452] Söz konusu muhacirlerin henüz kalıcı olarak iskân edilmediği belirtilerek belirlenen masraflar için 200.000 kuruşun ödenmesi bildirildi.[453]

Diyarbekir'de yine parça parça Kars muhacirlerinin yerleştirildiği görülmektedir. 2 hanede 9 nüfus Kars muhacirinin iskânları kararlaştırılmış olup söz konusu muhacirlere zaruri ihtiyaçları için de 600 kuruş verildi.[454]

Bugün Ermenistan toprakları içinde kalan Erivan, o zamanki ismi ile Revan taraflarından göç ederek Osmanlı Devleti'ne sığınan muhacirler oldu. Revan'dan göç ederek Erzincan üzerinden gelen 6 hanede 37 nüfus muhacirin Diyarbekir'in Nusaybin ve Maden kazalarından birine gönderilmesine karar verildi. Bu muhacirlerin ekmek ve mekkari ücretlerinin muhacirin tahsisatından karşılanması bildirildi.[455]

Muhacirler, önceden var olan yerleşim yerlerine iskân edildiği gibi sadece muhacirlerden oluşan yeni yerleşim yerleri de kuruldu. Eski ismi ile Livane, şimdiki ismi ile Artvin'den 26 hanede 45'i erkek ile 38'i kadın olmak üzere toplam 83 nüfus muhacir Siverek'e iskân edildi. Muhacirlerin yerleştirildikleri bu yerleşim yerine padişahın ismine izafeten Reşadiye olarak isimlendirilmesine izin verildi.[456]

Diyarbekir, zaman zaman geçiş ve dinlenme bölgesi olarak karşımıza çıkmıştır. Gerek 93 Harbi öncesi gerek sonrasında Diyarbekir'den muhacir dağıtımı

[449] BOA. DH. MKT. 2771/4 1327 S. 25/18 Mart 1909.
[450] BOA. DH.MKT. 2675/73 1326 Za. 12/6 Aralık 1909.
[451] BOA. DH.MKT. 2748/2 1327 S. 02/23 Şubat 1909; BOA. DH.MKT. 2758/31 1327 S. 11/4 Mart 1909.
[452] BOA. DH.MKT. 2817/33 1327 R. 27/18 Mayıs 1909.
[453] BOA. DH.MKT. 2900/50 1327 B. 27/14 Ağustos 1909.
[454] BOA. DH.MKT. 2757/50 1327 S. 11/28 Ağustos 1909.
[455] BOA. DH.MKT. 1298/94 1326 Ş. 24/21 Eylül 1908.
[456] BOA. DH. iD 97 -1/13 1328 Za. 17/20 Kasım 1910.

yapılabilmiştir. 93 harbi öncesinde 600 ve 700 kişiden oluşan iki kafilede toplam 1300 muhacir Sivas Uzun Yayla'da yeterli yer kalmaması sebebiyle muhacirlerin Diyarbekir, Van, Urfa ve Süleymaniye tarafına yönlendirildiği görülmektedir. Bu yönlendirmede de muhacirlerin Sivas'a gitme düşüncesi tatlı dil ile değiştirilerek ve teşvik edilerek yapılmaktadır. Hatta Süleymaniye taraflarında da iskâna uygun araziler olduğu belirtilerek Diyarbekir'e sevk olunanların nehir yoluyla Süleymaniye'ye yakın bir iskeleye çıkıp oradan da Süleymaniye Sancağı'nın Baziyan kazası ve köylerine iskân edilebileceğine karar verilmiştir.[457] Ayrıca 93 Harbi sonrasındaki göçlerde de Diyarbekir'de kışı geçirdikten sonra ilkbaharda Suriye'ye iskân edilmek için gönderilen muhacir kafilesi olmuştur. Rusya'dan Diyarbekir'e gelen 1 hanede 4'ü kebir 2'si sağir olmak üzere toplam 6 muhacirin Suriye vilayeti dâhiline yerleşmek üzere ilkbahara kadar iaşesinin temini belirtilmiştir.[458] Diyarbekir'den Sivas'a gönderilen 32 hanede 115 nüfus Kars ve Karabağ muhacirlerinin Sivas'a iskân edilmemeleri dolaysıyla Konya ve Ankara'ya sevk edilmelerine karar verilmiştir. Muhacirler, söz konusu şehirlerde misafir olarak bulunmaktadır. Kayseri'ye kadar üç günlük yevmiye ve araba ücretlerinin verilmemesinden dolayı zor durumdadır. Bu muhacir kafilesinin masraflarının karşılanarak mümkün olduğunca hızlı bir şekilde iskânlarının gerçekleştirilmesi Sivas vilayetinden istenilmiştir.[459] Yine; Diyarbekir'den 4 hanede 23 nüfus Çerkez muhacirinin Sivas vilayetine sevk edildiği görülüyordu.[460]

Mamüretülaziz'den Siverek veya Ergani kazalarına gelmek isteyen muhacirlere izin verilmediği de görülmektedir. Muhacirinden Abbas Cemil ve arkadaşı, Kozabadcal karyesine iskân edilmelerine rağmen söz konusu arazilerin Mamuretülaziz vilayetine uzak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kendilerine verilen bu arazilerin yeterli gelmemesi sebebiyle sattıklarını ifade etmiştir. Bu sebeple Diyarbekir'in Siverek veya Ergani kazalarından birine nakil ve iskân isteklerini belirtmişlerse de arzuhalleri uygun bulunmamıştır.[461]

---

[457] BOA. A.}MKT.UM. 522/18 1278 Ca. 29/ 2 Aralık 1861; BOA. A.}MKT.NZD. 381/55 1278 Ca. 25/28 Kasım 1861; BOA. A.}MKT.NZD. 402/42 1278 Ş. 22/22 Şubat 1862; BOA. A.}MKT.NZD. 384/80 1278 C. 11/14 Aralık 1861; BOA. A.}MKT.UM.. 542/32 1278 Ş. 20/20 Şubat 1862; BOA. A.}MKT.NZD. 408/13 1278 N. 21/22 Mart 1862.

[458] BOA. DH.MKT. 2259/68 1317 C. 14/20 Ekim 1889; BOA. BOA. DH.MHC. 21/84 1317 C. 14/ 20 Ekim 1899.

[459] BOA. DH.MKT. 2843/26 1327 Ca. 25/14 Haziran 1909.

[460] BOA. DH.ŞFR. 522/55 1332 Mayıs 25/7 Haziran 1916.

[461] BOA. DH.MKT. 1841/31 1308 Za. 4/11 Haziran 1891.

İncelenen coğrafyaya iskân edilen muhacir olarak belgelere geçen fakat hane veya sayı olarak bilgisi verilmeyen muhacir grupları da vardır. Muş sancağında H. 1286 senesinden beri iskân olan muhacirler Bulanık yoluyla Diyarbekir'e sevk ettirilmiştir. Ayrıca söz konusu muhacirlere ekmek parası tedarik edilmesi istenmiştir.[462] 1914 sonrası Diyarbekir ve çevresinde mülteci meselesi ortaya çıkmıştır. Diyarbekir'e mülteci geldiği gibi Diyarbekir'den de gidişler olacaktır.[463]

Ergani başlangıçta Diyarbekir'e bağlı ise de bir süre Mamüretülaziz vilayetine bağlandı. İlerleyen süreçte tekrardan Diyarbekir'e bağlandığı için Diyarbekir alt başlığı altında incelenmesi uygun görüldü. 1296 tarihinde, Harput ve Ergani sancaklarında iskân edilecek 700-800 hane halkın masrafı için menafi sandıklarının tertibi zımmında birer ölçek zahire iane ettirilmesi istendi. Böylece oluşan meblağın mezkûr surette muhtaca verileceği bildirildi. Bu yönde karar alınması için Mamüretülaziz sancağı mutasarrıflığından Şurây-ı Devlet Mülkiye Dairesi'ne telgraf gönderildi. İskân edilecek muhacirinin alet, edevat ve zirai ihtiyaçları için menafi umum sandıklarından faydalanılması yönünde karar alındı.[464] Harput Mutasarrıfı Abdülnafi, Harput ve Ergani sancaklarında iskân olunacak 700-800 hane muhacirin hanelerinin inşasının yapılmasını ve söz konusu muhacir masraflarının karşılanması istedi.[465] Belirtilen hane inşasının ne kadarının gerçekleştiği tam olarak bilinmemektedir. Buna rağmen ilerleyen süreçte Ergani ve Harput'ta muhacirler için hane inşası ve muhacir iskânından bahsedildiği gibi her iki sancağa da zamanla muhacir yerleştirildi.

Rus ilerlemesi, Karadeniz kıyılarına yakın halk olan Müslüman Gürcüleri muhacir duruma getirdi. Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Ergani Madeni Sancağı idaresindeki Ergani "*Balahor*" ismiyle anılan bölgede 3.000 dönümlük arazi olup kıymetinin 80.000-100.000 kuruş civarında olacağı belirtildi. Bu araziye Batum, Çürüksu[466] ve Kars taraflarından 100 hanenin yerleşebileceği bildirildi. Ayrıca zor durumda olan muhacirler için iskân arazilerine ihtiyaç olunduğu biliniyordu. Bu sebeple ilerleyen süreçte tekrardan bu bölgeye iskân olabileceği bildirilerek izin verilmesi durumunda yeni iskânların olabileceği belirtildi.[467] Muhacirler için yeniden oluşturulan

[462] BOA. İ.DH. 704/49295 1292 C. 15/19 Temmuz 1875.
[463] Dündar, *İttihat ve Terakki'nin…,* s. 117-118.
[464] BOA. İ.MMS. 64/3005 1296 N. 27/14 Eylül 1879.
[465] BOA. ŞD. 1456/37 1300 L. 07/11 Ağustos 1883.
[466] Çürüksu: Acara Özerk Cumhuriyetine bağlı olan ve Batum'un kuzeyindeki yerleşim yeridir. Günümüzdeki ismi Kabuleti'dir.
[467] BOA. ŞD. 1456/64 1300 L. 07/11 Ağustos 1883.

köylere imam ve muhtar mührü gönderilmektedir. Kars muhacirlerinden 57 hane, Ergani sancağındaki "*Atikbalahor*" isimli harabeye yerleştirildi. Söz konusu muhacirlerin iskânı için yeniden haneler inşa edildi. Yeni kurulan bu köye imam ve muhtar mührünün gönderilmesi istendi.[468]

Balahor'a yerleştirilen muhacirlerin bilemediğimiz sebeple yerlerini terk ettikleri anlaşılıyordu. Söz konusu muhacirlerin ikinci defa Balahor'a yerleştikleri görülmektedir. Ergani Madeni'nde Balahor isimli devlet arazisine ikinci defa iskân olunan Kars ve Şavşat muhacirlerine âla, evsât ve ednâ olarak tamamına arazi verildi. Fakat muhacirler arasında eşit dağıtım yapılmadığından toprak değişimi yapıldı.[469]

14 Nisan 1885 tarihli yazışma da; Ergani Sancağı Mamüretülaziz vilayeti dâhilinde görülüp toplam 83 köydeki boş arazilere 1.500 hane Kafkas muhacirinin iskân edilebileceği bildirilmiştir. İskân yolu ise İstanbul'dan aktarma suretiyle Samsun iskelesine ve oradan da Mamüretülaziz üzerinden Ergani sancağının müsait 83 köyü olacaktır. Bu belgede muhacirler için toplam 9.040 hanelik müsait arazi vardır.[470]

Tablo 18: 1885'de Çeşitli Vilayetlerdeki Muhacir İskân Cetveli

İskân Güzergâhı	**İskân Bölgesi**	**Miktar**
İstanbul-Samsun İskelesi	**Mamüretülaziz Vilayeti: Ergani Sancağı**	**1.500 hane**
Trabzon iskelesi	Bitlis Vilayeti: Muş ve Siirt Sancakları	1.500 hane
İskenderun iskelesi	Halep vilayeti: Kilis Kazası	1.000 hane
Mersin iskelesi	Adana Vilayeti: Islahiye Kazası, Musul Nahiyesi	240 hane
İskenderun iskelesi	Bingazi Vilayeti	1.000 hane
Trabzon iskelesi	Erzurum Vilayeti: Bayezid ve Erzurum Sancakları	600 hane
Samsun ve İzmir iskelesi	Ankara Vilayeti: Yozgat, Kırşehir ve Ankara Sancakları	1.500 hane
Sinop ve İnebolu iskelesi	Kastamonu Vilayeti: Bolu, Sinop ve Kastamonu Sancakları	1.000 hane
Antalya iskelesi	Konya Vilayeti: Teke, Niğde ve Merkez Sancakları	300 hane
Mudanya İskelesi	Hüdavendigar Vilayeti: Kütahya ve Karahisar sancakları	700 hane
Samsun ve İzmir iskelesi	Ankara Vilayeti: Kırşehir, Yozgat ve Ankara sancakları	1.200 hane
TOPLAM		**9.040 hane**

[468] BOA. ŞD. 1459/16 1300 L. 07/11 Ağustos 1883. Bazı belgelerde Balahor bazı belgelerde ise Atik-Balohor ismiyle geçen yerleşim yeri, günümüzdeki Ergani ilçesinin Ortayazı köyüdür. Köy bir Gürcü köyü olup, bir takım özelliklerini korumaktadır. Yapılan alan taramasında "*Balahor*" ismiyle birlikte "*Atikbalohor*" ismi de bilinmektedir. Birbirine yakın olmakla birlikte her iki arazi birbirinden farklıdır. Her iki araziye de muhacir iskânı vardır. Ayrıca Atikbalahor'dan Balohor'a muhacir geçişleri olmuştur.
[469] BOA. SD. 2472/18 1301 R. 27/25 Şubat 1884; BOA. İ.ŞD. 66/3888 1301 S. 25/26 Aralık 1883.
[470] BOA. Y.A. RES. 29/27 1302 C.28/14 Nisan 1885.

1885 tarihinde bu muhacirlerin ileride gaile çıkarmamaları sebebiyle İstanbul ve İstanbul'a yakın yerlere yerleştirilmemesi istendi. Hatta İstanbul'a uğramadan bir an önce vapurlarının hazırlanarak muhacirlerin planlanan vilayetlere gönderilmesi istendi. Ayrıca Avrupalılar ile problem olacak Kudüs ve Şam gibi şehirlere de gönderilmemesi istenecektir. Gerekli yardımların yapılması istenerek bundan sonra gelecek muhacirler için de hazırlıklar yapılması bildirildi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Y.A. Hus. 242/6 fon kodu ile tasnif edilmiş belgede muhacir iskânları hakkında geniş bilgi verilmektedir. Belge defter hâlinde olup Abdülmecit ve Abdülhamit döneminde göç eden muhacirlerin geldikleri yer, etnik durumu, cinsiyet, iskân edildikleri yer ve sayıları hakkında bilgi içermektedir. 17.948 kişi misafir olarak ve 42.819 kişi de kalıcı olarak iskân edilmiş toplam 60.767 muhacirden bahsedilmektedir. Söz konusu belgede incelediğimiz coğrafyaya yerleştirilen 221 nüfus muhacir görülmektedir. Bu muhacirlerden 127 Çerkez ve 94 Kars muhaciri Ergani'ye iskân edilmiştir.[471]

Tablo 19: Ergani Kazasındaki Çerkez Muhacirleri

Mesele-i Zaile Sonrası (93 harbi Sonrası)	
Geldiği yer	Şavşat
Etnik Durumu	Çerkez
İskân Edildiği Vilayet	Mamüretülaziz
İskân Edildiği Kaza	Ergani Kazası
Erkek	64
Kadın	63
Toplam	**127**

Tablo 20: Ergani Kazasındaki Kars Muhacirleri

Mesele-i Zaile Sonrası (93 harbi Sonrası)	
Geldiği yer	Kars
Etnik Durumu	Sohum Muhaciri
İskân Edildiği Vilayet	Mamüretülaziz
İskân Edildiği Kaza	Ergani Kazası
Erkek	54
Kadın	40
Toplam	**94**

[471] BOA. Y.A.HUS. 242/6 1308 Ca.3/15 Aralık 1890.

1918 tarihine Ergani Madeni'nde muhacirler için yapılan arazi taramalarında 37 hane, 350 dönüm arazi, 76 dönüm bağ ve 35 dönüm bahçe tespit edildiği görülüyordu.[472]

Diyarbekir ve Mardin'e muhacir iskânını karşılaştırdığımızda benzer ve farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Her ikisine de 1865'de yoğun kitle göçü gelmiştir. Bunların önemli bir kısmı zamanla dağılmıştır. Diyarbekir'e yapılan muhacir iskânı Mardin'e göre daha başarılıdır. Bunun yanı sıra 1876 sonrası Mardin'e yapılan iskân Diyarbekir'e göre daha azdır. Mardin'e yapılan muhacir iskânı 1876 öncesine göre azalmıştır. Sebebi ise Mardin, Resulayn ve Çöl taraflarında 1876 öncesi yapılan iskânlarda istenilen sonuçların alınamamasıdır. İklimsel problemler ve asayiş sorunları daha sonraki muhacir iskânlarının az olmasına neden olmuştur. Mardin ve çevresinde müsait ve geniş araziler olmasına rağmen muhacir iskânın da problemler yaşanmıştır.

Tablo 21: 1876 Sonrası Diyarbekir'e Sevk ve İskân Edilen Muhacirler

Sevk ve İskân Mevkiî	**Hane**	**Nüfus**	**Tarih**	**Açıklama**
Diyarbekir	1.000	5.000	1878	İskân edildi
Harput ve Ergani	700-800	---	1879	Ev inşa edildi
Diyarbekir	49	232	1882	Şark Nahiyesinin Genç, Tokal, Seyit Hasan ve Güran Köyleri
Lice	8	41	1882	22 erkek 19 bayan Karaz Köyü'ne iskân edildi.
Ergani	57	---	1882	Kars-Şavşat
Ergani	1.500	---	1885	Müsait hane tespit edildi
Ergani	127	---	1890	Çerkez
Ergani	---	94	1890	Kars
Diyarbekir	---	450	1893	İskân edildi
Erzurum Sivas, Diyarbekir ve Mamüretülaziz	1.800	---	1899	Berlin Antlaşması sonucu kaybedilen topraklardan sevk edildi
Diyarbekir ve Kazaları	265	---	1900	Kars ve Ardahan
Diyarbakır	---	1160	1901	Karabağ, Gence, İran üzerinden geldi
Diyarbekir	54	329	1901	Tekrardan iskân edildi
Nusaybin ve Maden	6	37	1908	Revan
Diyarbekir	---	310	1909	Karabağ
Mardin ve Maden	12	---	1909	Karabağ
Diyarbekir	---	57	1909	Kars-Karabağ
Diyarbekir	2	9	1909	Kars
Siverek	---	83	1910	Livane (Artvin)

[472] BCA. Yer No: 272 12.42.57.16, 18 Teşrini evvel 1334/18 Ekim 1918.

3.2.2. Mamüretülaziz-Malatya

Mamüretülaziz-Malatya illerini Diyarbakır-Mardin ile muhacir iskânı yönüyle karşılaştırdığımızda birinci grubun daha başarılı olduğu görülmektedir. Geri dönüşler ve firarlar Mamüretülaziz ve Malatya'da görülse de oranı daha düşüktür. Söz konusu illerde muhacir iskânı daha başarılı olduğundan iskânın sürekliliği de devam etmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 30 Aralık 1881 (8 Safer 1299) tarihli Y. MTV. 8/23 kodu ile tasnif edilmiş belgede Malatya sancağı ve Behisni kazasında misafir ve yerleşmiş bulunan 447 hanede 2001 nüfus muhacir hakkında bilgi verilmektedir. Söz konusu belgede belirtilen tarihten önce iskân edilen muhacirler hakkında da bilgi vardır. Ayrıca, Diyarbekir ve Malatya sancağı ile Lice ve Silvan kazalarının önde gelen kişilerinin isimleri de belgede mevcuttur. *"Nefs-i Diyarbekir şehri ile Lice ve Silvan kazalarında ve Malatya sancağında kadem şahsiyetli bulunan zevatın esamisini mübeyyen defterdir"* diye belirtildikten sonra itibarlı kişilerin isimleri verilmektedir. Fakat Diyarbekir sancağı ile Lice ve Silvan kazalarındaki şahsiyetli kişilerin isimleri verilmesine rağmen muhacirler ile alakalı bilgiler başka bir belgede bildirilmektedir. Bunun yanı sıra Malatya sancağındaki şahsiyetli kişiler hakkında bilgi verildiği gibi Malatya ve Behisni'ye iskân edilen muhacirler hakkında da detay verilmektedir. [473]

Tablo 22: Malatya Sancağı'nın İtibarlıKişileri

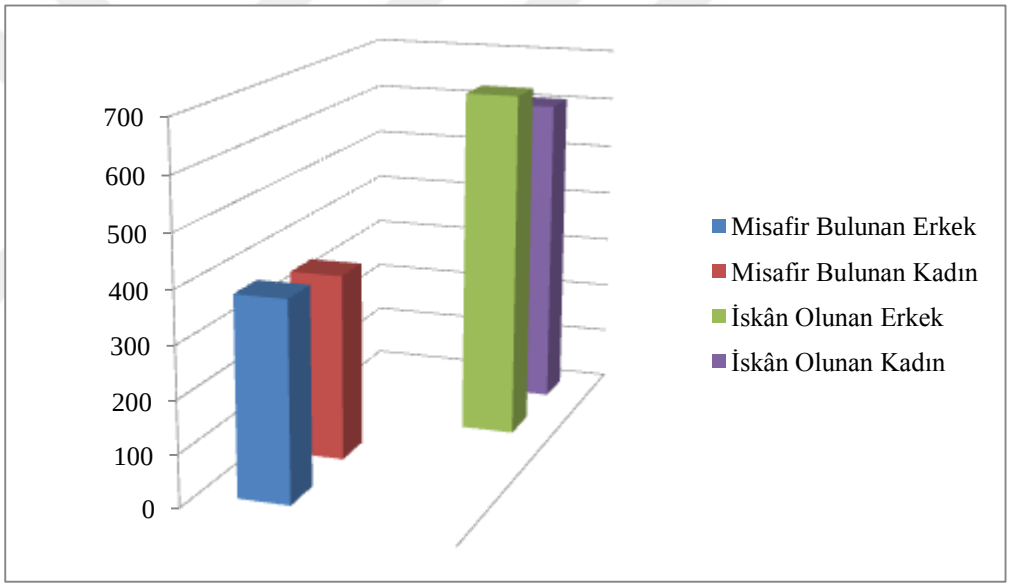
Hacı Halilzade Abdülrauf Efendi	Vaizzade Hacı İbrahim Efendi	Hacı Nebizade Osman Efendi
Hacı Abdizade Sadık Bey Efendi	Ali Beyzade Ahmet Efendi	Abdulcelil Efendizade Mehmet Arif Efendi
Muharremzade Hacı Emin Efendi	Hacı Halilzade Hasan Efendi	Şiroluzade Hüseyin ve Hasan Ağalar
Çorbacızade Mikdad Ağa	Malatya tabi-i Behisni Kazasında Mirlayı Ümreradan Yakup Paşa	Nefs-i Malatya'da Çolakzade Halil ve Osman Ağalar
Ermeni Milletinden Kızıl Keşiş oğlu Agop Efendi	Ermeni Katoliki Milletinden Güzel Bey Serkis Efendi	Ermeni Milletinden Arslaniyan Kirkor
Ermeni Milletinden Baliğ oğlu Bozur Ağa	Ermeni Milletinden Kuyumcu oğlu Agop	Protestan Milletinden Kızıl Keşiş oğlu Hampursum Efendi
Ermeni Katolik Latin Milletinden Parsih oğlu Manis Efendi	Ermeni Katolik Milletinden Bablo Efendi	Ermeni Milletinden Sarafiyan Uruk Ağa

[473] BOA. Y. MTV. 8/23 1299 S. 8/30 Aralık 1881.

Malatya'ya iskân edilen muhacirlerin sayımı yapıldıktan sonra yukarıda verilen söz konusu isimlerin onayından geçirildiği veya sayımın bunların bilgisi dâhilinde yapıldığı düşünülmektedir. Defterin sonunda, "bugün Malatya sancağında Nefs-i Malatya ve Behisni kazalarında meskûn ve misafir olarak mevcut bulunan dört yüz yedi hanede iki bin bir erkek ve kadından ibarettir" denilmektedir.

Misafir bulunan 141 hane muhacirden 380'i erkek ve 358'i kadındır. Söz konusu belgede işlem hatası yapıldığı görülmektedir. 141 hanedeki erkek ve kadın nüfusu toplanırken 380+358=738 olması gerekirken 12 eksiği 726 olarak hesaplanmıştır. Aşağıdaki tablo ise bizim hesaplamamızdır.

Grafik 4: Malatya ve Behisni'de Misafir ve Meskûn Toplam Muhacir Nüfusu

Malatya ve Behisni'de kalıcı olarak yerleştirilmiş toplam muhacirin nüfusu ise 306 hanede 1275 nüfus muhacir görülmektedir. Bunlardan 19 hanedeki 66 nüfus Nogay muhacir, 1859 tarihinde Malatya'nın Kadıpazarı arazisine yerleştirildiğinden söz konusu muhacirler atik olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 23: Malatya ve Behisni'deki Mevcut Muhacirlerin Toplam Nüfusu

	Erkek	**Kadın**	**Toplam**	**Hane**
Harabe'ye yeni iskân edilen muhacir nüfusu	365	361	726	129
Harabe'ye önceden iskân edilen Muhacir nüfusu	33	33	66	19
Behisni'ye iskân edilen muhacir nüfusu	270	213	483	107
Toplam	**668**	**607**	**1275**	**306**

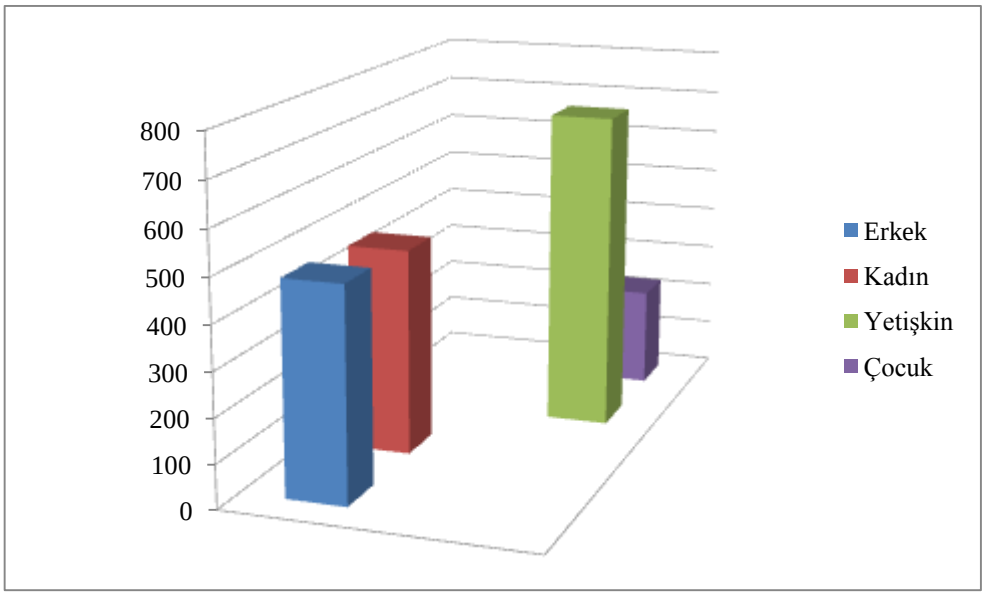
Malatya'ya bağlı Harabe'de iskân edilmiş 129 hanenin yanı sıra misafir olarak bulunan 40 hane daha vardır. Söz konusu Harabe'de 169 hanede toplam 961 nüfus muhacir olduğu görülüyordu.

Tablo 24: Harabe'deki Misafir ve Mevcut Olan Toplam Muhacir Nüfusu

Harabe'de	**Hane**	**Nüfus**	**Durumu**
Misafir ve mevcut bulunan haneler	40	235	Misafir bulunan
	129	726	Mevcut bulunan
Toplam	**169**	**961**	

Belirtilen söz konusu 961 nüfus muhacirinin ortalama hane nüfus oranı 5.6 civarındadır. Bu muhacirlerin cinsiyet ve yaş durumu aşağıda tabloda verilmiştir. Fakat cinsiyet ve yaş durumuna göre belgede verilen tabloyu topladığımızda yekûn 951 çıkmaktadır. Buna rağmen aynı zamanda 961 olarak da hesaplanmıştır. 482+469=951 veya 724+227=951'dir. 10 muhacir nüfusu ile ilgili bilgi bulunmadığından dolayı hesaplanmadığı düşünülebilir. Belgelerde belirtilen muhacirlerin nüfus toplamlarındaki yanlış hesaplamalar tarafımızdan düzeltilmiş veya bilgiler ışığında yorum yapılmıştır. Buna rağmen söz konusu belgede yapılan rakam hataları sınırlıdır.

Grafik 5: Harabe'deki Misafir -Mevcut Olan Nüfusun Cinsiyet ve Yaş Durumu

Bu 961 nüfus içinde mevcut ve misafir olan muhacirlerin ayrı ayrı cinsiyet durumu ise aşağıda verilmiştir.

Tablo 25: Harabe'deki Mevcut Muhacir Nüfusunun Cinsiyet Durumu

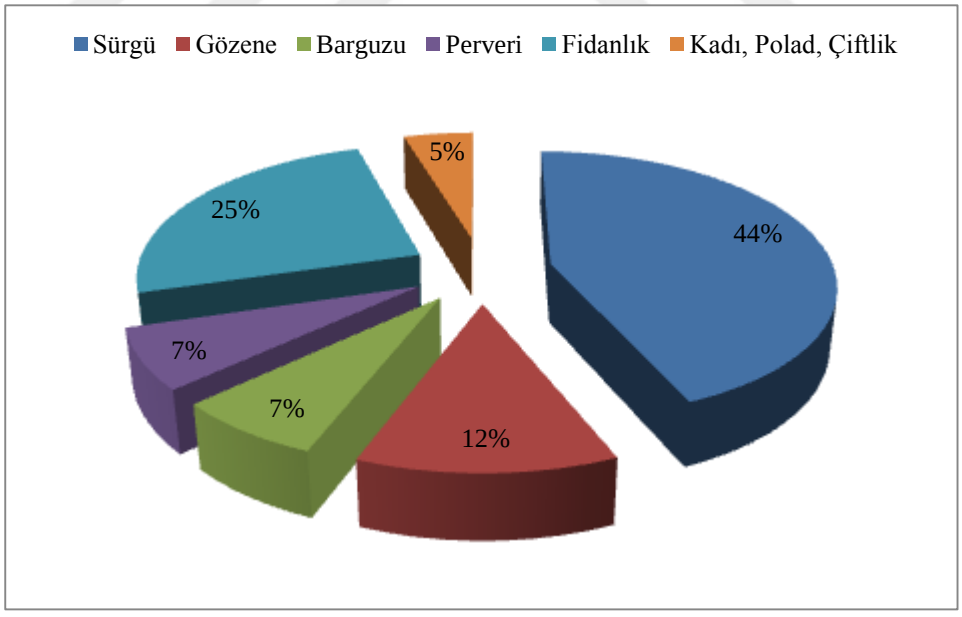
Harabe	**Erkek**	**Kadın**
Mevcut bulunan 129 hane muhacir	365	361
Toplam	**726**	

Tablo 26: Harabe'deki Misafir Muhacir Nüfusunun Cinsiyet Durumu

Harabe	**Erkek**	**Kadın**
Misafir bulunan 40 hane muhacir	128	108
Toplam	**236**	

Malatya'ya bağlı Harabe'de misafir olarak bulunan 40 hane muhacirinin 128'i erkek ve 108'i bayan olmak üzere 236 muhacir olmasına rağmen söz konusu belgedeki tabloda 235 rakamı verilmiştir. Diğer bir durum ise 40 hane misafir muhacir nüfusun bulunduğu mahaller verilirken sadece 225 nüfus hakkında bilgi verilmiştir. Diğer 11 nüfus ise misafir olarak "*Kadı, Polad ve Çiftlik*" gibi çeşitli köylerde bulunmaktadır. Söz konusu durum; bazı hanelerdeki muhacirlerin ailelerinden ayrılarak Kadı, Polad ve Çiftlik köylerine yerleştiğini göstermektedir.

Grafik 6: Harabe'deki Misafir Muhacir Nüfusun Bulunduğu Mahaller

Malatya'ya bağlı Behisni kazasında 158 hanede 483 nüfus muhacir olduğu anlaşılmaktadır. Bu muhacirlerden 61 hanesi Gölbaşı'ya iskân edilmiştir. Ayrıca belirtilen 61 hane muhacir, Rumeli'den H. 1296 senesinde gelerek söz konusu araziye yerleştirilmiştir. Geriye kalan 97 hanesi ise söz konusu Behisni kazasının merkezine iskân edilmiştir.

Tablo 27: Behisni'deki Mevcut Muhacir Nüfusu

	Erkek	**Kadın**	**Yekûn**	**Hane**
Gölbaşı'da mevcut bulunan	90	79	169	61
Merkez kazada mevcut bulunan	180	134	314	97
Toplam	**270**	**213**	**483**	**158**

93 Harbi ile kaybedilen topraklardan göç eden muhacirler devletin dinî nüfus oranında önemli değişiklikler meydana getirdi. Sadece Kars ve Çıldır'dan 31.000 haneden fazla muhacir göç hareketine katıldı. Kars ve havalisinden göç ederek Sivas'a gelen 2.000 hane muhacirinin henüz iskânları olunmadığı bildirilerek zor durumda kalmamaları için iskânların hemen gerçekleşmesi istenmektedir. Ayrıca Mamüretülaziz, Malatya, Ankara ve çevrelerinde Kars, Kağızman ve Ardahan havalisi muhacirlerinin misafir durumları devam etmektedir. Bunların iskânı için daha önce Hüdavendigar, Aydın ve Konya vilayetlerinde muhacir iskânlarında görev alan Ahmet Hamdi Paşa görevlendirildi. Ayrıca Sivas, Mamüretülaziz, Malatya ve Ankara vilayetlerinde bulunan birkaç bin hane muhacirinin dahi tamamının iskânları istenildiğinden söz konusu yerleştirme için Mustafa Paşa görevlendirildi. Kars sancağı muhacirlerinin Sivas vilayeti ve sancaklarında 4.000 haneyi geçtiği bildirildi. Ankara, Sivas, Diyarbekir ve Mamüretülaziz vilayetlerinde dahi 8.000 hane olan Kars, Kağızman ve Ardahan muhacirleri misafir olarak bulunmaktadır. Ayrıca Erzurum yolu ile muhacir gelişleri de devam etmektedir.[474]

Elazığ muhacir iskân edilmesinde en geç karar verilen illerden birisidir. Anadolu'nun orta ve batı kesimlerinin tamamen dolmasından sonra ortaya çıkan ihtiyaç sonrasında buradaki arazilerin de değerlendirilmesine karar verildi. Özellikle İngiltere ve Rusya'nın iskân meselesine karışması Osmanlı Devleti'nin söz konusu şehirdeki iskân faaliyetlerini etkiledi.[475]

Kafkasya'dan hicret edecek muhacirlerin oranında 1885 sonrası bir yoğunluk olduğu görülmektedir. Kafkasya'dan gelen muhacirler Haliç ve Dersaadet'e uğramadan vapurlarla Giresun, Samsun ve Sinop iskelelerine getirilerek Kastamonu, Ankara, Konya, Mamüretulaziz ve Sivas' ta münasip arazilere iskânları bildirilmektedir. Sevk ve iskânın memurlar vasıtasıyla eski ahaliye zarar verilmeden peyderpey yapılması istendi. Bunun yanında muhacirlere yardım edilmesi gerektiği de bildirildi. Ayrıca geleceklerin

[474] BOA. İ.DH. 824/66429 1298 R. 27/29 Mart 1882.
[475] Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, s. 159.

olacağı belirtilerek iskân için arazi durumu hakkında bilgi istendi.[476] Bu muhacirlerin Rus şirketi vapurları ile Batum veya Sivastapol'a gitmeleri fahiş fiyata neden olduğundan Osmanlı Hükûmeti tarafından gönderilecek özel bir vapur veya tüccar vapuru daha makul görüldü. Ayrıca tedbir alınarak muhacirlerin firar düşüncesinin önüne geçilmesi ve Dersaadet'e gitmemeleri istendi. Bu defa Sivas vilayeti belirtilmeden iskân için Giresun, Samsun ve Sinop'a nakil edilecek muhacirlerin Kastamonu, Ankara, Konya ve Mamüretülaziz vilayetlerine iskân edilmeleri istendi.[477] Örneğin; Batum'dan hareket etmek üzere olan muhacir kafilesinin Dersaadet'e gitmelerinin uygun olmaması sebebiyle Samsun iskelesine çıkarılacakları belirtilerek gelenlerin Mamuretülaziz ve Sivas vlayetlerine iskân edilecekleri bildirildi. Ayrıca bu kafileden başka Rusya Devleti'nin hicret için izin verdiği "*birkaç bin*" Viladi Kafkas ve Kuban ahalisinin Batum'a gelmek üzere oldukları Tiflis Şehbenderliği'nden haber alındı. Söz konusu muhacirlerin de hükûmetin belirlediği yerlere sevk edilmesi istendi.[478].

Nitekim Kuban ve Viladi Kafkas ahalisinden Samsun, Giresun ve Sinop sahil iskelelerine çıkan 1.000 kadar muhacir nüfusun Sivas'la birlikte Mamüretülaziz'e de iskân edilmesine karar verildi. Osmanlı Devleti'ne hicretlerine Rusya Hükûmeti'nce izin verilen bu muhacirler Çerkez olup Nevapos Limanından çıkış yapacaklardır.[479]

Bu dönemde Rusya'ya terk olunan bölgelerdeki Müslüman ahalinin askere alınacağı haberi çok fazla kişinin Artvin ve Batum'dan göç hareketine katılmasına sebebiyet verdi. Yukarıda belirtilen iki kafileden farklı olarak gelen muhacirlerden 500 kişi Rize'ye ulaştı. Ayrıca daha fazla Müslüman nüfusunda göç edeceği bildirildi.[480] Bu sebeple İslam ahalisinden olup, memalik-i şahaneye hicret etmek isteyenlerin kabul edilip edilmeyeceğinin merkezden bildirilmesi istendi.[481]

Yine; Viladi Kafkasya ve Kuban ahalisinden 240 muhacir, Batum Şehbenderliği'nde pasaport işlemlerinin hızlı bir şekilde bitirilmesini ve kendilerinin en kısa zamanda yerleştirilmesini istedi. Söz konusu 240 muhacirinin Sinop iskelesine çıkarılarak Mamüretulaziz ve Sivas'a gönderilmesine karar verildi. Ayrıca sonraki 400

[476] BOA. DH.MKT. 1371/43 1304 M. 12/11 Ekim 1886.
[477] BOA. DH. MHC. 6/22 1304 R. 22/16 Nisan 1887.
[478] BOA. DH.MKT. 1442/69 1304 Z. 5/25 Ağustos 1887.
[479] BOA. A.}MKT.MHM. 495/12 1305 S. 20/7 Kasım 1887; BOA. DH.MKT. 1459/110 1305 S. 15/2 Kasım 1887.
[480] BOA. DH.MKT. 1443/31 1304 Z. 8/28 Ağustos 1887.
[481] BOA. DH.MKT. 1445/40 1304 Z. 20/9 Eylül 1887; BOA. A.}MKT.MHM. 495/3 1305 S. 08/26 Ekim 1887.

kişilik muhacir kafilesinin de Batum'a varmak üzere olduğu belirtilerek bu kafilenin de Samsun'a çıkacağı bildirildi.[482] Bunların yanı sıra Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Kafkasya'dan hicret eden 150 nüfus muhacir Kütahya'ya sevk edilmek üzere Sinop'a çıkmış olsalar da belirtilen 150 nüfus muhacirinin Sivas veya Mamuretülaziz vilayetlerinden uygun olanların birine sevk edilmelerine karar verildi.[483] Bu kafileden Ahmet isimli bir muhacir dilekçe yazarak Sinop'a yerleşmek istediklerini belirtti. Bu istek üzerine inceleme yapılmış olsa da Sivas ve Mamüretülaziz vilayetlerinin daha uygun olduğuna karar verildi. Bu kararın çıkmasında Sinop gibi Rusya'ya yakın mahallerden ziyade muhacirlerin uzak bölgelere sevklerinin uygun görülmesi etkili olmuştur.[484]

Fakat Karesi vilayetinden Sivas Mutasarrıflığı'na gönderilen yazıda söz konusu iskânların istenilen şekilde gerçekleşmediği görülüyordu. Hicret ederek Sinop iskelesine çıkan Kafkas muhacirlerinin Sivas ve Mamuretülaziz vilayetlerine iskânı kararlaştırılmasına rağmen bunlardan bazıları izinsiz olarak Karabiga'ya gitmiştir. Bu sebeple Kafkas muhacirlerinin belirlenen arazilerin dışındaki yerlere gitmesinin engellenmesi ve bu şekilde davranan muhacirlerin iadesi istendi. Sinop'tan kendilerine mürûr tezkiresi[485] verilmesine rağmen izinsiz yer değiştiren iki kafile vardır. Birinci kafile 18 nüfus muhacirden oluşurken ikinci kafile de 3 hanede 17 nüfus muhacirden oluşmaktadır. Kafkasya'dan gelen Çerkez muhacirlerin bir vesileyle öteye beriye *"savuştukları"* belirtilerek bunların engellenmesi gerektiği bildirilmiştir.[486]

Kafkas muhacirlerinden olup iskân için Sivas ve Mamütetülaziz'e gönderilen muhacir gruplarına iaşe ve masrafları için verilen tahsisatın zaman zaman kesilmesi sebebiyle yaşanan sorunların etkisi arttı. Ayrıca iskânlarına karar verilen bazı muhacir guruplarının henüz iskân edilmediği, kış mevsimi çıkıncaya kadar misafir olarak dağıtıldıkları ve bu sebeple artan ekonomik kaygılarının olduğu görülüyordu.[487] Söz konusu problemler üzerine muhacirlerin kış mevsiminde kalıcı mahallere sevk

[482] BOA. DH.MKT. 1461/34 1305 S. 21/8 Kasım 1887.
[483] BOA. DH.MKT. 1460/62 1305 S. 16/ 3 Kasım 1887.
[484] BOA. DH.MKT. 1468/116 1305 Ra. 23/9 Aralık 1887.
[485] Men'-i Mürûr tezkiresi, geçişin engellenmesine dair uygulamalardır. Seyahatlere ve göçlere verilen izindir. Geniş bilgi için bknz; Nalan Tuna, *19. yy'den 20. yy.ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2013.
[486] BOA. DH.MKT. 1496/110 1305 B. 13/26 Mart 1887.
[487] BOA. A.}MKT.MHM. 495/52 1305 R. 09/25 Aralık 1887.

olununcaya kadar olan ihtiyaçl ve masraflarının karşılanması için gerekli tahsisatın verilmesi yetkililer tarafından istendi.[488]

Yukarıdaki olaylardan yaklaşık bir yıl sonra başka bir kalabalık muhacir grubu ile karşılaşılmaktadır. Kafkasya'dan gelecek muhacirlerin ilk olarak hareketlerinden evvel Muhacirin Komisyonu ile haberleşerek tayin olunacak iskelelere çıkması istenildi. Ayrıca muhacirlerin hareket günlerinin merkeze bildirilmesi istendi. 1.600 ve 1.700 nüfus nuhacir 2 kafile hâlinde Samsun iskelesine çıktı. Kafkas muhacirlerinin gerek Samsun'da bulunduğu sürede gerekse gönderilecekleri bölgelerde ne şekilde iskân edileceğinin bilgisi istendi. Ayrıca iskân edilirken zorlukların giderilmesi belirtildi. Kış mevsiminden sonra muhacirlerin uzak yerlere gönderilmesi istenerek gerekirse "*cebren cümlesinin*" Mamüretülaziz ve Diyarbekir taraflarına gönderilmesine karar verildi. Samsun iskelesinde yoğunluğun çok fazla olduğu belirtilerek bunun dikkate alınması istendi. Ayrıca iskân için memurlar görevlendirildi.[489]

Kafkasya'da Kuban Kazakları arasındaki bazı köylerin ahalisinden olup Kastamonu, Ankara, Konya, Mamuretülaziz, Sivas ve Adana vilayetlerine sevk edilerek iskân olunacak 9.100 nüfus Çerkez muhacirlerin Dersaadet'e çıkarılmadan doğruca iskân edilecekleri yerlere gönderilmeleri gerektiği belirtildi. İskân arazilerinde yürürlükteki kanunlara uyulması, muhacirlerin karşılaştığı zorlukların engellenmesi istendi. Muhacirlerin 5-10 kişilik kafileler hâlinde vapurlarla gönderilmesi bildirildi. Eğer belirtilen durumda sorun çıkarsa planlanan sayıdan az olamamak şartıyla duruma göre gerekenin yapılması istendi.[490] Bu muhacirlerin ihtiyaçları içinde gerekli olan 6.000 liranın muhacirlere verilmesi bildirildi.[491]

1890 yılında Kafkasya'dan gelecek söz konusu 9.100 nüfus muhacirinin, Meclisi Vükela'da Konya, Adana, Ankara, Kastamonu ve Mamüretülaziz illerine iskân edilmeleri kararlaştırıldı. Konya Valisi Hasan Hilmi Paşa bunların ancak 1.500 kadarının Konya'ya iskân edilebileceğini bildirdi. Buna rağmen Meclisi Vükela'yla valinin sözlerine itibar etmeyen sevk görevlisi Sururi Paşa, bunların tamamını Konya'ya sevk etmek üzere 2.700'ünü de Antalya iskelesine çıkardı. Konya Valisi'nin durumu tekrar İstanbul'a bildirmesi üzerine, Antalya iskelesine çıkanlardan 1.500 kişiden arda kalanlarının da Konya'da dağınık olarak iskân edilmesine ve Konya'ya da ayrıca başka

[488] BOA. DH.MKT. 1469/67 1305 Ra. 28/14 Aralık 1887.
[489] BOA. DH.MKT. 1558/77 1306 S. 21/27 Ekim 1888.
[490] BOA. DH.MKT. 1749/28 1307 Z. 21/8 Ağustos 1890.
[491] BOA. İ.ŞD. 4969 1308 Ra. 8/22 Ekim 1890.

muhacir sevk edilmemesine karar verildi. Belirlenenin dışında yapılacak iskânların Konya'da yaşanan zorlukları arttıracağı vurgulandı.[492]

Osmanlı Devletin'e hicret etmek üzere Batum'a gelen 200 muhacirin Malatya sancağı dahiline getirilmesi düşünüldü. Bunların Kahta kazası ile Hısn-ı Mansur'daki devlet arazilerine yerleştirilmek üzere Samsun iskelesine nakillerine karar verildi. Mamüretülaziz vilayetine gönderilen yazıda; Kahta'ya 50 nüfus ve Hısn-ı Mansur'a 150 nüfus muhacir yerleştirileceği bildirildi. Söz konusu muhacirlerden nakil ve diğer masrafların kendileri tarafından karşılanması istendi. Ayrıca yerli ahaliden belirtilen muhacirlere yardım yapılması istendi.[493]

Keban Madeni kazasına bağlı Erguvan nahiyesinde Atukan, Tehcirli, Dede Kargın, Sinanlı, Eğri yol ve Baluban hudutlarında 6 saatlik mesafede yani tahminen 350.000 dönümlük Yazıhan adıyla anılan imara müsait arazinin muhacirlere verilmesi veya arazi-yi seniyye (padişaha, saltanata ait toprak) yapılması hakkındaki mazbatanın takdimi yapıldı. Bu bölgeye daha önce su getirmek için hark yapılmış olsa da artık kullanılmayacak şekilde harap durumdadır. Tekrardan harkın yapılması için 10.000 lira masrafın yapılması gerekti. Sultan Suyu Çiftliği isimli mahalde müsait 50.000 dönüm arazinin olduğu bilgisi verildi. Hesaplanan toplam araziden 100.000 dönüm arazinin misli bedel ile satışa çıkarılarak gelir getirebileceği bildirildi. Kalan 200.000 dönüm araziye ise 1.500 hane kadar muhacirin yerleştirilmesi planlandı.[494]

Kars ve Ardahan'dan mesele-i zaile (93 Harbi) sonrası 1.500 hanenin Erzurum'a geçmesi üzerine söz konusu hanelerin hangi mahallere ne şekilde iskân edileceği görüşüldü. Mamüretülaziz ve Dersim sancaklarında yeterli arazi kalmadığı, hatta buralarda yerli ahalinin dahi arazi sıkıntısı çektiği bilgisi alındı. Bunun yanı sıra Malatya sancağının Hısn-ı Mansur kazasının 18 köyünde 200 hanenin iskânı için yeterli arazinin mevcut olduğu bildirildi. Keban kazası dâhilinde Yazıhan isimli araziye "*Toğma*"[495] nehrinden su getirildiği hâlde gerek muhacir ve gerekse yerli ahaliden 2.000 hanenin iskân olabileceği kadar yeterli arazinin bulunduğu belirtildi. Farklı tarihlerde çeşitli bölgelerden gelen 105 hanede 549 nüfus muhacirin yerleştirilmesi de istendi.

[492] BOA İ. DH. 1201/93990 1308 Ra. 26/9 Kasım 1890
[493] BOA. DH.MKT. 1458/92 1305 S. 12/30 Ekim 1887.
[494] BOA. Y.MTV. 47/103 1308 C. 05/16 Ocak 1891.
[495] Toğma Nehri'nden şehrin hemen her hanesi faydalanır. Suyu gayet leziz ve hafiftir. Seyahat: İstanbul, Samsun, Diyarbekir tarikiyle Bağdad ve Basra'ya ve oradan Halep ve İskenderun tarikiyle İstanbul'a kadar seyahati mutazammın mektuplardan müteşekkildir, (A. Asaduryan) Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1311, s. 56.

Ayrıca Karabağ'ın Cebrail kazasından 39 hanede 211 nüfus Sivas vilayetindeki hemşirelerinin yanına gitmek üzere Van ve Diyarbekir vilayetlerinden geçerek Malatya'ya gelmişlerdir. Fakat kış mevsimin gelmesi ile perişan olmamaları için bunların geçici olarak Malatya'ya yerleşmelerine karar verildi. Yine Ahıska ve Dağıstan muhacirlerinden 66 hane de 338 nüfus Malatya ve Eğin kasabalarına yerleştirilmesi bildirildi. Bunların zor durumda oldukları belirtilerek kişi başına 40 pareden 16.470 kuruş verilerek ihtiyaçlarının karşılanması istendi. Ayrıca Hısn-ı Mansur'a iskân edilen muhacirlerin bölgenin havası ve suyu ile uyum sağlayamadıkları görülmektedir. Bunun üzerine söz konusu muhacirlerin de Malatya'nın Yazıhan mevkiine gönderilmeleri bildirildi. "*Harab Han*" isimli mevkide iki mahali içine alan bir köy oluşturulması istendi. Buraya "*Hasan Patrik*" karyesi ve çevresine ait olan "*Ansur*" isimli çaydan hark ile muhacirlere su getirilmesi belirtildi. Bunların dışında Eğin kazasında bulunan 13 hane Dağıstan muhaciri, söz konusu kazanın müsait olmadığı gerekçesiyle Yazıhan'a iskân edilmeği istedi. Bunların iskânı için 50.000 kuruş ve önceden de verilmesi gereken 300.000 kuruş olmak üzere toplam 350.000 kuruş yardımın yapılması planlandı.[496]

15.07.1893 tarihi itibariyle vilayat ve elviye-i şahaneye gönderilecek muhacirinin miktarıyla bunlardan ne kadarının iskân edilmiş ve ne miktarının iskân edilecek olduğunu gösteren mübeyyin defterine baktığımızda Mamüretülaziz vilayetinde 809 muhacir nüfus olduğunu görülmektedir.[497]

Tablo 28: 15.07.1893'de Mamüretülaziz'e İskân Edilen Muhacir Nüfusu

Vilayet ve Liva	**Derdest İskân Bulunan**		**İskân Edilen**		**Sevk Olunan**	
Mamüretülaziz	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
	---	---	---	809	---	809

Batum'dan hareketle Trabzon'a gelen 300 nüfusun haricinde yine Batum'dan gelen 140 nüfus muhacir de vardır. Söz konusu muhacirlerin Malatya'ya iskân edilmelerine karar verildi. Ayrıca 1500 nüfus muhacirinin geleceği haber alındığından Malatya'nın uygun olup olmadığının araştırılması istendi.[498]

Bu Trabzon vilayetinden gönderilen muhacirler ile Van yolu ile giriş yapan muhacirler, müsait arazilere hemen yerleştirilememiştir. Trabzon'a çıkan 104 hane

[496] BOA. DH.MHC. 50/36 1320 S. 22/31 Mayıs 1902.
[497] BOA, Y.A, HUS. 277/136 1310 Z. 29/14 Temmuz 1893.
[498] BOA. DH.MHC. 18/15 1317 S. 28/8 Temmuz 1899.

muhacir nüfusunun Yazıhan'a iskânlarına karar verildi. Fakat masraflar için gerekli paranın gönderilmediği ve ev inşasının tamamlanmadığı bildirildi. Ayrıca iskâna müsait arazilerin dolduğu belirtilerek muhacirlerin gelmesi hâlinde perişan olacakları bildirildi.[499] Ayrıca Ankara vilayetine iskân edilmelerine rağmen Samsun'a geçen muhacirler vardır. Söz konusu muhacirlerin Mamüretülaziz'e yerleştirilmesi düşünüldü. Mamüretülaziz Valisi, bu muhacirlerin Mamüretülaziz'e iskân edilmesi hâlinde imkânsızlıklar sebebiyle perişan olacaklarını belirterek Ankara vilayetine iadeleri istedi.[500]

Malatya'da bulunan 70 hane muhacir, kalıcı iskâna kadar çadırlarda ikamet ettirildi. Çadırlar ise Mamüretülaziz askerî birliğinden tedarik edildi.[501] Alınan çadırların yerlerine sadaret tarafından yenileri koyularak muhacirlere gerekli maddi yardımların yapılacağı bildirildi.[502]

Mamüretülaziz vilayetine varan 83 hane Karapapak ve Dağıstan muhacirinin Malatya'ya bağlı Yazıhan namı mahalde iskânı kararlaştırıldı. Bu iskânların masrafları için 350.000 kuruşun Maliye Nezareti'nden verilmesi istendi.[503] Bu 83 hane muhacirinin iskân ve iaşe masraflarının karşılanmasında sorun çıkması üzerine istek tekrarlandı. Masraflarının bir kısmı daha önceden karşılanmış olup gönderilecek havale ile Keban kazasına tabi Fethiye'ye bağlı Yazıhan civarında inşa olunan hanelerin birleştirilmesi ve bitirilmesi istendi. Haneler yapılamadığından iskân konusunda sorunlar yaşandı. İhtiyaçların karşılanması ve hanelerinin inşası için paranın gönderilmesi tekrarlanmıştır.[504] Malatya'da bulunan 87 hane Dağıstan-Karabağ muhacirleri için önceden 40 hane yapılmış olup şimdi ise kalan 47 hanesi inşa olunmuştur. Evlerin teslimi padişahın doğum gününe denk getirilecektir.[505] Anlaşıldığı üzere 83 hane sayısı 87 haneye çıkmıştır.

Karabağ ve Dağıstan muhacirlerinden 85 hanede 480 nüfus, Mamüretülaziz vilayetinden Malatya'ya gelmiştir. Söz konusu muhacirlerin iaşeleri için bahar mevsimine kadar 66.780 kuruşun harcanmasına dair izin verilmesi talep edilmektedir.[506] İlerleyen süreçte, öncelikle Mamüretülaziz vilayetine gelmiş ve Malatya'da bulunan

[499] BOA. DH.MHC. 51/82 1320 R. 28/4 Ağustos 1902.
[500] BOA. DH.MHC. 51/38 1320 R. 3/10 Temmuz 1902.
[501] BOA. DH.MHC. 50/21 1320 S. 15/24 Mayıs 1902.
[502] BOA. DH.MHC. 50/35 1320 S. 21/30 Mayıs 1902.
[503] BOA. DH.MHC. 51/88 1320 R. 26/2 Ağustos 1902.
[504] BOA. DH.MHC. 63/73 1323 L. 22/20 Aralık 1905.
[505] BOA. DH.MHC. 69/23 1324 B. 5/25 Ağustos 1906.
[506] BOA. A.}MKT.MHM. 516/9 1319 L. 19/29 Ocak 1902.

Dağıstan ve Karabağ muhacirlerinden 87 hane için hazırlıkların yapıldığı görülmektedir. Bu hanelerden 40 tanesi daha önce hazırlanmış olup bunlara ek olarak da 47 hane hazırlanacaktır. Muhacirini İslamiye Komisyonu; Malatya'da yapılan bu evlere padişahın doğum gününe tesadüf eden günde muhacir yerleştirilmesine izin verilmesine dair teklif tezkiresi yazdı.[507] Söz konusu muhacirlerin hane sayısı olarak 83, 85 ve 87 gibi değişik sayılar geçmektedir.

Mamüretülaziz vilayetinden alınan telgrafta Karabağ, Dağıstan, Kars ve Haçin muhacirlerinden dağınık ve parça parça toplam 144 hane gelmişti. Bu 144 haneden 81 hanesinin vilayetin çeşitli yerlerinde bulunan akrabalarının yanlarına iskân edilmesine karar verildi. Kalan hanelerde 38 hanesi Malatya merkezine ve 25 hanesi de Mamüretülaziz vilayetinin merkezine yerleştirildi.[508]

Yine Dağıstan muhacirlerinden 7 hanede 29 kişi, Erzurum'a gelerek Malatya'daki akrabalarının yanına gönderilmeyi talep etti. Bunların sefalete düşürülmemeleri amacıyla kendilerinden tabiiyyet-i Osmaniye'ye girişlerini içeren birer senet ve arzuhal alınarak varsa pasaportlarıyla birlikte Malatya'ya gönderilmeleri bildirildi.[509]

Malatya'da misafir olarak bulunan 162 hane Dağıstan muhaciri için inşa edilecek hane, çift hayvanı ve edevatı, tohumluk zahire, istimlâk edilecek arazi bedelleri ile görevlendirilen memur, kâtip ve sair görevliler için gerekli yardımların sağlanması istendi.[510] Ödenmesi gereken miktarın ise Mamüretülaziz Valiliği tarafından karşılanacağı bildirildi.[511] Belirtilen 162 hane muhacir nüfusu konuyla alakalı başka bir belgede 180 hane olarak geçmektedir. Dağıstan'dan Malatya'ya gelen 180 hane muhacirinin iskânı için gereken meblağın vilayetçe karşılanamayacağı belirtilerek söz konusu meblağın muhacirin tahsisat-ı umumiyesinden ödenmesi istendi. Malatya Yazıhan mevkiinde 50.000 dönümlük arazide yaklaşık 800 nüfus muhacir olacağı sebebiyle sıkıntının yaşanacağı düşünülmektedir. Münasip arazinin kalmaması nedeniyle susuz arazilerin imarına karar verildi. Muhacirlerin zor şartlar altında kalmaması amacıyla Yazıhan'a iki saat uzaklıktaki Kuru Çay'dan su getirilmesi planlandı. Muhacirlerin meskensizlik ve sefil hâlleri belirtilerek işlemlerin hızlanması

[507] BOA. Y.MTV. 290/177 1324 N. 22/9 Kasım 1906; BOA. BEO 2601/195062 1323 R. 14/18 Haziran 1905.
[508] BOA. DH.MHC. 60/10 1321 Z. 25/13 Mart 1904.
[509] BOA. DH.MKT. 2840/22 1327 Ca. 23/12 Haziran 1909.
[510] BOA. DH.MKT. 2631/37 1326 N. 19/15 Ekim 1908.
[511] BOA. DH.MKT. 2669/69 1326 Za. 02/26 Kasım 1908.

ve muhacirlerin su engelinin giderilmesi için gerekli yardımların bir an önce yapılması istendi.[512] Keşif çalışmaların başladığı ve yerleştirmelerin ilkbaharda yapılacağı bildirildi.[513] Bu muhacirler belgelerde 160, 162 ve 180 hane olarak karşımıza çıkmış olup toplam 800 nüfustan bahsedilmektedir. [514] Hane sayısı olarak çeşitli yazışmalarda farklı rakamlar verilmiş olsa da konunun, mekânın ve yapılan yardımım aynı miktarda olması söz konusu muhacirlerin aynı muhacir grubu olduğunu ispatlamaktadır. Rakamlar zamana ve olaylara göre azalıp artabilmektedir.

Rusya'nın Karabağ ahalisinden olup, Malatya'ya hicret etmiş kabileden olan muhacirlerin bazı akrabaları İran'da bazı münasebetsizliklere maruz kalmaktadır. Mahmud ve Muttalip isimli 2 şahıs 50 hanede 300 nüfustan ibaret olan akrabalarının durumunu başşehbenderliğe ve Çıldır Kaymakamlığı'na bildirdi. Söz konusu muhacirler, İran'da perişan bir hâlde bulunan akrabalarının kurtarılması için gereğinin yapılmasını istedi.[515] Yukarıda belirtildiği gibi Karabağ'da İran toprakları üzerinden Van'a giriş yaparak Bitlis-Diyarbekir yolunu izleyerek göç hareketine katılan muhacirler vardı. Yine Malatya'da ikamet etmek üzere Diyarbekir üzerinden gelen 309 nüfus Karabağ ve Kars muhacirlerinin yevmiye ve mekkari ücretlerinin muhacirin tahsisatından ödenmesi istendi.[516] 300 ve 309 olarak belirtilen rakamların aynı muhacir kafilesi olduğu düşünebilir. Diyarbakır'da 2 hanede 9 nüfus Kars muhaciri iskân edilmişti.[517] Bu 300 hane Karabağ muhaciri ile 9 nüfus Kars muhacirinin birleştirilmesi durumunda yukarıda belirtilen 309 nüfus Karabağ-Kars muhaciri kafilesinin oluşması kesin olmamakla birlikte ihtimal dâhilindedir. İlerleyen zamanda Diyarbekir'den Malatya'ya gelen fakat henüz kalıcı iskân yapılmayan Karabağ ve Kars muhacirlerin masrafı için tasdik edilen 200.000 kuruşluk tahsisattan yevmiye ve yol masraflarının da ödenmesi istenecektir.[518]

Diğer bir Karabağ muhacir kafilesi ise 105 hanede 317 nüfus olarak Osmanlı topraklarına geldi. Bu muhacirlerin coğrafyasının benzerliği sebebiyle Bitlis'e iskân edilmesi düşünüldü. Söz konusu muhacirler, İran toprakları üzerinden Van'a giriş yaparak ilerleyecektir. İskân yerleri ise akrabalarının bulunması sebebiyle daha

[512] BOA. DH.MKT. 2721/86 1327 M. 5/27 Ocak 1909.
[513] BOA. SD. 2779/27 1327 S. 24/17 Mart 1909.
[514] BOA. DH.MKT. 2807/95 1327 R. 18/9 Mayıs 1909; BOA. DH.MKT. 2911/21 1327 Ş. 09/26 Ağustos 1909.
[515] BOA. DH.MKT. 2622/37 1326 N. 08/4 Ekim 1908.
[516] BOA. DH.MKT. 2817/33 1327 R. 27/18 Mayıs 1909.
[517] BOA. DH.MKT. 2757/50 1327 S. 11/4 Mart 1909.
[518] BOA. DH.MKT. 2900/50 1327 B. 27/14 Ağustos 1909.

sonradan Malatya ve Adana olarak değiştirildi. Muhacir iskân masraflarının karşılanması yönünde çalışmalar yapıldı.[519] Bu Karabağ muhacirleri sadarete yazdığı dilekçede; evsizlik ve maişetsizlik gibi nedenlerden dolayı 317 nüfustan 240 nüfusa düştüklerini belirterek zor durumda kaldıklarını dile getirdi.[520]

Diğer bir iskân ise Malatya'nın Behisni kazasının Sürgü nahiyesine gerçekleştirildi. Livane muhacirleri 27 hanede 118 nüfustan oluşan bir kafiledir. Bunların hane inşası, çift hayvanları, tohum, tarım aletleri ve saire konularında ihtiyaçlarının karşılanması için tahsis kılınan havalenin hızlı bir şekilde tedarik edilerek muhacirlere gönderilmesi istendi. Muhacir sorunlarının giderilmesi ve muhacirlerin geçimlerini sağlayacak duruma getirilmeleri amaçlandı.[521] Bir süre sonra söz konusu muhacir kafilesinin ihtiyaçlarının karşılandığı görülmektedir. [522]

Malatya, muhacirlerin geçiş güzergâhı olarak da kullanıldı. Rusya'nın Cebrail kazasından hicretle Sivas vilayetine iskân edilmek üzere Van ve Diyarbekir vilayetlerinden geçen 500 kişinin son kafilesi olan 183 büyük ve 83 küçük olmak üzere 33 hanede 216 nüfus muhacir, 95 baş hayvanıyla Malatya'ya kadar geldi. Fakat havaların kötü olması sebebiyle bu muhacirlerin ilkbahara kadar Malatya vilayetinde kalması uygun görüldü.[523] Yine Cebrail kazasından olup Mamüretülaziz'den geçerken hastalanan ve geride kalan 16 kişi ile Erzurum yolu ile Dağıstan'dan gelen 34 muhacir vardır. Bunların 34'ü kebir ve 16'sı sagir olmak üzere toplam 50 kişilik bir muhacir kafilesi oluşturduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu muhacirlerin yanlarında getirdikleri 10 kadar hayvanları vardır. Bunların ilkbahara kadar 6 aylık süre için kendilerinin ve hayvanlarının iaşesi konusunda yardımcı olundu.[524] Yine; 33 nüfus Kars muhacirinin de Sivas'a Malatya üzerinden gittiği görülmektedir.[525]

Mamüretülaziz ve Malatya'ya yerleştirilmesi düşünülmesine rağmen iskânı gerçekleşmeyen muhacirler ortaya çıkabiliyordu. 1893 yılında Rusya'nın Kuban vilayetinden 175 hanede 1155 nüfusluk Çerkez grubu, göç için Rusya Hükûmeti'nden izin alarak Osmanlı Devleti'ne müracaat etti. Söz konusu muhacirler, Halep, Adana ve Mamüretülaziz vilayetlerinin müsait arazilerine iskân edilmek istendi. Fakat bu

[519] BOA. DH.MKT. 2664/53 1326 L. 24/19 Kasım 1908.
[520] BOA. DH.MKT. 2680/78 1326 Za. 18/12 Aralık 1909.
[521] BOA. DH.MKT. 2703/34 1326 Z. 17/10 Ocak 1909; BOA. DH.MKT. 2843/26 1327 Ca. 25/14 Haziran 1909.
[522] BOA. DH.MKT. 2821/17 1327 Ca. 2/22 Mayıs 1909.
[523] BOA. DH. MHC. 45/71 1319 B. 28/10 Kasım 1901.
[524] BOA. DH.MHC. 45/92 1319 Ş. 22/4 Aralık 1901.
[525] BOA. DH.MKT. 2843/26 1327 Ca. 25/14 Haziran 1909.

vilayetlerin havasına alışamayacakları gerekçesiyle Ankara vilayetinin Haymana, Balâ ve Sivrihisar taraflarında tespit edilen 2.000 dönüm arazinin bir kısmına iskân edilmelerine karar verildi. İskân yerinin değişmesinde iklimin yanı sıra uzaklık meselesi de etkili oldu. Ayrıca Kırşehir'in köylerinde 300, Boğazlıyan ve Maden kazalarında ise 200 hanelik müsait arazi olduğu bildirildi.[526]

Daha önceden belirttiğimiz gibi incelediğimiz coğrafyada Balkan muhacirlerin miktarının az olması bölgenin Balkanlara uzak olması ve iklimsel problemler ile açıklanabilir. Malatya sancağına iskân edilen bazı muhacirlerin bölgenin havası ve suyu ile uyuşamadıklarını belirten dilekçeleri görülmektedir. Malatya'daki iskân memurları ise nakillerin yasak olmasına rağmen Sivas'a gitmek isteyen bu muhacirlere yapılacak muamele hakkında merkezden bilgi istedi.[527] Bunlara rağmen Diyarbekir ve Mardin ile karşılaştırdığımızda hem Mamüretülaziz'e hem de Malatya'ya Balkan muhacirlerinin iskânı daha başarılıdır.[528]

Mamüretülaziz ve Malatya'yı kendi arasında muhacir iskânı bakımından karşılaştırırsak Malatya'da daha başarılı olunduğunu söyleyebiliriz. Malatya'da Yazıhan gibi yeni yerleşim birimleri kurulduğu gibi süreklilik bakımından da Malatya daha başarılıdır.

I. Dünya Savaşı esnasında Anadolu'daki Rus ilerlemeleri üzerine söz konusu bölgedeki Kafkas ve Kırım muhacirlerinin iskânı meselesi daha geri planda kaldı. Bu sebeple yeni muhacirlerin söz konusu bölgedeki iskânı oldukça azalmıştır. Bu tarihten sonra Rus ilerlemeleri ve Ermeni baskıları üzerinde konumuz dâhilindeki bölgeye "mülteci" iskânı başlamıştır. Bu dönemde mültecilerin sevk ve iskânında yaşanılan sorunlar sebebiyle Çeçen ve Çerkez muhacirlerin daha önce yerleştirilmiş oldukları arazilerde bırakılmaları uygun görülüyordu.[529]

Ayrıca incelediğimiz bölgede Birinci Dünya Savaşı sonrasında mültecilerin iskân meselesi tekrardan görülmüştür.[530] Mübadele sonrasında ise hem Diyarbekir hem de Elazığ, Rumeli-Balkan muhacirlerinin iskânı için tekrardan gündeme gelecektir. Bu sebeple gerekli arazi taramaları yapılarak muhacirlerin iskânına müsait olan araziler belirlenmiştir. İncelemeler sonucunda Diyarbekir'e 200 hanede 1000 nüfus, Elazığ'a ise

[526] BOA, Y.A, RES. 64/16 1310 L. 13/30 Nisan 1893.
[527] BOA. DH.MHC. 43/1 1317 Z. 25/26 Nisan 1900.
[528] BOA. Y. MTV. 8/23 1299 S. 8/30 Aralık 1881; BOA. DH. MHC. 15/28 1316 R. 26/10 Aralık 1899.
[529] BOA. DH. ŞFR. 71/18 1335 S. 21/27 Kasım 1916.
[530] BCA. Yer No: 272 11.12.36.12, 2 Ca. 1336/13 Şubat 1918; BCA. Yer No: 272 11.13.43.13, 20 Teşrini sani, 1334/20 Kasım 1918; BCA. Yer No: 27212.52.121.16, 12 Şubat 1927.

3.000 hanede 15.000 nüfus Rumeli-Balkan muhacirinin iskân edilmesine karar verildi.[531] Yine Cumhuriyet döneminde, Malatya ve Elazığ'a Tiflis, Batum, Boçalı ve Ahıska muhacirlerinin yanı sıra Kıpti muhacirlerin de iskân edildiği görülmektedir.[532] Diyarbekir'e de Yugoslavya, Teselya, Kıpti muhacirler iskân edilmiştir.[533] Bu dönemde de bölgenin havası ve suyundan şikâyet ederek yer değiştirmek isteyen muhacirler görülmüştür.[534]

Tablo 29: 1876 Sonrası Mamüretülaziz ve Malatya'ya Gönderilen Muhacir Nüfusu

Sevk ve İskân Mevkiî	**Hane**	**Nüfus**	**Tarih**	**Açıklama**
Malatya ve Behisni	447	2.013	1881	Mevcut ve misafir bulunan
Mamüretülaziz ve Sivas	---	1.000	1887	Kuban-Viladi Kafkas
Mamüretülaziz ve Sivas	---	240	1887	Viladi Kafkas-Kuban
Mamüretülaziz ve Sivas	---	150	1887	Kafkasya
Mamüretülaziz ve Diyarbekir	1600, 1700	---	1888	Kafkasya
Kastamonu, Ankara, Konya, Mamuretülaziz, Sivas ve Adana	---	9.100	1890	Kafkasya-Kuban
Kahta-Hısn-ı Mansur	200	---		
Mamüretülaziz	---	809	1893	İskân edildi
Malatya	---	140	1899	Batum
Hısn-ı Mansur	200	---	1902	Kars-Ardahan
Malatya	105	549	1902	Çeşitli Bölgelerden
Malatya	39	211	1902	Karabağ, Cebrail kazası
Malatya ve Eğin Kazası	66	338	1902	Ahıska ve Dağıstan
Malatya-Yazıhan	13	---	1902	Dağıstan
Malatya-Yazıhan	---	104	1902	Batum
Malatya ve Mamüretülaziz	144		1904	Karabağ ve Dağıstan, Kars ve Haçin
Malatya	85	480	1905	Karabağ ve Dağıstan
Malatya	7	29	1909	Karabağ ve Dağıstan
Malatya	180	800	1909	Dağıstan
Sürgü	27	118	1909	Livane

[531] BCA. Yer No: 30 10 123.873.18.
[532] BCA. Yer No: 272 12.45.75.22, 20 Haziran 1341/20 Haziran 1925; BCA. Yer No: 272 12.45.76.2, 21 Kanuni sani 1341/21 Ocak 1341; BCA. Yer No: 272 12.45.75.23, 22 Mart 1925; BCA. Yer No: 272 12.47.88.20, 1 Kanunu evvel 1341/1 Aralık 1925.
[533] BCA. Yer No: 272 12.53.128.7, 25 Mayıs 1927; BCA. Yer No: 272 14.75.19.11, 16 Mart 1340/16 Mart 1324; BCA. Yer No: 272 12.45.76.30, 10 Ağustos 1341/10 Ağustos 1925; BCA. Yer No: 30 10.81.532.11, 18 Kasım 1941.
[534] BCA. Yer No: 272 0 0 12.58.156.8, 4. Haziran 1926.

3.3. MUHACİRLERE YAPILAN YARDIMLAR

3.3.1. Yerli Halkın Muhacirlere Yardımları

Canlarını kurtarmak amacıyla ana vatanlarını terk eden muhacirlerin temel ihtiyaç malzemelerinin dışında her türlü yardıma ihtiyacı olduğu bilinen bir gerçekliktir. Ancak devlet, siyasî ve ekonomik sorunlar sebebiyle gerekli malî yardımların yapılmasında zaman zaman yetersiz kaldı. Bu sebeple geçici ve daimi iskân bölgelerinde, her alanda yapılan yardımların sadece devlet tarafından değil halk tarafından da desteklenmesi gerekti. Yerli halk ise muhacirlere merhamet ve şefkatle yaklaşarak düzenlenen yardım kampanyalarına çoğunlukla katıldı. Böylece devlet tarafından yapılamayan veya yetersiz yapılan yardımların eksikliği giderildi. Hatta yeri geldiğinde devletin sağladığı yardımdan birkaç mislisi halk tarafından sağlandı.[535] Muhacirler, kalıcı iskân yapılana kadar misafir olarak bekletildikleri bölgelerde de yerli halk tarafından yardım gördü. Bölgemize gelmeden önce muhacirler Samsun, Trabzon, Amasya ve Sivas gibi vilayetlerde kış mevsimi geçinceye kadar misafir olarak köy veya mahallelere dağıtıldı. Söz konusu şehirlerdeki ahali de muhacirlere yardım elini uzattı.[536] Yine aynı şekilde incelediğimiz bölgede de geçici iskân yerleşimleri oluşturularak muhacirlere gerekli yardımlar ulaştırıldı.[537] Bunların yanı sıra iskân edilecekler Diyarbekir ve Çöl taraflarındaki arazilere gelmeden önce, geldiklerinde hazır olması için, zahire ekimleri de yapıldı.[538] Yine; Viranşehir'de 5, Karakeçi'de 5, Siverek'te 15 olmak üzere toplam 25 kile darı ekilerek muhacirler geldiğinde ürünlerin hazır olması sağlanmıştır.[539]

İncelediğimiz coğrafyada; valilik, belediye, memur ve yerli ahali tarafından kavaim-i nakdiye bedeli, iane bileti bedeli, kurban derisi bedeli gibi isimler altında muhacirlere yardım toplandı. Bu yardımlar, Bulgaristan, Rumeli ve ismi belirtilmeyen muhacirler için merkeze gönderildi. Toplanan paralardan masraf ve silik akçe miktarı düşülerek gerekli yerlere ulaştırıldı. Yapılan yardımlar bölge halkının da desteğini ortaya koymaktadır. Ayrıca muhacirlerin iskân masraflarını karşılamak amacıyla çıkartılan pullar, Diyarbekir vilayetinde ve kazalarında nüfus vukuat ilmuhaber

[535] BOA. DH.MHC. 35/20 1316 Ş. 2/16 Aralık 1898.
[536] BOA. A.}MKT.MHM. 495/52 1305 R. 09/25 Aralık 1887; BOA. A.}MKT.MHM. 238/53 1278 Ş. 13/13 Şubat 1862.
[537] BOA. DH.MKT. 2669/69 1326 Za. 02/26 Kasım 1908; BOA. DH.MKT. 2843/26 1327 Ca. 25/14 Haziran 1909; BOA. DH.MKT. 2758/56 1327 S. 12/5 Mart 1909.
[538] BOA. İ.DH. 546/38018 1282 L. 17/5 Mart 1866.
[539] BOA. İ. DH. 38199 1282 Z. 29/15 Mayıs 1866.

evraklarının dışında diğer resmî evraklarda kullanıldı.[540] Diyarbekir'de yukarıda açıklanan şekilde yapılan yardımların birçok örneği vardır.[541]

Tablo 30: Diyarbekir Vilayeti'nden Yapılan Yardımlar

Vilayet-Sancak	**Yardım Türü**	**Kime Göderildiği**	**Miktar**	**Masraf ve Silik Akçe**	**Tarih**
Diyarbekir	Kavaim-i Nakdiye Bedeli	Şark-i Rumeli, Bulgaristan	180.000 krş	------	16 B. 1278
Diyarbekir	İane bileti bedeli	Şark-i Rumeli, Bulgaristan	1.104 krş 25 santim	31 Krş	17 Za. 1304
Diyarbekir	İane bileti bedeli	Şark-i Rumeli, Bulgaristan	2.000 krş	----	16 R. 1304
Diyarbekir	----	-----	2.000 krş	113 krş 25 stm	17 Ca. 1305
Diyarbekir	İane bileti bedeli	Şark-i Rumeli, Bulgaristan	227 krş	6 krş 35 stm	19 Za. 1305
Diyarbekir	İane bileti bedeli	Şark-i Rumeli, Bulgaristan	1.995 krş	----	04 M. 1306
Diyarbekir	İane bileti bedeli	----	1.444 krş	6 krş	13 Ra. 1306
Diyarbekir	İane bileti bedeli		2.282 krş	172 krş	27 Za. 1307
Diyarbekir	Behramköy Kazası ahalisi	Çerkez, Nogay	1.627 krş 36 pare	----	14 M. 1277
Mardin	Memur ve ahali	------	4.370 krş	---	26 R. 1277
Mardin	Belediye	Şark-i Rumeli, Bulgaristan	1.504 krş 10 pare	54 krş	1 S. 1308
Siirt	Memur ve ahali	Çerkez, Nogay	7.000 krş	----	29 L. 1276

[540] BOA. MF.MKT. 509/33 1318 S. 21/20 Haziran 1900; BOA. DH.MKT. 2517/83 1319 R. 1/18 Temmuz 1901.

[541] BOA. DH.MKT. 1481/88 1305 Ca. 17/31 Ocak 1888; BOA. A.}MKT.MHM. 190/26 1277 M. 14/2 Ağustos 1860; BOA. A.}MKT.NZD. 392/99 1278 B. 16/17 Ocak 1862; BOA. DH.MKT. 1437/39 1304 Za. 17/7 Ağustos 1887; BOA. DH.MKT. 1403/12 1304 C. 10/6 Mart 1887; BOA. DH.MKT. 1391/63 1304 R. 16/12 Ocak 1887; BOA. DH.MKT. 1526/26 1305 Za. 19/28 Temmuz 1888; BOA. DH.MKT. 1541/55 1306 M. 4/10 Eylül 1888; BOA. DH.MKT. 1565/89 1306 Ra. 15/19 Kasım 1888; BOA. MF.MKT. 509/33 1318 S. 21/20 Haziran 1900; BOA. A.}MKT.MHM. 199/58 1277 R. 26/11 Kasım 1860; BOA. DH.MKT. 1764/46 1308 S. 1/16 Eylül 1890; BOA. A.}MKT.MHM. 184/37 1276 Za. 13/2 Haziran 1860; BOA. A.}MKT.NZD. 313/62 1276 Za. 09/29 Mayıs 1860; BOA. A.}MKT.MHM. 183/41 1276 L. 29/20 Mayıs 1860; BOA. DH.MKT. 1565/2 1306 Ra. 13/17 Kasım 1888; BOA. DH.MKT. 1742/82 1307 Za. 27/15 Temmuz 1890.

Yardımın toplamından kesinti yapılan para silik çeyrek bedelini, postahane masrafını ve diğer masrafları ifade etmektedir. Aynı şekilde Mamüretülaziz vilayetinde de yapılan yardımlar görülmektedir.[542]

Tablo 31: Mamüretülaziz Vilayeti'nden Yapılan Yardımlar

Vilayet-Sancak	**Yardım Türü**	**Kime Göderildiği**	**Miktar**	**Masraf ve Silik Akçe**	**Tarih**
Mamüretülaziz	İane bileti, kurban derisi	---	7.334 krş	1.284 krş	5 B. 1304
Mamüretülaziz	İane bileti	----	5.000 krş	250 krş	6 M. 1305
Mamüretülaziz	Valilik	Şark-i Rumeli, Bulgaristan	8.500 krş	444 krş	27 R. 1305
Mamüretülaziz	Valilik	---	1453 krş	---	8 Ca. 1305
Mamüretülaziz	Belediye	Şark-i Rumeli, Bulgaristan	6.794 krş	198 krş	9 C. 1305
Mamüretülaziz	Belediye	Şark-i Rumeli, Bulgaristan	2.656 krş	75 krş	17 Za. 1305
Mamüretülaziz	Belediye	Şark-i Rumeli, Bulgaristan	3.095 krş	507 krş	9 S. 1306
Mamüretülaziz	Belediye	Şark-i Rumeli, Bulgaristan	2.312 krş	340 krş	12 Ca.1306
Mamüretülaziz	----	Şark-i Rumeli, Bulgaristan	150 krş	----	25 Za. 1306
Mamüretülaziz	---	Şark-i Rumeli, Bulgaristan	1.900 krş	----	7 Z. 1306
Malatya	Adli memurlar	Şark-i Rumeli, Bulgaristan	430 krş	---	27 N. 1304

Söz konusu yardımlar esnasında ortaya çıkan aksaklıklar olsa da takip edilerek sorunların engellemesi yoluna gidildi. Örneğin; Diyarbekir sancağına bağlı Behram Köy

[542] BOA. DH.MKT. 1408/52 1304 B. 05/30 Mart 1887; BOA. DH.MKT. 1450/57 1305 M. 06/24 Eylül 1887; BOA. DH.MKT. 1476/41 1305 R. 27/12 Ocak 1888; BOA. DH.MKT. 1479/63 1305 Ca. 8/22 Ocak 1888; BOA. DH.MKT. 1488/26 1305 C. 9/22 Şubat 1888; BOA. DH.MKT. 1525/88 1305 Za. 17/26 Temmuz 1888; BOA. DH.MKT. 1554/31 1306 S. 9/15 Ekim 1888; BOA. DH.MKT. 1584/33 1306 Ca. 12/14 Ocak 1889; BOA. DH.MKT. 1641/91 1306 Za. 25/23 Temmuz 1889; BOA. DH.MKT. 1646/1 1306 Z. 7/4 Ağustos 1889; BOA. DH.MKT. 1426/57 1304 N. 27/19 Haziran 1887.

kazası ahalisi tarafından Çerkez ve Nogay muhacirleri için yapılan 1.627 kuruş 36 pare yardımın posta ile gönderildiğinin belirtilmesine rağmen postane veya hazineden böyle bir miktarın ulaşmadığı ortaya çıktı.[543] Bunun üzerine gerekli yazışmaların ve para takibinin yapılması sonucunda yardım parası bulunarak sahiplerine ulaştırıldı.[544]

Söz konusu meselelerden farklı olarak toplanan paranın ulaşmaması gibi örnekler karşımıza çıkmıştır. Bu sorunların çözümü yönünde yazışmalar yapılmıştır. Mamüretülaziz vilayetinden muhacirin ianesi olarak şimdiye kadar 50.000 kuruşun gönderilmesi beklenmektedir. 24. 890 kuruş daha önce gönderildiğinden geriye 25.110 kuruşluk bilet vardır. Vilayetten şimdiye kadar gönderilen meblağın tarih ve numaralarını belirten bir defterin teslim alındığı, ancak 1.453 kuruşluk defterin ise merkeze ulaşmadığı bildirildi. Bu sebeple vilayetten gönderilmesi gereken miktarın tedariki istendi.[545] Yine; Kafkasya'dan Trabzon'a gelen muhacirler için Mamüretülaziz'de toplanan iane hâsılatı olan 1.407 buçuk kuruşun poliçe dairesine iade edildiğinin beyan olunmasına rağmen poliçe dairesinde böyle bir kaydın olmadığı anlaşıldı. Bunun üzerine Trabzon vilayeti ile haberleşilerek paranın akıbeti araştırıldı.[546]

3.3.2. Devletin Muhacirlere Yönelik Yardımları

Kısa sürede her yaştan ve cinsten yoksul insanın Osmanlı Devleti'ne göç etmesi, hem devletin hem de halkın bu yükü hissetmesi ile sonuçlandı. Bu kadar büyük bir nüfusun yıl süresince nakli, yemesi-içmesi, giyindirilmesi, barındırılması büyük meblağlara ulaştı. Ayrıca bu süre içinde göç edenlerin ihtiyaçlarını kendilerinin sağlamasına imkânları olmaması zorlukları dah da arttırdı. Bunların yanı sıra muhacirlerin kitlesel ve yoğun bir biçimde liman şehirlerinde toplanması hem Osmanlı'yı hem de Rusları şaşırttı.[547] Osmanlı Hükûmeti, muhacirlere yönelik yardımlar için vilayetlere sık sık yazılar ulaştırarak yapılması gerekenleri bildirdi. Bu yazılarda; muhacirlerin bu durumdan kurtulmaları için gerekli yardım ve kolaylıkların gösterilmesi, iskânın bir an önce tamamlanması istenmekteydi.[548] Gerektiğinde muhacirlerin İstanbul gibi büyük şehirlerin camilerinde geçici süre misafir edildikten

[543] BOA. A.}MKT.MHM. 193/70 1277 S. 14/1 Eylül 1860.
[544] BOA. A.}MKT.MHM. 211/46 1277 Ra. 22/8 Ekim 1860.
[545] BOA. DH.MKT. 1566/48 1306 Ra. 16/20 Kasım 1888.
[546] BOA. ZB. 466/48 1319 A 2/15 Ağustos 1903.
[547] Papers Respecting the Settlement of Cırcassian Emigrants in Turkey, Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address June 6, 1864, Belge No: 11-12.
[548] BOA. DH.MKT. 1333/110 1297 Z. 28/1 Aralık 1880.

sonra müsait bölgelere gönderilmesi planlandı. Geçici iskân mahallerinde yiyecek, içecek ve yakıt ihtiyaçları Hilal-ı Ahmer Cemiyeti tarafından karşılandı. Muhacirlerin sağlık sorunları giderildi.[549]

Hükûmeti, muhacirlere yardım etmek ve muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için zaman zaman kanunlar yayınladı. Hükûmetin 93 Harbi sonrasında vilayetlere gönderdiği yazıda muhacirlerin iskânında nelerin nasıl yapılması gerektiğini detaylı olarak bildirdi.[550]

Dağıtım için gönderilecek muhacirlerin iskeleye vardıklarında iyi bir şekilde karşılanıp araba ve hayvan tedariki yanında tayinatları verilecektir. Bu masraflar ise mahalli sandığından karşılanacaktır.

Muhacirler duruma göre iki şekilde iskân edileceklerdir. Birincisi; yerleşim yerlerine kaldırabileceği miktarda muhacir iskân olacaktır. Muhacirler, ziraat araç-gereçleri tedarik edilene kadar ortakçılık veya rençber olarak çalışacaklar ve çevreden yardım göreceklerdir.

İkinci olarak; münasip arazilerde köyler oluşturulacaktır. İnşa edilecek evlerin yapımına köy ahalisi yardım edecektir. Ayrıca her bir hanenin masrafı 250 kuruş olarak Hükûmet tarafından verilecektir.

Muhacirlerden muhtaç olanlara yevmiye olarak yarımşar kıyye ulaştırılacaktır. 10 yaşına kadar olan çocuklara ise yüzer dirhem ve nan-ı aziz (ekmek) verilecektir. Bu yevmiye ve ekmek yardımları bir kâtip, muhacirinden hoca ve belirlenen kişilerin hazır oldukları mecliste defter düzenlenerek ihtiyaca göre verilecek ve yardımlar kayıt altına alınacaktır.

Yardım miktarları, nan-ı aziz miktarları ve fiyatlar her ay defterlere kayıt edilerek kazalardan sancaklara, sancaklardan merkez vilayete gönderilerek, vilayet meclisinde tasdik edilip bir kıtası Maliye Nezareti'ne gönderilecektir. Mutlaka muhacirlerin ihtiyaçları karşılanacaktır.

Bazı bölgelerde muhacirinin iskânına elverişli arazi ve önceden harap olmuş köyler var ise söz konusu araziler civar köy ahalisi tarafından senetsiz olarak kullanıma

[549]TKA. Kutu No: 234 Belge No: 95 (13 Şubat 1328); TKA. Kutu No: 234 Belge No: 62 (7 Şubat 1328); TKA. Kutu No:72 Belge No: 9 (1 Kasım 1328); TKA. Kutu No: 72 Belge No: 10 (10 Kasım 1328); TKA. Kutu No: 72 Belge No: 11 (2 Kasım 1324); TKA. Kutu No: 72 Belge No: 12 (14 Kasım 1328) ; TKA. Kutu No: 72 Belge No: 18 (11 Kasım 1328); TKA: Kutu No: 72 Belge No: 18 (16 Kasım 1328); TKA. Kutu No: 72 Belge No: 33 (23 Kasım 1328); TKA. Kutu No: 72 Belge No: 42 (2 Şubat 1328); TKA. Kutu No: 850 Belge No: 31 (13 Eylül 1336).

[550] BOA. Y.PRK.KOM. 1/26 1295 Ra. 30/3 Nisan 1878.

açılmıştır. Şimdi ise arazi, mera ve orman kullanım hakkının yerli ahalinin kullanımına geçmesi engellenecektir. Ayrıca toprak hakkı meselesinden dolayı muhacirlere karşı oluşabilecek kötü düşüncenin önüne geçilecektir.

Muhacirlerden 1 hane 5 nüfus olmak üzere Hükûmet tarafından her 2 haneye bir çift öküz verilecektir. Fakat 3 veya 3 nüfustan az olan hanelere aynı usul uygulanmayacaktır. 1 hane 10 nüfustan oluşuyorsa bir çift öküz verilecektir. Ayrıca hayvan tedarik edilememiş muhacirlere köy ahalisinin yardımıyla bir defalık olmak üzere öküz verilecektir. Bunların yanı sıra muhacirinden her bir haneye bir defa olmak üzere 5 kile (40 litre) hububat verilecektir.

Muhacirler arasında hoca, sanat adamı ve doktor gibi mesleklere sahip olanlara imkân verilecektir. Ayrıca mesleklerini uygulamak isteyenlere tayin bedeli, hane, öküz ve tohumluğun yanı sıra bir defalık olmak üzere 50 kuruş verilecektir.

Muhacirler iskân tarihinden itibaren 3 sene kadar vergi ve aşar olmak üzere her türlü tekâlifi miriyeden muaf tutulacaktır. Fakat bu vergi muafları uygulanırken yerli ahalinin bu uygulamadan istifade etmesinin önüne geçilecektir.

Muhacirlerden bazıları akrabalarından ayrı düşerek başka bölgelere sevk edilmişlerdir. Bu akraba ve aileler bir araya gelmek istediklerinde, azı çoğunluğunun yanına gelmek üzere iskân edilecektir.

Şimdiye kadar Dersaadet'ten ve diğer vilayetlerden sevk edilen muhacirlerin hane sayısı, nüfus sayısı, inşa edilen ev sayısı, tedarik edilen hayvan sayısı ve tohumluk miktarları kayıt altına alınarak vilayet meclislerinde daha önce düzenlenen defterlere kaydedilerek gerektiğinde incelenmek üzere hazır bulundurulacaktır. Muhacirine verilen arazi ve mezra miktarları düzenlenerek muhacirlere yardım edilecektir. Hangi suretle olursa olsun sevk edilen muhacirlerin senesi içinde yerleştirilmeleri sağlanarak işlerin düzeni için gayret edilecektir.

Osmanlı Devleti'nin iskân politikasında ileriye dönük detaylı bir planının olmadığı görülmektedir. Gelişen şartlara ve duruma göre politika şekillendiği ortaya çıkmaktadır. Devlet, olumsuzluklara ve eksikliklere rağmen politika olarak insani değerleri ortaya koymaktadır. Fakat ekonomik imkânların kısıtlı olmasının yanı sıra bazı suistimallerin ortaya çıkmasını da engelleyememektedir.

3.3.2.1.Yol Masrafının Karşılanması

Osmanlı Devleti, göç eden muhacirlerin yol masrafı ve nakliye ücretlerini karşılayarak ihtiyaçlarına cevap verdi. Devlet, deniz yolu ile ülkeye giriş yapanların vapur ücretlerini karşıladığı gibi bazen de vapur kiralayarak muhacirlerin sıkıntısını azalttı.[551] Kara yolu ile gelenlerin de aynı şekilde ücretleri karşılanıyordu. Malî bakımdan sorunlar yaşansa da devletin yardımı her alanda kendini gösterdi.

Malatya'da ikamet etmek üzere Diyarbekir üzerinden gelen 309 nüfus Kars ve Karabağ muhacirinin yevmiye ve mekkari (binek, nakil) ücretlerinin muhacirin tahsisatından ödenmesi istendi.[552] Rusya'nın Karabağ vilayetinden gelen 300 nüfus muhacirinin Diyarbekir'e kadar olan yol masrafı için 8.400 kuruşluk miktar Bitlis vilayetince ödenmiştir.[553] Diyarbekir'den Malatya'ya gelen fakat henüz kalıcı iskân yapılmayan Karabağ ve Kars muhacirlerin yevmiye ve yol masrafı için de tasdik edilen 200.000 kuruşluk tahsisattan ödenmesi belirtilmiştir.[554]

Yine; Mamüretülaziz vilayetinde iskân etmek üzere Bağdat'tan Musul'a 85 nüfus Sofya ve Bosna muhaciri gönderilmiştir. Söz konusu muhacirlerin Musul'a kadar olan yol masrafı 2.000 kuruş karşılanmıştır. Ayrıca Musul'dan Mamüretülaziz'e kadar olan yol masrafının da hesaplanarak ödenmesi bildirilmiştir.[555] Sadece bölgemize iskân edilenlerin değil bölgemizden geçiş yapan muhacir kafilelerinin de yol masrafları da karşılanmıştır. Rusya'dan hicretle İran toprakları üzerinden Van'a giriş yapıp Diyarbekir'den geçerek Sivas'a iskân edilecek olan 32 hane de 160 muhacir vardır. Söz konusu muhacirlerin Mamüretülaziz'e kadar 566 kuruş olan yol masrafı Diyarbekir'de kendilerine verilmiştir.[556]

3.3.2.2. Yevmiye Masrafı

Osmanlı Devleti, muhacirlerin kalıcı iskânına kadar olan ihtiyaçlarının karşılanması için her muhacire yevmiye verirdi. Bölgemize gelen muhacirlere her bir nefer için 60 pare verildiği görülmektedir. Ekonomik sorunlardan dolayı ödemenin gecikmesi veya ödenememesi muhacirlerin sıkıntısını arttırmaktaydı. Bazı muhacirler yevmiyeleri kesileceği için kalıcı iskânı istememekte veya bulunduğu yeri terk ederek

[551] BOA. DH. MHC. 6/22 1304 R. 22/16 Nisan 1887.
[552] BOA. DH.MKT. 2817/33 1327 R. 28/19 Mayıs 1909.
[553] BOA. DH.MKT. 2699/54 1326 Z. 9/2 Ocak 1909.
[554] BOA. DH.MKT. 2900/50 1327 B. 27/14 Ağustos 1909.
[555] BOA. DH.MHC. 62/31 1322 Ra. 25/9 Temmuz 1904.
[556] BOA. DH.MHC. 44/72 1319 Ra. 6/23 Haziran 1901.

tekrardan yevmiye almayı amaçlamaktaydı. Osmanlı Devleti ihmallerin önüne geçmeye çalışacaktır. Malatya'ya gitmek için Bitlis yoluyla Diyarbekir'e gelen 247 muhacirin zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında her birine ayrı ayrı yevmiye olarak 60 pare verileceği bildirilmiştir.[557] Bu muhacirlerin iskânı için Mardin ve Maden sancakları düşünülmüş olsa da hane inşalarını tamamlanmadığı için bu imkânları kaybolmuştur. Bu sebeple ilkbahara kadar her bir nefer için 60 pare verileceği belirtilerek masrafların emval-i mahalliyeden karşılanması istenecektir.[558] Bundan başka, Diyarbekir'deki 57 nüfus Kars-Karabağ muhaciri için de 60 pare verilmesine karar verilmiştir. Söz konusu yevmiyenin 15 yaşına sebat edenlere verilmesi dikkat çeken bir meseledir.[559]

Malatya'da bulunan Dağıstan muhacirlerinden 800 nüfusun muhtarı Mehmet, perişan ve sefalet içinde bulunduklarını belirterek iskânlarının temini ve masrafları için üç sene boyunca verilmeyen yevmiyelerini talep etmektedir. [560] Muhacirler planlanan yevmiyeleri hak olarak gördüklerinden ödenemeyen yevmiyelerini dilekçe ile toptan almak istemektedir. Malatya Yazıhan'da ikamet eden Molla Muharrem, iskân edilen Karabağ ve Dağıstan muhacirleri için geçen seneye ait 48.000 kuruşun verilmesini talep etmektedir.[561]

Osmanlı Devleti, muhacirlerin yevmiye ücretlerini vermesinin yanı sıra muhacirlerin göç ederken yanında getirdikleri hayvanlarının da ihtiyaçlarını karşılıyordu. Rusya'nın Cebrail Kazası'ndan hicret ederek Van ve Diyarbekir vilayetleri üzerinden Sivas'a iskân edilecek 500 nüfusun son kafilesi olan 33 hanede 183 büyük ve 83 küçük olmak üzere toplam 216 nüfus muhacir, 95 baş hayvanıyla Malatya'ya kadar gelmiştir. Havaların kötü olması sebebiyle ilkbahara kadar Malatya vilayetinde geçici iskânlarının yapılması gerekmektedir. Kendilerinin ve hayvanlarının iaşeleri için 235 kuruş verilmesini Mamüretülaziz vilayetinden istemektedir.[562] Yine; Rusya'nın Cebrail kazasından olup Mamüretülaziz'den geçerken hastalanarak kalan 16 muhacir vardır. Söz konusu muhacirlere Dağıstan'dan Erzurum yolu üzerinden gelen 34 nüfus muhacir de eklenmiştir. Toplam 50 nüfus muhacirinin 34'ü büyük ve 16'sı çocuktur. Ayrıca

[557] BOA. DH.MKT. 2704/83 1326 Z. 19/12 Ocak 1909.
[558] BOA. DH.MKT. 2768/85 1327 S. 23/16 Mart 1909.
[559] BOA. DH.MKT. 2758/31 1327 S. 11/4 Mart 1909. Daha önceye ait bir belgede, yevmiye yaşı ve miktarı farklıdır. Kürdistan Eyaleti'ne iskân olan muhacirlere yevmiye olarak belirlenen miktar 10 yaşına kadar olanlara 100 dirhem ve bu yaştan büyük olanlara 200 dirhemdir: BOA. MVL 728/54 1283 Ş. 12/20 Aralık 1866.
[560] BOA. DH.MKT. 2911/21 1327 Ş. 09/26 Ağustos 1909.
[561] BOA. DH.MKT. 2656/97 1326 L. 18/13 Kasım 1908.
[562] BOA. DH. MHC. 45/71 1319 B. 28/10 Kasım 1901.

beraberinde getirdikleri 10 tane baş hayvanı da vardır. Bu muhacirlere ilkbahara kadar olan 6 aylık sürede kendilerinin ve hayvanlarının iaşeleri için 7.000 kuruş muhacirin tahsisat ayrılmasına karar verilmiştir.[563] Diğer bir örnekte ise; Diyarbekir'deki muhacirler için kıyyesi 13 paredan 50.000 kıyye saman alınması kararlaştırılmıştır.[564]

Tablo 32: Muhacirlere Ait Hayvanların İaşe Masraflarına Örnekler

Vilayet-Sancak	**Açıklama**
Malatya	95 baş hayvanın ihtiyaçları karşılandı.
Mamüretülaziz	10 baş hayvanın ihtiyaçları karşılandı.
Diyarbekir	50.000 kıyye saman tedarik edildi.

3.3.2.3. Zaruri İhtiyaçların Tedariki

3.3.2.3.1. Ekmek ve Tayinat İhtiyacının Karşılanması

Osmanlı Devleti yol, nakil ve yevmiye yardımları sonrası muhacirlerin zaruri ihtiyaçlarını da karşılıyordu. 1865 sonrası Kafkaslardan zorla göç ettirilmeleri neticesinde Diyarbekir'e bağlı Resulayn'a 20.000 muhacir yerleştirildi. Söz konusu muhacirler sınırı geçtikleri andan itibaren her gün tayın verildi. Bu tayınlar yetkililer tarafından üstleniciler aracılığıyla dağıtılıyordu. Hazine için de her yıl büyük masraflara neden oluyordu.[565] Yine, Revan'dan çıkarak Erzincan üzerinden hicret eden 6 hanede 37 nüfus muhacirinin Diyarbekir'in Nusaybin ve Maden kazalarından birine gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu muhacirlerin yevmiye ve mekkari ücretleriyle birlikte nan-ı aziz (ekmek) tutarlarının da muhacir tahsisatından ödenmesi bildirildi.[566] Ayrıca Muş sancağında iskân edilen ve daha sonra Bulanık yoluyla Diyarbekir'e sevk ettirilmiş olan muhacirlere de nan-ı aziz parası verildi.[567]

Muhacirlere günlük ne miktar ekmek verildiği yazışmalardan karşımıza çıkmaktadır. Bitlis'ten Diyarbekir'e gönderilen 310 nüfus Karabağ muhaciri son derece zor şartlar altında olup yardıma muhtaçtır. İlkbahara kadar geçinebilmeleri için gereken paranın sağlanması istenmektedir. Muhacirlerden büyüklere günlük bir kıyye[568] ekmek,

[563] BOA. DH.MHC. 45/92 1319 Ş. 22/4 Aralık 1901.
[564] BOA. İ.ŞD. 4/180 1285 S. 05/28 Mayıs 1868.
[565] Turkey No. 16 (1877). Reports by Her Majesty's Diplomatik and Consular Agents in Turkey Respcting the Condition of the Christian Subjects of the Porte: 1868-75, Presented to the of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address Mach 5, 1877, Belge No: 23.
[566] BOA. DH.MKT. 1298/94 1326 Ş. 24/21 Eylül 1908.
[567] BOA. İ.DH. 704/49295 1292 C. 15/19 Temmuz 1875.
[568] Kıyye: Okka, dört yüz dirhem, 1 okka veya kıyye= 400 dirhem, 1 dirhem=16 kırat, 1 kantar=44 okka, 1 batman=6 okka. Halil İnalcık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", s. 44.

küçüklere ise yarım kıyye ekmek verilecektir. Muhacirlerin toplam ihtiyaçları için 41.000 kuruş gerekmektedir.[569]

Muhacirlere ekmek verildiği gibi hınta (buğday) yardımı da yapılmaktadır. Resulayn'daki muhacirlerin ekonomik sorunlarının artması üzerine kargaşa çıkmaktadır. Sorunların engellenmesi için Diyarbekir vilayetinden tayinat yardımı planlanmıştır. Buna göre 9 aylık süreçte 800.000 kıyye hınta verilmesi planlansa da bundan 500.000 kadarı muhacirlere ulaştırıldı. İlerleyen süreçte ise karşılığı sonra alınmak üzere ek olarak 150.000 kıyye hıntanın daha verilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca bunların dağılma tehlikesi ortaya çıkınca hazine tarafından bir defaya mahsus 500 kile zahire yardımı da yapıldı.[570] Yine; Mamüretülaziz vilayetindeki muhacirlerin iaşesi için gerekli yardım gönderilmiştir.[571]

3.3.2.3.2. Giyecek, Yakacak ve Kira Yardımı

Osmanlı Devleti, muhacirlerin ekmek, zahire ve buğday ihtiyaçlarının karşılamasının yanı sıra giyecek, kömür, odun ve kira yardımı gibi zaruri ihtiyaçlarını da karşılamaktadır. Rusya'nın Gence vilayetine bağlı Cebrail kazası halkından 468'i kebir, 301'i sagir olmak üzere toplam 769 muhacir, Van vilayeti üzerinden Diyarbekir'e gelmiştir. Bu muhacirlerin bahar mevsimine kadar yiyecek, giyecek, yakacak ve kira masraflarının karşılanması için şimdilik 100.000 kuruş paranın harcanabilmesi amacıyla Muhâcirîn-i İslamiye Komisyonu tarafından sadarette izin talebine dair tezkire gönderilmiştir. Söz konusu muhacirler, İran yolu üzerinden Van vilayetine 50 gün önce gelmiş olup tamamı Sünni mezhebindendir. Burada Muhacirîn-i İslamiye Komisyonu Âli Birinci Azası Rıza'nın sadarete yazdığı yazıda, iaşeleri için 10.000 kuruşa ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Bunun akabinde istenilen para gönderilmiş ve muhacirlerin ihtiyaçları karşılanmıştır.[572]

Bitlis yoluyla Diyarbekir'e gelen 247 nüfus muhacirinin zaruri masraflarına karşılık yevmiye verilmesi uygun görüldü. Kömür, hattab (odun), hane kirası olarak günlük 221 kuruştan toplamda 11.115 kuruşun ihtiyaç sahiplerine verilmesi

[569] BOA. DH.MKT. 2680/78 1326 Za. 18/12 Aralık 1908.
[570] BOA. İ.ŞD. 21/896 1288 R 13/2 Temmuz 1871.
[571] BOA. A.}MKT.MHM. 523/8 1321 R. 02/28 Haziran 1903; BOA. DH.MHC. 58/21 1321 M. 2/31 Mart 1903; BOA. DH.MHC. 60/2 1321 R. 1/27 Haziran 1903; BOA. DH.MHC. 62/23 1322 Ca. 3/16 Temmuz 1904, BOA. DH.MHC. 63/50 1323 Ş. 4/4 Ekim 1905; BOA. DH.MHC. 64/54 1323 Z. 5/ 31 Ocak 1906.
[572] BOA. A.}MKT.MHM. 515/23 1319 B. 01/14 Ekim 1901.

kararlaştırıldı.[573] Bunlara daha önceden 7.000 kuruş gönderilse de peyderpey harcanmıştır. Söz konusu muhacirlerin ilkbahara kadar iaşeleri için kararlaştırılan 11.115 kuruş masrafın emvâl-i mahallîyeden ödenmesi bildirilmiştir.[574]

Mamüretülaziz vilayeti üzerinden Malatya'ya gelen 85 hanede 480 nüfus Karabağ ve Dağıstan muhacirlerinin iaşeleri için bahar mevsimine kadar 6.780 kuruşa ihtiyaç vardır. Söz konusu miktarın harcanmasına dair izin talebi Maliye Nezareti'ne gönderilmiştir.[575]

Muhacirlerin yakacak, giyecek ve evsizlik sorunları olduğundan merkeze bu yönde şikâyetler gitmiştir. Bitlis'ten Diyarbekir'e gönderilen 310 nüfus Karabağ muhaciri, son derece zor şartlar altında olup yardıma muhtaçtır. Muhacirler, sadarete gönderdiği yazıda, 310 nüfustan 240 nüfus kaldıklarını bildirmiştir. Söz konusu muhacirler, yakacak ve giyecek eksikliğinden, iaşesizlikten ve perişanlıktan yakınmıştır. Bunun üzerine yetkililer tarafından muhacirlere gerekli yardım yapılmıştır. Ayrıca daha önceden de bu 310 nüfustan ayrı olarak bölgeye 12 hane muhacir gelmiştir. Söz konusu muhacirlere de yardımcı olunacaktır. [576]

Muhacirlere kira yardımlarının da yapıldığını görüyoruz. Malatya'da bulunan 162 hane Dağıstan muhaciri için yol, yevmiye, erzak, hane inşası ve tarımsal araç gereçler için 617.800 kuruş yardım yapılması hesaplanmıştır. Ayrıca muhacirlerin bir yıllık hanelerinin bedel-i icareleri (kirası) için de 15.000 kuruş olmak üzere toplam 632.800 kuruşun Maliye Nezareti'nce ödenmesi istenecektir.[577]

Bölgenin yeraltı kaynaklarının muhacirlerin menfaatine kullanıldığı görülüyordu. Resulayn civarında iskân-ı muhacirin memuru marifetiyle çıkarılmış kükürtten 25.000 kuruşluk kazanç sağlanmıştır. Söz konusu kazançtan 15.000 kuruşun muhtaç muhacirlere yardım olarak kullanılabileceği belirtilmiştir. Yazının devamında ise muhacirlerin fazlasıyla yardıma ihtiyacı olduğu belirtilerek hazineye ayrılan meblağın da muhacirlere sarf edilebileceği bildirilmiştir. Yani çıkarılan kükürtün tüm geliri olan 25.000 kuruşun muhacirlere kullanıldığı anlaşılıyordu.[578]

---

[573] BOA. DH.MKT. 2704/83 1326 Z. 19/12 Ocak 1909.
[574] BOA. DH.MKT. 2768/85 1327 S. 23/16 Mart 1909.
[575] BOA. A.}MKT.MHM. 516/9 1319 N. 5/16 Aralık 1901.
[576] BOA.DH.MKT. 2680 78/1326 Za. 18/12 Aralık 1908.
[577] BOA. DH.MKT. 2631/37 1326 N. 19/15 Ekim 1908.
[578] BOA. A.}MKT.MHM. 367/62 1283 B. 03/11 Kasım 1866.

3.3.2.4. Hane İnşası

Osmanlı Devleti, hane inşası için geçen sürede muhacirleri yerleştirebileceği müsait ev bulamadığı zamanlarda geçici olarak çadırlarda ikamet ettirirdi. Malatya'da bulunan 70 hane muhacir için Mamüretülaziz askerî birliğinden çadırlar tedarik edilerek ihtiyaç sahiplerine verildi.[579] Askerî birlikten alınan bu çadırların yerine sadaret tarafından yenileri koyulacağı ve muhacirlere gerekli maddi yardımın da yapılacağı bildirildi.[580]

Malatya'da geçici olarak iskân edilmiş 70 hane Dağıstan ve Karapapak muhaciri vardır. Devlet, bunlara Hısn-ı Mansur kazasında bazı metruk arazilerin olduğunu bildirerek Hısn-ı Mansur'a iskân olmalarını teklif etti. Fakat muhacirler havasıyla uyuşamayacaklarını belirterek Keban kazasına ve Yazıhan'a iskân olmak istedi. Ayrıca Eğin (Kemaliye) kazasında bulunan 13 hane Dağıstan muhaciri de kazanın havası ve suyu ile uyuşamadığını belirterek Yazıhan'a iskân olmak istedi.[581] Böylece Dağıstan ve Karabağ muhacirleri 83 haneye ulaştı. İskân ve iaşe masrafları için 350.000[582] kuruş gerekmektedir. Fakat haneler inşa edilemediğinden iskân konusunda sorunlar vardır. Muhacirlerin zor durumda olduğu "*sızlanmaktan hâlleri kalmadığı*" belirtilerek iskânlarının olması istenmektedir. Masraflarının bir kısmı daha önceden karşılanmış olup gönderilecek havale ile Keban kazasına tabi Fethiye ve Yazıhan civarında haneler inşa edilecektir.[583] Zaruri ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra ilk olarak belirlenen miktarın 90.855 kuruşu verilerek 40 hane inşa edildi. Bunun üzerine kalan 259.145 kuruşun da verilerek noksan kalan evlerin inşası ve muhacirlerin diğer masraflarının karşılanması istenecektir.[584] 87 hane Dağıstan-Karabağ muhacirleri için önceden 40 hane yapılmış olup şimdi ise kalan 47 hanesi inşa olmuştur. Evlerin teslimi padişahın doğum gününe denk getirilecektir.[585] Ayrıca Mamuretulaziz vilayetinin Keban

[579] BOA. DH.MHC. 50/21 1320 S. 15/24 Mayıs 1902.
[580] BOA. DH.MHC. 50/35 1320 S. 21/30 Mayıs 1902.
[581] BOA. DH.MHC. 52/20 1320 Ra. 23/30 Haziran 1902.
[582] Malatya'da bulunan 70 hane Karapapak ve Dağıstan muhaciri için inşa olunacak hanelerin masrafı olan 300.000 ve Eğin kazasında bulunan Dağıstan muhacirlerinin masarafı ve iskâniyesi için de 50.000 olmak üzere toplam 350.000 kuruş yardım yapılacaktır. Belgelerde hane miktarı belirtilirken 83 sayısının yanı sıra 87 hane olarak da verilebilmiştir.
[583] BOA. DH.MHC. 51/88 1320 R. 26/2 Ağustos 1902; BOA. DH.MHC. 63/73 1323 L. 22/20 Aralık 1905.
[584] BOA. DH.MHC. 63/28 1323 Ca. 23/30 Temmuz 1905.
[585] BOA. DH.MHC. 69/23; BOA. Y.MTV. 290/177 1324 N. 22/9 Kasım 1906.

Madeni'ne bağlı Yazıhan ve Fethiye'de yeni inşa olunan köyün name-i hazret-i cihanbaniye izafetle isimlendirilmesine karar verildi.[586]

Osmanlı Devleti, muhacirlere ev ve arazi ihtiyaçlarını karşılamak için görevliler göndermiştir. Mardin'e iki ve Maden'e 10 hane olmak üzere toplam olarak gönderilen 12 hane muhacirinin iskân masrafları karşılanmıştır. Ayrıca muhacire gerekli araziyi hazırlamak ve tespit etmek için gönderilecek memurlara harcırah verilmesi gerekmiştir. Bunun için 12 hane muhacirinin hane inşası, tohumluk ihtiyacı ve diğer masraflar için 41.000 kuruşun da muhacirin tahsisatından verilmesi belirtilmiştir.[587] Söz konusu 12 hane muhacirin iskân ve saire masrafları için gerekli meblağın sarfına izin verilmesi istenecektir.[588] Gerekli izin ise Diyarbekir Valisi Süleyman tarafından Maliye Nezareti'nden alınacaktır.[589]

Hane inşalarının zamanında yapılamaması muhacirlerin ve bölgedeki görevlilerin zor durumda kalmasına sebebiyet vermiştir. Harput Mutasarrıfı Abdülnafi tarafından yazılan yazıda; Harput ve Ergani sancaklarında iskân olunacak 700-800 hane muhacirin hanelerinin hızlıca inşa edilmesi ve hane masraflarının da karşılanması istenecektir.[590]

3.3.2.5. Arazi Bulma ve Tarım İhtiyaçlarını Karşılama

Osmanlı Devleti, muhacirlere, iskân-ı muhacirin talimatnamesinin 29. maddesine göre, yeteri kadar toprak verilmesini kararlaştırdı. Fakat ortaya çıkan sorunlar sebebiyle muhacirlere verilen arazinin hepsi aynı miktarda olmayıp farklılıklar ortaya çıktı. Bunun üzerine Hükûmet muhacirlere arazi dağıtılırken arazi kanununa uygun hareket edilmesini isteyecektir. Arazi dağıtımındaki farklılıkları dengelemek için verimli yerlerden 70, orta hâlli yerlerden 100 ve daha verimsiz yerlerden de hane başına 130 dönüm kadar arazi verilmesine karar verildi. [591] İncelediğimiz coğrafyaya iskân edilen muhacirlere genel olarak 70 dönümden 130 dönüme kadar toprak verildi. Hatta

[586] BOA. BEO 2601/195062 1323 R. 14/18 Haziran 1905.
[587] BOA. DH.MKT. 1292/22 1326 S. 12/16 Mart 1908.
[588] BOA. DH.MKT. 2735/4 1327 M. 17/8 Şubat 1909.
[589] BOA. DH.MKT. 2764/89 1327 S. 18/11 Mart 1909.
[590] BOA. ŞD. 1456/37 1300 L. 07/11 Ağustos 1883.
[591] Faruk Kocacık, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler 1878-1890", *Osmanlı Araştırmaları,* S. I, İstanbul 1980, s.166.

eşkıyalık yapan, asayişi bozan ve sorunların engellenmesi amacıyla sürgüne gönderilen Resulayn Çeçenlerine dahi 70 dönüm ile 130 dönüm arasında toprak dağıtıldı.[592]

Yine; Malatya sancağına bağlı Hısn-ı Mansur kazasındaki muhacirler, Sait imzali dilekçe ile zirai olarak zorluk çektiklerini merkeze bildirmişlerdir. Sait, kendilerine tohumluk ve zirai alet verilmiş ise de ekilecek topraklara ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İslam ülkesine hicret ederken zor durumda kaldıklarını belirterek ihtiyaçlarının karşılanması istemiştir. Bunun üzerine Malatya sancağına bağlı Hısn-ı Mansur kazasında bulunan 25'i Çerkes ve 10'u Çeçen olmak üzere 35 haneye 70'er dönümden toplam 2.450 dönüm toprak verilmiştir.[593]

Tablo 33: 25 Hane Çerkez ve 10 Hane Çeçen Muhacire Verilen Arazi Miktarı

Çerakiseden Behzat Çavuş	Çerakiseden Fatma binti Abdullah Çavuş	Çerkez Ömer bin Zekeriya	Çerkez İshak bin Mehmet	Çerkez Ömer bin Mehmet
Tarla	Tarla	Tarla	Tarla	Tarla
70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm

Çerkez Mehmet bin Hacı Hüseyin	Çerkez diğer Hancı? Mehmet Ali	Çerkez Hüseyin bin Abdurrahman	Çerkez Mustafa bin İsmail	Çerkez Mustafa Çavuş
Tarla	Tarla	Tarla	Tarla	Tarla
70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm

Çerkez Külahlı Mustafa	Çerkez Hüseyin Abdullah	Çerkez İsmail bin Abdullah	Çerkez Musa bin Osman	Çerkez Mehmet bin Rıfat
Tarla	Tarla	Tarla	Tarla	Tarla
70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm

Çerkez İsmail bin Abdullah	Çerkez Etmekçi Hüseyin bin Abdullah	Çerkez … Beycizade	Çerkez İsmail bin Mehmet	Çerkez Mehmet bin Hüseyin
Tarla	Tarla	Tarla	Tarla	Tarla
70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm

Çerkez Etmekçi Mustafa	Çerkez Hasan bin Hüseyin	Çerkez Ahmet bin Hasan	Çerkez Ahmet bin İbrahim	Çerkez Ahmet bin Mehmet
Tarla	Tarla	Tarla	Tarla	Tarla
70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm

[592] BOA. ŞD. 1465/33 1312 M. 05/ 9 Temmuz 1894.
[593] BOA. DH. MHC. 10/26 1305 Ca. 6/20 Ocak 1888

Çeçen Davut Ağa Musa	Çeçen Aliş? binti Ali Han	Çeçen Şuayib bin Abdullah	Çeçen … binti Abdullah	Çeçen Hacı Ömer Zevcesi Şerife
Tarla	Tarla	Tarla	Tarla	Tarla
70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm

Çeçen İbrahim bin İslam	Çeçen Yusuf Kerimesi Elif	Muhacirin Süleyman Çeçen bin Ali	Çeçen Şuayib Bin Beşir	Çeçen İbrahim bin Mehmet
Tarla	Tarla	Tarla	Tarla	Tarla
70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm	70 Dönüm

Toplam Hane	**Toplam Dönüm**
35	2450

Osmanlı Devleti, iskân öncesinde ve sonrasında muhacirlerin zaruri ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra muhacirlerin toplumun bir ferdi ve devletin bir vatandaşı olmarı için üretime katkı yapacakları bir politika izledi. Boş ve müsait araziler tespit edilerek tarıma hazır hâle getirmeye yönelik çalışmalar yapıldı. Ergani Madeni sancağı idaresindeki Ergani Balahor ismiyle anılan bölgede kıymeti 80.000 ile 100.000 kuruş arasında olan 3.000 dönümlük arazi vardı. Bu araziye Batum, Çürüksu ve Kars taraflarından gelecek 100 hane muhacirin yerleşebileceği belirtildi. Ayrıca ihtiyaç olursa bu arazilere daha fazla muhacir iskân edilebileceği de bildirildi.[594]

Hükûmet, müsait araziyi bulmakla kalmayıp tarıma hazır hâle getirmeye yönelik çalışmalar yapılmasını isteyerek bütçe hazırladı. Malatya Akçadağ çiftliğinin hara yapılması uygun görüldüğü takdirde bu çiftliğe bitişik ve toprağı verimli olan Yazıhan arazisine muhacir iskân edilmesi hâlinde fayda temin edileceği Haralar Nazırı Muzaffer Paşa tarafından bildirildi. Burada ıslahat yapılması hâlinde tarımın gelişeceğini vurguladı.[595] İskân mahallerine muhacirlerin kişisel ve tarımsal ihtiyaçları için gerekli su ve sulama çalışmaları yapıldı. Sultansuyu Çiftliği yakınlarındaki Yazıhan adlı arazinin susuz olmasından dolayı istenilen imarın yapılamadığı bildirildi. Bu arazilerde refah ve bolluğun olması için belirli aralıklarla su kuyularının açılması uygun görüldü.[596] Keban Madeni Kazası'na bağlı Erguvan nahiyesinde "*Atukan, Tehcirli, Dede Kargın, Sinanlı, Eğri Yol ve Baluban*" hudutlarında 6 saatlik mesafede yani

[594] BOA. ŞD. 1456/64 1300 L. 07/11 Ağustos 1883.
[595] BOA. Y.MTV. 46/15 1308 Ra. 8/22 Ekim 1890.
[596] BOA. Y.PRK. ASK. 25/28 1302 R. 9/26 Ocak 1885.

tahminen 350.000 dönümlük Yazıhan adıyla anılan imara müsait arazinin muhacirlere verilmesi veya arazi-yi seniyye (padişahlara ait saltanata ait toprak) yapılması hakkındaki mazbatanın takdimi yapıldı. Bu bölgeye daha önce su getirmek için yapılmış hark harap olması sebebiyle kullanılmayacak durumdadır. Tekrardan harkın yapılması için 10.000 lira masrafın karşılanması istendi. "*Sultan Suyu Çiftliği*" isimli arazide 50.000 dönüm arazinin olduğu bilgisi verildi. 100.000 dönüm arazi ise misli bedel ile satışa çıkarılarak gelir getirilebileceği belirtildi. Kalan 200.000 dönüm araziye ise 1.500 kadar muhacir hanesinin yerleştirilebileceği bildirildi.[597]

Gerekli tarım arazisini bulma ve tarıma hazır hâle getirme çalışmalarında ekonomik sorunlar görülmektedir. Dağıstan'dan Malatya'ya gelen 180 hane muhacirin iskânı için gereken meblağın vilayetçe karşılanamayacağı belirtilerek Muhacirin Tahsisat-ı Umumiyesi'nden ödenmesi belirtildi. 800'e yakın muhacir olacağından sulu arazilerin yetmeyeceği düşünülmektedir. Münasip arazinin kalmaması sebebiyle Malatya Yazıhan mevkiindeki 50.000 dönümlük susuz arazinin dağıtılması düşünülmektedir. Muhacirin zorluk yaşamaması için iki saat uzaklıktaki *"Kuru Çay'dan"* su getirilmesi planlandı. Su getirme maliyeti 2.000 kuruş olarak hesaplanmış olup muhacirlerin hane ve saire masrafları içinde 632.800 kuruş masrafın olacağı hesaplandı. Her iki masrafın da vilayet tarafından ödenmesi kararlaştırıldı. Muhacirler ise hanelerinin olmadığını ve sefil halde olduklarını bildirerek işlemlerin hızlanarak ihtiyaçlarının karşılanmasını istemektedir.[598]

Yazıhan'da susuz araziler üzerinde "*Harap Han*" mevkiinde iki mahali içine alacak şekilde köy oluşturulması planlandı. Bunun yanında "*Hasan Patrik"* köyü ile çevresindeki köylerin su kaynağı olan "*Ansur Çay'ından*" oluşturulacak yeni köye de su getirilmesi kararlaştırıldı.[599] Yine; Kars ve Ardahan muhacirlerinden 1.500 hane mesele-i zaile (93 Harbi) sonrası Erzurum'a geçmiştir. Bu 1.500 hanenin hangi mahallere ne şekilde iskân olacağı görüşülmektedir. Keban kazasına bağlı Yazıhan isimli arazide ise "*Toğma Nehri'nden*" su getirilse gerek muhacir ve gerek yerli ahaliden 2.000 haneyi barındırılabileceği belirtildi. Çeşitli tarihlerde muhacir geldiği belirtilerek Harap Han mevkiinde oluşturulacak köye *"Ansur"* Çayı'ndan bahar mevsiminde hark ile muhacirlere su getirilmesi tekrardan bildirildi.[600]

---

[597] BOA. Y.MTV. 47/103 1308 C. 05/16 Ocak 1891.
[598] BOA. DH.MKT. 2721/86 1327 M. 5/27 Ocak 1909.
[599] BOA. DH.MHC. 52/20 1320 Ra. 23/30 Haziran 1902.
[600] BOA. DH.MHC. 50/36 1320 S. 22/31 Mayıs 1902.

Malatya'ya ulaşan 180 hane Dağıstan muhacirinin iskânı için Yazıhan'a gönderilen memurlar tarafından Fethiye ve çevresi keşif olarak incelendiğinde Harap Han'ın iskâna elverişli olacağı belirtilerek esasen susuz 50.000 dönüm araziden bahsedilmektedir. Bu sebeple iki saat mesafedeki "*Kuruçay'dan*" su getirilmesi düşünülmüş ve bu işin ilkbaharda başlayacağı ve 2.000 kuruşta masrafın olacağı belirtildi. Muhacirlerin hane ve diğer çeşitli masrafları için 632.800 kuruşa ihtiyaç vardır. Bu masrafların karşılanması için kaynak düşünülse de Muhacirin-i Ûmumiye tahsisatından başka çare görülmeyerek muhacirlerin mecburi ihtiyaçlarını karşılamak için bu miktarın gerekliliği tekrarlandı.[601]

Mamuretülaziz vilayetinde Sultansuyu Çiftliği'ne iskânları için gönderilen 160 hane (Başka bir belgede 200 hane olduğu belirtilmektedir.) Dağıstan muhacirinin iskân masraflarına karşılık olmak üzere H. 1324 senesi vilayet bütçesine havale olunan 632.800 kuruş paranın ellerine ulaşmadığı ve muhacirlerin zor durumda kaldığı Dağıstan muhacirlerinden İsa oğlu Mehmet ve arkadaşının yazdığı telgrafta belirtilerek çözüm istendi. Yapılan yazışmalar ile belirlenen paranın H. 1325 senesi emvaline tahvili için gereğinin yapılmasının Maliye Nezareti'ne bildirilmesine karar verilerek muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve iskân edilmesi istendi.[602] Malatya'da bulunan muhacirler için H. 8 Haziran 1325 tarihli tezkirede 200.000 kuruşluk yardım ve 17 Haziran 1325 tarihli tezkirede ise 432.800 kuruş yardım vardır. 160 hane Dağıstan muhacirinin iskân ve maişetlerinin temini için gerekli olan 600.000 küsur meblağın vilayet emvalinden ödenmesine müsaade edildiği bildirilmiştir. Ayrıca bu belgede bundan başka cihet-i askerîyeden hazineye terk olunan Sultansuyu Çiftliği'nin idare şekline karar verilmediği için muhacir iskânı hakkında birşey denilemeyeceği belirtilmiştir.[603]

3.3.2.6.Tarımsal Araç ve Gerecin Sağlanması

Osmanlı Devleti, muhacirlere ziraattan geri kalmamaları düşüncesi ile hayvan, tohumluk, edevat ve çift verdi. Böylece hayatlarını idame ettirecekler ve muhtaçlıktan kurtulacaklardır. Muhacirin komisyonun Diyarbekir Valiliği'ne yazdığı yazıda; iskân olunacak muhacirlerin zor durumda kalmamaları için bu sene sağlanacak olan arazi ve

[601] BOA. ŞD. 2779/27 1327 S. 24/17 Mart 1909.
[602] BOA. DH.MKT. 2807/95 1327 R. 18/9 Mayıs 1909.
[603] BOA. DH.MKT. 2874/28 1327 Ca. 24/13 Haziran 1909.

hayvan sayesinde kendi ihtiyaçlarını karşılayacaklarını söylemektedir. Bu yazıda, Mardin'e gönderilen iki hane muhacir için hane inşa edilecek, hayvan ziraat aleti ve tohumluk zahire için de 6.000 kuruş verilecektir. Bu paradan, ev için ikişer bin olmak üzere toplam dört bin, buzağı ile birlikte sürüm hayvanı için bin beş yüz kuruş, tohumluk zahire için 300 kuruş geri kalan 200 kuruş ise sapan ihtiyacı karşılanacaktır. [604] Arazi incelemek ve araştırmak için gönderilen memurların harcırahı için de 5.000 kuruş olmak üzere toplam 11.000 kuruş olan gerekli meblağın muhacirin idaresi tahsisatından verilmesi istendi. [605]

Tablo 34: 2 Hane Muhacir İçin Yapılan Hane ve Tarım Yardımı

Ev inşası (2 ev)	4.000 kuruş
Hayvan (buzağısıyla birlikte)	1500 kuruş
Tohumluk zahire	300 kuruş
Sapan	200 kuruş
Harcırah	5.000 kuruş
Toplam: 11.000 kuruş	

Behisni kazasının Sürgü nahiyesine gönderilen 27 hanede 118 nüfus muhacir için hane inşası, çift hayvanları, tohum, tarım aletleri ve saire alınabilmesi için tahsis kılınan havalenamenin serian tedarik edilerek muhacirinin mağdur edilmemesi için gereğinin yapılması istendi. Çift hayvanı, tohumluk ve alet için 53.900 kuruş ile 100.000 kuruşu da tahvilen (sonradan alınmak üzere) olmak üzere toplam 153.900 kuruş yardım miktarı olarak belirlendi. Muhacirlerin zor durumda oldukları belirtilerek geçimlerini sağlayacak duruma gelmeleri istendi. Böylece hem muhacirler hem de devlet rahatlayacaktır. Muhacirler için gerekli şartların aksamaması istenerek eksik kalan paranın Mamüretülaziz vilayeti emvalinden karşılanması istendi.[606]

15 Ekim 1908 tarihinde, Malatya'da bulunan 162 hane Dağıstan muhacirleri için inşa edilecek ev masraflarıyla çift hayvanı, edevat, tohumluk zahire, istimlâk edilecek arazi bedelleri ile görevlendirilen memur, kâtip ve sair görevliler için 617.800 kuruş ayrıca muhacirlerin bir yıllık hanelerinin bedel-i icareleri (kirası) için de 15.000 kuruş olmak üzere toplam olarak 632.800 kuruşun Maliye Nezareti'nce ödenmesi

[604] BOA. DH.MKT. 1291/58 1326 Ş. 11/8 Eylül 1908.
[605] BOA. DH.MKT. 2639/3 1326 N. 28/24 Ekim 1908.
[606] BOA. DH.MKT. 2821/17 1327 Ca. 2/22 Mayıs 1909; BOA. DH.MKT. 2703/34 1326 Z. 17/10 Ocak 1909.

istenmiştir.[607] Muhacirlerin bu yıl ziraattan geri kalmamaları düşüncesi ile hayvan, tohumluk, edevat ve çift verilmesi gerektiği de belirtildi. Hanesizlik ve mevsim şartları sebebiyle kötü olayların meydana gelmesinden çekinilmektedir.[608] Araç-gereç masrafı ve iskân için gerekli diğer ihtiyaçlar için 632.800 kuruş paranın H. 1324 senesi muhacirin tahsisatı olarak Mamuretülaziz Valiliği emvalinden ödenmesi belirtildi.[609]

Muhacirler için menafi sandıklarından para tedarik edilerek muhacirlerin zahire ihtiyaçlarının karşılandığını görmekteyiz. Harput ve Ergani sancaklarında iskân edilecek 700-800 muhacir hanesinin masrafları için menafi sandıklarından birer ölçek zahire hazırlanarak muhacirlere acilen verilmesi istenmektedir. Bu yönde karar alınması için Mamüretülaziz sancağı mutasarrıflığından Şuray-ı Devlet-i Mülkiye dairesine telgraf gönderilmiştir. İskân edilecek muhacirinin alet, edevat ve zirai ihtiyaçları için menafi umum sandıklarından faydalanılması yönünde karar alınmışsa da sandıktaki nakit para durumu göz önüne alınarak her harmandan menafi sandığı için bir defalık bir ölçek zahire alınarak hâsıl olan paranın muhacirler için kullanılması bildirildi.[610]

Osmanlı Devleti'nin muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya zor şartlar altında olsa da önem verdiğini görmekteyiz. Hatta orduya ayrılan zahirenin muhacirlerin tohum ihtiyacına yönelik kullanımı muhacirlere verilen önemi göstermektedir. Mardin'in merkez kazasına bağlı "*Telermen*" köyüne yerleştirilen Çeçen muhacirlerinin hayvan ve zirai araç-gereçleri olduğu hâlde 1.000 ölçek tohumluk hıntaya ve 300 ölçek tohumluk arpalığa ihtiyaçları vardır.[611] Diyarbekir vilayetinin ise mahsulleri askerî ihtiyaçlar doğrultusunda kullandığını belirterek İkinci Ordu birliğinin hem kendi hem de Çeçen muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılayabileceğini belirtmiştir. Harman zamanında iade edilmek şartıyla muhacirlerin ihtiyacına karşılık verilmiştir. Bu dönemde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'dır. Tohumluk verilmesi yönünde İkinci Ordu ile gelişmeler hakkında yazışma yapan ise Diyarbekir Vali Vekili Bedreddin'dir.[612]

Devlet göç eden kişilerin ihtiyacını karşılamakla kalmayıp muhacirlerin hayvanlarını yemini dahi düşünmüş ve bu maksatla yardım etmiştir. Diyarbekir'de nakil

[607] BOA. DH.MKT. 2631/37 1326 N. 19/15 Ekim 1908.
[608] BOA. DH.MKT. 2648/12 1326 L. 10/5 Kasım 1908.
[609] BOA. DH.MKT. 2669/69 1326 Za. 02/26 Kasım 1908.
[610] BOA. İ.MMS. 64/3005 1296 N. 27/14 Eylül 1879.
[611] BOA. DH.İ.UM.EK. 26/9 1335 Ra. 2/27 Aralık 1916.
[612] BOA. DH.İ.UM.EK. 105/34 1335 Ra. 14/8 Ocak 1917.

ve hicret eden muhacirin hayvanlarını yanlarında getirdiğinden muhacirlerin hayvanlarına yönelik yardım çalışmaları yapılmıştır.[613]

Osmanlı Hükûmeti, gelen muhacirlere iskân, iaşe ve tohumluk gibi gerekli yardımın yapılabilmesi için ne kadar muhacir geldiği, ne kadar masraf olduğu ve nerelere iskân olunduğu, önündeki sene içinde ne kadar iskân ve masraf olacağı gibi istatistikî bilgilerin gönderilmesini Mamüretülaziz Valiliği'nden isteyerek sorunların engellenmesine yönelik çalışma yapmıştır.[614]

3.3.2.7. Vergi-Borç Affı

Osmanlı Devleti, muhacirlerin kısa bir sürede ziraat yapar vaziyete gelmesini bekliyordu. Muhacirler bu politika ile hem göçebelikten vazgeçecekler hem de ödeyecekleri vergi ile hazineye gelir sağlayacaklardır. Osmanlı Devleti, sağladığı yardımların sonucunda vergi ve ürün alarak gelir sağlamaya yönelik bir politika izledi.

Osmanlı Devleti'ne göç eden ailelerin yerleşik ve üretken bir hayata çabucak geçmeleri için kendilerine sağlanan kolaylıklardan birisi de vergi ve askerlik muafiyetiydi. Gelen muhacirlerden bir süre yerli vatandaşların ödediği bazı vergiler alınmadığı gibi, kendilerine çeşitli muafiyetler de sağlanıyordu. 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan sonra Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenlere ilk defa 10 yıl vergi muafiyeti tanınmıştır.[615] 1889 yılında söz konusu muafiyet süresi vergide iki yıla indirilmişti. İlk dönemlerde muhacirlere verilen arazi ve çiftliklerin 15 yıl süre ile başkalarına satılması yasaktı. Söz konusu yasak 1887 yılında 10 yıla indirildi.[616]

Çevresel ve ekonomik şartlardan dolayı planlanan politikalarda değişikliğe gidilecektir. Muhacirlerin muafiyet süreleri bittikten sonra olumsuzluklar üzerine erteleme ve af gelebilmektedir. Resulayn'da ikamet eden Çeçen muhacirler için belirlenen muafiyet süresinin bitmesi üzerine 4.000 kuruş vergi vermeleri gerekirken bunların tamamen tahsiline muhacirlerin imkânı olmadığı anlaşılmıştır. Çünkü muhacirlerin H. 1300 senesinden itibaren sefaletleri son bulmadığı gibi bir kısım muhacirler zor hava şartlarından dolayı vefat etmiştir. Geriye kalan muhacirlerin ise

---

[613] BOA. İ.ŞD. 4/180 1285 S. 05/28 Mayıs 1868; BOA. DH. MHC. 45/71 1319 B. 28/10 Kasım 1901; BOA. DH.MHC. 45/92 1319 Ş. 22/4 Aralık 1901.
[614] BOA. A.}MKT.MHM. 530/6 1324 L. 23/10 Aralık 1906.
[615] Shaw & Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu…,* s. 151-152; Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen…,* s. 41-49.
[616] Kocacık, "Balkanlar'dan Anadolu'ya…, s. 168.

ekonomik imkânları vergiyi verecek durumda değildir. Resulayn'ın ahvali ve durumu münasebetiyle kolaylık beklenmektedir.[617]

Resulayn'da meskûn muhacirlerin yedi seneden beri biriken 40.000 kuruş verginin tahsili için kaymakamlıktan askerî yönden yardım dahi istenmiştir. H. 1300 (1882-1883) senesinden itibaren bölgedeki Çeçen kabilelerin muafiyetleri son bulmuş olmasına rağmen bölgenin vehameti ve havasından dolayı muhacirin ekseri telef olmuş olup kalanların ise vergiyi ödemeye güçleri yoktur. Bu sebeple Resulayn'da meskûn muhacirlerin hâlihazırlarına göre ödemeye güçleri yetecek bir surette vergi tarhı düzenlemesi belirtilmiştir.[618]

Aynı zamanda bazı harçlardan muaf tutulabildiklerini görüyoruz. Ergani Madeni sancağı idaresindeki Balahor ismiyle anılan 3.000 dönümlük araziye Batum, Çürüksu ve Kars taraflarından 100 hane yerleşebileceği belirtilmiştir. Ayrıca muhacirler zor şartlarda olduğu için iskân arazilerine ihtiyaç olduğu zamanlarda bu bölgeye yeni iskânların olabileceği belirtildi.[619] Balahor isimli bu araziye ikinci defa iskân olunan Kars ve Şavşat muhacirlerine ala, evsat ve edna olarak tamamına arazi mübadelesi olacaksa da 1.000 kuruşu geçen harç parasını ödeme imkânlarının olmadığı anlaşılmıştır. [620] Diyarbekir vilayetine gelen malumat üzere harc-ı mu'tadenin affı lüzumuna dair vergi emanetinin tezkiresi bildirildi.[621]

Ödünç verilen tarımsal ürünlerin tahsilinde muhacirlerin zorlandığının görülmesi üzerine vergi affı yapıldığı görülüyordu. Resulayn kazasında meskûn Çeçen muhacirine birkaç sene evvel tavi'zen (karşılık olarak, gelecekteki gelirinden kesilmek şartıyla) verilen zahirenin tahsil zamanı geldiğinde ekonomik sorunlar hissedilmiştir. Muhacirler paranın çok oluşu sebebiyle ödeyemeyeceklerini, ekinlerinin zarar gördüğünü, geçen senelerde ortaya çıkan kolera hastalığı sebebiyle nüfuslarının yarısının vefat ettiğini bildirdi. Muhacirlerin bir kısmının ise fakir durumları sebebiyle ana vatanlarına geri döndüklerini söyleyerek sıkıntılarını belirtmişlerdir. Muhacirler, verilmesi gereken 2 yük kuruştan fazla zahireyi nüfus eksikliği ve ekonomik zorluklardan dolayı ödeyemeyeceklerini belirtmişlerdir.[622]

---

[617] BOA. ŞD. 341/30 1310 S. 01/25 Ağustos 1892.
[618] BOA. BEO 65/4851 1310 S. 15/8 Eylül 1892.
[619] BOA. ŞD. 1456/64 1300 L. 07/11 Ağustos 1883.
[620] BOA. İ.ŞD. 66/3888 1301 S. 25/26 Aralık 1883.
[621] BOA. ŞD. 2472/18 1301 R. 27/25 Şubat 1884.
[622] BOA. ŞD. 2213/48 1290 C. 20/15 Ağustos 1873.

Osmanlı Devleti, muhacirlere bu yardımlardan başka Ziraat Bankası aracılığı ile kredi vererek gerekli kolaylıklar sağlamıştır. Diyarbekir'de iskânları kararlaştırılan 2 hanede 9 nüfus Kars muhacirinin zaruri ihtiyaçları için gerekli olan 600 kuruş, sonradan Diyarbekir Ziraat Bankası Şubesi'ne geri ödenmesi şartıyla belediye sandığından verildi. Planlanan yardım parası önceden Ziraat Bankası'na muhacirlerin iskânı için havale edilen 52.000 kuruşun içinden ödenecektir.[623]

Muhacir iskânı yönüyle Mamüretülaziz-Malatya'yı, Diyarbekir-Mardin ile geri dönüşlerle firarların birinci gruptaki oranının daha düşük olduğunu söyleyebiliriz. gösterilebilir. Bu gruptaki muhacirlerin iskânı daha başarılı ve ileriye dönüktür. Osmanlı Devleti gelişen şartlar ve duruma göre politika izlemiştir. Muhacirlere yapılan yardımlar devlet ve halk tarafından da desteklenmiştir. Osmanlı Devleti muhacirlerin yol, yevmiye, ekmek, tayinat, giyecek, yakacak gibi ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra, hanelerinin inşasını ve kullanabilecekleri arazi ile tarımsal araç-gereç tedarikini de yapmıştır. Ayrıca vergi-borç affi gibi konularda da yardımcı olarak sorunların giderilmesi yönünde çalışmaları takip etmiştir.

[623] BOA. DH.MKT. 2757/50 1327 S. 11/4 Mart 1909.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
4. SORUNLAR VE DEVLETİN ÇÖZÜM YOLLARI

4.1. MUHACİRLERDEN KAYNAKLI SORUNLAR

93 Harbi sonrasında Osmanlı Devleti zor bir süreç içerisine girmiştir. Bir taraftan kendi iç problemleriyle uğraşırken diğer taraftan kaybetmiş olduğu topraklardan gelen muhacir sorunuyla ilgilenmek zorunda kaldı. Muhacir sayısının tahmin edilenden daha fazla olması Osmanlı devlet adamlarının muhacirlerle ilgili yapmış oldukları planlamayı sekteye uğrattı. Bunun sonucunda bazı yeni çözüm arayışlarına girildi. Ancak bu süreç içerisinde muhacirler, yöneticiler ve yerli halk zor durumda kaldı. Bu sorunların devleti, muhacirleri ve yerli halkı etkilediği muhakkaktır. Bunun için sorun yaşayan tarafları birbirinden kesin bir biçimde birbirinden ayırmak mümkün değildir.

Muhacirlerin iskân bölgelerine gönderilmeleri esnası ile işlemlerinin tamamlanmasına kadar geçen süre zarfında birçok zorluklarla karşılaşıldı. Devletin muhacirlere göstermiş olduğu yerlere muhacirlerin yerleşmek istememeleri, firar etmek suretiyle yer değiştirmeleri, ana vatanlarına geri dönmek istemeleri gibi meselelerin ortaya çıktığı, bu meselelerin temelinde ise ekonomik kaygıların ön planda olduğu, etnik, dinî ve aşiretsel meselelerin daha sonra geldiği anlaşılıyor.

4.1.1. İskân Sorunu

4.1.1.1. Muhacirlerin Yerleşmek İstememeleri ve İzinsiz Yer Değiştirmeleri

Osmanlı Devleti muhacirlerin müsait, verimli ve ormanlık arazilere iskânını amaçladı. Böylece muhacirlerin en kısa zamanda tüketici durumundan çıkarak üretici durumuna getirilmesi yönünde bir politika hedefledi. İskân edilemeyen, verilen arazileri beğenmeyen ve izinsiz yer değiştiren muhacirlerin üretici durumuna geçme süreci zaman aldığından dolayı hazineye yükleri gittikçe artıyordu. Misafir olarak Harput'ta bulunan 200 hane Nogay muhaciri kalıcı olarak iskân olunmaları için buradan Sivas'a gönderildi. Fakat bu muhacirler Sivas'a gitmek yerine Erzurum'a gitmek

istemişlerdir.[624] Bu sebeple Harput'a veya Diyarbekir'e kalıcı olarak iskânları düşünülmüşse de Malatya sancağına ve Arguvan kazasına kalıcı iskânlarına karar verildi.[625]

İskân edilen muhacirlerin devletten izinsiz olarak yer değiştirme ve ilk defa iskân ediliyormuşçasına muhacirler için sağlanan imkânlardan tekrardan faydalanmak istemeleri muhacirlerin iskânında karşılaşılan diğer bir sorundur. Şöyle ki; iskân edilene kadar muhacirlerin hayatlarını idame ettirebilmeleri için devlet tarafından kendilerine günlük olarak tahsis edilen yevmiye bulunuyordu.[626] Kalıcı olarak iskân edilen muhacirlere zirai faaliyetlerde bulunmaları amacıyla arazi, tarımsal aletler ile ekmeleri için tohum veriliyordu. Kendilerine ödenen yevmiye ilk hasat zamanında kesiliyordu.

Kalıcı olarak iskân edilen ve ilk hasat zamanından sonra yevmiyesi kesilen bazı muhacirler; yevmiye almaya devam etmek için devletten izinsiz olarak başka yere göç ederek oraya ilk defa gitmiş gibi beyanda bulunuyordu. Bu şekilde bir de nakil masrafı alıyorlardı. Bu durum hazineye tekrardan yük getirdiği gibi karışıklıklara da neden oluyordu. Bu sebeple muhacirin komisyonu kararı ve yöneticilerin incelemeleri sonucunda, çevresel ve mahalli şartlar dikkate alınarak, muhacirlerin yerlerini değiştirmelerine izin veriliyordu.[627] Bunun haricinde yapılan yer değişikliklerine ise izin verilmiyordu.

Kalıcı olarak iskân edilmesine rağmen izinsiz bir şekilde yer değiştiren ve tekrar iskân olma girişiminde bulunan kişilere karşı önlem alınarak, olumsuzlukların ortadan kaldırılmasına yönelik adımlar atılıyordu. Bu amaçla devlet görevlileri gerekli görmeleri hâlinde, kendi şehirlerine gelen yeni muhacirlerin daha önce başka bir şehirde iskân edilip edilmediğini inceliyorlardı. Kalıcı olarak iskân olunmaları amacıyla Malatya Sultansuyu Çiftliği'ne gönderilen 3 hanelik toplam 11 kişiden oluşan Kazan muhacirinin yeni yerlerinden memnun olmayıp "*memleket memleket*" dolaştıkları ve her gittikleri yerde yevmiye ile nakil ücreti talep ettikleri görülüyor.[628] Yine; Diyarbekir'e kalıcı iskân için gönderilen 54 hanelik 329 kişiden oluşan muhacir grubunun devletten habersiz olarak Sivas'a gittiği anlaşılıyor.[629] Ancak genel manada muhacirlerin yer değişikliğine sıcak bakmayan devlet, muhacirlerin izinsiz olarak Sivas ve Erzurum

[624] BOA. A.}MKT.UM. 565/33 1278 Za. 16/15 Mayıs 1862.
[625] BOA. A.}MKT.UM. 566/6 1278 Za. 19/18 Mayıs 1862.
[626] BOA. DH.MKT. 2758/31 1327 S. 11/4 Mart 1909.
[627] BOA. DH.MKT. 2664/53 1326 L. 24/19 Kasım 1908.
[628] BOA. DH.MHC. 22/2 1318 Ş. 1/5 Aralık 1899.
[629]BOA. A.}MKT.MHM. 515/35 1319 B. 21/3 Kasım 1901.

taraflarına gidişlerinin engellenmesine daha fazla dikkat ediyordu.[630] Diyarbekir ve çevresinden izinsiz ayrılan muhacirler olduğu gibi söz konusu coğrafyaya izinsiz gelen muhacirlerin olduğu da görülüyor.[631]

Osmanlı Devleti, akrabaların bir arada olmalarına özellikle de aynı aileden olan kişilerin birleştirilmesine önem veriyordu. Bundan dolayı daha önce farklı yerlere yerleştirilen akrabalar veya aynı aileye mensup kişilerin bir araya gelme taleplerine olumlu bakıyordu. Ancak burada sayıca az olan nüfusun çok olan tarafın yanına iskân edilmesi yönünde bir politika izlediği, hatta bunu teşvik ettiği görülüyor.[632]

İltica başvurusu yapan kişiler arasından, daha önce akrabası gelmiş muhacirlere Osmanlı topraklarına iskân olunmalarında öncelik veriliyordu.[633] Buna rağmen zaman zaman gidilmek istenen bölgedeki nüfus yoğunluğu ve asayiş problemleri gibi sebeplerle çeşitli engellemeler yapılmak zorunda kalındı. Bazı muhacir kafileleri ise iskân edildikleri arazileri beğenmeyip akrabalarının bulunduğu arazilere izinsiz gidebiliyordu. Bu ise hem terk ettikleri hem de izinsiz gittikleri arazide çeşitli sorunlara sebebiyet veriyordu.[634]

Osmanlı Devleti, izinsiz yer değiştiren ve firar hareketine katılan muhacirlere karşı yaptırım gücünü kullanarak ilk meskûn mahallerine geri gönderiyordu. Bu muhacirlerin takibi yapılarak gerekli önlemleri alıyordu. Harput'ta meskûn iken 350 hane Nogay muhaciri Kars'a firar etti. Bu muhacirlerin masrafları düzenlenerek tekrardan Harput'a iadesine yönelik çalışma başlatıldı.[635] Ayrıca kavmiyyet ve bedeviyyetten yararlanan İsmail Efendi ve benzerleri Harput'a topluca iskân için direndi. Söz konusu Çerkez muhacirlerin davranışları bunların firarına neden oldu. Bu sebeple gelen ve gelecek Çerkez muhacirlerin üçer-dörder hane olarak dağıtılmasına karar verildi.[636] Yine; Harput'un "*Selahiye*" mevkiine yerleştirilmesine rağmen Kars'a giden Çerkez ve Nogay muhacirlerinin tekrardan Selahiye'ye iskânlarına karar verildi.[637]

---

[630] BOA. A.}MKT.NZD. 356 /75 1277 Z. 21/30 Haziran 1861; BOA. A.}MKT.MHM. 238/79 1278 L. 22/22 Nisan 1862; BOA. A.}MKT.MHM. 224/80 1277 Z. 28/ 7Temmuz 1861; BOA. A.}MKT.UM. 565/33 1278 Za. 16/15 Mayıs 1862; BOA. A.}MKT.UM. 566/6 1278 Za. 16/18 Mayıs 1862; BOA. DH.MKT. 1468/116 1305 Ra. 23/9 Aralık 1887.
[631]BOA. DH.MUİ. 9 -2/17 1327 Ş 29/15 Eylül 1909.
[632] BOA. Y.PRK.KOM. 1/26 1295 Ra. 30/3 Nisan 1878.
[633] BOA. A.}MKT.MHM. 455/52 1290 C. 2/28 Temmuz 1873.
[634] BOA. DH.MHC. 48/28 1318 Z. 9/30 Mart 1901.
[635] BAO. MVL. 1053/62 1284 Za. 19/13 Mart 1868.
[636] BAO. MVL. 714/12 1282 Ca. 18/9 Ekim 1865.
[637] BAO. MVL 639/88 1279 Ca. 12/5 Kasım 1862; BAO. MVL 642/45 1279 C. 4/27 Kasım 1862.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz koşullar, alınan tedbirlerin hayata tatbik edilmesini engellediği gibi firar hareketlerinin yaşanmasına da neden oldu. Bu firarların sebepleri arasında sosyo-ekonomik etkiler önemli yer tutmaktadır. Resulayn'nın kasaba merkezinde ve köylerinde iskân edilen muhacir sayısının azalmasında sosyo-ekonomik etkiler önemli rol oynadı. Bunun yanında firar olaylarının ve izinsiz yer değiştirmelerin de muhacir sayısının azalmasında rolü olduğu fazlaca görülmektedir. Osmanlı Devleti muhacirlere zorunlu ikamet alanı belirleyerek firarlara ve asayişsizliğe karşı tedbir almıştır. Örneğin; Çeçen muhacirlerden İslam Bey, Milli Aşireti'yle yaşanan sorunlardaki etkisi ve eşkıyalık yapması nedeniyle Mardin'den alınarak Mamüretülaziz'de zorunlu ikamete tabî tutuldu. Bu süreçte Mardin'e gidişi yasaklandı.[638]

4.1.1.2. Muhacirlerin Ana vatanlarına Geri Dönme İstekleri

İskân sonrası ortaya çıkan problemlerin bir diğeri ise muhacirlerin ana vatanlarına geri dönme isteği ve çabasıdır. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya geri dönüşe sıcak bakmadığı görülmektedir. Bu sebeple geri dönüşlerin engellenmesi için çözüm yolları aranmıştır. Ana vatanlarına geri dönmek isteyen muhacirler üzerinde yapılan incelemede, istedikleri imkâna kavuşamadıkları, akrabalarından ayrı kaldıkları, hane ve arazi tedarik edilmediği görülmektedir. Bunun üzerine devlet, geri dönüşleri engellemek için talimatlar oluşturulmasına, haneler inşa edilmesine ve masrafların karşılanmasına yönelik kararlar almıştır. Fakat muhacirlerden bazıları İstanbul'a gelerek vatanlarına gitmek istediklerini belirtmeleri üzerine sorunlar tekrardan incelenmiştir. Bu defa ise muhacirler, henüz iskân olunmadıklarını, talimatlarda alınan kararlara uyulmadığını, ellerinde mal ve mülkleri kalmadığını, görevli memurların uygulamalarından şikâyetçi olduklarını bildirmiştir. Söz konusu mesele üzerine tekrardan yazışmalar yapılarak zorlukların ortadan kaldırılması, iskânların yapılması ve alınan kararların kesinlikle uygulanması istenecektir.[639] Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, muhacirleri dinleyip sorunların üstüne giderek çözüm yolları üzerinde çabalamıştır. Osmanlı Devleti, iyi niyet göstermesine rağmen sorunların çözümündeki uygulamaları hayata tatbik etmekte zorluk çekmiştir.

---

[638] BOA. DH.MKT. 41/36 1312 N. 19/16 Mart 1895; BOA. BEO 589/44156 1312 N. 28/25 Mart 1895; BOA. DH.MKT. 421/60 1313 Ra. 11/1 Eylül 1895; BOA. ŞD. 1469/28 1319 B. 21/3 Kasım 1901; BOA. ŞD. 1471/11 1319 B. 21/3 Kasım 1901.

[639] BAO. A.}MKT.MHM. 231/60 1278 S. 11/18 Ağustos 1861.

Muhacirlerin geri dönme istekleri karaya çıkış noktasında başlayabiliyordu. Samsun'a çıkan Kafkas muhacirlerinden bazılarının Rusya'ya geri dönmek için ısrar etmesi üzerine, elinde pasaportu bulunan muhacirlerin Rusyalı olarak bakılabileceği bildirilerek geri gitmelerine izin verildi.[640] Ayrıca Rusya'nın izniyle Osmanlı Devleti'ne gelen muhacirlerin geri dönmek istediklerinde Rusya'nın İstanbul Konsolosluğu'na başvurmaları ve bu konsolosluktan müsaade almaları gerektiği bildirildi.[641]

93 Harbi öncesi iskân edilen muhacirler içinde de Rusya'ya gitmek için firar edenlere rastlanıyordu.[642] Harput'a iskân edilmesine rağmen Erzurum'a uğramaksızın Rusya'ya gitmek için Çıldır kazasına giden 40 hane kadar Çerkez muhacir burada durduruldu. Bu muhacirlerin Rusya Konsolosluğu tarafından himaye olup olmadıkları araştırıldı. Erzurum Valiliği söz konusu meseleyi inceleyerek gerekli önlemleri aldı. Harput'a iskân edilmesine rağmen geri dönmeye çalışan bu muhacirlerin tekrardan Harput'a iskân edilmesi istendi.[643]

Muhacirler devlet tarafından iskân edilmiş ve Osmanlı vatandaşlığına geçmiş ise ana vatanlarına geri dönmelerine sıcak bakılmamaktaydı. Bu sebeple sorun tespitinin yapılması ve muhacir ihtiyaçlarının karşılanması gibi çözüm yolları aranarak geri dönüşler engellenmeye çalışıldı. Kafkasya'dan hicret ederek Malatya'ya gönderilen 4 hane Kazan ve Dağıstan muhacirine iskân amaçlı arazi verilememiştir. Muhacirlerin Rusya'ya gitmek için Samsun'a gelip pasaport alma teşebbüsünde bulunmaları karşılaştıkları problemleri ortaya çıkarmıştır. Söz konusu mesele üzerine muhacirlerin ikna edilmesi, geri dönmelerinin engellenmesi, Samsun'da iskân edilecek arazinin sağlanması, kendilerine verilecek arazinin üzerine de birer oda ve mutfaktan ibaret hanelerinin inşa edilmesi yetkililer tarafından bildirildi.[644] "*vatan-ı asliyelerine*" geri dönmenin engellenmesi üzerine hane inşası ve diğer masraflar için de 40.700 kuruşluk yardım yapılması kararlaştırıldı.[645]

Muhacirler arasında geri dönüşlerin yaşanması muhacirlere yapılan yatırımların karşılığının alınamaması anlamına geliyordu. Geri dönüşlerin başka bir olumsuz tarafı ise karşılığı gelecekteki gelirinden kesilmek şartıyla sağlanan yardımların geri dönüşünün olmamasıdır. Resulayn'a iskân edilen Çeçen muhacirlere "*tavi'zen*" verilen

[640]BAO. Y.A.HUS. 411/103 1318 B. 03/27 Ekim 1900.
[641]BAO. DH.MKT. 1521/5 1305 Za. 02/11 Temmuz 1888.
[642] BAO. MVL. 639/7 1279/ 1279 R. 29/24 Ekim 1862.
[643] BAO. MVL. 641/89 1279 C. 11/4 Aralık 1862.
[644] BOA. DH.MHC. 36/14 1318 R. 23/20 Ağustos 1900.
[645] BOA. DH.MHC. 44/40 1318 Ş. 18/11 Aralık 1900.

2 yük[646] kuruştan fazla zahirenin tahsil zamanı geldiğinde muhacirlerden bazılarının firar ettiği ortaya çıktı. Geriye kalanlar ise nüfuslarının azaldığını ve ödenmesi gereken miktarın fazla olduğunu belirterek belirlenen miktarı ödeyemeyeceklerini bildirdi. Osmanlı Devleti, bu gibi durumlarda muhacirlere kolaylık sağladığı ve gerektiğinde muhacirlerin vermesi gereken miktarı almadığı görülmektedir.[647]

Osmanlı Devleti geri dönüş girişimlerini engellemeye yönelik çözüm çabalarının başarısız olduğunu gördüğünde muhacirlere şartlı müsaade vermiştir. Örneğin; Resulayn'a iskân edilmiş Çeçen muhacirlerinden Battal ve Şeyh Abdağlof' ile aileleri Rusya'ya geri gitmek arzusunda olduklarını bildirmesi üzerine gerekli yazışmalar yapıldı. Bu muhacirlere nasihat edilmesi istenerek gerekli yardımların sağlanması istendi. Fakat nasihate rağmen geri dönmekten vazgeçmezler ise nakil, iaşe ve iskân masraflarının kendilerinden alınacağının bildirilmesine karar verildi.[648]

4.1.2. Eşkıyalık Faaliyetleri ve Asayiş Problemleri

Eşkıyalık; tarihin ilk devirlerinden itibaren insanlığın birlikte yaşamak zorunda kaldığı toplumsal bir olgudur. Eşkıya kelimesi "*şaki*" kelimesinin çoğuludur. Lügatte; bahtsız, fena hareketli, habis, haylaz, haydut, yol kesen anlamlarına gelmektedir.[649] İslam fıkıhçıları, bir kişinin veya en az üç kişinin yerleşim alanlarında ve dışında yaptığı hırsızlık ve soygunu eşkıyalık olarak değerlendirir.[650] Eşkıyalık faaliyetlerinden en büyük zararı köylerde yaşayan kitleler görmüştür. Şehirlere göre daha az korunaklı olan köy ve kır yerleşmelerinde, yaşayan insanların ürettikleri ürünlere ve hatta can güvenliklerine yönelik eşkıyalık olayları görülmekteydi.[651] Osmanlı Devleti, sorunları

[646]Yük hayvanının taşadığı miktarı ifade ettiği gibi söz konusu yük ifadesini karşılayan parayı da ifade edebilir. Para miktarını gösterirken bir yük 100.000 akçe değerindedir. Hayvanların taşıdığı ölçü birimi olarak "*yük*" ile birlikte "*himl*" ölçüsü de kullanılır. Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 179; Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Tartı ve Ölçü Birimleri*, Fırat Üniversitesi SBE., Elazığ 2005, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 119.
[647]BOA. ŞD. 2213/48 1290 C. 20/15 Ağustos 1873.
[648]BOA. A.}MKT.MHM. 426/54 1285 B. 26/12 Kasım 1868.
[649] Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi, Ankara 2006, s. 284.
[650] Ali Bardakoğlu, "Eşkıya", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XI, s. 463-466.
[651] Süleyman Demirci & Hasan Arslan, "Eşkıyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750), *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. XVI, Isparta 2012, s. 69. Ayrıca bkz. Süleyman Demirci & Hasan Arslan; *Osmanlı Türkiye'sinde Eşkıya, Devlet ve Siyaset*, Yalın Kitap, İstanbul 2012.

gidermek, bozulan devlet otoritesini yeniden sağlamak için güvenilir kişileri görevlendirdi. Eşkıyalığın teftişi için gerektiğinde vezir rütbeli paşalar vazifelendirdi.[652]

Muhacirlerin yerleştirilmesinde ortaya çıkan aksaklıklar ve problemler bazı muhacirleri kanun dışı durumlara yönlendirdi. Zira yerleştirilemeyen veya yerleştirildikleri bölgelerde tutunamayan muhacirler, hayatlarını idame için hırsızlık ve eşkıyalık gibi yollara başvurabiliyordu. Bunların yanında devletin muhacirlere yönelik yaptığı yardımlara ve sağladığı imkânlara rağmen hırsızlık ve eşkıyalığı alışkanlık hâline getirenler de vardı.[653] Eşkıyalığın[654] temelinde ekonomik problemler ve maddi beklenti ön plandadır. Muhacirler eşkıyalık, gasp, hırsızlık, adam öldürme ve yaralama gibi meselelere karışmışlardır. Burada belirtilmesi gereken durum ise aynı meselelerden kendilerinin de muzdarip olduğudur.

Osmanlı Devleti asayişin bozuk olduğu coğrafyalarda muhacirlere sorumluluk verdi ve muhacir iskânıyla urban-göçer aşiretlerden kaynaklı eşkıyalık problemlerinin önlenmesini hedefledi. Buna rağmen bunun tam aksine hareket edip yol geçişlerinde ve köy çevrelerinde soygunculuk yaparak halkın canına, malına ve mülküne zarar veren muhacirler de görülmektedir. Devlet asayişi bozan eşkıyalık faaliyetlerine karşı tedbir aldığı gibi bu faaliyetleri engellemeye yönelik girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.[655]

İngiltere'nin Erzurum Konsolos'u J. G. Taylor'ın 3 Temmuz 1871'de gönderdiği rapora göre, muhacir yerleşimleri kurulurken eksikliklere rağmen gerekli yardımlar yapıldı ve muhacirlere günlük tayın verildi. Beklenenin üzerinde muhacir nüfusunun

---

[652] Süleyman Demirci & Hasan Arslan, "Osmanlı Türkiyesinde Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750), *History Studies-International Journal of History*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, C. IV, 2012, s. 78

[653] Süleyman Demirci & Fehminaz Çabuk; "Hemavend Kürt Eşkıyası: Hemavend Kürt Aşireti'nin Musul Vilayeti ve İran Topraklarındaki Eşkıyalık Faaliyetleri ve Sebep Oldukları Asayiş Problemlerine Dair Bir Değerlendirme (1863-1916)", *History Studies*, C. 7 Sayı. 3, Eylül 2015, s. 39-59. Ayrıca bkz. Süleyman Demirci & Fehminaz Çabuk; *Aşiret Eşkıyası, İstanbul, Aralık 2016 (yayın süreci devam etmektedir.)*

[654] Osmanlı Devleti'nin kendine özgü toplumsal dinamikleri dikkate almak gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde yoğun bir eşkıyalık faaliyeti ve isyan hareketleri görülmektedir. Fakat bazı devletlerdeki gibi kesin olarak görülen sosyal eşkıyalığın olup olmadığını kesinleştirmek güçtür. Efkan Uzun, "Osmanlı Örneklemi Üzerinden Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış", *TSA*, S. III. Aralık 2006, s. 32-45. Ayrıca bakınız Efkan Uzun, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2008, (Basılmamış Doktora Tezi), s.6- 28; Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, Çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgül, İstanbul 1997, s. 11.

[655] BOA. Y.MTV. 170/118 1315 B. 23/18 Aralık 1897.

gelmesi ve sağlanan yardımların sürekli olmasının gerekliliği Osmanlı hazinesi için yüklü bir gider kalemi oluşturdu.[656]

Muhacir iskânlarının diğer bir olumsuz yönü muhacirlerden beklenen tarımsal faaliyetlerde istenilen sonucun alınamamasıdır. Özellikle Çeçen muhacirlerin endüstriyel özellikleri ve üretim güçleri kazanç sağlayabilecek bir yapıda değildi. Çünkü yağmalama yöntemine fazlaca başvurduklarından artık bunu alışkanlık hâline getirmişlerdi. Bedava yaşamanın getirdiği uyuşukluk ve tabi oldukları gevşek kontrol mekanizması muhacirlerin tarım endüstrisine olumsuz bakmasına neden oldu. Muhacirler her sene tarımsal işlerden biraz daha uzaklaştı. Gelişmeler üzerine Çeçenlerin büyük kısmının üretim topluluğu hâline gelemeyeceği zamanla anlaşıldı. Osmanlı Devleti, muhacirlerin üretim yaptığı toprağın değerine zarar vermesi ve sebep oldukları olumsuzlukların artması üzerine konuyu daha ciddi biçimde ele almaya karar verdi. Muhacirleri geçim parası elde etmek için çalışmaya mecbur bıraktı. Bunun üzerine İsmail Paşa, asayişsizliğin bitirilmesi ve toprakların işlenmesi amacıyla görevlendirildi. Diyarbekir Valiliği altında ayrı bir mutasarrıflık ya da alt idare olarak Resulayn kazası kuruldu. Böylece ortaya çıkan veya çıkabilecek problemlerin hızlı bir şekilde önlenmesi hedeflendi. Söz konusu problemlerin çözümü için Diyarbekir Valisi Arslan Paşa'ya yetki verildi.[657]

Eşkıyalık faaliyetleri ve asayiş problemleri; vatandaşlara karşı yapılan eşkıyalık faaliyetleri ve asayiş problemleri ile devlete karşı yapılan eşkıyalık faaliyetleri ve asayiş problemleri olmak üzere iki başlık altında incelendi. Vatandaşlara karşı yapılanlar ise, yerel halka karşı, aşiretlere karşı ve gayrimüslim halka karşı şeklinde üç alt başlık altında toplandı. Sonuçta hepsi vatandaş olmasına rağmen topluluklar ile yaşanan sorunları detaylandırmanın daha faydalı ve anlaşılır olacağı düşünülmüştür.

4.1.2.1. Vatandaşlara Karşı Yapılan Eşkıyalık Faaliyetleri ve Asayiş Problemleri

4.1.2.1.1.Yerel Halka Karşı

Eşkıyalık faaliyetleri ve asayiş sorunlarının temelinde ekonomik sorunların bulunduğunu daha önce belirtmiştik. Muhacirlerden bazıları verilen imkânları

[656] Turkey No: 6 (1881). Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1881, Belge No: 134.

[657] Turkey No. 16 (1877). Reports by Her Majesty's Diplomatik and Consular Agents in Turkey Respcting the Condition of the Christian Subjects of the Porte: 1868-75, Presented to the of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address Mach 5, 1877, Belge No: 23.

değerlendiremedikleri gibi "*hırsızlık ve fenalık*" yaparak asayişi bozan hareketlerde bulundu. Diyarbekir ve çevresinde ilk dönemlerden itibaren eski ahali ve muhacirler arasında çatışma yaşandığı görülmektedir. Yetkililer problemleri mahkemeye götürerek suçlulara gereken cezanın verilmesini sağlıyordu. Diyarbekir'in Hazro kazasına bağlı Ander köyünde misafir olarak ikâmet eden Çeçen muhacirlerden Dori Bey, damadı ile yaşadığı tartışmada silah kullandı. Silahtan çıkan kurşun yanlışlıkla aynı köyden Hasan oğlu İsmail'in sağ dizine gelerek yaralanmasına ve bir süre sonra bu yaradan ölmesine neden oldu. Hataen adam öldürmek suçundan Diyarbekir'de yargılanan Dori Bey'in 10.000 dirhem diyet vermesine karar verildi.[658] Ayrıca bu diyetin tahsilinden sonra Ergani'de 15 seneliğine kürek cezasına çarptırıldı.[659] Mardin'in "*Göllü*" köyü muhtarı ve ihtiyar heyeti tarafından çekilen telgrafta, Mardin'e bir saat mesafedeki dört yüz hanelik köylerinin Çeçenler tarafından abluka altına alındığı bildirildi. Çeçenlerin tarıma zarar verdiklerini ve köyden bazı kişileri öldürdüklerini belirtti. Yazılan şikâyet dilekçelerinin Çeçenleri daha fazla sinirlendirdiğini belirterek kendilerinin göç etmekten başka çareleri kalmadığını bildirdi. Buradaki ahali gerekli tedbirlerin alınmasını, Çeçen muhacir yerleşkesinin değiştirilmesini ve Çeçen baskının ortadan kaldırılmasını istedi.[660] Başka bir Çeçen eşkıyası, Mardinli iki çiftçinin öldürülmesi ve hayvanlarının da gasp edilmesi olayında rol oynadı. Osmanlı yetkilileri bunların yakalanması için gerekli tahkikatı yaptı.[661] Ayrıca Resulayn'daki Çeçenlerden 40 kişinin eşkıyalığı ile Mardin çölünde huzursuzluk çıkardığı görüldü. Bu kişilerin engellenmesi ve bölgede huzurun tesisi için gerekli tedbirlerin alınması ahali tarafından istendi.[662]

Osmanlı Devleti'nin yaptığı çalışmalara ve aldığı tedbirlere rağmen zaman zaman problemler görüldü. Diyarbekir vilayetine gelişleri 2.5 yıl ve Resulayn'a gelişleri ise 2 yıl olan Çeçen muhacirler, hazineden yılda 50-60 yük yardım almaya devam etmektedir. Bunlardan beklenen ise bağlı oldukları vilayetten öküz, çift edevatı ve tohumluk verilmesinden sonraki harman zamanında yardımın kesilmesidir. Fakat istenilen sonuçların alınamamasının yanı sıra bazıları hırsızlık gibi eşkıyalık faaliyetlerinde yer aldı. Söz konusu mesele üzerine sorunların ortadan kalkması ve ziraat yapılacak ortamın sağlanması için Yakup Bey 1.250 kuruş maaşla görevlendirildi. Kendisinden beklenen ise çözüm yolları üzerinde çalışması ve eşkıyalığı

[658] BOA. MVL. 745/70 1283 R. 2/14 Ağustos 1866.
[659] BOA. BEO. AYN. d. 887, s. 5 1283 Ş. 3/11 Aralık 1866.
[660] BOA. DH.MKT. 1547/15 1306 M. 19/25 Eylül 1888.
[661] BOA. DH. TMIK. M. 120/29 1319 Z. 8/18 Mart 1902.
[662] BOA. DH.MKT. 1602/112 1306 B. 7/9 Mart 1889.

sonlandırmasıdır. Yakup Bey, öncelikle Habur Nehri civarındaki arazileri tarıma hazır hâle getirdi ve aşiretler ile muhacirlerden kaynaklı sorunları ortadan kaldırdı. Muhacirlere önceki yıllarda sağlanan yardım miktarının düşürülmesi için 15 nüfusa bir çift öküz verdi ve yeterince tohumluk tedarik etti. Yakup Bey'in bulduğu çözüm yolları ve yaptığı çalışmaların başarılı sonuçlara ulaşması üzerine Yakup Bey başkapıcılığa terfi ettirildi ve kendisine dördüncü rütbeden mecidiye nişanı verildi.[663] Görüldüğü üzere devlet, sorunların bitirilmesini ve tekrardan ortaya çıkmaması için problemlerin kökünden çözülmesini hedefledi. Yine; Mamuretülaziz vilayetine bağlı Fethiye köyünde iskân edilen muhacirlerin yerli ahaliye karşı "*eşkıyalık*" faaliyetlerinde bulundukları görüldü. Söz konusu problem üzerine asayişin tekrardan sağlanması, suçluların yakalanarak cezai işlemin yapılması ve tekrar ortaya çıkmasının engellenmesi için çalışmalar yapıldı.[664]

Muhacirlerden kaynaklı problemleri incelediğimizde hırsızlık meseleleri görülmektedir. Resulayn'daki Çeçen muhacirler, iskân mahallerinin uzağında da hırsızlık ve gasp faaliyetlerine karışabiliyordu. Erzurum'a koyun almak için giden 50 neferlik Çeçen grubu, Siverek'e vardıklarında bir köye hücum ederek buradan 350 adet Osmanlı lirasını, 50 adet gümüş mecidiyeyi ve 100 lira değerinde eşyayı gasp etti. Çeçen eşkıyalar hakkında tahkikat yapılarak içlerinden 6 nefer yakalandı. Diğer eşkıyaların da yakalanması için çalışma başlatıldı.[665]

Osmanlı arşiv belgelerinde muhacirlerin hayvan hırsızlığı yapmasıyla alakalı vakalar fazlaca görülmektedir. Ortaya çıkan problem ve meselelerin gerçekliği öncelikle görevliler tarafından incelenmektedir. Çeçen reislerinden Eğizbeyter Han "*Telermen*" köyü civarındaki halkın birçok hayvanını gasp edip hırsızlık yapması üzerine gerekli incelemeler yapıldı. Söz konusu inceleme üzerine çalınan malların geri alınması sağlandı.[666] Yine; Resulayn ahalisinin, Haçin (Çeçen) muhacirlerin koyunlarını çaldıkları ve kendilerine şiddet uyguladıkları yönünde şikâyetleri oldu. Ahali, özellikle koyunları otlatmaya çıktıklarında meraların etraflarındaki meskûn Çeçenlerden baskı gördüklerinden ve gaspa uğradıklarından şikâyet etmektedir.[667] Bunun üzerine Osmanlı

[663] BOA. İ.DH. 581/40454 1285 C. 10/28 Eylül 1868.
[664]BOA. DH.MKT. 2848/41 1327 Ca. 28/17 Haziran 1909.
[665] BOA. DH.MKT. 1943/98 1309 L. 5/3 Mayıs 1892.
[666] BOA. DH.TMIK.M. 45/12 1315 B 16/11 Aralık 1897.
[667] BOA. ŞD. 1464/26 1312 M. 05/9 Temmuz 1894.

yöneticilerinin Resulayn'da meskûn muhacirler tarafından çalınan bazı hayvanları geri alarak mutasarrıflık aracılığıyla gerçek sahiplerine teslim ettiği görülmektedir.[668]

Hayvan hırsızlığının yan sıra muhacirlerden kaynaklı eşya ve para hırsızlığı da görülüyordu. Resulayn'da ikamet eden Çeçenler, Mardin Meclis İdaresi emekli azalarından İlyas Efendi'nin oğullarına saldırarak hayvan, para ve eşyalarını gasp etmişti. Bu sebeple söz konusu muhacirler hakkında gerekli kanuni muamelenin yapılması, çaldıkları mala ve paraya el konulması ve bu muhacirlerden kaynaklı eşkıyalık faaliyetlerinin önlenmesi yetkililerden istendi.[669]

Karşımıza çıkan sorunlardan bir diğeri ise Çeçen muhacirlerin ticari kervanlara saldırıp gasp faaliyetinde bulunması ve ticarete engel olmasıdır. Diyarbekir Valiliği'nden gelen yazı üzerine Arap ve Çerkez kıyafeti giyen şahısların kervana saldırdığı anlaşılmıştır. Sorunların engellenmesi ve asayişin sağlanması için Siverek Kaymakamı ile Zor Mutasarrıflığı'na tebligat gönderildi.[670] Bir sonraki kervan saldırısında ise 15 kişilik Çeçen muhacir grubu Halep'ten gelmekte olan 80 kişilik kervanı durdurarak mallarını gasp etmiştir. Bu gasp olayına karışan Çeçenlerin daha önce de kervan soydukları ve bu muhacirlerden yakalananların tutuklandığı bilinmektedir. Tekrardan ortaya çıkan soygun meselesi üzerine Seyyar Binbaşı ile jandarmalar görevlendirildi. Bunların yakalanmaları için eşkıya grubunu takip etti. Bu muhacirler bir süre sonra yakalanacaklarını anlayıp taşıyamadıkları malları geride bırakarak firar etti. Çeçenlerden üç kişi yaralı hâlde Diyarbekir'e getirildi. Geri alınan mallar 10 katır yükünde olup Hükûmet meydanında sahiplerine birer birer teslim edildi. Ayrıca eşkıyalara ait 1 martini silah, 2 kısrak, 1 çift çizme, 1 çeçen kalpağı, 2 kürek, 1 aba ve diğer bazı eşyalar da ele geçirildi.[671] Çeçenlerin "*Kürdistan*" ve "*Irak*" sınırı arasında olmaları herhangi bir durumda bir taraftan diğer tarafa geçmelerine olanak sağladığından yakalanmaları zordu. Bu Çeçenlerin asayiş bozukluğuna sebep oldukları, iki defa kervan soydukları ve tekrardan sorun çıkarabilecekleri ihtimalinin olduğu belirtilerek yol üzerinden kaldırılmaları görevlilerden istendi.[672] Asayişin sağlanması için sunulan diğer bir öneri ise hem Diyarbekir'in Mardin sancağından hem de Halep'in Zor sancağından eşkıyalığa karşı ortak tedbirler alınmasıdır. Çünkü tek taraflı alınan

[668] BOA. DH.TMIK.M. 51/76 1315 Za. 29/21 Nisan 1898.
[669] BOA. DH.MKT. 430/23 1313 Ra. 29/19 Eylül 1895.
[670] BOA. DH.ŞFR. 266/76 1317 E. 23/11 Ekim/Eylül 1901.
[671] BOA. Y. PRK. A. 8/71 1310 Z. 30/15 Temmuz 1893.
[672] BOA. BEO. 2060/154474 1321 S. 07/5 Mayıs 1903.

tedbirler eşkıyaların çöl taraflarına dağılmasına ve alınan tedbirlerin sonuçsuz kalmasına neden olmaktadır.[673]

Kervan yolunu keserek gasp suçuna karışan muhacirler, devlet tarafından alınan önlemle yakalandığı da görülüyordu. Çeçen ümerasından ve meşhur eşkıyalarından Elsi Bey ile altı Çeçen ve bir urban arkadaşı Nusaybin'e gelecek olan kervanı Dara Kuyusu'nda muhasara altına altı. Bunun duyulması üzerine jandarma müfrezesi harekete geçti. Bizzat Elsi Bey'in attığı kurşun ile bir jandarmanın yaralanmasına rağmen sekiz eşkıyanın hepsi yakalandı. Eşkıyaların buradan adliyeye gönderildiği ve haklarında işlem başlatıldığı bildirildi.[674]

Eşkıyalık ve hırsızlık yaparak asayiş problemine neden olanlar yakalanması hâlinde tutuklanıyordu. Mardin sancağının "*Telermen"*[675] köyü ahalisi Çeçenler tarafından gaspa uğradıklarını belirterek bunlardan şikâyetçi olmuştur. Eşkıyalık yapan muhacirlerden Alsunaz Han, Topal Murteza Ali ve Hasan Bey suçları sabit görüldüğünden tutuklanarak merkez livaya gönderildi. Fakat tutuklanmalar sonunda da eşkıyalık olayları kesilmeyince yeni tedbirler alındı. Eşkıyalık faaliyetleri ve asayiş problemleri Mamüretülaziz, Malatya ve Diyarbekir'de karşımıza çıkmaktadır. Fakat en fazla Mardin sancağı, Resulayn kazası ve Çöl taraflarında görülmektedir. Coğrafi şartlar, ekonomik ve yönetimsel problemler eşkıyalığın derecesini ve etkisini arttırmaktaydı.[676]

Eşkıyalık faaliyetleri ve asayiş problemlerinin bölgede sık sık görülmesi eşkıyalığın eşkıyalığın sürekli devam ettiği anlamında değildir. Problemlere ve sorunlara rağmen devletin aldığı tedbirler ve sağladığı yardımlar etkisini gösterdiğinde başarıya ulaşılıyordu. Görevliler eksikliklerine rağmen vatandaşların huzuru için iyi niyetli çalışmalar yaptı. Diyarbekir Valisi namına Defterdar Tevfik'in gönderdiği yazıda; Resulayn kazasındaki Çeçenlerin önceden bazı tecavüzleri olmuşsa da bir süredir Resulayn ve Mardin civarında asayişin "*berkemal*" olduğu bildirildi. Defterdar Tevfik'e göre artık güvenlik ve asayiş sorunu kalmadı.[677] Takvim-i Vakâyi gazetesinden anlaşıldığı üzere güvenlik konusunda vilayetlerden merkeze düzenli raporlar

[673] BOA. DH.MKT. 1548/45 1306 M. 23/29 Eylül 1888.
[674] BOA. DH.TMIK.M 129/4 1320 Ca. 2/7 Ağustos 1902.
[675] Günümüzde Mardin ilinin Kızıltepe ilçesinin bir bölümüdür.
[676] BOA. BEO 1105/82816 1315 Za. 15/7 Nisan 1898; BOA. DH.MKT. 1705/65 1307 B. 13/17 Kasım 1899.
[677] BOA. DH.MKT. 1548/51 1306 M. 24/30 Eylül 1888.

gitmektedir. Gönderilen raporlara göre Diyarbekir ve Mamüretülaziz'de asayişin tam olduğu anlaşılmaktadır.[678]

4.1.2.1.2. Aşiretlere Karşı

Muhacirlerin iskân edilmesi eski ahaliyle muhacirler arasında iyi-kötü ilişkilerin yaşanılmasını kaçınılmaz yapmıştır. Muhacir iskân döneminde muhacirlerle aşiretler arasında yaşanan uyum sorunları Anadolu'nun diğer bölgelerinde de görüldü.[679] Özellikle aşiretlerin etkili olduğu ve yerleşik hayat kültürünün tam olarak yerleşmediği bölgelerde sorunlar daha fazla ortaya çıkıyordu. İnceleme alamızdaki coğrafyada etkili bir aşiret yapısı hüküm sürdüğünden iskân edilen muhacirlerin aşiretlerle ilişkileri dikkate değer boyuttadır. Özellikle Diyarbekir ve Mardin taraflarında aşiret-muhacir sorunları daha fazla görülüyordu. Muhacirlerden kaynaklı eşkıyalık ve asayiş problemlerine baktığımızda bazen aşiretlere karşı muhacirler tek başlarına eşkıyalık faaliyetine kalkıştıkları gibi bazen de herhangi bir aşiret ile bir olup başka bir aşirete karşı asayişsizliğe sebebiyet veren faaliyetlerde bulundukları görülüyordu.[680]

Yol kesmek ve sair suçlardan zanlı olup Mardin'in "Reşik" Köyü'nde ikamet eden muhacirlerden Çeçen oğlu Mehmet ve arkadaşlarının, Taşlı Aşireti'nden Mecit ve biraderlerine saldırdıkları haber alındı. Söz konusu problem üzerine, olay mahalline gönderilen askerî müfreze ile eşkıyalar arasında silahlı çatışma yaşandı. Söz konusu eşkıyalardan ikisinin yakalandığı diğer eşkıyaların da silahlarıyla birlikte ele geçirildiği Diyarbekir vilayetinden alınan haber üzerine, anlaşılmaktadır.[681]

---

[678] Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 77, 15 Eylül 1891; Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 80, 18 Eylül 1891.

[679] Sivas-Uzunyayla havalisinde Çerkez-Afşar aşiretleri arasında sorunlar görülmektedir. Sınırsâl yakınlık, hudutsâl meseleler, hane meseleleri, hırsızlık gibi ekonomik sorunlar yaralanmalara ve ölümlere kadar varmıştır. Afşar aşiretinin yerleşik hayata geçirme çabaları ve aralarındaki sorunları bitirme amaçlı politika izlenmiştir. Ömer Karataş, "Sivas-Uzunyayla'da Afşar-Çerkes Çatışması (1860-1870)", Ed. Mehmet Hacısalihoğlu, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Balkar, İstanbul 2014, s. 517-548.

[680] Aşiret eşkıyalığı ile ilgili bir çalışma için bkz. Süleyman Demirci & Fehminaz Çabuk; "Celâli Kürt Eşkıyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır boylarında Celâli Kürt Aşireti'nin Eşkıyalık Faaliyetleri (1857-1909), *History Studies*, Volume 6 Issue 6, December 2014, s. 71-97. Ayrıca bkz. Süleyman Demirci & Fehminaz Çabuk; "Hemavend Kürt Eşkıyası: Hemavend Kürt Aşireti'nin Musul Vilayeti ve İran Topraklarındaki Eşkıyalık Faaliyetleri ve Sebep Oldukları Asayiş Problemlerine Dair Bir Değerlendirme (1863-1916)", *History Studies*, C. 7 Sayı. 3, Eylül 2015, s. 39-59. Aşiret eşkıyalığını önlemeye yönelik alınan tedbirler ve tatbik edilen cezalara dair bir çalışma hakem değerlendirme sürecinde istifademe sunmuş olmalarından ötürü yazarlarına teşekkürü bir borç bilirim. Bkz. Süleyman Demirci&Fehminaz Çabuk "Ortadoğu'da Eşkıya, Devlet ve Siyaset: Hemavend Kürt Aşireti Örnekleminde Osmanlı Devleti'nin Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Aldığı İdari Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Analitik Bir Değerlendirme (1880-1916)", 2016/17: 1-30 (yayınlanacak makale).

[681] BOA. DH. EUM. AYŞ. 22/14 1337. Z. 21/17 Eylül 1919.

Bölgemizde etkili olan aşiretlerden birisi Viranşehir merkezli Milli Aşireti'dir. Muhacirlerin bu aşiret ile ilişkileri geniş boyutta olup aralarında olumlu ve olumsuz olayların yaşandığı görülüyordu. Asayiş ve eşkıyalık problemlerine baktığımızda Milli Aşireti'nin özellikle Çeçen muhacirlerden şikâyetçi olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında yaşanan problemler, yaralama ve ölümle sonuçlanabiliyordu.[682] Diyarbekir ve çevresinde de etkili olan Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa,[683] yolladığı telgrafta Çeçenler ile Gazze, Şemr ve Ebu Hümeys gibi aşiretlerden şikâyetçi olmuştur. Söz konusu telgrafta bunların kendi aşiretine bağlı bazı kabilelerin üzerine hücum ederek iki kişiyi öldürdükleri, birçok koyun ve kısrağı da gasp ettikleri bildirildi. İbrahim Paşa, bu olaylara cesaret edenlerin yakalanmasını ve söz konusu kişilere gerekli cezanın verilmesini istiyordu.[684]

Resulayn kazasına iskân edilmiş olan Çeçen muhacirlerin gerek Şemr eşkıyalarıyla gerek münferit olarak çevredeki diğer aşiretlere baskı kurduğu ve zarar verdiği görülüyordu. Söz konusu mesele üzerine diğer aşiretlerden Çeçen muhacirlere yönelik şikâyet dilekçeleri yazılıyordu. Bu dilekçelere yönelik merkezden gönderilen yazılarda, yetkililerden tedbir alınması ve asayişin sağlanması isteniyordu.[685] Bu Çeçenlerin sadece Resulayn ile sınırlı kalmayıp çevrelerindeki aşiretlere karşı da zarar verdiği anlaşılmaktadır. Bunların Resulayn'dan çıkarak Mardin'in Telarman köyü etrafındaki aşiretleri tehdit ettiği de görülmektedir. Söz konusu problemlere çözüm olarak muhacirlerin başka bir yere nakilleri düşünülüyordu.[686] Urfa ve çevresindeki aşiretler de Resulayn civarındaki Çeçen muhacirlerden şikâyetçi olabiliyordu. Ayrıca; Şeyh Beni bölgesindeki Çeçenler ile Behce, Bikara ve Advan aşiretlerinden bazıları, Urfa aşiretlerinin hayvanlarını gasp etti. Söz konusu problem üzerine merkezden gelen yazıda suçluların cezalandırılması, ellerinde bulunan gasp ettikleri malların geri alınması ve sahiplerine bir an önce iadesinin yapılması isteniyordu. Ancak bu emirlerin hayata tatbik edilmesi hâlinde durumun sakinleşeceği ve ortamın düzeleceği belirtildi.

---

[682] BOA. DH.SFR. 236/40 1315 My. 10/22 Mayıs 1899.

[683] İbrahim Paşa'nın reisliğini yaptığı Milli Aşireti ilk dönemlerinde Viranşehir merkezli bir aşirettir. Zamanla güçlenerek bölgede en etkili kişiler arasına girmiştir. Ticareti kontroller ederek muntazam gelir elde etti. Ayrıca Hamidiye Alayları'nın içinden 41., 42., 43., 51. ve 52. Alayların komutanlık görevini ifa etti. Güçlenmesi sonucunda asayişliğe sebebiyet verdiğinden tutuklanmasına karar verildi. Giriştiği mücadele sonrası kaçabildiği Sufaye'de dizanteri hastalığı sebebiyle vefat etti. Janet Klein, *Hamidiye Alayları (İmparatorluğun sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri)*, Çev., Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 179-192.

[684] BOA. Y.PRK.BŞK. 36/82 1311 Z. 19/23 Haziran 1894.

[685] BOA. DH.MKT. 1873/103 1309 S. 29/4 Ekim 1891; BOA. DH.MKT. 1890/91 1309 R. 15/18 Kasım 1891.

[686] BOA. DH.TMIK. M. 121/37 1319 Z. 27/6 Nisan 1902.

Aksi takdirde malları çalınan aşiretlerin intikam için harekete geçmesinin önlenemeyeceği ve çöl taraflarında asayişin ihlal edileceği bildirildi.[687]

Resulayn kazasında geçici iskâna tabi tutulan Çeçen Mehmet ile arkadaşı Abbas, Şerabi Aşireti'ne ve bölge ahalisine zarar vermekte ve fırsat buldukça söz konusu aşiretin koyunlarını gasp etmektedir. Bu sorunlar üzerine eşkıyalık yapan muhacirlerin önlenmesi için gereken tedbirlerin alınması ve sonucunun da merkeze bildirilmesi istenmektedir.[688] Burada önlem alınamaz ve çözüm yolları bulunmazsa sorunların daha da büyüyeceğinden çekinilmektedir. Daha önce belirtildiği gibi coğrafi şartlar, ekonomik ve yönetimsel problemler asayiş problemlerine kaynaklık etmektedir. Ortaya çıkan problemlerde muhacirler kadar aşiretler de aynı sorumluluğa sahiptir.

Muhacirlerden kaynaklı diğer bir farklı mesele ise silah kaçakçılığıdır. 35 nüfus kadar Çeçen muhacir, Milli Aşireti'ne kaçak silah getirirken Halep vilayetine bağlı Aneze Şeyhleri'nden Garo tarafından yakalandı. Garo ve adamları muhacirlerin elinden 173 adet tüfeği alarak kendilerini serbest bıraktı. Daha sonra gelişmelerden Osmanlı yetkililerini haberdar etti. Söz konusu mesele ile alakalı merkezden gelen yazıda; muhacirlerin üzerinde yakalanan kaçak silahların Garo'dan alınması ve suçluların yakalanması istendi. Bunun üzerine bir zabit ile müfreze takımı görevlendirildi. Suça karışan Çeçen muhacirlerden bazıları Halep vilayetine bağlı Rakka kazası civarında "*Çeribaşı*" tarafından bir miktar silah ve cephane ile yakalanması üzerine tutuklandı. Kaçmayı başarabilen muhacirlerin yakalanması için de kolluk kuvvetleri takiplerine gönderildi.[689]

Osmanlı yetkilileri muhacirler ile aşiretler arasında yaşanan olumsuzlukları mahkemeye taşıyarak suçlu tarafı kesin olarak tespit etmeye çalışıyordu. Mahkeme sonrası kimin suçlu olduğu ilan ediliyor ve ona göre cezası veriliyordu. Osmanlı Devleti aşiretlere karşı asayiş problemlerine neden olan muhacirleri cezalandırmak için tutuklamanın ve askerî tedbir almanın yanında sürgün metodunu da devreye soktu. Resulayn kazasındaki Çeçenlerden biri olan İslam Ağa'nın, Milli Aşireti ile yaşanan problemlerde rol oynamasının ve uygunsuz hareketlerde bulunduğunun anlaşılması üzerine Mamüretülaziz'in Gesane Mahallesi'ne sürgün edildi. Bu muhacirin sürgün mahallinde ekonomik sorunlar yaşaması üzerine maddi yardım yapıldı. Maaş olarak 3

[687] BOA. DH.MKT. 1708/99 1307 B. 25/17 Mart 1890.
[688] BOA. DH.MKT. 525/44 1320 Ra. 10/17 Haziran 1902.
[689] BOA. BEO 3270/245205 1326 S. 12/16 Mart 1908.

kuruştan 5 kuruşa kadar verilmesi düşünülmüş olsa da sonradan bu fikirden vazgeçilerek yevmiye almasına karar verildi.[690]

Muhacirler ile aşiretler arasında yaşanan problemlerin ortaya çıkmasında Osmanlı Devleti yetkililerinin de ihmali olduğu görülebiliyordu. Bazı devlet yetkilileri, aşiretler ile muhacirler arasında yaşanan sorunlarda görevlerini yapmadıkları için problemlere neden olmuştur. Resulayn kazasındaki alaybeyinin, Çeçenlerin uygunsuz davranışlarını engellemek için kendisine emir verilmesine rağmen, görev yerine gitmediği anlaşılmıştır. Söz konusu ihmal üzerine Çeçenlerin uygunsuz hareketlerine devam ettikleri görülmüştür. Hatta bu gelişmelerin devamında Milli Aşireti ile Çeçenler arasında yaşanan olaylarda üç kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olumsuzlukların yaşanmasında söz konusu alaybeyi sorumlu tutulmuştur. Ortaya çıkan olumsuzlukların engellenmesi için çözüm yolu bulması istenmiştir.[691]

Muhacirler ile aşiretler arasında yaşanan asayiş problemlerinde ihmali olan ve sorunlara kaynaklık eden görevliler olduğu kadar başarılı çalışmalar yapan ve asayişsizliğin ortadan kalkmasını sağlayan görevliler de vardır. Örneğin; Milli Aşireti ile Çeçenler arasında yaralama ve ölümle sonuçlanan meseleden Resulayn Kaymakam Vekili Mekri Bey sorumlu tutuldu. Mekri Bey'in asayişsizliğe sebebiyet verdiği yönünde merkeze şikâyet telgrafı ulaştı. Söz konusu telgraf üzerine konuyla alakalı inceleme yapıldı. Bu incelemede yapılan şikâyetin gerçeği yansıtmadığı anlaşıldı. Hatta Mekri Bey'in, Resulayn'ı eski hâline getirmek ve düzen sağlamak için başarılı faaliyetlerde bulunduğu ve yaptığı çalışmaların başarıya ulaştığı anlaşıldı. Ayrıca Mekri Bey görevden alınırsa Çeçenler ve Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa arasında yaşanan sorunların artacağı ve tüm livaya yayılacağı uyarısında bulunuldu.[692]

Muhacirler ile aşiretler arasında yaşanan ayrışma ve problemler kadar meselelerden birliktelik de doğmuştur. Muhacirlerden bazıları iskân edildikten bir süre sonra bölgedeki yerli aşiretlerin himayesine girebiliyordu. Örmeğin; Milli Aşireti'nin himayesinde girerek İbrahim Paşa nezdinde hayatlarını devam ettiren Çeçen muhacirler görülebiliyordu. Yaşanan bu birliktelikler ortaya çıkan problemler sonrasında anlaşılmıştır. Diyarbekir çevresinde yaşanan hayvan gaspları üzerine ilk olarak Milli Aşireti veya bu aşiretin himayesindeki Çeçenler sorumlu tutulmuş ve suçlanmıştır. Fakat söz konusu mesele ile ilgili yapılan incelemede gasp suçuna karışanların bunlar

[690] BOA. BEO 589/44156 1312 N. 28/25 Mart 1895.
[691] BOA. DH.MKT. 429/15 1313 Ra. 26/16 Eylül 1895.
[692] BOA. DH.SFR. 236/40 1315 My. 10/22 Mayıs 1899.

olmadığı ve suçluların Zor sancağında ikamet eden Çeçenler olduğu anlaşılmıştır.[693] Bu gelişmelerin yanı sıra tam tersi olaylar da görülebilmektedir. Diyarbekir'e gönderilen ticaret kervanın soyulması üzerine suçluların Resulayn'da ikamet eden Çeçen muhacirler olduğu düşünülmüştür. Fakat bu konu ile ilgili yapılan inceleme sonucunda olaya karışanların Resulayn'da ikamet eden Çeçenler olmadığı görülmüştür. Söz konusu ticaret kervanını soyanların Milli Aşireti'ne bağlı urban takımından veya daha önce Viranşehir'e gelerek İbrahim Paşa himayesine giren eski Resulaynlı Çeçen Hasan Beyoğlu ile yeğenlerinin olabileceği anlaşılmıştır.[694]

4.1.2.1.3. Gayrimüslimlere Karşı

Osmanlı Devleti yazışmalardan anlaşıldığı üzere, herhangi bir konu ile alakalı şikâyet geldiğinde öncelikle meselenin tetkik edilmesini sağlardı. Söz konusu şikâyetlerde Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapılmazdı. Herhangi bir durumda isnat edilen şikâyet varsa gerekli incelemenin ve yargılamanın en hızlı şekilde yapılması hedeflenirdi. Osmanlı mahkemelerinin yargılaması sonucunda suçu tespit edilenlere kanuni cezalar verildiği gibi suçu sabit olmayanlar da serbest bırakılırdı.[695] Yukarıda görüldüğü üzere, ortaya çıkan olumsuzlukların muhacirlerden kaynaklandığı anlaşılırsa gerekli çözüm yollarına başvurularak muhacirlere yönelik askerî ve idari tedbirler alınıyordu. Bunun gibi örnekler Osmanlı adalet kavramını ve vatandaşların eşitliğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Ermeni meselesi Berlin Antlaşması'ndan sonra etkisini arttırdı. Bunun üzerine Osmanlı topraklarına gelen muhacirlerin iskânı yabancı devletlerin daha fazla dikkatini çekti. İngiltere ve Rusya, konsolosları vasıtasıyla söz konusu coğrafyada meydana gelen gelişmelerden yakından haberdar oluyordu. Konsoloslar Ermeni halkı ve yetkilileri ile görüşerek Osmanlı Hükûmeti'nden Ermenilerin istekleri doğrultusunda birçok talepte bulunuyordu.[696] İngiliz sefaretine göre Çerkez muhacirler ve Kürt ahali problem çıkarmanın yanı sıra eşkıyalık da yapmaktadır. Rusya bu olumsuzluklardan menfaati doğrultusunda yararlanmaktadır. Söz konusu gelişmeler üzerine Rum ve Ermenileri kendi topraklarına göçe ikna etmektedir.[697]

---

[693] BOA. DH.TMIK.M. 187/10 1322 N. 22/30 Kasım 1904.
[694] BOA. DH.TMIK.M. 111/26 1319 C. 20/4 Ekim 1901.
[695] BOA. DH. SYS. 106-1/1-2 1330 Za. 15/26 Ekim 1912.
[696] BOA. DH.MHC. 43/35 1319 C. 15/28 Ağustos 1901.
[697] BOA. HR.TO. 260/29 1298 Z. 12/5 Kasım 1881.

Osmanlı Devleti, Ermenileri Çerkezlere ve Kürtlere karşı koruyacağı yönünde Berlin Antlaşması'nda teminat verdi. Söz konusu teminat maddesi Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışması için uygun bir zemin hazırladı. Ermeniler muhacirlerin göçebe Kürtlerle birlikte silahsızlandırılmasını istiyordu. Ayrıca muhacirlerin zaptiye kuvveti olarak görev almasından rahatsızdı. Avrupalı Devletler toplu bir şekilde 7 Eylül 1880'de reformların uygulanmasını ve Çerkezler ile Kürtlerin taşkınlıklarının bitirilmesini Osmanlı Devleti'nden istedi.[698]

Bazı muhacirler zaman zaman hem Müslüman yerli ahaliye karşı hem de gayrimüslim halka karşı asayişi bozacak şekilde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunuyordu. Osmanlı Devleti ise etnik gruplar arasında yaşanan sorunlarda ayrım yapmadan karışıklığı önlemeye yönelik tedbirler alıyordu. Erzurum, Trabzon ve Mamuratülaziz vilayetlerinden Laz, Gürcü, Ekrad ve bunlara katılan diğer Müslüman ahali ile Ermeniler arasında problemler yaşandığı görülüyordu. Bu olayların Samsun, Kayseri ve Ankara'ya kadar sirayet ettiği anlaşıldı. Eşkıyalık yapan Ermenilerin ve Müslümanların engellenmesi istenmiştir. Osmanlı Devleti ise, bu gruplara karsı gerekenin yapılması yönünde tedbirler almaya çalışmıştır.[699]

Malatya'ya tabi Akçadağ Kürtleri ile Muhacir Karapapak köyünden bazı kişilerin "*Mancılık*" namındaki Ermeni köyüne hücuma niyetlenerek rahatsızlık verdikleri görüldü. Söz konusu problem üzerine bu kişilerin asker yardımı ile dağıtıldıkları görülmektedir. Muhacirlerin ve diğer ahalinin tekrardan rahatsızlık vermemesi, sorunun ortadan kalkması ve Elbistan'ın muhafazası için Malatya ve Hısn-ı Mansur taburlarından olay mahalline asker sevk edildi. Elbistan taraflarından Mülazım İsmail Ağa bir tabur asker ile görevlendirilerek gerekli tedbirleri aldı. Ayrıca Malatya ve Hısn-ı Mansur civarından 400 kişilik bir kuvvet de sevk edildi.[700] Burada görüldüğü üzere muhacirlerin gayrimüslim vatandaşlara karşı sebep olduğu baskıyı önlemek için askerî tedbirler alınabildi.

Mardin ve Resulayn çevresindeki gayrimüslim nüfus, özellikle Çeçen muhacirlerden ilk dönemlerden itibaren rahatsızlık duyuyordu. Ermeni, Süryani ve Cebrail milletinin yetkilileri, muhacirlerin söz konusu coğrafyada ziraata zarar

[698] Turkey No: 23 (1880). Further Correspondence Respectig the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 1881, Belge No: 154.
[699] BOA. Y.PRK.BSK. 43/109 1313 Ca. 23/11 Kasım 1895.
[700] BOA. DH.TMIK.M. 1/71 1313 C. 26/14 Aralık 1895.

verdikleri yönünde merkeze şikâyet dilekçeleri gönderiyordu.[701] Osmanlı Devleti gayrimüslim nüfusun problem yaşamaması için muhacirlere yönelik askerî tedbirlerin yanı sıra eşkıyalık faaliyetlerini de engellemek maksadıyla gayrimüslim nüfusun çevresindeki idari birimler üzerinde değişikliğe gidiyordu. Zor sancağına bağlı Resulayn kazasında ikamet eden Çeçen muhacirlerinin Mardin sancağına yapmış olduğu eşkıyalık faaliyetlerinin engellenmesi için gerekli önlemler alındı. Bu muhacirlerin bölgesine altı saat mesafede ve Urfa yolu üzerinde bulunan halkın ekseriyeti Katolik Ermeni olan "*Telermen*" köyü ve çevresi, muhacirlerden kaynaklı eşkıyalık faliyetlerine maruz kalmıştır. Söz konusu köy ve çevresindeki sorunların engellemesi için civarındaki bazı köyler birleştirilerek yeni bir nahiye kuruldu. Bu yeni nahiyeye Yusuf Bey isimli şahıs 431 kuruş maaş ile müdür olarak atandı. Ayrıca oluşturulacak yeni idari birime 5-6 nefer süvari ile bunların başına bir çavuş görevlendirildi.[702] Buradaki amaç; eşkıyalık problemlerinin önüne geçmek için zamanında ve hızlı müdahale yapılmasını sağlamaktır.

Mardin ve çevresindeki gayrimüslim nüfus Kürtlerle birlikte Çerkezlerin hırsızlık yaptığından şikâyet ediyordu. Gayrimüslim vatandaşlar dağda ve düzlükte yaşayan Kürt ve Çerkez komşularından bazılarının hırsızlık yaparak huzurlarını kaçırdıklarını bildiriyordu. Söz konusu Hristiyanlar, atları ve koyunları ile Kürt ve Çerkez köylerinin yakınından geçtikleri zaman gaspa uğradıkları ve hayvanlarının ellerinden alındıkları yönünde şikâyet ediyordu. Ayrıca Telermen'in güneyindeki bir Hristiyan köyünün iki yıl içinde dört defa Çerkezler tarafından soyulduğu bildiriliyordu.[703] Aynı şekilde Muş ve Bulanık tarafındaki Ermeniler de muhacirlerin hırsızlık, gasp ve soygunlarından zarar gördüklerini iletiyordu.[704]

Bunların yanında muhacirlerin gayrimüslim nüfus ile ortaklaşa suça karıştıkları da görülmüştür. Harput ve Malatya ahalisinden ve Ermeni milletinden olan on bir kişi Amerika'ya firar etmek üzere Çerkez Zekeriya'nın kılavuzluğu ile Mersin'e gitmişlerdir. Süvari Mülazımı Yusuf ve kuvvetleri bu 11 kişiyi Bahçe Mahallesi'nde Ahmet isimli bir kişinin bahçesinde gece 4 sıralarında yakalanmıştır. Yapılan tahkikatta Çerkez

[701] BOA. MVL. 718/84 1282 L. 17/5 Mart 1866.
[702] BOA. ŞD. 1463/9 1312 M. 05/9 Temmuz 1894.
[703] Turkey No: 10 (1879). Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1879, Belge No: 9.
[704] Turkey No: 23 (1880). Further Correspondence Respectig the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 1881, Belge No:91.

Zekeriya kılavuzluğun karşılığında kişiye göre değişen altışar, sekizer ve onar lira aldığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca Ermeni ahali Amerika'ya firar edeceklerini itiraf etmişlerdir. Bu sorunları önüne geçmek için verilen hapis ve nakdi cezaların caydırıcı olmadığı bildirilerek yeni önlemlerin alınması yetkililerden istenmiştir.[705]

İleriki başlıklarda göreceğimiz gibi muhacirlerin gayrimüslim nüfusa tamamen problem yaşattığı kanısı doğru değildir. Bazen de gayrimüslim nüfustan kaynaklı sorunlar görülmektedir. Ayrıca gayrimüslim vatandaşlardan bazıları da muhacirlere karşı gerçeği yansıtmayan suçlamalar yapmıştır. Örneğin; Mardin'deki Süryani Patriği ve çevresi, birkaç aydır ortaya çıkan problerin kaynağı olarak Çeçen muhacirleri gördüğünden haklarında şikâyette bulunduğu görülmektedir. Söz konusu şikâyet üzerine yapılan incelemede Süryani Patriği'nin Hükûmeti üzerindeki nüfusunu kullarak Süryani ve Ermeniler lehine istekleri olduğu ortaya çıktı. Buradaki gelişmelerin Süryani Patriği'nin ifade ettiği kadar kötü olmadığı anlaşıldı. Sonuç olarak; Çeçen muhacirlere isnat edilen suçun gerçeği yansıtmadığı görüldü.[706]

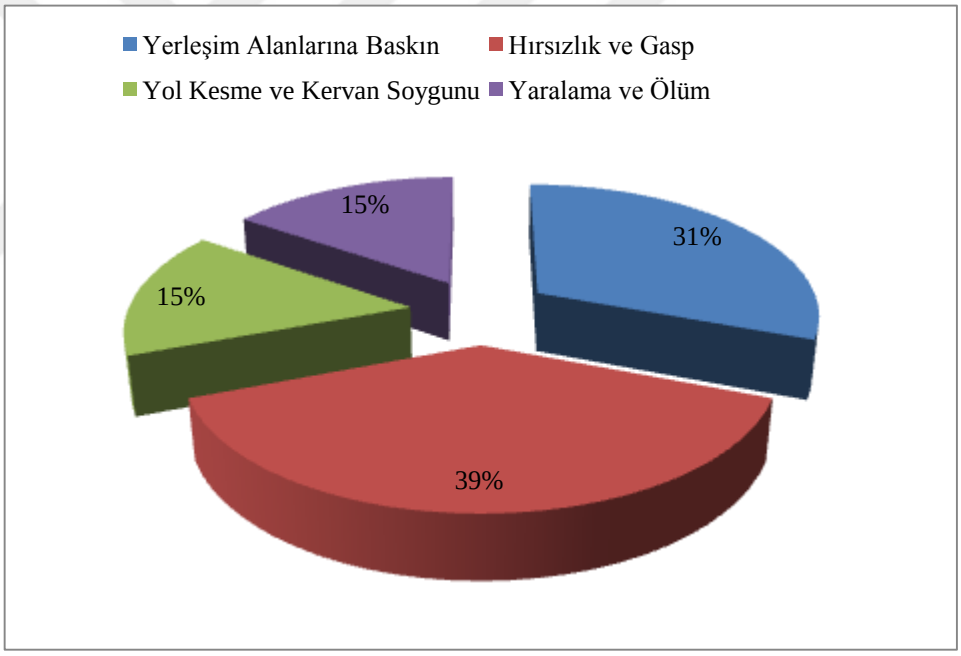
Ermeni tehcir döneminde inceleme alanımızdaki coğrafyada asayiş problemleri devam etmektedir. Resulayn'da yolların kapalı olması ve yağma hareketlerinin yaşanması dolaysıyla yolcu, asker, cephane ve Ermeni kafilelerinin sevk edilemediği görülmektedir. Bundan bahisle, nakliyat ve sevkiyatın yapılabilmesi için gerekli asayişin temini hususunda Diyarbekir vilayetine yazı gönderildi.[707] Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden, Urfa'dan Resulayn ve Nusaybin tarikiyle sevk edilen Ermeni kafilelerine aşiretlerin ve urbanın saldırması ihtimaline karşı güzergâhın Siverek tarikine dönüştürülmesi yönünde Diyarbekir Valiliği'ne telgraf çekildi görülüyordu.[708]

İlerleyen zamanda tehcir edilen Ermenilerden geri dönüşler görülmektedir. Mardin'in Telermen köyü ahalisinden olup tehcir edilmesinden bir süre sonra eski arazilerine geri dönen Ermeniler vardır. Geçen süre zarfında Ermeni arazilerine Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesi sorun olmuştur. Bunun üzerine söz konusu arazilerin Ermenilere ait olduğu bu sebeple eski sahiplerine geri verilmesi yönünde karar alınmıştır. Buradaki Çeçen muhacirlerin tekrardan yerleştirilmesi gündeme geldiğinde ise muhacirlerin Telermen'e yerleşmelerinin asayiş problemlerine ve zirai üretimde sorunlara sebebiyet vereceği düşünüldü. Buna binaen Muş'a akrabalarının

[705] BOA. DH.TMIK.M. 127/14 1320 R. 01/5 Eylül 1902.
[706] BOA. DH.MKT. 1565/82 1306 Ra. 14/18 Kasım 1888.
[707] BOA. DH.ŞFR. 54/73 1333 N. 10/22 Temmuz 1915.
[708] BOA. DH.ŞFR. 57/277 1333 Z. 25/3 Kasım 1915.

yanlarına yerleştirilmeleri düşünülmüşse de bu fikirden vazgeçildi. Sonuçta; Çeçen muhacirlerinin Resulayn civarındaki Sefh köyüne sevklerine karar verildi.[709] Ayrıca Avrupa Devletleri'nin zamanla muhacir taşkınlığı ile alakalı şikâyetleri ve Osmanlı Devleti'nden bu muhacirler ile alakalı talepleri azaldı. Söz konusu durum, Avrupa kamuoyunda Çerkez fobisinin azalmasında olduğu kadar muhacirlerin büyük çoğunluğunun üretim faaliyetleriyle meşgul olan köylülere dönüşmesinde de etkili olmuştur.[710] Aşağıda; incelediğimiz coğrafyada muhacirlerin ahaliye karşı yaptığı eşkıyalık faaliyetleri gösterilmiştir. Yerleşim alanlarına baskın, hırsızlık ve gasp, yol kesme ve kervan soygunu ile yaralama ve ölüm gibi eşkıyalık türlerinin oranları verilmiştir.

Gafik 7: Muhacirlerin Ahaliye Karşı Yaptığı Eşkıyalık Faaliyetleri

4.1.2.1.4. Devlete Karşı Yapılan Eşkıyalık Faaliyetleri ve Asayiş Problemleri

Kırım ve Kafkasya'dan gelen muhacirlerden bazıları, iskân sırası ve sonrasında devlet otoritesine karşı gelebiliyordu. Söz konusu mesele üzerine devletin önem verdiği asayiş, ihlal edildiği gibi iskân mevkilerindeki düzen de bozuluyordu. Açıkçası devletin otoritesine karşı gelen muhacirlerin bazıları, iskânlarının sağlıklı yapılmaması üzerine

[709] BCA. Yer No: 30 18 1 1.2.26.9, 28 Teşrini Sani 1336/28 Kasım 1920.
[710] Georgi Chochiev & Bekir Koç, Some Notes on the Settlement of Northern Caucasians in Eastern Anatolia and Their Adaptation Problems (the Second Half of the XIXth Century - the Beginning of the XXth Century), *Journal of Asian History*, 40/1 (2006), s. 95-99.

bir tepki olarak bu yola başvuruyordu. Bunun yanı sıra eşkıyalık faaliyetini geçim kaynağı ve alışkanlık hâline getiren muhacirlerde vardı. İnceleme alanımızdaki coğrafyada muhacirler ile kolluk kuvvetleri zaman zaman silahlı ve silahsız mücadeleye girebiliyordu. Resulayn'a iskân edilen Çeçen muhacirlerden Mardinli İsa ve Abdi isimli şahısların yerleştirilmelerinden bir süre sonra asayişi bozarak eşkıyalığa başladığı görüldü. Bunların eşkıyalığının son bulması için jandarma görevlendirildi. Fakat bu muhacirler kendilerini yakalamak isteyen jandarmaya karşı silah kullanarak kaçtı. Sonrasında tanıdıkları olan muhacir İslam Bey'in yanına sığındılar. Söz konusu gelişmeler üzerine üçünün de yakalanması için gerekli tetkikat başlatıldı.[711]

Muhacirlerin askerî yetkililere karşı silah kullanma meselesinin sonunda askerin yaralanması ve hayatını kaybetmesi görülebiliyordu. Çeçen muhacirlerin söz konusu coğrafyada güçlendiği ve jandarmadan çekinmediği anlaşılmaktadır. Hatta Resulayn'daki jandarma koğuşuna saldırdıkları ve burada meydana gelen çatışmada bir jandarmanın hayatını kaybettiği üç jandarmanın da yaralandığı görülmektedir. Bu olay Resulayn kazasının "*Subaşı*" köyünde meydana gelmiştir. Söz konusu çatışmada Çeçenlerden de iki kişi hayatını kaybetmiştir.[712] Yaşanılan olumsuzlukların ardından olayın incelenmesi için tetkikat yapılmasına rağmen sağlıklı bir karar alınamadı. Resulayn'daki Çeçen muhacirler de jandarma komutanı ve jandarma neferleri hakkında şikâyette bulundu.[713] Söz konusu gelişmeler üzerine jandarmaların ölümüne ve yaralanmasına sebep olan dokuz şüpheli hakkında inceleme yapılmış olsa da itiraz sebebiyle bu kişiler serbest bırakıldı. Diğer taraftan Jandarma Mülazımı Abdullah Efendi ile Jandarma Abdullah tutuklandı. Yetkililer, hükûmetin *"kuvvet-i icraiyesi"* olan jandarmanın tutuklanmasının ve sorguya çekilen sanıkların ise tahliye edilmesinin, olaya sebebiyet veren halkı cesaretlendireceği belirtilerek çıkan sonucu eleştirdi. Ayrıca olayların takip edilmesini ve ahalinin de uyarnılmasını istedi.[714] Yetkililer altmıştan fazla silahlı Çeçen eşkıyasının karakola attığı mermileri hesaba katmadan ve saldırılarını dikkate almadan hüküm verilmemesini istiyordu.[715] Resulayn Çeçenleriyle jandarma arasında meydana gelen olaylardan sonra Jandarma mülazımı Ahmet Efendi'nin kışladan çıkarılıp Urfa'ya gönderildiğine dair Zor Mutasarrıfı'nın telgrafı

[711] BOA. DH.MKT. 1765/119 1308 S. 15/30 Eylül 1890.
[712] BOA. DH. EUM. EMN. 70/26 1332 C. 4/30 Nisan 1914.
[713] BOA. DH.EUM.EMN. 74/11 1332 C.27/23 Mayıs 1914.
[714]BOA. DH.EUM.EMN. 79/22 1332 B.17/11 Haziran 1914.
[715] BOA. DH.EUM.EMN. 105/22 1332 N. 10/2 Ağustos 1914.

vardır.[716] Demek oluyor ki; jandarma ile özellikle Çeçen muhacirler arasında ara sıra sorunlar devam etmektedir.

Muhacirlerin devlet görevlilerine karşı asayişsizliğe sebebiyet verdikleri diğer bir mesele ise askerî görevlileri gasp etmeleridir. Resulayn kazasındaki Çeçenlerin kalabalık durumlarından cesaret aldıkları ve görevlilerden çekinmedikleri görülüyordu. Resulayn'a gönderilen zabitlerden birinin tüfeği de muhacirler tarafından gasp edildi. Bu gibi olayların önüne geçmek için Resulayn kazasının Zor sancağından ayrılarak Diyarbekir'e ilhakı gerektiği bildirildi.[717]

Çeçen muhacirlerin karıştıkları silah gasplarının yanında devlete ait erzaklara da zorla el koydukları görülebiliyordu. Resulayn kazasındaki Karabulak[718] Çeçenleri, orduya erzak getiren kervana saldırdı ve bu kervanın eşyalarını gasp etti. Söz konusu mesele üzerine suçluların yakalanması ve gerekli hukukî işlemlerin yapılması için çalışma başlatıldı.[719] Ayrıca; Beşinci Ordu'nun et ihtiyacını karşılamak maksadıyla Diyarbekir'den koyun almak için görevlendirilen memurlar, Muş Çeçenlerinden sekiz kişinin saldırısına uğradı. Bu muhacirler, görevlilerin 1.550 lirası ile binek hayvanlarını gasp etti. Suriye vilayeti ve Zor Mutasarrıflığı ile irtibata geçilerek gasp edilen para ve hayvanların geri alınması ve bu sekiz Çeçen'in yakalanması istendi.[720]

Çeçen muhacirlerin devlete ait malları gasp etmesi bakımından diğer bir örnek ise gelişen olayların nereye kadar vardığını göstermesi bakımından önemlidir. Yetkililerin eşkıyalık yapan Çeçenlere karşı zorlandığı ve olayların zamanla büyüdüğü görülüyordu. Resulayn kasabası ve köylerinde iskân edilmiş yüz haneye yakın Çeçenin, asayişsizliği ve eşkıyalığı sürekli hâle getirdiği anlaşıldı. Bir önceki olayda görüldüğü gibi; Çeçen çeteler, Beşinci Ordu'nun et ihtiyacını karşılamak amacıyla Diyarbekir'den koyun almaya gelen görevlileri Urfa ve Siverek arasında gasp ederek paralarına el koymuştu. Bu sebeple üzerlerine yollanan askerî müfrezesi 5 Çeçen'i yakaladı. Bu 5 Çeçen, Diyarbekir'de görülen mahkemede yargılanarak suçlu bulundu ve Siverek'e hapise gönderildi. Bu olaydan 10-15 gün sonra 20-30 kadar silahlı Çeçen geceleyin

[716]BOA. DH.ŞFR. 443/38 1330 E. 22/5 Ekim 1914.
[717]BOA. DH.MKT. 1853/35 1308 Z. 21/28 Temmuz 1891.
[718] Karabulak Çeçenleri; Resulayn ve çevresine iskân edilmiştir. Burada 3.500 hanede yaklaşık 14.000 Çeçen Karabulak nüfusu yaşamaktadır. Bu taife, asayişsizlikleri ve hırsızlıkları ile nam salmıştır. İyi silah kullandıkları ve iyi ata bindikleri bilinirdi. Turkey No. 16 (1877). Reports by Her Majesty's Diplomatik and Consular Agents in Turkey Respcting the Condition of the Christian Subjects of the Porte: 1868-75, Presented to the of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address Mach 5, 1877, Belge No: 23.
[719] BOA. BEO. AYN. d. 887 s. 15 1285 Ş. 23/11 Aralık 1866.
[720]BOA. DH.MKT. 1903/12 1309 Ca. 17/19 Aralık 1891.

Siverek hapishanesini basarak daha önce tutuklanan beş Çeçen'i kaçırdı. Bunların tekrar yakalanması için yazışmalar yapılıp görevlendirmeler olsa da yakalanmalarının kolay olmadığı anlaşıldı. Çünkü jandarmanın yolu üzerinde bu muhacir çetelerinin tanıdıkları ve akrabaları bulunduğundan devletin almış olduğu tedbirleri haber almaktaydı. Ayrıca yakalanmazlar ve bunların takipleri de bırakılırsa daha fazla cesaret alarak asayişsizlikleri arttıracakları bilinmekteydi. Söz konusu mesele üzerine Diyarbekir Valiliği'nden gelen yazıda; çare olarak bunların eşkıyalık yapamayacağı münasip bir yere nakledilerek sorunların son bulması istendi. Eşkıyalığı önlemek maksadıyla ayrı ayrı nerelere iskân edilecekleri ve masraflarının ne kadar olabileceği araştırıldı. Yapılan inceleme sonucunda 40-50 hane Maraş ve Muş sancaklarıyla Sivas vilayetine gönderilip hemşerilerinin yanlarında iskân edildi. Fakat söz konusu muhacirler iskân edildikleri yeni arazilerde tekrardan eşkıyalık faaliyetinde bulundu. Osmanlı Devleti daha önce iskân ettikleri bu Çeçen muhacirlere tarım için 70 dönümden 130 dönüme kadar toprak tahsis etti. Ayrıca zanaat ve ticaretle uğraşanlara hane inşa edip yarım dönümlük arazi verdi. Bunları sağlanmasına rağmen eşkıyalık faaliyetlerinde bulunanlar birer-ikişer hane olarak başka arazilere ve şehirlere tekrardan iskân edildi.[721]

İlerleyen dönemde, Osmanlı-Alman ilişkilerindeki olumlu gelişmelerin bir sonucu olarak, Bağdat demiryolu projesi hayata geçirilmeye çalışılıyordu. Bu proje ile her iki devlette siyasî, ekonomik ve askerî nüfuz kazanmayı amaçlıyordu. Bağdat demiryolu inşaat çalışmaları zaman zaman Çerkez ve Çeçen çeteler tarafından sekteye uğratılıyordu. Resulayn ve Tevem istasyonları arasındaki çalışma, bir Çerkez çetesi tarafından yağmagirlik yapıldığından kesintiye uğradı. Söz konusu meselenin önlenmesine dair hızlı bir şekilde tedbir alınması yetkililer tarafından istendi.[722] Bağdat demiryolu için yapılan inşaat çalışmaları Çeçen ve Çerkezlerin dışında urban-göçer aşiretlerinin de saldırılarına maruz kalıyordu.[723] Tel- Abyaz ve Resulayn arasındaki çalışmalara bedeviler sık sık saldırıyordu. Bu eşkıyaların önlenmesi için meşayihten görevlendirilme yapılması isteniyordu.[724] Eşkıyalık faaliyetinde bulunan bazı muhacirlerin, Osmanlı Devleti tarafından sağlanan yardımlar ve alınan tedbirlere rağmen davranışlarından vazgeçmedikleri görülebiliyordu.

[721]BOA. ŞD. 1465/33 1312 M. 05/9 Temmuz 1894.
[722] BOA. DH. ŞFR. 54/57 1333 Ş. 6/19 Haziran 1915.
[723] BOA. DH. ŞFR. 54/24 1333 N. 6/18 Temmuz 1915.
[724] BOA. DH. ŞFR. 56/54 1333 Za. 8/17 Eylül 1915.

4.1.3. İdari Taksimata Olumsuz Etkileri

Muhacirlerin sebep oldukları eşkıyalık faaliyetleri idari birimlerin sınırlarının değiştirilmesi ile sonuçlanabiliyordu. Değişiklik istekleri incelendiğinde karşımıza iki sebep çıkmaktadır. Birincisi; muhacirlerden kaynaklı eşkıyalık faaliyetlerini önlemek amacıyla tedbir almak, ikincisi ise; muhacirlerin rahat etmesini sağlamak amacıyla daha yakın idari birimlere bağlamaktır.

Muhacirlerin sebep olduğu eşkıyalık faaliyetlerinin engellenmesi ve tekrarlanmaması için tedbir amaçlı idari değişiklikler Resulayn'da görülüyordu. 1865 yılı sonrası Rusya tarafından Kafkaslardan zorla göç ettirilmeleri neticesinde yaklaşık 20.000 muhacir Diyarbekir'e bağlı Resulayn'a yerleştirildi. Bölgedeki asayişsizliğin son bulması amacıyla alınan tedbirlerin asayişsizliği tam olarak bitiremediği anlaşıldı. Söz konusu tarım arazilerdeki zarar ve kayıpların çoğalması, toprağın değerinin düşmesi gibi problemler üzerine mesele daha ciddi bir biçimde ele alınmaya karar verildi. Resulayn Diyarbekir Valiliği'ne bağlı ayrı bir mutasarrıflık ya da alt idare olarak kuruldu. Bu yeni idari yapıya Siverek, Nusaybin ve Dara Kaymakamlıkları ile Fırat üzerindeki Deyr ve Zor da eklendi. Kısacası Dicle Nehri üzerindeki Cizre'den Fırat Nehri üzerindeki Deyr'e kadar uzanan topraklar, Urfa Mutasarrıflığı hariç, bu yeni idari birimi kapsar hâle getirildi.[725] Fakat söz konusu coğrafyadaki yeni gelişmeler; idari birim üzerinde zorunlu değişikliğe gidilmesine sebebiyet verdi.

İlerleyen süreçte asayiş problemleri sebebiyle Resulayn'ın idari yapılanmasında tekrardan değişikliğe gidiliyordu. Resulayn kazası Diyarbekir'den alınarak Zor sancağına bağlandı. Fakat Diyarbekir vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Çeçen eşkıyasının bulunduğu Resulayn kazasının bir süre sonra Deyr-i Zor sancağına bağlanmasına rağmen problemlerin bitmediği bildirildi.[726] Söz konusu mesele üzerine Resulayn kazası tekrardan Mardin sancağına bağlandı. Bu defa da eşkıyanın Mardin'e fazlaca zarar vermesi üzerine Resulayn kazası tekrardan Zor sancağına bağlı hâle getirildi. Tekrardan yapılan idari değişikliğe rağmen istenilen sonuç yine alınamadı. Çünkü Resulayn'ın çölde bulunması ve bir sonraki sancağa bağlı olması Mardin tarafından yapılan takibatların etkisiz olmasına neden olduğundan istenilen sonucu ulaşılmadı. Bu eşkıyaların tecavüzünün önlenmesi için Zor Mutasarrıflığı'nca da

[725] Turkey No. 16 (1877). Reports by Her Majesty's Diplomatik and Consular Agents in Turkey Respcting the Condition of the Christian Subjects of the Porte: 1868-75, Presented to the of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address Mach 5, 1877, Belge No: 23.

[726] Bknz; İdris Bostan, *Zor Sancağı'nı îmâr ve Islâhı ile Alâkalı Üç Lâyiha*, *Osmanlı Araştırmaları*, S. VI, İstanbul 1986, s. 163-220.

tedbir alınması yetkililer tarafından istendi.[727] Görüldüğü üzere Resulayn'ın bağlı bulunduğu idari birim ve coğrafi şartlar eşkıyalığa etki yapmaktadır. Kalıcı çözüm için her iki idari biriminde desteğine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Bu sebeple; Resulayn'a yeni görevli memurlar atanıp idari biriminin sınırlarının tekrardan değiştirilmesi tekrardan gündeme geldi. Bunların yaptıkları tecavüzlerin önüne geçmek için kazanın tekrardan Mardin sancağına tahvil ettirilmesinin gerekliliği düşünüldü. Ayrıca kaldırılan Zor Seyyare birliğinin Yüzbaşısı ve mahalli beylerden Murteza Ali Bey'in Mardin'e civar bir nahiyede veya Yenişehir nahiyesinde müdür olarak tayin edilmesi istendi. Böylece asayişin sağlanacağı bahsedilse de on bir ay geçmesine rağmen herhangi bir değişiklik yapılmadı.[728]

Belirtilen tarihten yaklaşık on bir ay geçtikten sonra Resulayn kazasının tekrardan Mardin'e bağlanmasının gerektiği belirtilerek Diyarbekir vilayetinden bu yönde telgraf alındığı bildirildi.[729] 28 Temmuz 1891'de isteğin yeniden tekrarı üzerinde durulduğu görülüyordu. Resulayn kazasındaki Çeçenler tecavüz, gasp ve katl suçlarına cesaret etmektedir. Hatta ikamet ettikleri bölgeye gönderilen zabitlerden birini tüfek ile gasp etmişlerdir. Bunun gibi olayların önüne geçmek için Resulayn kazasının Zor sancağından ayrılarak Diyarbekir'e ilhakı lüzumu bildirildiğinden gereğinin yapılması Sadaret'ten istendi.[730] 20 Eylül 1891'de ise bölgeden gelen yazı ile Resulayn'nın Zor sancağından alınarak Diyarbekir'e bağlanması gerektiği konusunun karara bağlanması istendi.[731]

13 Şubat 1892 tarihinde toprak davaları meselesinde Resulayn'ın Zor sancağına bağlı olduğu tekrarlandı. Mardin ile Resulayn arasında hudut ile ilgili sorunlar ortaya çıktı. Evvelce Mardin'e tabi olan bir kısım arazinin Zor Defteri Hakani tarafından Resulayn'a ait olması gerektiği belirtildi. Diyarbekir Valiliği toprak sorunu yaşayan her iki bölge halkının da Müslüman olması sebebiyle sorun istemediğini bildirerek alınan kararın iptaline karar verdi.[732] 13 Eylül 1892'de Resulayn kazasının Zor'a bağlı olduğu tekrardan teyit edildi. Zor sancağına bağlı Resulayn kazasının Mardin sancağına bağlanması hususundaki Diyarbekir vilayeti talep bildirilmesine rağmen bu konuda

[727] BOA. DH.MKT. 1548/45 1306 M. 23/29 Eylül 1888.
[728] BOA. DH.MKT. 1572/62 1306 R. 5/6 Şubat 1889; BOA. DH.MKT. 1705/65 1307 B. 13/5 Mart 1890.
[729] BOA. DH.MKT. 1809/12 1308 B. 5/14 Şubat 1891.
[730]BOA. DH.MKT. 1853/35 1308 Z. 21/28 Temmuz 1891.
[731] Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 81, 20 Eylül 1891.
[732]BOA. DH.MKT. 1922/59 1309 B. 14/13 Şubat 1892.

Sadaretten herhangi bir iradenin alınmadığı bildirildi.[733] 9 Temmuz 1894'e gelindiğinde Resulayn'ın hâlen Zor sancağından bağlılığı devam ederken Diyarbekir'e bağlanması isteği de devam etmektedir. Çeçen muhacirler hayvanları gasp edip ahaliye şiddet uyguladıklarında Zor Sancağı'ndan gelecek yardım 50-60 saati bulmaktadır. Zarar gören halk şikâyetlerini zamanında duyuramamakta ve zulüm yapanlar da tam olarak ıslah ve terbiye edilememektedir. Bu kazanın da zulmün önlenmesi amacıyla ilişki ve yakınlığı bakımından Mardin veya Diyarbekir idaresine verilmesi tekrardan istendi.[734]

Askerî tedbirlerin yanında yine eşkıyalık faaliyetlerini engellemek maksadıyla gayrimüslim nüfusun çevresindeki idari birimler üzerinde değişiklik yapılmak istendiği görülüyordu. Yukarıdaki olaydan yaklaşık beş yıl sonra tekrardan Zor sancağına bağlı Resulayn kazasına yerleşmiş olan Çeçen muhacirlerinin Mardin sancağına yapmış oldukları eşkıyalık faaliyetlerinden dolayı yeni idari çalışmaların yapılması gerekmiştir. Muhacirlerden sorun yaşayan köy, muhacirlerin bölgesine altı saat mesafede ve Urfa yolu üzerinde halkın ekseriyeti Katolik Ermeni olan "*Telermen*" köyü ve çevresidir.[735] Yapılan çalışmalardaki amaç olayların önüne geçmek için zamanında ve hızlı müdahale etmektir. Fakat Resulayn'da bir müdürlük teşkilinin gerektirmediği, eşkıyanın engellenmesinin zaptiye kuvvetlerinin vazifesi olduğu hatırlatıldı.[736] Böylece alınacak tedbirlerin zaptiye kuvvetleri tarafından alınması Diyarbekir vilayetine bildirildi.[737]

Resulayn'da Çeçen muhacirlerin eşkıyalığı fazlaca görülmektedir. Neden Resulayn ve neden Çeçenler daha fazla eşkıyalık yapıyor diye sorduğumuzda bunun birkaç sebebi olduğu görülüyordu.

1) Resulayn, eşkıyalık yapılabilecek ve eşkıyalığa cüret edebilecek bir yerleşim yeridir. Söz konusu kazanın coğrafi ve çevresel şartları eşkıyalığa uygundur.

2) Resulayn ve çevresinde çok fazla Çeçen muhacir iskân edilmiş olmasının muhacirleri cesaretlendirdiği gibi muhacirlerin etkili bir konuma gelmesine de neden oldu. Eşkıyalığa katılan muhacirler devletin almış olduğu tedbirlerden çevredeki akrabaları sayesinde haberdar oluyordu. Söz konusu mesele ise alınan önlemleri boşa çıkartıyordu.

3) Resulayn bazı yıllarda mesafe olarak uzak bulunan Zor sancağına bağlıydı. Bu ise bir sorun olduğunda gerekli yardımın zamanında gelmesine engel

[733] BOA. DH.MKT. 2000/122 1310 S. 20/13 Eylül 1892.
[734]BOA. ŞD. 1464/26 1312 M. 05/9 Temmuz 1894.
[735] BOA. ŞD. 1463/9 1312 M. 05/9 Temmuz 1894.
[736] BOA. DH.MKT. 1606/26 1306 B. 16/18 Mart 1889.
[737] BOA. DH.MKT. 1610/94 1306 B. 25/27 Mart 1889.

oluyordu. Yardım geldiğinde ise eşkıyalık yapanların olay mahallinden uzaklaşmış olduğu görülüyordu. Zor sancağına mesafenin uzak olması eşkıyalığa davet çıkartıyordu. Yetkililerin isteği ise, söz konusu kazanın tekrardan Mardin ve Diyarbekir idaresine bağlanmasıdır. Bu defa da Mardin sancağına herhangi bir saldırı olmaması ve Resulaynın da çöl tarafında kalması, Mardin tarafından alınan tedbirlerin sonuçsuz kalmasına sebebiyet vermiştir.

4) Resulayn kazasındaki Çeçenler, Halep ile Diyarbekir vilayetlerinin sınırında ikamet ediyorlardı. Söz konusu mesele üzerine herhangi bir takibat yapıldığında bir vilayetten diğer vilayete geçmeleri takibatın sonuçsuz kalmasına neden olmaktadır.

Resulayn'ın dışında idari birim olarak Malatya ve Akçadağ'a bağlanmak isteyen muhacir köyleri görülüyordu. Bunların isteği eşkıyalıktan kaynaklı olmayıp yakınlık sayesinde düzenin sağlanması ve işlerinin daha kolay olmasıdır. Keban Madeni kazasına bağlı, Müslüman muhacirlerin ikamet ettikleri Hamidiye ve Fethiye köylerinin Keban Madeni kazasına 20 saat ve Malatya sancağına ise 5-6 saat mesafededir.[738] Bu sebeple her iki köyünde Malatya sancağına bağlanması teklif edildi.[739] Karar alınırken Mamuretülaziz Valiliği ıslahat komisyonunun görüşleri dikkate alındı.[740] Fethiye köyü ile Hamidiye köyünün Malatya'ya bağlanması yönünde Sadaret'e yazı yazıldı.[741]

4.2. MUHACİRLERİN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

Muhacirlerin iskân bölgelerine gönderilmeleri esnasından işlemlerinin tamamlanmasına kadar geçen süre zarfında birçok zorluklarla karşılaşıldığı görülüyor. Muhacirlerin yolculuk esnasında karşılaştığı ulaşım sorunu ve maddi sorunlara iskân mahallerinde de barınma ve üretim sorunu gibi problemler eklendi. Görevlilerin gayretlerine rağmen zaman zaman meydana gelen ihmal ve aksaklıklar imkânsızlıklarla da birleşince, hem muhacirler hem de devlet yetkilileri fazlaca sıkıntıya maruz kaldı. İskân işleminin gerçekleşmesi söz konusu sorunları bitirmediği gibi yeni problemlerin de eklenmesiyle sonuçlandı. Ayrıca farklı toplumsal yapıdan gelen muhacirler, bir reform ve değişim dönemi yaşayan Osmanlı toplumuna uyum sağlamada sorun yaşadı.

[738] BOA. DH.TMIK.S. 62/67 1324 Ra. 06/30 Nisan 1906.
[739] BOA. DH.MKT. 2830/10 1327 Ca. 14/3 Haziran 1909.
[740] BOA. DH.MUi. 84 -1/23 1328 R. 02/13 Nisan 1910.
[741] BOA. DH.MKT. 1095/87 1324 Ca.08/30 Haziran 1906.

Muhacirlerin yaşadığı psikolojik problemler ve ekonomik sıkıntılar var olan sorunları artırdığı gibi çözüm yollarının başarılı bir şekilde uygulanmasını da zorlaştırdı.[742]

İnceleme alanımızdaki coğrafyada muhacirlerin karşılaştığı çeşitli sorunlar görülüyordu. Muhacirlerin iskân edilememeleri, muhacirlere sağlanan imkânların ve yardımların yetersiz olması, muhacirlere yapılan yardımların kesilmesi, muhacirlerin bölge ile uyuşamamaları, yöneticilerden kaynaklı başarısızlıklar ile yanlış uygulamalar, yerli ahalinin ve aşiretlerin muhacirlere yönelik eşkıyalık faaliyetleri, muhacirlere yönelik iftiralar, muhacirlerin hastalıklara yakalanması gibi birçok probleme maruz kalınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin iskân politikasının muhacirlerin menfaatine olduğu muhakkaktı. Fakat belirlenen politikanın hayata geçirilememesinden kaynaklanan problemler ortaya çıkabiliyordu. XIX. yüzyıl ortalarında devletin ve toplumun içinde bulunduğu genel ahlaki çöküntü, rüşvet, memurların rahatsız edici davranışları, muhacirlerin iskânı sırasında bütün yönleriyle kendini gösterdi. Rusya'daki siyasî ve askerî gelişmelerin iyi analizi yapılmadığı ortaya çıkabilecek muhtemel meselelere karşı tedbirlerin geliştirilmediği görüldü. Osmanlı Devleti savaşı izlemesine rağmen sonuçları üzerinde fazla müzakere yapmadığı anlaşıldı. Daha da önemlisi teşkilat yapısının da böyle büyük bir göçü organize edebilecek donanımda olmadığı ortaya çıktı.[743]

4.2.1. İskânın Uzun Sürmesi

Osmanlı Devleti, 1878'den önce iskân ettiği muhacirlere arazi tahsis ederken devletin iskân politikasına ters düşmemek kaydıyla onları istedikleri bölgelere yerleştirmeyi uygun gördü. Fakat bu iskânlar sonucunda Anadolu'nun verimli ve cazip bölgeleri dolduğundan muhacir iskânı için gerekli olan araziler konusunda bazı sorunlar baş gösterdi. Söz konusu dönemden sonra muhacirlere yeterli ve verimli arazi tedarik etmekte sorun yaşandı.[744]

Muhacirler, hayatlarını devam ettirebilmenin yanı sıra iyi koşullarda yaşayabilmek için de göç ediyordu. Bu sebeple kendilerine yeterli ehemmiyet verilmediğinden bahisle durumlarından sık sık şikâyetçi oluyorlardı. Muhacirler

[742] BOA. İ.HR. 422/35 1328 Ca. 26/5 Haziran 1910; BOA. A.}MKT.UM. 489/82 1278 M. 29/6 Ağustos 1861; BOA. DH.MKT. 429/15 1313 Ra. 26/16 Eylül 1895; BOA. DH.MKT. 945/27 1323 Z. 08/3 Şubat 1906. BOA. DH.MKT. 1460/62 1305 S. 16/3 Kasım 1887.
[743] Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, s. 185-186.
[744] Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, s. 125.

Osmanlı Devleti topraklarına giriş yaptıktan sonra ilk aşamada misafir-geçici olarak iskân edilmekteydi. Gerekli çalışmaların bitimiyle kalıcı iskân gerçekleşiyordu. Fakat kalıcı iskân olmaları için beklenen süre uzadıkça sorunların daha da arttığı görülüyordu. Muhacirlerden sıkça şikâyet alınan konulardan birisi hızlı bir şekilde kalıcı iskânlarının gerçekleşmediği yönündeydi. İskân olunamamaları ve iaşe yardımı alamamaları üzerine Malatya'nın Tatar ve Kubad Uşağı köyleri dilekçe ile şikâyette bulundu. [745] Yine; Dağıstan muhacirleri namına Mehmet ve Abdurrahman isimli iki muhacir dilekçe yazarak, Malatya sancağına iskân amacıyla sevk edilmelerine rağmen kendilerine gerekli ehemmiyetin verilmemesinden dolayı sefalet içinde olduklarını belirtti. Bir an önce iskân edilmeleri ve zahirelerinin temini için gerekli yardımların acilen yapılmasını istedi. [746] Bazı muhacirler, İslamiyet hürmetine vatanlarını terk etmelerine rağmen kendilerine gereken yardımların yapılmamasından şikâyet ederek hoşnutsuzluğunu bildirdi.[747]

Muhacirlerin yaşadıkları sorunlar sadece arazi meselesi ile sınırlı değildir. Muhacirler iskân edildikten sonra parasal sorunlar yaşadıkları gibi ikamet edecekleri hanelerin inşası da tamamlanmamıştır. Malatya'da bulunan Kars-Karabağ muhacirleri namına Mahmut imzalı dilekçede; iskânlarının gerçekleşmemesinin yanı sıra zaruri ihtiyaçlarının da karşılanmadığı bildiriliyordu. Söz konusu problem üzerine perişan hâlde olduklarından şikâyet ederek sorunların giderilmesini istedi.[748] Trabzon'a çıkan 104 hanelik muhacir kafilesinin Malatya Yazıhan'a iskânlarına karar verilmiş ise eksikliklerin olduğu görülüyordu. Mamaüretülaziz Valiliği, müsait arazilerin olmadığını, gerekli paranın gönderilmediği ve evlerin inşa edilmediğini bildirerek bu muhacirlerin iskân olamayacağını bildiriyordu.[749] Söz konusu coğrafyada zamanla müsait arazilerin dolduğu ve arazi ihtiyacının olduğu anlaşılıyordu. Hatta Malatya'ya gelmeleri üç yıl olmasına rağmen bir türlü kalıcı iskânı gerçekleştirilmeyen muhacirler görülüyordu.[750]

Muhacirler kalıcı iskânlarının gerçekleşmesinden uzun bir süre sonra da arazilerinde sorun yaşayabiliyordu. Şeyh Mehmet, Çeçen muhacirlere Viranşehir'de verilen araziye müdahale olunduğunu, haksızlığa uğradıklarını ve yardım edilmesi

[745] BOA. BEO 2945/220845 1324 N. 28/15 Kasım 1906.
[746] BOA. DH.MKT. 2783/96 1327 Ra. 12/3 Nisan 1909.
[747] BOA. DH.MKT. 2784/22 1327 Ra. 12/3 Nisan 1909.
[748] BOA. DH.MKT. 2809/97 1327 R. 21/ 12 Mayıs 1909.
[749] BOA. DH.MHC. 51/82 1320 R. 28/4 Ağustos 1902.
[750] BOA. DH.MKT. 2911/21 1327 Ş. 09/7 Eylül 1909.

gerektiği yönünde Meclis-i Ayan Riyaseti'ne dilekçe verdi. Şeyh Mehmet, kendisiyle beraber yirmi hanenin 15 yıl önce geldiklerini ve söz konusu arazilere yerleştirilerek kendilerine haneler tahsis edildiğini bildirdi. Fakat kırk yıl önce bu arazileri terk eden Harb Aşireti'nin geri gelmesi ve arazilerine sahip çıkmaları üzerine ellerindeki tapuların geçersiz kaldığını belirtti. Şeyh Mehmet'in oğulları Mehmet Salih ve Ahmet ile kız kardeşinin oğlu Abdülmecid ise bu arazilerden başka imar ve tarım arazilerinin olmadığını bildirerek kendilerine yardımcı olunmasını belirtti. Ayrıca Viranşehir Kaymakamlığı'nın zaptiye memuru tarafından dört gün "*hilaf-ı usul haps*" ve "*tevkif*" edildiklerini bildiren şikâyet içeren dilekçeyi Eyüp ve refikası imzasıyla Meclis-i Ayan Riyaseti'ne gönderdi. Diyarbekir ve Siverek sancakları ile söz konusu mesele görüşülse de Harb Aşireti'nin haklılığına karar verildi. Böylece muhacirlerin haneleri ve arazileri ellerinden çıktı.[751] Bunun gibi, Dağıstan'dan otuzyedi sene önce gelerek Resulayn merkezine iskân edilen muhacirlerin, başka bir mevkiye nakledilmesi sebebiyle vekilleri Hasan Hakkı imzalı dilekçe yazmıştır. Bu dilekçede; kendilerinin ziraatla uğraşmasına rağmen birkaç eşkıya sebebiyle merkezden on iki saat mesafedeki dağ başında eski hanelerden ibaret olan mevkiye gönderildiklerini bildiriliyordu. Bu gelişmeler üzerine urban karşısında can ve mal korkusu yaşadıklarını ve bu durumdan zarar gördüklerini belirterek tekrardan Resulayn'a iade talebi istedi.[752]

4.2.2. Sağlanan İmkânların ve Yardımların Yetersiz Olması

Osmanlı Devleti gelen muhacirlere ilk dönemden son döneme kadar arazi dağıtımı yaptı. Fakat ilerleyen süreçte muhacirlere verilen arazi miktarı yoğunluk sebebiyle yeterli miktarda olmadı. Arazi sıkıntısı başlayınca bataklık olan ve susuz araziler ıslah edilerek buralara muhacir iskân edilmeye başlandı.[753] Muhacirlere verilen arazilerin miktarı zamana ve şartlara göre değişmekteydi. Bazı muhacirlerin şikâyetleri de verilen arazilerin yetersiz olduğu yönündeydi. Muhacirlerden Abbas Cemil ve arkadaşı, kalıcı olarak iskân edildikleri "Kozabadcal" köyünün Mamaüretülaziz vilayetine uzakta olması ve verilmiş olan arazinin de kendilerine yeterli gelmemesi sebebiyle sattıklarını söyledi. Bu sebeple Diyarbekir'in Siverek veya Ergani

[751] BOA. DH.H. 32/2 1330 B. 17/2 Temmuz 1912.
[752] BOA. DH. TMIK. S. 45/35 1321 S. 16/14 Mayıs 1904.
[753] Nedim İpek, "Göçmen Köylerine Dair", *Tarih ve Toplum*, S. 150, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 17.

kazalarından birine iskân edilmeyi arzu etmelerine rağmen istekleri uygun görülmedi.[754] Çünkü Osmanlı Devleti, muhacirlere tahsis edilen arazilerin ve tedarik edilen malların elden çıkarılmalarına sıcak bakmıyordu. Bölgemizde muhacirlere sağlanan imkânların yetersizliği yönünde şikâyet konularına baktığımızda arazi yetersizliği karşımıza nadir olarak çıkmaktadır. Genellikle muhacirlere 70 ile 130 dönüm arası arazi tahsisi yapılıyordu.[755]

Muhacirler kalıcı iskân edilememeleri ve verilen arazilerin yeterli olmaması dışında, verilmesi gereken ekonomik yardımın kendilerine ulaşmaması ve yeterli gelmemesi gibi meselelerde de sorunlar yaşıyordu. Malatya'ya gelen muhacirlerin, Yazıhan mevkiine yerleştirilmeleri münasip görülmüş olmasına rağmen iki yıldır kalıcı iskânları yapılamadı. Ayrıca bu muhacirlerin bir ay kadar önce verilen iaşeleri de kesildi. Hacı Ali isimli muhacir, şikâyet dilekçesi yazarak, Bevran mevkiinde geçici iskân edilmelerinin yanı sıra zor durumda olduklarını belirtip ihtiyaçları için yardım istedi. Dilekçenin devamında 350.000 kuruşa ihtiyaçları olduğunu, fakat kendilerine havalenin henüz ulaşmadığını bildirdi. Bunların yanında evvelce gönderileceği belirtilen 80.000 kuruşun dahi kendilerine verilemediğinden yakınıyordu.[756] Örnekte görüldüğü gibi planlanan yardım parası gelmediği gibi yapılan yardımın da yeterli olmadığı görülüyordu.[757]

1878 muhacir talimatnamesine baktığımızda; köy ve kasabalarda kullanır durumda bulunan miri, metruk ve vakıf arazilerinden muhacirlerin yararı için gereği kadar kullanılmasına izin verildi. Söz konusu mesele ile alakalı yetki mahalli idarelere verildi.[758] Bazı muhacirler, alınan karara rağmen vakıf mallarının meselesiyle sonradan mahkeme ile uğraşmak durumunda kalabiliyordu. On beş sene önce 500 Osmanlı lirasına rehin edilen Diyarbekir'de Çerkezzade Emin Efendi'ye ait yedi kapılı mülk dükkân ve araziye vakıf malı olduğu iddiasıyla Alyanak oğlu Tomas tarafından sahip çıkıldı. Söz konusu problem evkaf muhasebecisi tarafından Mahkeme-i Şeriye'de açılan davanın talebi kabul edilerek mahkemece görülmesi kararlaştırıldı.[759]

---

[754] BOA. DH.MKT. 1841/31 1308 Za. 4/11 Haziran 1891.
[755] BOA. ŞD. 1456/64 1300 L. 07/11 Ağustos 1883; BOA. ŞD. 1465/33 1312 M. 05/9 Temmuz 1894; BOA. DH. MHC. 10/26 1305 Ca. 6/20 Ocak 1888.
[756] BOA. A.}MKT.MHM. 523/17 1321 R. 25/21 Temmuz 1903.
[757] BOA. DH.MHC. 51/82 1320 R. 28/4 Ağustos 1902.
[758] İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, s. 214.
[759] BOA. BEO 1637/122702 1318 Z. 04/25 Mart 1901.

1878 sonrası iskân için verimli arazilerin muhacirlere verilmesi amacıyla arazi tarama çalışmaları yapılarak boş arazilerin tespiti yapıldı.[760] Bu dönemde muhacirlere verilen devlet arazileri, daha önceden yerli ahali tarafından kullanılması sebebiyle, yerli ahali-muhacir anlaşmazlıkları kaçınılmaz oldu.[761] Bazı yerli ahali kendilerine ait topraklara muhacir yerleştirildiğini ifade ederek arazilerinin tekrardan kendilerine verilmesini istedi. Örneğin; Mamuretülaziz vilayetinin Keban Madeni kazasına bağlı Arguvan nahiyesinin Fethiye köyü halkı, Dağıstan ve Karabağ muhacirlerinden seksen kişinin kendi tapulu arazilerine yerleştirilmesinden zarar gördüklerini belirterek bu muhacirlerin Yazıhan'daki boş arazilere iskân edilmesini ve kendi arazilerinin de iadesini istedi.[762] Bu yerli ahali ile yaşanan sorunlardan yerli ahali kadar muhacirler de rahatsız olmaktadır. Ayrıca devlet tarafından kalıcı iskânlarının gerçekleştirilmesine rağmen kendilerine verilen arazilerde huzursuz olunabiliyordu.

4.2.3. Yapılan Yardımların Kesilmesi

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî ve sosyo-ekonomik sorunlar ortaya çıkan ve çıkması muhtemel problemlerin çözümünü engelliyordu. Muhacirlere yönelik sağlanan yardımlar ve alınan tedbirler, meydana gelen problemlere göre şekilleniyordu. Ekonomik olarak sıkıntı yaşayan Osmanlı hazinesi, muhacir hareketliliği ile birlikte daha fazla zorlanıyordu. Söz konusu gelişmeler, muhacirlere sağlanan yardımların yetersiz olmasının yanı sıra yardımların kesilmesine de neden oluyordu. Muhacirler Osmanlı Hükûmeti'ne ve yetkililerine gönderdiği istek ve şikâyet dilekçelerinde İslamiyet'i vurgulamanın yanı sıra merhamet beklediklerini sık sık tekrarlıyorlardı. "*Açlık*", "*sefalet*" ve "*perişanlık*" kelimeleri söz konusu dilekçelerde sık sık ifade ediliyordu. Muhacirlerin beklentileri; yaşadıkları problemlerin tetkik edilmesi ve kesilen yevmiyelerinin devam etmesidir.[763] "*Perişanlığımızdan artık takatimiz kesilmiştir, kime müracaat edeceğimizi nereye gideceğimizi şaşırmışız ve merhamet buyrulmasını istiyoruz*" diyerek veryansında bulunan muhacirler görülüyordu.[764]

---

[760] BOA. Y.A. Res. 29/27 1302 C. 28/14 Nisan 1885; BOA. DH.MHC. 23/23 1317 Ş. 5/9 Aralık 1899.
[761] BOA. MV. 28/12 1305 C. 16/29 Şubat 1888; BOA. A.}MKT.MHM. 495/77 1305 Ca. 18/1 Şubat 1888; BOA. İ.DH. 1067/83650 1305 Ca. 14/28 Ocak 1888.
[762] BOA. DH.MUİ. 68 -2/13 1328 R. 09/20 Nisan 1910.
[763] BOA. DH.MKT. 2784/22 1327 Ra. 12/3 Nisan 1909.
[764] BOA. DH.MHC. 56/19 1321 R. 11/7 Temmuz 1903; BOA. DH.MHC. 56/33 1321 R. 11/7 Temmuz 1903.

Osmanlı iskân siyasetinde kalıcı olarak iskân edilen muhacirlere zirai faaliyetlerde bulunmaları amacıyla arazi, tarımsal aletler ile ekmeleri için tohum veriliyordu. Kendilerine ödenen yevmiye ilk hasat zamanında kesiliyordu. Fakat muhacirlerden bazılarının tam anlamıyla üretici durumuna geçemeden yevmiyelerinin kesildiği yönünde şikâyetleri olabiliyordu. Malatya'da bulunan Batum muhacirleri namına Yusuf adlı şahıs verdiği dilekçede, kendilerinin Malatya ve Diyarbekir taraflarına Rus mezaliminden dolayı geldiklerini bildiriyordu. Şikâyet ettiği konu ise henüz iskân edilemedikleri gibi yevmiyelerin de kesilmesidir. Söz konusu dilekçenin devamında *"merhamet-i saltanata"* gelmelerine rağmen ekmeğe muhtaç olduklarını ve yaşanılan sefaletin sonunda "*çend*" (3-5) kişinin hayatını kaybettiğini bildiriyordu.[765]

Batum muhacirleri dışındaki muhacirlerden de aynı problem üzerine istekler merkeze ulaşıyordu. Diyarbekir'deki Karabağ muhacirlerinden Arslan, kendilerine evvelce verilen 60 pare yevmiyenin kesilmesinden dolayı zor durumda kaldıklarını belirtiyordu. Bu süreçte ise, belediye tarafından verilen yarımşar kıyye tahıldan başka gelirlerinin olmadığını ve zaruret içinde olduklarını bildiriyordu. Söz konusu Karabağ muhaciri, yaşadıkları ekonomik sorunlara son verilmesi için yevmiyelerin verilmesine devam edilmesini istiyordu.[766] Ayrıca Malatya Yazıhan'da iskân edilen Dağıstan muhacirleri de aynı sorunlardan şikâyet ederek yevmiyeler hakkında tahkikat yapılmasını bildiriyordu. Kendilerine evvelce verilmiş olduğu gibi tekrardan yevmiye verilmesini istiyordu.[767]

İncelediğimiz coğrafyadaki muhacirler, kendilerine yeterli parasal yardımların yapılmadığını, inşasına başlanılan evlerinin tamamlanmadığını ve çift hayvanı verilmediğini belirten şikâyet dilekçeleri yazıyordu.[768] Şunu belirtmeliyiz ki, olayların temeli Osmanlı Devleti'nin ve yöneticilerinin isteksizliğinden kaynaklanmamaktadır. Görevliler muhacirlere iyi niyet ile yardım etmek istemişlerse de genel ekonomik sorunlar sebebiyle yeterli kaynak oluşturulamadı. Resulayn kazasında muhacirlere ayrılan tahsisat kaleminde hiç paranın kalmadığı dahi görüldü.[769]

Muhacirlerin şikâyet ettiği konulardan bir diğeri ise yapılan zahire ve tohumluk yardımlarının kesilmesidir. Bu gibi kesintiler firarlara ve ana vatanlarına geri dönme

[765] BOA. DH.MKT. 2743/93 1327 M. 28/19 Şubat 1909.
[766] BOA. DH.MKT. 2748/2 1327 S. 02/23 Şubat 1909.
[767] BOA. DH.MKT. 2837/25 1327 Ca. 20/9 Haziran 1909; BOA. DH.MKT. 2839/56 1327 Ca. 21/10 Haziran 1909.
[768] BOA. DH.MKT. 2791/5 1327 Ra. 19/10 Nisan 1909.
[769] BOA. DH.SFR. 501/77 1331 Ke. 02/15 Aralık 1915.

düşüncesine sebebiyet verdiği görülmektedir. Muhacirler yazdıkları dilekçelerde yardımların devam etmesini istemektedir. Görevliler ise bütçe hazırlayarak muhacirlerin tohumluk ve zahire ihtiyacının karşılanması için çaba gösterdi. Planlanan ve kanunen verilmesi gereken yardımların dışında ihtiyaç hâlinde bir defaya mahsus zahire yardımlarının da yapıldığı anlaşılmaktadır.[770]

4.2.4. Bölgesel Farklılıklardan Kaynaklanan Sorunlar

Muhacirler alıştıklarından farklı coğrafi ve iklimsel özellikli yeni arazilere geldiğinden söz konusu yeni yaşam alanlarının havası ve suyu ile uyuşamadıkları görülüyordu. Arşiv belgelerinde muhacirlerin iskân mahallerinde "*ab ve havasıyla imtizaç edemedikleri*" cümlesi sık sık karşımıza çıkmaktadır. Muhacirler havası ve suyuna alışkın olmadıkları yeni arazilerde yeterince tarım yapamayıp ikamet etmekte de sorun yaşamaktadır. Uygunsuz hava koşullarının muhacirlerin sağlığını ve ekonomisini olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Hatta bir süre sonra uygunsuz hava koşulları sebebiyle ölümlerin yaşandığı görülüyordu. Muhacirlerin ektikleri tarımsal ürünler iklimsel problemler sebebiyle zarar gördü. İncelediğimiz coğrafyanın şartlarına adapte olamamaları muhacirlerden beklenen tarımsal faaliyetlerin başarısızlığına sebebiyet veriyordu.[771] Bazı muhacirlerin ise göçebe hayat tarzına alışkın oldukları ve tarım kültürüne yabancı oldukları sonradan ortaya çıktı.[772] Muhacirlerin söz konusu arazileri işlemesine rağmen iklimle başa çıkamadıkları yabancı gezginler tarafından da bildiriliyordu.[773] İklimsel ve ekonomik sorunların yanı sıra ortaya çıkan kolera gibi salgın hastalıklar muhacirlerin üzerlerindeki yükü iyiden iyiye arttırdı. Bu sebeple muhacirlerin bir kısmı da hastalıklara yakalanarak vefat etti. Hastalıklardan kurtulan muhacirlerin bir kısmının da ana vatanlarına dönerek iskân mahallerini terk ettiği görüldü.[774]

Bazı muhacirler iskân edildikleri arazileri beğenmeyip itiraz ederek yer değiştirmek istedi. Hatta iskân edildikleri Resulayn kazasındaki on beş hane muhacir, yirmi iki yıl gibi uzun sayılabilecek bir zaman sonrası havasıyla uyuşamadıklarından, Muş'a iskân olunmak isteyecektir. Muhacirlerin reisinin bu istek üzerine dilekçe

[770] BOA. İ.ŞD. 21/896 1288 R 13/2 Temmuz 1871.
[771] BOA. BEO 65/4851 1310 S. 15/8 Eylül 1892.
[772] BOA. DH.MKT. 1313/48 1287 L. 27/20 Ocak 1871.
[773] Mark Sykes, *Beş Türk Eyaletine Doğru*, Çev., Hilal Sağdıç-Büşra Aycibin, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, s. 37.
[774] BOA. SD. 2213/48 1290 C. 20/15 Ağustos 1873.

vermesiyle gerekenin yapılması yönünde çalışma başlatıldı.[775] Yine Resulayn'daki Dağıstanlı muhacirler, bölgenin havası ve suyu ile imtizâç edemediklerinden yüz hane kadar kalmıştır. Söz konusu muhacirler ayrıca hastalıklarla mücadele etmektedir. Bu sebeplerle birlikte tarım ile meşgul olmak için Musul taraflarına gitmek istemektedir.[776] Muhacirlere askerlik ve vergi için tanınan muafiyet süreleri vardır. Bu sürelerin devletin bulunduğu şartlar ve gelişen olaylar sebebiyle kısalması muhacirleri zorladı. Bunun gibi sorunlara iklimsel ve coğrafi sorunlar da eklenince muhacirler, muafiyet süreleri bitmesine rağmen vermeleri gereken vergileri ödeyememişlerdir.[777]

Diyarbekir ve çevresinde yaşanan iklimin aşırı sıcak olması hedeflenen muhacir iskânını engelledi. Diyarbekir dâhilinde iskâna yeterli ve ziraata elverişli arazi var ise de Kars ve Ardahan muhacirlerinin iklimsel sorunlar yaşayacağı bildirildi. Memleketlerine uzak olmasının yanı sıra havasının ve suyunun alıştıklarından farklı olduğu belirtilerek yeterli verimin alınamayacağı vurgulandı.[778] Diyarbekir ve Mardin'e planlanan Kars, Ardahan ve Oltu muhacirlerinin iskânı, planlananın çok fazla altında kaldı. Sebeplerine bakıldığında Hristiyan nüfus oranı meselesi kadar iklimsel sorunlarda etkili oldu. İklimsel farklılıklar ve problemler muhacir iskânın miktarını azalttı.

Belirtildiği üzere Diyarbekir ve Mardin şehirlerinde Balkan muhacir nüfusun az olmasında Balkanların bu şehirlere uzak olması etkili oldu. Balkan muhacirlerinin buralara yerleştirilmesinin masrafları daha fazla arttıracağı anlaşıldı.[779] Bunun yanı sıra iklimsel ve asayişsel sorunlar gibi çeşitli problemlerin olması Balkan ve Rumeli muhacirlerinin Diyarbekir ve Mardin'e çok az iskân edilmesi ile sonuçlandı. Hatta Diyarbekir ve Mardin'e iskânı planlanan veya iskân edilen muhacirlerin kalıcı olarak yerleştirilmesinden vazgeçilebildi.[780] Buraya iskân edilen muhacirler, ekonomik olarak sorunları kalmadığını belirtseler de söz konusu bölgenin havası ve suyu ile uyuşamadıklarını ve araziyi işleyemediklerini bildiriyordu. Bunun üzerine Muş veya Sivas'a yerleşmek istediklerini belirtiyordu. Bunlar Sivas'a gitmek istediklerini tekrarlamalarına rağmen olumlu bir cevap gelmediği için hayıflanmaktadır. Yine muhacirler Diyarbekir'e iskân olunamadıklarını ve bundan sonrada kesinlikle iskân

[775] BOA. DH.MKT. 1566/45 1306 Ra. 16/20 Kasım 1888.
[776] BOA. HH. THR. 465/2 1305. C. 9/22/Şubat 1888.
[777] BOA. SD. 2213/48 1290 C. 20/15 Ağustos 1873.
[778] BOA. DH. MHC. 25/92 1317 Z. 4/5 Nisan 1900.
[779] Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, s.93-94.
[780] BOA. DH.MHC. 25/ 66 1317 Za. 24/26 Mart 1900, BOA. DH. MHC. 25/10 1317 Ş. 19/20 Şubat 1900.

olamayacaklarını kesin bir dille bildirdi.[781] Aynı şekilde Malatya sancağına da iskân edilen bazı muhacirler havası ve suyu ile uyuşamadıklarını belirten dilekçeler yazdı. Malatya'daki iskân memurları, bir araziden diğer araziye nakilleri yasak olan muhacirlere nasıl davranılması gerektiğini merkeze sordu. Sivas'a yerleşmek isteyen bu muhacirlere yapılacak muamele hakkında merkezden malumat istedi.[782]

Söz konusu bölgedeki urban-göçer aşiretlerin varlığı ve yaşanan asayiş problemlerinin iklimsel ve coğrafi şartların yanında bölge ile uyuşmalarını engelleyen diğer bir problemdir. Yazışmalarda Diyarbekir ve Mardin için "*urban ve aşayirden ibaret bulunduğuna binaen maişetlerini temin edemeyecekleri*" bildirilip muhacirlerin zor durumda kalacakları bildiriliyordu. Urban ve Ekrad aşiretlerin muhacirlerin geçimlerini engelleyeceği üzerinde durulmaktadır. Daha önce Resulayn kazasına iskân edilen Dağıstan muhacirlerinin yaşadıkları zorluklar sebebiyle birkaç sene içinde münkarız hâle geldikleri hatırlatılmaktadır. Bu sebeple Dağıstan muhacirlerinin yeniden başka arazilere iskân edilmesine karar verildi.[783]

Osmanlı Devleti muhacirlerin urban-göçer aşiretlerden gördükleri zararları engellemek için politika belirleyerek önlem almaya çalıştı. Anadolu'da asayiş problemlerine mahal verilmemesi için toplu iskânlara sıcak bakılmazken bölgemizde urban-göçer aşiretlerden görülen zararı engellemek için toplu iskânlar yapıldı. Ayrıca Habur, Resulayn ve Viranşehir'e askerî kışlalar inşa edilerek muhacirlerin çöl kenarında ikamet eden urban-göçer aşiretlerine karşı koruması amaçlandı.[784]

4.2.5. Yöneticilerin Sebep Olduğu Sorunlar

Muhacirlerin iskânı sırasında ve sonrasında karşımıza çıkan meselelerden biri de iskân görevlileri ve mahalli yetkililer ile muhacirler arasında yaşanılan antlaşmazlıklardır. İskân-ı muhacirin talimatnamesi ile iskân görevlileri bu işe uygun ve güvenilir kimselerden seçilmeye çalışılmışsa da, zaman zaman hatalı davranışlarda bulunan görevliler muhacirlerin sorun yaşamasına sebebiyet verebildi. Muhacirlere

[781] BOA. DH.MHC. 25/19 1317 Za. 2/4 Mart 1900; BOA. DH.MHC. 25/ 66 1317 Za. 24/26 Mart 1900; BOA. DH.MHC. 26/57 1318 M. 3/3 Mayıs 1900.
[782] BOA. DH.MHC. 43/1 1317 Z. 25/26 Nisan 1900. Osmanlı dönemi Balkan ve Rumeli muhacirlerinin iskânı konusunda Malatya ve Adıyaman'ın farklı bir konumu vardır. Her iki şehre, batı bölgeleri kadar olmasa da, iskân edilen az sayıdaki Balkan ve Rumeli muhacirinin iskânı başarılı gerçekleşmiştir. Aynı durumu Diyarbekir ve Mardin için söyleyemeyiz. BOA. Y. MTV. 8/23 1299 S. 8/30 Aralık 1881.
[783] BOA. DH. MHC. 25/92 1317 Z. 4/6 Mart 1900.
[784] BOA. İ.DH. 546/38018 1282 L. 17/5 Mart 1886.

karşı sert davranan veya muhacirlerden rüşvet almaya kalkan iskân görevlileri olumsuz olayların yaşanmasına neden oldu.[785]

Bazı görevliler kötü idareye sebep olup asayişsizliğe kaynaklık etmekteydi. Ayrıca erzak ve diğer malzemelerin dağıtımında suç işleyebiliyordu. Kumanyalar için normal piyasa fiyatının çok üstünde gider göstererek hazine için de her yıl büyük masraflara neden oluyordu.[786] İngiliz konsolosları tuttukları raporlarda yöneticilerden kaynaklı aksaklıları belirterek yöneticilerin sık sık kontrol edilmesini ve güvenlik organizasyonunun daha iyi yapılmasını bildirmekteydi.[787]

Söz konusu problemler Osmanlı iskân politikasının veya hukukunun yanlışlığı olmayıp görevli kişilerin kendi hatalarıdır. Muhacirler bazı devlet görevlilerinin adam kayırdığı ve rüşvet aldığı yönünde şikâyetlerini merkeze iletmekteydi. Tatar ve Kubad uşağı köyleri ile Kasım Uşağı köyü arasındaki arazi meselesi sebebiyle tartışma ve ihtilaf çıktı. Tatar ve Kubat Uşağı köylerinin ahalisi namına Mustafa ve üç arkadaşı, köyler arasındaki sorunları ve husumeti bitirmek için görevlendirilen Malatya Jandarma Binbaşısı Ali Rıza Efendi'nin Kasım Uşağı karyesine karşı yakınlık beslediği yönünde şikâyeti olmuştur. Muhacirler imzaladıkları dilekçede, Jandarma Binbaşısı Ali Rıza Efendi'nin uygulamalarından şikâyetçi olmalarının yanı sıra Binbaşı tarafından görevlendirilen Muhasebe Baş Kâtibi Rıza Efendi'nin de rüşvet ile kendisine para aşırdığını bildiriyordu. Problemlerin yaşandığı süreçte Tatar ve Kubad Uşağı köylerinden iki kişinin öldüğü ve gelişmeler üzere seksen hane nüfusun da zor durumda kaldığı belirtilerek yardım isteniyordu.[788]

Rüşvet ve adam kayırmanın yanı sıra yetkililerin zamanında görevlerini yerine getirmemesi meselesi, problemlerin kaynağı olabildiği gibi olayların büyümesine de neden olabiliyordu. Zor Mutasarrıflığı'ndan Seraskeri'ye gönderilen yazıda; Resulayn kazasındaki Çeçenlerin uygunsuz davranışlarının engellenmesi amacıyla görevlendirilen alaybeyinin görev yerine gitmediği görülmektedir. Bu görevlinin ihmalkârlığı üzerine

[785] Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, s. 187.
[786] Turkey No. 16 (1877). Reports by Her Majesty's Diplomatik and Consular Agents in Turkey Respcting the Condition of the Christian Subjects of the Porte: 1868-75, Presented to the of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address Mach 5, 1877, Belge No: 23.
[787] Turkey No: 6 (1881). Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1881, Belge No: 79.
[788] BOA. BEO 2945/220845 1324 N. 28/15 Kasım 1906.

Çeçenler uygunsuz hareketlerine devam ediyorlardı. Gelişmeler üzerine muhacirler ile bir aşiret ile arasında meydana gelen olayda üç kişinin de öldüğü bildirildi.[789]

Anadolu taraflarına iskân edilen Çerkez muhacirlerin kolluk görevlilerinden de şikâyetçi oldukları görülmektedir. Bazı muhacirler, Rusya'dan gördükleri zulümden kurtuldukları gibi önde gelen devlet adamları ve yetkililerden yardım gördüklerini belirtmektedir. Fakat kolluk kuvvetleri ve kadim ahaliden her türlü hakarete maruz kaldıklarını belirterek şikâyette bulunmaktaydı.[790]

Diğer bir örnek ise; bölgemizde görev alan muhacirlerin diğer devlet görevlileri ile yaşadığı sorundur. Kırım muhacirlerinden Musa Giray Paşa, sürgün olarak Diyarbekir'e gönderilen muhacirlerden olup kendisine Diyarbekir'de memuriyet verilmiştir. Musa Giray Paşa, muhacir tayinatları ve kışlaları ile ilgili çalışmalarda bulunmuştur. Hakkında halka zarar verdiği ve kötü davrandığı yönünde şikâyetler üzerine inceleme yapılmıştır. İncelemenin sonucunda Diyarbakır Valisi Mustafa Paşa'nın kendisine kötü davrandığı ortaya çıkmış ve Musa Giray Paşa haklı bulunmuştur. Kendisine geçimi için on beş çiftlik arazi tahsis edilmiştir.[791] Bu arazi Çınar ilçesinin Altunakar köyünün Gelen Su[792] mezrasıdır. Günümüzde köyde Kırım muhaciri olmayıp sadece yaşadığı evin kalıntıları vardır.[793]

4.2.6. Yerli Ahalinin ve Aşiretlerin Muhacirlere Yönelik Olumsuz Davranışları

Osmanlı Devleti'nin muhacirlere sağladığı yardımların yanı sıra yerli ahalinin de yardımları dikkate değerdir. Söz konusu inceleme alanındaki görevli memurlar ve ahali, kendi aralarında para toplanması veya kurban derileri gelirlerinin muhacirler yararına kullanılması için çeşitli yardım kampanyaları düzenledi.[794] Muhacirler kalıcı iskân bölgeleri haricindeki misafir-geçici olarak iskânlarında da yerli ahaliden destek gördü.

---

[789] BOA. DH.MKT. 429/15 1313 Ra. 26/16 Eylül 1895.
[790] BOA. İ.DH. 780/63423 1296 M. 27/21 Ocak 1879.
[791] BOA. ŞD. 2870/53 1289 B.28/1 Ekim 1872.
[792] Eski ismi Güzel Şeyh karyesidir.
[793] Ayrıca alan taraması yapıldığında Giray Paşa'nın birkaç hane akrabasının Diyarbakır merkez köylerinden Şatı ve Hanifi köylerinde yaşadığı belirlenmiştir. Fakat günümüzde belirtilen köylerde de Kırım muhaciri yoktur. Kendisi ayrı bir suçtan dolayı Konya'ya sürgün olacaktır. Sebebi ise; Viranşehir'de inşa ettirdiği askerî kışlanın masrafları fazla gösterdiği meselesidir. Bu sebeple rütbesinin Mir-miranlıktan düşürülmesi, tazminat vermesi ve 5 sene kelebent cezası ile yargılandıktan sonra sadece 2 seneliğine Konya'ya sürgün edilmesine karar verilmiştir: BOA. İ. ŞD. 21/918 1288 C. 5/22 Ağustos 1871.
[794] BOA. DH.MKT. 1408/52 1304 B. 05/30 Mart 1887.

Sivas ve Mamüretülaziz'e gönderilecek muhacirlerin ihtiyaçları için sadece hazineden 250.000 kuruş harcandı. Daha da önemlisi "*bunun birkaç mislide ahaliden iane suretiyle tedarik ve ita kılındı*".[795] Fakat göç sürecinin sürekli olması ve halkın ekonomik durumunun da kötü olması sebebiyle muhacirler olumsuzluklara maruz kalabildi. Söz konusu bölgede dikkate değer sorunların başında muhacirlerin aşiretlerden gördükleri zararlar gelmektedir.

Kadim ahalinin içinde bulunduğu zor şartlara rağmen muhacirlere yaptığı yardımlar şüpheye yer bırakmayacak derecede önemlidir. Fakat zaman zaman Anadolu taraflarına iskân edilen Çerkez muhacirler, kadim ahaliden her türlü hakarete maruz kaldıkları yönünde şikâyet etmekteydi.[796] İskân edilecek arazilerin kalmaması veya çok fazla muhacirin iskân edilmesi eski ahali ile muhacirler arasındaki sorunları arttırdı. Bu sebeple kadim ahali olumsuz davranışlarda bulunduğu gibi arazi meselesinden dolayı da muhacirlere baskı yapabildi.[797] Muhacirler Osmanlı Devleti kanunlarına yabancı oldukları gibi geçinebilmek için yapmak zorunda oldukları işler de yerli halk tarafından istismara uğrayabiliyordu. Özellikle bazı aşiretlerin muhacirlere iyi davranmadığı görülmektedir. Aşiretlerin kullandıkları bazı yaylak alanların muhacirlerin kullanımına verilmesi menfaatlerine dokunduğu için aşiretlerin tepkisini çekti. Gerçi bu yaylaklar aşiretlerin mülkleri değildi, fakat onlar meseleye bu açıdan bakmıyordu.[798]

Bu sorunların temeli ekonomik meselelerden kaynaklanmaktadır. Aşiretlerin muhacirlere yönelik uyguladığı baskı muhacirlerin Anadolu'ya geldikleri ilk dönemlerden itibaren görülüyordu. Malatya ve Hekimhan civarındaki Dircanlı Aşireti ile muhacirler arasında sorunlar yaşandı. Söz konusu olay muhacirlerin yaralanması ve ölümüyle sonuçlandı. Bunun üzerine katillerin yakalanması için çalışma başlatıldı.[799] İlerleyen dönemlerde Karadağ ve Dağıstan muhacirlerinden Mehmet Şah ve Ramazan Mehmet, verdikleri dilekçede Malatya'nın Yazıhan mevkiinde kendilerine tahsis edilen arazilere Akçadağ'ın Gürne nahiyesi aşiretlerince müdahale edildiğini bildiriyordu. Muhacirler dilekçenin devamında aşiretlerin kendilerine zarar verdiklerini şikâyet ederek olayların incelenmesini istedi.[800]

---

[795] BOA. DH.MHC. 35/20 1316 Ş. 2/16 Aralık 1898.
[796] BOA. İ.DH. 780/63423 1296 M. 27/21 Ocak 1879.
[797] BOA. DH.MHC. 35/20 1316 Ş. 2/16 Aralık 1898.
[798] Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, s. 190.
[799] BOA. MVL. 742/21 1282 Ca. 24/15 Ekim 1865.
[800] BOA. DH.MKT. 2797/99 1327 R. 10/1 Mayıs 1909.

Aşiretlerin muhacirler ile yaşadıkları sorunlarda can kayıpları da yaşanıyordu. Kafkasya'dan hicret ederek gelen Haçin (Çeçen) muhacirlerinin, aşiretler tarafından sıkıştırılarak rahatsız edildiği ortaya çıktı. Muhacirlerden Hamza Sabri, Mardin sancağının Nusaybin kazasında ikamet eden Harb Aşireti'nden bazı kişilerin Haçin muhacirlerinden dört kişiyi katlettiklerini bildiren şikâyet dilekçesi merkeze göndererek gerekenin yapılmasını istedi.[801] Yine muhacirlerden Şema Beyzade Hasan, Resulayn'a iskân edildikleri hâlde aşiretlerin ve urbanın saldırılarına maruz kaldıklarını bildiriyordu. Söz konusu muhacir olayların tahkikatının yapılmasını istemektedir.[802]

Çeçen muhacirler gibi Çerkez muhacirler de aynı sorunla karşı karşıya kalıyordu. Çerkez ümerasından bir kişi, Mardin Kaymakamlığı'na çektiği telgrafta, Keykili Aşireti ahalisinden bazılarının kendilerinin mallarını gasp ederek hırsızlık yaptığını belirtiyordu. Ayrıca bu aşiretin sekiz muhaciri öldürdüğünü bildirdi.[803] Bu yazı üzerine, Mardin Kaymakamı Ali Arslan, merkeze göndermiş olduğu telgraf ile muhacirlerden öldürülen sekiz kişinin durumunu için inceleme başlatıldığını ve Siverek Kaymakamlığı ile görüşerek durumun araştırıldığını belirtti.[804]

İngiliz Konsolos'u Major Trotter'in 16 Mart 1879' da yazdığı rapor Mardin, Midyat, Habur ve Resulayn hakkında bilgi vermektedir. Özellikle Resulayn'da muhacirlerin sorun yaşayarak hayatlarını kaybettiğini söylemektedir. Güvenilir kaynaklardan edindiğini söylediği bilgilere göre on iki yıl önce Rusya'dan buraya göç eden 18.000 civarında muhacirinin veba ve açlık gibi sorunlar yaşamasının yanı sıra diğer gruplarla yaşanan mücadelelerde de nüfuslarının azaldığını belirtmektedir. Gelişmelerin sonucunda muhacir nüfusunun beşyüz aileye kadar düştüğünü bildirmektedir. Söz konusu bölgede yaşayan insanların muhacirlerden nefret ettiklerini anlatmaktadır. Konsolos'a göre hâlen etraflarındaki Araplarla bir düşmanlık yaşanmaktadır. Hatta bir önceki yılda Arapların muhacirlerden yüz kişiyi öldürdüğünü anlatmaktadır. Arapların bir kabilesinin diğerinden daha güçlü olduğunu ve muhacirlerin müttefikleri kısa sürede ele geçirilerek yok edildiğini söylemektedir. Konsolos'a göre; Çerkezlerin pek çoğunun ilk dönemden itibaren zaptiye olarak çalışmasına rağmen çok fazla düşmanları vardır. Çölden Resulayn'ın kuzeyine doğru devam eden karavan yolu ile Diyarbekir ve Mardin arasındaki yol sıkça

[801] BOA. DH.MKT. 440/42 1313 R. 22/12 Ekim 1895.
[802] BOA. DH. MUİ. 79/11 1328 R. 23/4 Mayıs 1910.
[803] BOA. MVL. 1047/12 1284 S. 02/5 Haziran 1867.
[804] BOA. MVL 1047/27 1284 S. 09/12 Haziran 1867.

yağmalanmaktadır. Kürtlerin de Çerkez zaptiyelere karşı nefreti ve kini üst boyuttadır. Kürtler fırsatlarını bulduklarında ıssız bölgelerde Çerkezlere saldırı yapmaktan çekinmemektedir. Nitekim 1879 yılında Nusaybin'deki Osmanlı memurları ve Konsolos Henry Trotter'e eşlik eden Çerkez koruma ekibinin, Kürtler tarafından mutlaka öldürüleceklerini bildikleri için yakındaki dağlara gönderilmeyi kabul etmediği görülmektedir. Çerkezlerin köylerinde az miktarda da olsa ekili arazilerinin olduğu, bu köyün iyi ve düzgün bir şekilde inşa edilmiş olduğu, Araplardan korunmak için de güçlü bir duvarla çevrili olduğu bildirilmektedir. Muhacir erkeklerin yeterli miktarda silahları olmadığı ama hayatlarının bağlı olduğu silahlarına da büyük bir özenle baktıklarını bildirmektedir. Mızrakları dışında çok da fazla bir şeyleri olmayan Araplara kıyasla daha iyi silahları vardır. Buna rağmen sayılarının az olması zarar derecelerini arttırmaktadır.[805]

30 Ekim 1880'de Henry Troter'in raporunda Çerkez ve Çeçenlerden bahsedilirken Çeçenlerin Kafkaslardan yaklaşık on altı sene önce geldiği ve 20.000 kişi olarak Mardin'in güney batısında bulunan Resulayn'a yerleştirildiğini bildirmektedir. Muhacirlerin herkesle sorunları olduğu gibi herkesin de onlarla sorunları vardır. Gerçekte Araplara karşı bir engel oluşturmak için düşünülmüş olsalar da, Araplar ve Kürtlerle yaptıkları mücadele ile veba hastalığı ve açlık gibi nedenlerden dolayı ölümler görüldü. 1880'de söz konusu kazada 5.000 civarında Çeçen muhacir vardır. Çoğunluğu Diyarbekir Valiliği tarafından zaptiye olarak görevlendirilmiş olmasına rağmen o çevrede sevilmedikleri için çölde bazı noktalara girmeye cesaret edememektedir. Muhacirlerin huyları çok iyi bilindiği gibi burada kolayca tanınmaktadır.[806] Kafkasyalı muhacir sayısı yaşanan zorluklar sebebiyle zamanla azalacaktır. Muhacirler aşiretlerin saldırılarına karşılık verebilme açısından eşit olanaklara sahip değildi. Ayrıca toplu yerleştirilmelerine rağmen güç dengesi yönünde eşitlik sağlanamadı. Muhacirlerin aleyhine gelişen rekabet sonucunda özellikle Ergani, Diyarbekir, Urfa ve Van sancaklarındaki muhacirler iskân bölgelerini zamanla terk etmek zorunda kaldı.[807]

---

[805] Turkey No: 10 (1879) Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1879, Belge No: 24.

[806] Turkey No: 6 (1881). Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1881, Belge No:134.

[807] BOA. İ.ŞD. 21/896 1288 R 13/2 Temmuz 1871; *British Documents on Foreign Affairs Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print*, gen. eds. K. Bourne and D. C. Watt, part I, series "B", University Publications of America 1984-1985, vol. XVI, s. 209.

Harran mutasarrıflığındaki Çerkez muhacirler de aynı derecedeki olaylar ile karşılaştı. Buradaki kadim ahali özellikle Arap "*el Fudl*" kabilesi, muhacirlerden rahatsız oldu. Bu Araplar çok eski zamanlardan beri bölgenin otlak alanlarını ve yakınlarındaki düzlüklerini kontrol ediyordu. Bu kabile muhacirleri kendi hakları olan söz konusu ata yadigârı topraklara saldıran gruplar olarak algıladı. Mithat Paşa'nın Çerkezleri koruyor oluşu ve onlara yönelik beslediği sempati, muhacirler ile Araplar arasında mevcut olan antipatiyi azaltmasına rağmen yaşanan sorunları bitiremedi. Gelişmeler üzerine her gruptan can kayıpları da yaşandı. Bir Çerkez, "*Fudl*" kabilesinden bir Arap ile büyükbaş hayvanı sulama hakkı konusunda yaşadığı tartışmanın sonucunda Arap'ın ineğini vurması üzerine Arap tarafından öldürüldü. Çerkezlerin kaymakamlıkta yetkililere yaptığı şikâyet sonuçsuz kalınca Çerkezler kendi adamlarını toplayıp silah, tüfek ve hançerle intikam almaya kalktı. Yaşanılan mücadelelerde can kaybının daha fazla olduğu belirtilse de Çerkezlerden en az on dört kişi öldü ve on kişi de yaralandı. Araplardan ise on kişi öldü ve sekiz kişi de yaralandı.[808] Göçebe aşiretlerin muhacirlere baskısı sadece Osmanlı Anadolu'sunda görülmemektedir.[809] Muhacirler, Suriye ve çöl taraflarında da göçebe aşiretlerinin baskısı sonucunda nüfus kayıpları yaşadı. Bölgedeki Osmanlı yöneticileri göçebelerin olumsuzluklarını engellemek ve bunları itaat altına almak için ıslahat çalışmaları yapmış olsa da muhacirlerin nüfusu mütemadiyen azaldı.[810]

İnceleme coğrafyasındaki Çeçen muhacirlerinin I. Dünya Savaşı sırasında da gaspa uğradığı görülebiliyordu. Çeçen muhacirlerinden Mardin'de misafir jandarma mülazımlığından emekli Aradeli Süleyman Efendi, otuz hanelik Arade Köyü Çiftliği ve çevresinin gasp edildiğini bildiriyordu.[811]

Muhacirler, toplumun bir parçası oldukları dönemlerde de diğer vatandaşlarla sorun yaşadı. Abuzer Mehmet ve Abdullah bin Mehmet, Sultansuyu Çiftliği Saraçbaşısı Çerkes Kasbort ve Çerkes Kasbort'un manevi evladı ile Emekli Binbaşı İbrahim Efendi'nin oğlu Ali Rıfat'ı katlederek para ve eşyalarını gasp etti. Bu suçluları yakalayan Malatya Liva Polis Komiseri Hüsrev Bey'in rütbe-i salise, ikinci Komiser Abdullah Efendi'nin beşinci Mecidi Madalyası, Jandarma Yüzbaşısı Hacı Mustafa Efendi'nin de

[808] Turkey No: 6 (1881). Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1881, Belge No:60.
[809] BOA, Y. A. HUS. 307/21 1312 S. 20/23 Ağustos 1894.
[810] BOA. HR.TO. 253/22 1295 S. 29/4 Mart 1878.
[811] BOA. ŞD. 1500/12 1335 C. 25/18 Nisan 1917.

dördüncü Mecidi Nişanı, Polis Hüseyin ve Mehmet Efendilerinde münasip madalyalar ile ödüllendirilmesine karar verildi. Katillerin ise mahkemeye çıkartılarak idamla yargılandıkları bildirildi.[812]

Revan, Gence, Dağıstan, Karabağ gibi bölgelerden İran toprakları üzerinden geçerek Osmanlı topraklarına giriş yapan muhacirler vardır.[813] Bu muhacirlerden bazıları İran topraklarının üzerinden gelirken zorluklar yaşayıp gaspa uğradıklarını bildirdi. Osmanlı Devleti gerek muhacirlerden olsun gerekse yerli ahaliden olsun herhangi bir konuyla alakalı şikâyet olduğunda öncelikle olayın incelenmesini sağlıyordu. İncelemeler sonucunda gerçeği yansıtmayan suçlamalar da görülmektedir. Karabağ muhacirlerinden Mamuretülaziz'de bulunan Arslan ve arkadaşının, Rusya'dan İran tarafına gelirken mağdur olup zarar gördüklerini belirten şikâyet dilekçesi vardır. Söz konusu muhacirler, Karabağ'dan Osmanlı topraklarına göç etmek için İran topraklarından geçerken Humanezli Ağa Han oğlu Cafer Han ve hizmetkârları Necef, Sırçalı Darşid, Hüseyin ile çok sayıda arkadaşlarının silahlı saldırdıklarına maruz kaldıklarını belirtti. Bu saldırıda 900 adet manat-ı nakdiye akçesi ile on iki kısraklarının gasp edildiğini bildirdi. Ayrıca İran'ın Köhne şehrindeki Osmanlı Balyosu'na müracaat etmelerine rağmen himaye görmediklerini bildirdi. Muhacirler yoluna devam ettikleri sırada bu defa da Şeytan Canko'nun oğlu Haso ve Cafer Ağa'nın hizmetkârlarının eşkıyalığa maruz kaldığını belirtti. Bu saldırıda da 200 manat akçe, bir sürmeli tüfek, bir fişeklik ile kırk mermilerinin gasp edildiğini yazdı. İranlılar tarafından gaspa uğrayan muhacirlerin, Van vilayetine şikâyetlerini belirtmesi üzerine konunun araştırılması için Hariciye Nezareti'ne havale gönderildi. Mesele incelendiğinde; Mamüretülaziz'de ikamet eden Arslan ve dört arkadaşının mühür ve imzalarıyla şehbender haneye müracaatları olmadığına yönelik Hoy ve Selmas Başşehbenderliği'nden bilgi alındı. Bunun yanında Tahran Sefareti'nde de resmî bir kaydın olmadığından muhacirlerin yalan söylediklerini ortaya çıktı.[814]

4.2.7. Muhacirlere Yönelik Gerçeği Yansıtmayan Şikâyetler

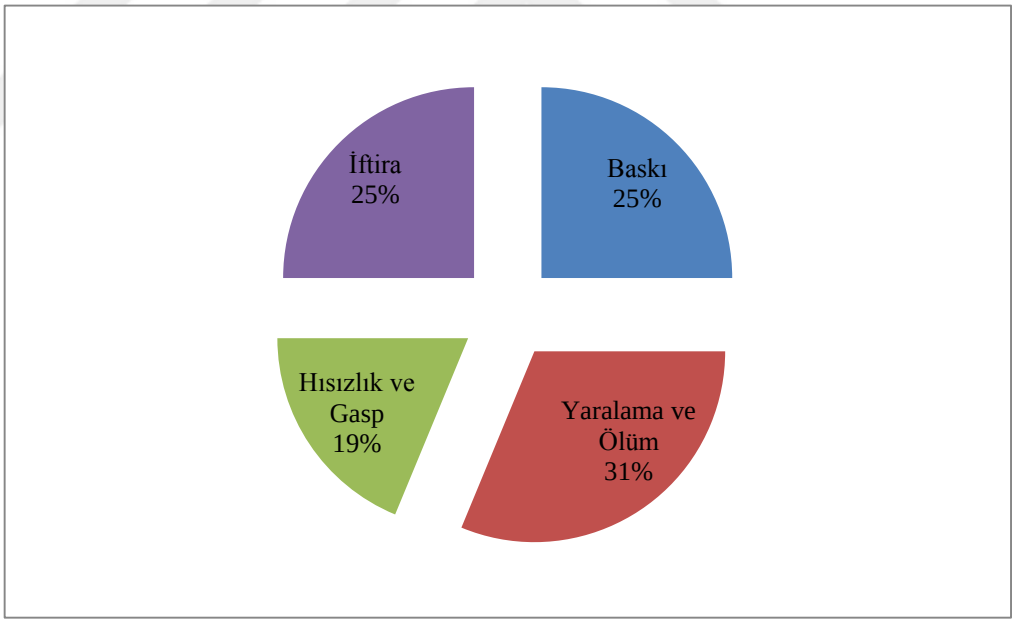
Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz sürece plansızlığın da eklenmesiyle muhacirler, yöneticiler ve yerli halk zor durumda kaldı. Ortaya çıkan

[812] BOA. DH.MKT. 1250/55 1326 Ra. 26/28 Nisan 1908.
[813]BOA. DH.MKT. 2680/78 1326 Za. 18/12 Aralık 1908; BOA. DH.MKT. 2900/50 1327 B 27/14 Ağustos 1909.
[814] BOA. DH.MKT. 575/58 1320 C. 07/11 Eylül 1902.

sorunların her kesimi etkilediği muhakkaktır. Bunun için sorun yaşayan tarafı birbirinden net çizgi ile ayırmak zordur. Bu sebeple, arşiv belgeleri kullanarak bir bakış açısı sunulmaya çalışıldığını tekrarlamak gerekmektedir.

Osmanlı Devleti yazışmalardan anlaşıldığı üzere, herhangi bir şikâyet geldiğinde meseleyi inceledikten sonra kesin hükme varıyordu. Görüldüğü üzere eğer muhacirlerin soruna kaynaklık ettiği kesinleşirse muhacirlere yönelik gerekli askerî ve idari tedbirler alınırdı. Bunun tersi bir durum olursa muhacirler koruma altına alınarak suçlular cezalandırılırdı. Bunun gibi örnekler Osmanlı adalet kavramını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Ahalinin muhacirlere yönelik yaptığı olumsuz davranışlara baktığımızda; iftira, hırsızlık ve gasp, baskı, yaralama ve ölümle sonuçlanan sorunlar görülmüştür. İncelediğimiz coğrafyada muhacirlere yönelik rastlanılan olumsuz davranışların oranı aşağıda verilmiştir.

Grafik 8: Ahalinin Muhacirlere Yönelik Yaptığı Olumsuz Davranışlar

Muhacirlere yönelik gayrimüslim nüfustan gerçeği yansıtmayan şikâyetler alınabiliyordu. Mardin'de Süryani patriği birkaç aydır ortaya çıkan sorunlar ve asayişsizlikten Çeçen muhacirleri sorumlu tutup haklarında şikâyetçi oldu. Yapılan incelemede Süryani patriğinin Hükûmeti üzerindeki nüfuzu sayesinde Süryani ve Ermeniler lehine istekleri olduğunu anlaşıldı. Olayın incelenmesi üzerine gelişmelerin

Süryani Patriği'nin ifade ettiği boyutta olmadığı ortaya çıktı. Sonuç olarak Çeçen muhacirler hakkındaki şikâyetin gerçeği yansıtmadığı anlaşıldı.[815]

Süryani patriğinin Çeçen muhacirler için asılsız suçlamalarını içeren şikâyet dilekçeleri ilerleyen süreçte de görülmektedir. Mardin Süryani Patriği Batras, eşkıyaların askerî kışlalara kadar girdiğini ve eşkıyalık faaliyetlerinin fazlaca görüldüğünü bildirdi. Söz konusu mesele için yapılan tahkikatın sonucunda iddialar asılsız çıktı.[816] Osmanlı Devleti, eşkıyaların yakalanması ve eşkıyalık faaliyetlerinin önlenmesi için muhacirleri görevlendiriyordu. Hanahaydo isimli eşkıyasının yakalanması için görevlendirilenler arasında Çeçenler de vardı.[817] Mardin Kadim-i Süryani Patriği Vasil Saint Pepri, söz konusu Çeçenlerin Midyat kazasına bağlı Sarı ve Becayin adlı Süryani köylerinde zulüm ve katliam yapmış olduğu haberini verdi. Bu iddiaların da gerçeği yansıtmaması üzerine söz konusu patriğin ihracı talep edildi.[818]

Söz konusu bölge ile alakalı diğer bir mesele ise; Ermeni-muhacir ilişkileridir. Ermeni meselesinin etkili olduğu dönemde Avrupa basınının ve siyasetçilerinin dikkati çekerek kendine geniş yer buldu. Ermeni komitacılarının, yapacakları eylem ve çalışmalarda dikkat çekmemek ve olayların sorumlusu olarak muhacirleri özellikle Çerkezleri göstermek için kıyafet değişikliğine önem verdikleri ortaya çıkıyordu. Komitacıların mektuplarında Çerkez kıyafetlerinin amaçlarına uygun olduğunu belirttikleri ve kullanılmasını istedikleri anlaşılmaktadır.[819] Yine Hariciye Nezareti'nin dış temsilciliklere gönderdiği yazıda; Ermeni komitacılarının kendilerini fazla göstermek ve taraftar toplamak için Çerkez ve Arnavut gibi Müslüman köylü kılığında çok sayıda yandaşını görevlendirdikleri bildiriliyordu.[820]

Diyarbekir ve çevresindeki Ermenilerin Çeçen kılığında gizlendikleri ve suç işledikleri anlaşılmıştır. Ermeniler, Çeçen süvari zabıtasına suç isnat etmek ve onları halkın gözünden düşürmek için suç işlerken Çeçen kılığına giriyordu. Çeçen kalpağı takıyorlar ve kalpakta da Çeçenlerle aynı armayı taşıyorlardı.[821] Ermenilerin Laz ve Gürcü kıyafetleri ile dolaşarak suç işledikleri de görülüyordu. Misyonerlerin söz konusu meselede etkisi olduğu ortaya çıktı. I. Sason Ayaklanması 1894 ve II. Sason

[815] BOA. DH.MKT. 1565/82 1306 Ra. 14/18 Kasım 1888.
[816] BOA. DH.MKT. 1670/7 1307 Ra. 2/27 Ekim 1889.
[817] BOA. DH.MKT. 1670/66 1307 Ra. 4/29 Ekim 1889.
[818] BOA. DH.MKT. 1679/87 1307 R. 13/7 Aralık 1889.
[819] BOA. HR. SYS. 2789/8 1314 R. 22/30 Eylül 1896.
[820] BOA. HR. SYS. 2788/23 1312 N. 26/23 Mart 1895.
[821] BOA. Y. PRK. A. 8/71 1310 Z. 30/15 Temmuz 1893.

Ayaklanması'nda ise 1895 tarihlerinde olduğunu hatırlamak meseleyi tamamlamamıza yardımcı olmaktadır. Erzurum'da Kürt yolcuları soyanların Çerkez elbisesi giyen Ermeniler olduğu, bunu daha önceden de yaptıkları ve gerekli önlemlerin alınması isteniyordu.[822] Diyarbekir'de bazı Ermenilerin Laz ve Gürcü kıyafetinde dolaştıkları tespit edildiğinden bunlara dikkat edilmesi istendi.[823] Erzurum, Sivas ve Bitlis'e gönderilen şifreli yazıda; eşkıyanın Laz, Gürcü ve Kürt kıyafetine giren ve lisanlarını konuşan Ermeniler olduğu, bu kıyafetlerle Müslümanları katlederek nüfus oranını değiştirmek istedikleri ve Ermenilerin bir Hristiyan Hükûmeti kurmaya çalıştıkları bildiriliyordu. Ayrıca misyoner kıyafetine giren Amerikan ve İngiliz zabitlerin Ermenileri Müslümanlar üzerine kışkırttıkları da belirtiliyordu.[824]

Muhacirlere yönelik haksız suçlamaların sadece gayrimüslim vatandaşlar tarafından yapılmadığı, Müslüman yerli ahalinin de aynı yola başvurduğu zaman zaman görülüyordu. Meselelerin daha çok ekonomik boyutta olduğu, ahalinin muhacirleri arazilerine ve gelirlerine ortakçı olarak gördükleri anlaşılıyordu. Örneğin; Diyarbekir Valisi namına Defterdar Tevfik gönderdiği yazıda, Resulayn ve Mardin'de Çeçenlerin sebep olduğu sorunlar olmuşsa da bir süredir asayişin berkemal olduğunu bildiriyordu. Söz konusu süreçte Güllü köyü muhtarı ve köy ahalisi Çeçenlerden kaynaklı asayiş problemi olduğunu belirten şikâyet dilekçesini merkeze gönderdi. Fakat bu dilekçe üzerine yapılan incelemede muhacirlerin probleme kaynaklık etmediği ortaya çıktı. Söz konusu ahalinin muhacirlerin iskân edilmesini istemediği, muhacir iskânlarının kendilerini ekonomik kaygıya sevk ettiği anlaşıldı.[825]

Bazı asayiş problemlerinde eşkıyaların giydiği Çerkez kıyafetleri sebebiyle muhacirler hakkında inceleme yapılsa da sonuç farklı çıkabiliyordu. Çerkez ve Arap kıyafetli on bir kişi, Antep tüccarı tarafından Diyarbekir'e gönderilen 90 denklik[826] emtia taşıyan kervanı, Siverek kazasının Akmescid ve Hanek köyleri arasında durdurarak 22 denklik emtia ile bir katırı gasp etti. Bu esnada yaşanan çatışmada kiracılardan bir kişi yaralandı ve bir kişi de öldü. Soygunu gerçekleştiren kişilerin ilk olarak Resulaynlı Çeçenler olduğu düşünülse de soygun zamanında Resulayn'dan

[822] BOA. Y.PRK.BŞK. 46/97 1314 Ş. 5/9 Ocak 1897.
[823] BOA. Y.PRK.UM. 33/107 1313 Ca. 28/16 Kasım 1895.
[824] BOA. Y.PRK.BŞK. 44/13 1313 Ca. 28/16 Kasım 1895.
[825] BOA. DH.MKT. 1548/51 1306 M. 24/30 Eylül 1888.
[826] Denk: Yük hayvanına yüklenen yükün yarısı, bir tarafına konulmasıdır. Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007, s.631; Ahmet Vefik Paşa*, Lehçe-i Osmanî*, Haz. Recep Toparlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 114.

Siverek tarafına Çeçenlerin geçmediği anlaşıldı. Soygunu gerçekleştirenlerin Milli Aşireti'ne bağlı urban takımından veya evvelce Viranşehir'e gelen ve bugün İbrahim Paşa himayesinde olan Çeçen Hasan Beyoğlu ve yeğenlerinin olabileceği belirlendi. Ayrıca Milli Aşireti'nin ekserisi Çeçen elbisesi ve kalpağı giymekte ve atlarının kuşamında Çeçenleri örnek almaktaydı. [827] Bu örnekte konu dışı olsa da iki sonuç daha çıkabilir. Birincisi; Milli Aşireti himayesine giren Çeçenlerin aşiretlerin bir parçası olabildiği, ikincisi ise; muhacirlerin iskân edildikleri bölgeleri yaşamları ve giyimleri ile etkileyerek kültürlerini kısa sürede Anadolu'ya taşımalarıdır..

4.2.8. Hastalıklar

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda değişen dengelere uyum sağlamaya çalışırken bir taraftan da salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu yüzyıl boyunca çeşitli yollarla yayılarak insanların ölümleriyle sonuçlanan salgın hastalıklar yaşanmıştır. Panzac'a göre 1700-1850 yılları arasında aralıksız devam eden veba salgını, 19. yüzyılın ikinci yarısında yerini kolera salgınına bırakmıştır.[828] Mesut Uyar'a göre Osmanlı topraklarında ilk kolera hastalığı 1822 yılında görülmüştür.[829] Kolera bulaşıcı bir bağırsak hastalığı olmakla birlikte bulaşma yollarının başında kirlenmiş içme sularıyla yiyecekler gelir. Bir yerleşim alanındaki temizlikle içme ve kullanma sularının sıhhi durumu kolera salgınının yayılmasında etkili olur.[830]

Göç ve iskân sırasında/sonrasında muhacirlerin karşılaştığı problemlerden birisi de, hastalıklar ve bunun sonucunda meydana gelen ölümlerdi. Ortaya çıkan hastalıklar muhacirlerin yaşam şartları sebebiyle salgın hastalıklara dönüşebiliyordu. 1878 sonrası göçlerin devam ettiği dönemde birkaç defa kolera salgını çıktı ve muhacirler de söz konusu hastalıktan fazlaca etkilendi.[831] 1892'de Batum'da ölümlerle sonuçlanan etkili kolera salgını görüldü. Bu sebeple Batum ve Kafkasya sahillerinden ülkeye giriş-çıkışlarda geniş önlemler alındı.[832]

---

[827] BOA. DH.TMIK.M. 111/26 1319 C. 20/4 Ekim 1901.
[828] Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba 1700-1850*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 102.
[829] Mesut Uyar, *Osmanlı Devletinde Kolera: İstanbul Örneği*, 1892-1895, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 22.
[830] Nuran Yıldırım, "Su ile Gelen Ölüm Kolera ve İstanbul Suları", *Toplumsal Tarih*, S. 145, s. 19-20.
[831] Erkan, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908), s. 85-86.
[832] BOA Y.A HUS. 262/75 1309 Z. 25/21 Temmuz 1892.

Kolera sebebiyle Bahr-i Siyah Boğazı'nda karantina altına alınan yolcuların kalmaları için Kavak Tahaffuzhanesi'ne iki gemi gönderilmesi kararlaştırıldı. Koleranın o kadar şiddetli olmadığı ve sınırları tehdit etmediği bildirilmesine rağmen tedbirlerin bırakılmaması, duruma göre de yeni tedbirlerin alınarak karantina sürecinin devam etmesi isteniyordu.[833]

Osmanlı topraklarına göç eden muhacirler arasında fırsat bulanlar hayvanlarını da getirebiliyordu.[834] Fakat zaman zaman sığır hastalığının çıkmasından dolayı Kafkasya'dan gelecek hastalıklı hayvanların memlekete sokulmaması için karantina uygulaması gündeme geliyordu. Gerek Rusya sınırından gerekse Kızıldeniz taraflarından gelenler olduğu için İran sınırında karantinahanelerin kurulması ve gerekli tedbirlerin alınması kararlaştırıldı.[835] Hastalıklar sebebiyle ölümlerin yaşandığı görülmektedir. Osmanlı Devleti ise elden geldiğince hastane, eczane ve ilaç gibi sağlık ihtiyaçlarını karşılayarak muhacirlerin hastalıklarına karşı çeşitli önlemler alıyordu.[836]

Geri dönüşlerin ve ölümlerin bir kısmı hastalık gibi sorunlardan kaynaklanıyordu. Resulayn kazasına iskân edilen Çeçen muhacirler çeşitli zorluklarla birlikte ortaya çıkan kolera hastalığından da etkilendi ve bu sebeple aralarında ölümler yaşandı.[837] Söz konusu hastalığın yanı sıra veba hastalığına da yakalandıkları ve bundan kaynaklı ölümler de görülüyordu.[838] İlerleyen zamanlarda kolera etki alanını genişletti. Halep'ten Maraş'a, Antakya'dan Humus'a kadar olan bölgede koleraya karşı tedbir alınmıştı.[839] Fakat Resulayn kazasında da tekrardan koleranın görülmesi üzerine karantina kordonunun yeri değiştirildi.[840] Diyarbekir ve çevresinde muhacir çocuklarının yakalandığı çiçek ve sıtma hastalıklarının tedavisi için doktorlar görevlendirildi. Söz konusu görevlilerin masrafları da hazinece karşılandı.[841]

---

[833] BOA. İ.DH. 12956/ 102474 1309 Z. 08/4 Temmuz 1892.
[834] BOA. İ.DH. 546/38018 1282 L. 17/5 Mart 1866.
[835] BOA. DH.MKT. 1602/82 1306 B. 07/9 Mart 1889.
[836] BOA. MVL. 1051/57 1282 Za. 12/29 Mart 1866; BOA. DH.MHC. 47/5 1319 L. 9/19 Ocak 1902.
[837] BOA. SD. 2213/48 1290 C. 20/15 Ağustos 1873.
[838] Turkey No: 10 (1879). Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1879, Belge No: 24; Turkey No: 6 (1881). Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1881, Belge No: 134.
[839] BOA. DH. MKT. 1770/6 1308 S. 28/13Ekim 1890.
[840] BOA. DH. MKT. 1779/34 1308 Ra. 25/8 Aralık1890.
[841] BAO. A.}MKT.MHM. 357/81 1283 M. 23/7 Haziran 1866.

4.3. DEVLETİN OLUMSUZLUKLARI ENGELLEME VE MUHACİRLERİN UYUMUNU SAĞLAMA POLİTİKASI

4.3.1. Devletin Olumsuzlukları Engelleme Çabası

4.3.1.1 Askerî Tedbirler ve Sürgünler

Osmanlı Devleti'nin eksikliğine rağmen, muhacirlerin karşılaştıkları sorunları incelenmesi ve çözülmesi yönündeki çalışmaları dikkate değerdir. Osmanlı muhacir iskân siyasetinde, hem muhacirlerin hem de devletin yararı düşünülüyordu. Muhacir nüfusunun üretime geçmesi, kendi kendine yetmesi ve bu sürecinde hızlı olması amaçlandı. Buna göre; toplumlar arası uyum kırılgan olmamalı ve temel sağlam atılmalıydı. Ayrıca kısıtlı hazine yerinde kullanılmalı ve yeni kaynakların oluşturulması sağlanmalıydı. Sorunlar incelenerek problemlerin ortadan kalkması yönünde adımlar atıldı. Muhacirler ile irtibat kuruldu ve muhacirlerin kendisini ifade etmesi sağlandı. Böylece muhacirlerin ağzından sorunlar dinlenerek muhacirlere yönelik yardım politikası hayata geçirildi. Muhacirler istedikleri imkâna kavuşamadıklarını, akrabalarından ayrı kaldıklarını, hane ve arazi tedarik edilmediğini belirtmiştir. Bunun üzerine geri dönüşleri engellemek için talimatlar oluşturulması, haneler inşa edilmesi ve masrafların karşılanması yönünde karar alınmıştır. Fakat muhacirlerden bazılarının tekrardan İstanbul'a gelerek sorunların devam ettiğini belirtmeleri üzerine yaşanan sorunlar tekrardan incelenmiştir. Bu defa da muhacirler; henüz iskân olunmadıklarını, talimatlarda alınan kararlara uyulmadığını, ellerinde mal ve mülklerinin kalmadığını, görevli memurların uygulamalarından şikâyetçi olduklarını bildirmişlerdir. Tekrardan yazışmalar yapılarak zorlukların ortadan kaldırılması, iskânların yapılması ve alınan kararların kesinlikle uygulanması istenmiştir.[842]

Osmanlı Devleti insani düşünce ile sağladığı yardımlardan sonra da yaşanan çeşitli asayiş bozucu olaylar karşısında askerî tedbirler alarak uyum problemlerini bitirme yoluna gitti. İlk olarak muhacirlerin memleketten getirdikleri silahlar toplanıyordu ve silahlı bir şekilde dolaşmaları yasaklanıyordu.[843] Muhacirler iskân edildikten sonra durumları ve gidişatları hakkında bilgi alınarak ortaya çıkabilecek olumsuzluklara karşı tedbirli davranılıyordu. Ziraatla ne kadar iştigal oldukları ve firar vakalarına katılım oranlarının ne kadar olduğu takip edilerek sair vilayetlerle iletişime

[842] BAO. A.}MKT.MHM. 23/60 1278 S. 11/18 Ağustos 1861.
[843] BOA. DH. MKT. 1329/80 1297 S. 17/30 Ocak 1880; BOA. İ.DH. 37731 1282 C. 17/7 Kasım 1865; BOA. HRT. TO. 252/38 1294 Ca. 30/12 Haziran 1877.

geçiliyordu.[844] Muhacirlerin sebep oldukları olumsuzlukların bitirilmesi için uyumlarının sağlanması yönünde muhacirler öncelikle tatlı dil ve teşvik ile ikna edilmeye çalışılıyordu. Fakat bunlara rağmen problemlerin üstesinden gelinemediğinde askerî tedbir, tevkif ve sürgün yoluna başvurulabiliyordu.[845] Devlet muhacirlerden hırsızlık ve yağmacılık yapmayacaklarına dair söz alarak problemleri askerî yollara başvurmadan çözmek istiyordu. Bazı muhacirler ise fenalıkları olmaması amacıyla dağıtılarak yerleştiriliyordu. Buna rağmen yine suç işlemeye devam edenler tevkif veya sürgün ile etkisiz hâle getiriliyordu.[846]

Muhacir-yerli ahali arasında oluşabilecek uyum problemleri için gerekli yerlere geçici olarak askerî birlikler sevk ediliyordu.[847] Örneğin Resulayn kazasında Çeçen muhacirlerin sebep olduğu eşkıyalık faaliyetleri yaşanmıştır. Yaşanan eşkıyalığın engellenmesi ve söz konusu kazada tekrardan huzurun tesisi için yirmi beş nefer asker görevlendirildi. Böylece oluşabilecek uyum problemlerine karşı tedbir alınması ve toplumsal birlikteliğe ulaşılması amaçlanıyordu.[848] Aralarında oluşan sorunların derinleşmesine müsaade edilmiyordu.

Osmanlı Devleti, asayiş için çeşitli düzenlemeleri uygulamaya koymanın yanı sıra bazı kötü hâl ve davranışlarda bulunan muhacirlerin terbiye edilmesine yönelik de çalışma yaptı. Suç işleyen muhacirlerin mahkemede yargılanmasını sağlandı. Muhacirlerin silah ile dolaşıp katl ve gasp gibi olaylara karışmasını engellendiği gibi muhacirler ziraata teşvik edildi. Ayrıca merkezden Diyarbekir vilayeti ve sair vilayetlere muhacirlerin kayıtlarının yapılması ve asayişin sağlanmasına yönelik emirler gönderildi.[849]

Osmanlı Devleti yerli ahaliye karşı gerektiğinde sürgün cezasını uyguladığı gibi suç işleyen muhacirleri de çeşitli bölgelere sürgüne gönderebiliyordu. Örneğin Çerkez Hanko ve on arkadaşı Sinop'ta bulunduğu sırada hırsızlık ve adam öldürme suçlarına karıştıklarından dolayı Trablusgarb'a sürülmelerine karar verildi.[850] Trablusgarp gibi Diyarbekir ve çevresi de suç işleyen Rumeli-Kafkas muhacirlerin sürgün bölgesi olabiliyordu.[851] Başka vilayetlerden söz konusu bölgeye sürgün edilen muhacirler

[844] BOA. AYN. d. 888, s. 58, 1286 Ca. 24/1 Eylül 1869.
[845] BOA. A.}MKT.MHM. 388/53 1284 R. 11/12 Ağustos 1867.
[846] Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, s. 192-193.
[847] BOA. BEO 3270/245205 1326 S. 12/16 Mart 1908; BOA. ŞD. 1465/33 1312 M. 05/9 Temmuz 1894.
[848] BOA. DH.SFR. 349/78 1321 T. 10/23 Ekim 1905.
[849] BOA. A.}MKT.MHM. 428/78 1295 Ş. 18/17 Ağustos 1878.
[850] BOA. DH.MKT. 107/47 1311 M. 27/10 Ağustos 1893.
[851] BOA. ŞD. 2870/53 1289 B. 28/1 Ekim 1872; BOA. DH.MKT. 1237/4 1326 M. 27/1 Mart 1908.

olduğu gibi Diyarbekir ve Mamüretülaziz'de de suç işleyen muhacirler aynı vilayet içinde başka bir araziye sürgüne gönderilebiliyordu.[852]

Sürgün edilen muhacirlerin düzenli ve huzurlu şekilde iskânları sağlanarak geri dönmeleri ve firar etmesinin önüne geçildi. Örneğin; Resulayn'da iskân olunan yüz hane Çeçen muhacir, Diyarbekir ve çevresine zarar vermektedir. Bu muhacirler devletin almış olduğu tedbirlerden çevrelerindeki akrabaları sayesinde haberdar olmaktadır. Bu sebeple devletin aldığı tedbirler amacına ulaşamamaktadır. Bunun için uygunsuz hareket eden muhacirlerden başlanmak üzere söz konusu muhacirlerin Mamüretülaziz vilayetinin münasip arazilerine iskânı için gerekli görüşmeler Diyarbekir Valiliği ile yapıldı. Eşkıyalık yapan muhacirlerden Alsunaz Han, Topal Murteza Ali ve Hasan Bey tutuklanarak merkez livaya gönderildi. Bu muhacirlerin bir kısmı daha önceden Resulayn'dan Mamüretülaziz vilayetine sürgün edilmişti. Fakat bir süre sonra geri Resulayn'a dönerek eşkıyalık faaliyetlerine devam ettikleri anlaşılmıştır. Resulayn'da kalmalarının uygun olmadığının anlaşılması üzerine şikâyet gelmeyecek bir şekilde birer hane olarak Maraş ve Mamüretülaziz vilayetlerine sürgüne gönderilmelerine karar verildi. Bu karar üzerine Maraş'a gönderilen on nüfus Çeçen muhacir, yeni iskân arazilerinde de problemlere kaynaklık etti. Bu muhacirlerin ikamet alanlarının değişmesine rağmen eşkıyalığa devam ettiği görülüyordu. Bu nedenle ne Maraş gibi sorun çıkaracakları bir vilayete gönderilmelerine ne de Resulayn gibi eşkıyalığa uygun arazide kalmalarının, sorunları çözmeyeceği anlaşıldı. Sonuç olarak bunların birer hane olarak Mamuretülaziz vilayeti dâhilindeki münasip mahallere sevklerine karar verildi. Aynı zamanda söz konusu muhacirlerin açıkta bırakılmamaları ve kendilerine muhacir emvalinden yardım edilmesi bildirildi.[853]

Belirtilen yüz hane muhacirden bazıları tutuklandı, bazıları dağıtılarak iskân edildi ve bazıları ise sürgün edildi. Bu Çeçen haneleri içinde sürgün edilerek denetim altında bulunanlardan birisi de İslam Bey'dir. Kendisi yazdığı dilekçede zor şartlar altında olduğunu belirterek beş aydır sebepsiz olarak denetim altında kaldığını ve şimdi ise Mamüretülaziz'de sürgün olarak yaşadığını belirtmiştir. İslam Bey, Resulayn'a geri dönmeyi ve serbest bırakılmayı istemektedir. Dilekçeye verilen cevap yazısında ise; İslam Bey ile alakalı Diyarbekir vilayetinden pek çok şikâyet geldiği ve Diyarbekir'deki pek çok fenalığa karıştığı bildirildi. Kendisinin Çeçen eşkıyasıyla ilişkili olduğu ve

[852] BOA. DH.TMIK.M. 48/25 1315 N. 07/30 Ocak 1898.
[853] BOA. BEO 1105/82816 1315 Za. 15/7 Nisan 1898.

Milli Aşireti ile Çeçenlerin arasında yaşanan sorunlarda yer aldığı belirtildi. Bundan dolayı Resulayn'a dönme isteği kabul görmedi.[854] Daha sonra Sadaret'e gönderilen yazıda; Çeçen muhacirlerinden İslam Bey'in Mamüretülaziz'de ikamet etmekte iken Resulayn'a firar ettiği ortaya çıktı. Eğer İslam Bey'in başka bir tarafa gitmemesi yönünde teminat verirse Mardin'de ikametine izin verileceği ve bunun daha uygun olacağı belirtildi.[855]

Yukarıda belirtildiği gibi İslam Bey, yaptığı fenalıklardan dolayı sürüldüğünde Mamüretülaziz'de altı ay kaldı. Sonrasında Mardin sancağına verdiği dilekçede, Hükûmet tarafından bir emir verilmediği müddetçe hiçbir tarafa gitmeme teminatı verdi. Sonuçta İslam Bey'in "*taht-ı teminde*" olarak Mardin sancağında ikametinde beis olmadığı bildirilerek isteği yerine getirildi.[856]

Bunun yanı sıra devletin sorunlara kaynaklık etmesine rağmen muhacirlerin ekonomik sorunlarını dikkate aldığı ve çözmeye çalıştığı görülüyordu. Milli Aşireti ile sorun yaşadığı ve uygunsuz hareketlerde bulunduğu için sürgün olan İslam Bey, ekonomik yardım almaya devam etti. Söz konusu muhacirin yaşadığı ekonomik sıkıntının bitmesi için kendisine 3 kuruştan 5 kuruşa kadar yevmiye tahsis edildi.[857] Ayrıca firar etmesine rağmen yevmiyenin devam ettirilmesi hatta arttırılması muhacirlere verilen önemi göstermektedir.[858]

Resulayn kazasında meskûn Çeçen kabileler civarda bulunan ahaliyi gasp, yağma ve katl olaylarına maruz bıraktı. Bu muhacirlerin sebep olduğu tecavüzlerin önüne geçmek için idari birimlerin sınırları değiştirildi, yeni idari birimler oluşturuldu ve yeni görevlendirmeler yapıldı.[859]

Osmanlı Devleti'nin ve yöneticilerinin Resulayn'ı eski hâline getirmek ve düzen sağlamak için almış olduğu tedbirlerin ve askerî faaliyetlerin olumlu sonuç verdiği anlaşılıyordu. Asayişsizliğin üstüne gidildiği, zaman zaman başarılar sağlandığı, kazaya düzen geldiği görülüyordu.[860]

---

[854] BOA. DH.MKT. 41/36 1312 N. 19/16 Mart 1895.
[855] BOA. DH.MKT. 421/60 1313 Ra. 11/1 Eylül 1895.
[856] BOA. ŞD. 1471/11 1319 B. 21/3 Kasım 1901.
[857] BOA. BEO 589/44156 1312 N. 28/25 Mart 1895.
[858] BOA. ŞD. 1469/28 1319 B. 21/3 Kasım 1901.
[859] BOA. DH.MKT. 1705/65 1307 B. 13/5 Mart 1890; BOA. DH.MKT. 1809/12 1308 B. 5/14 Şubat 1891; BOA. DH.MKT. 1853/35 1308 Z. 21/28 Temmuz 1891; BOA. DH.MKT. 1922/59 1309 B. 14/13 Şubat 1892; BOA. DH.MKT. 2000/122 1310 S. 20/13 Eylül 1892; BOA. ŞD. 1464/26 1312 M. 05/9 Temmuz 1894; BOA. ŞD. 1463/9 1312 M. 05/9 Temmuz 1894.
[860] BOA. DH.SFR. 236/40 1315 My 10/22 Mayıs 1899.

4.3.1.2. Muhacirlerin Günlük Hayata Uyumuna Yönelik Çalışmalar

Osmanlı Devleti ilk dönemlerde muhacirleri genellikle köylere ve kırsala yerleştirilirken 1877-1878 Rus Savaşı sonrası şehirlere de yerleştirildi.[861] Muhacirlerin yerli halk ile kaynaştırılması amaçlanarak birbirlerine üstünlük sağlamaları engellenmek istendi. Yerli ahali ile evlenmeleri desteklendi ve reislerinden ayrı yerleştirildi. [862] Dağınık yerleştirilerek devlet ve padişah otoritesi sağlanmaya çalışıldı.[863] Muhacirlerden kısa sürede Osmanlı adet ve lisanına uyum sağlamaları istendi.[864] Osmanlı Devleti muhacirleri kontrol altında tutarak fesada karışmamaları için gerektiğinde önlem aldı.[865]

Devlet muhacirlerin durumlarına göre istihdam etti. Devlet memurlarında boşalan yerlere muhacirleri görevlendirdi. Kapasite ve ihtisası olanlara durumlarına göre fabrikalarda iş imkânı oluşturdu. Eğer düzeyleri normal ise fabrikalarda işçi veya tarım arazilerinde çiftçi olarak çalışmalarını sağladı. Osmanlı Devleti'nin, muhacirleri yerleştirirken belirlemiş olduğu iki hedefi vardı. Biricisi; muhacirlerin zarar görmeden rahat bir hayat yaşamasını sağlamaktı. İkincisi ise; devletin bütçesine daimi yük durumundan çıkararak devlet ekonomisinin canlanması ve rahatlamasına katkı yapmalarını sağlamaktı.[866] Osmanlı Devleti muhacirlerin rahatını düşünerek arazi sıkıntısı yaşamayacakları ve üretim yapabilecekleri Anadolu'nun sair vilayetlerine iskânlarını gerçekleştirdi.[867]

Osmanlı Devleti öncelikle muhacirlere yönelik insani düşünce ile muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılama yoluna gitti. Muhacirlerin karşılaştığı olumsuzlukların üstünde giderek sorunları kökünden bitirmeyi çabaladı. Muhacirlerin ana vatanlarını terk etmek zorunda kalmaları, canlarını kurtarmak amacıyla göç etmeleri ve temel ihtiyaç malzemelerinin haricinde her türlü yardıma ihtiyaçları olduğu bilinen bir gerçeklikti. Bu sebeple geçici ve daimi iskân bölgelerinde, her alanda yapılan yardımlar sadece devlet tarafından değil halk tarafından da desteklendi.[868] Devlet muhacirlere her türlü

[861] Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin…, s. 595-597.
[862] İpek, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Göçler (1877-1900), s. 133.
[863] BOA. DH. MKT. 1325/11 1295 Za. 9/4 Kasım 1878.
[864] Ağanoğlu, s. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e…,* 113-116.
[865] BOA. YPRK. KOM. 4/68 1302 N. 23/6 Temmuz 1885.
[866] Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e…,* s.182-200.
[867] BOA. MV. 40/22 1306 C. 12/13 Şubat 1889.
[868] BOA. DH.MHC. 35/20 1316 Ş. 2/16 Aralık 1898.

kolaylığın yapılması ve kendilerini Osmanlı'nın bir bireyi hissetmeleri için vilayetlere birçok yazı gönderdi ve problemlerin takipçisi oldu.[869]

Osmanlı Devleti muhacirlerin kendini iyi hissetmesi ve topluma uyum sağlaması için öncelikle ihtiyaçlarını karşılama yoluna gitti. Yol, yevmiye, tayinat, giyecek, yakacak, kira, hane inşası, arazi, tarımsal araç ve gereç gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra vergi-borç affı gibi konularda da yardımcı oldu. Birçok belgeden anlaşılacağı üzere muhacir sorunlarının acilen çözülmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması isteniyordu. Söz konusu destekler muhacirlere yardımlar konusunda detaylı işlendiğinden burada ayrıca değinilmeyecektir. Temel sorun; talimatların siyasî ve ekonomik sebeplerle uygulamaya konulmasında yaşanan gecikmeler ve ortaya çıkan engellerdir. Osmanlı Devleti'nin uygulamaya koyduğu yardım politikası kısa sürede sonuç verdi. Malatya sancağında iskân edilen Livane muhacirleri sağlanan yardımlar için padişaha bir şükran telgrafı çekerek hoşnut kaldıklarını bildirdi.[870]

Muhacirlerin ekonomik geçim kaynağı Kafkasya'da olduğu gibi, tarım ve hayvancılıktan oluşuyordu. Bunların daha etkili zirai yöntem ve aletleri kullanabilmeleri tarımda yerli köylülere göre daha başarılı olmalarını sağladı. Muhacirlerin birçok zanaat grubunda da yerli ahaliye karşı üstün oldukları bilinmektedir. Ayrıca aralarında küçük ölçekli ticaretle meşgul olan kişilerin sayısının zamanla arttığı görülmektedir. Kuzey Kafkasyalıların nispeten gelişmiş üretim şekillerini uygulamaları ve aşiret ağalarından fiilen bağımsız olmaları genellikle onlara komşu Türk, Kürt, Ermeni köylerine kıyasla daha yüksek yaşam standartına ulaşmalarını sağladı. Fakat Doğu Anadolu'daki muhacirlerin maddi durumunun Anadolu'nun batı ve orta bölgelerindeki soydaşlarınınkinden hissedilir derecede kötü olduğu başka bir gerçekti.[871]

Yetkililer muhacirlerin üretici duruma geçmesi ve tarım yapmaları için gerekli hazırlık çalışmalarını yapıyordu. Diyarbekir vilayet gazetesinde çıkan habere göre; İsmail Paşa için "*vilayet dâhilinde her bir mahalle uğrayıp lâzimetü't-tesviye olan hususatın bizzat icrasında görülen muhassenat hakikaten takdir ve teşekkür olunacak derecede olduğu ve bu kerre Dirik, Mardin, Kevkeb ve Zirkan Nehri ve Resulayn taraflarını teşrif ve azimetlerinde muhacirinin böyle haraset merakına düşmeleri ve tedarik-i emlak yolunda derkâr olan gayretleri bilhassa müşarün-ileyh hazretlerinin*

[869] BOA. DH.MKT. 1333/110 1297 Z. 28/1 Aralık 1880.
[870] BOA. İ.DH. 774/63000 1295 N. 01/29 Ağustos 1878.
[871] Georgi Chochiev & Bekir Koç, Some Notes on the Settlement…, s. 97-103.

refah ve rahatından tavizler vererek fedakârlık ve büyük bir himmetle çalıştığının göstergesidir" ifadesi kullanılmaktadır.[872]

Osmanlı yönetimi muhacirlerin üretici durumuna geçmesi ve topluma adapte olmasında başarılı çalışma yapan görevlileri ödüllendirdi. Muhacirlerin karşılaştığı sorunların takibi yapılarak problemlerin çıkmasına müsaade etmeden gerekli tedbirlerin alınmasını sağladı.[873] Osmanlı Devleti tarafından alınan tedbirlerin ve sağlanan yardımların başarıya ulaştığını görülmektedir. Örneğin; 1865-1868 yıllarında geniş bir coğrafyaya seyahat eden T.M. Chevalier Lycklama'nın Diyarbekir'deki muhacirler hakkında verdiği bilgi durumu açıklamaktadır. Kendisi, Hasan Paşa Kervansarayı'nda konakladığında birkaç Çerkez'e rastlamıştır. Bunların başında bir başkan bulunmaktadır. Bu kişiler Diyarbekir, Urfa ve Mardin arasında çöle yerleştirilmiş bir kabile için inek sürüsü almaya gelmişlerdir. Kervansarayda rahat ettikleri anlaşılan grup birçok hayvan toplamıştır. Bu gösteriyor ki kısa bir sürede ortama adapte olup ticarete başlamışlardır. Hem de kendi satın aldıkları hayvanlarını kullanarak ihtiyaçlarını karşılayacaklardır.[874]

Muhacirlerin zorunlu göçe maruz kalarak yabancı bir coğrafyaya gelmeleri psikolojilerini olumsuz etkiledi. Bunların yanı sıra çocukların eğitim sorunları ortaya çıktı. Osmanlı Devleti muhacirlerin uyum sürecini hızlandırmak ve tamamlamak için eğitim faaliyetlerine önem verdi. Daha önce kurulan veya yeni kurulmuş olan eğitim kurumlarından muhacirlerin de faydalanmasını sağlandı. Diyarbekir Valisi İsmail Hakkı Paşa, önce Hasan Paşa Han'ında[875] ıslahhane açtı. Söz konusu ıslahhanede çeşitli mesleki kollarda eğitim veriliyordu. Sonradan bu ıslahhane Sur dışındaki Hükûmet konağının yanındaki binaya nakledildi. Islahhanede altmış çocuk eğitim görürken Diyarbekir dışından Mamüretülaziz, Mardin ve Siirt'ten gelen çocuklara da eğitim imkânı veriyordu. Ayrıca Resulayn'a iskân edilmiş muhacir çocuklarından on bir

[872] Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 6 Ramazan 1286/ 10 Aralık 1869, Nr. 19.
[873] BOA. İ.DH. 581/40454 1285 C. 10/28 Eylül 1868.
[874] M. Şefik Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, Kent Yayınları, İstanbul 2003, s. 120.
[875] Hasan Pasa, H. 978/M. 1571 senesinde Diyarbakır'a vezir rütbesiyle beylerbeyi olarak atanmıştır. Kendisi inşaata başlanmış fakat han tamamlanamadan başka bir göreve atanmıştır. Han, Hasan Paşa'nın burasının tamamlanması hususunda kendisine vekil olarak bıraktığı görevliler ile kendisinden sonra buraya vali olarak atanan Özdemiroglu Osman Paşa'nın desteğiyle tamamlanabilmiştir. Üzerindeki kitabeden burasının Sadrazam Mehmed Paşa'nın oğlu Hasan Pasa tarafından H. 982/M.1574-1575 tarihinde, Sultan Murad zamanında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ramazan Günay, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (Ahkâm Şikâyet Kayıtlarına Göre)*, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2009, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 76.

kişinin de buradan eğitim alması sağlandı. Söz konusu eğitim kurumu zamanla yüz on çocuk eğitim alabilecek şekilde genişletildi.[876]

Osmanlı Devleti, muhacir çocuklarının çeşitli idari ve askerî okullarda eğitim almasını sağladı. Örneğin 222 kimsesiz muhacir çocuğu toplanarak 34'ünün Mekteb-i Sınaî'ye ve 188'inin ise Tophane-i Amire okuluna kayıtları yaptırıldı.[877] Dağıstan muhacirlerinden ve Tekay kabilesinden olan muhacirler, Harput'a iskân edildikten sonra muhacirlerden iki çocuğun Mekteb-İdadi'de eğitim alması için talepte bulundu. Bunların "*idâre-yi usûl-ü cedide üzere bilâ sükkân iki nefer çocuklarının Dersadet veyahut Sivas ve Harput mekâtip idâdîsi şâkirdan zümresine ilhak husûsuna istidâ etmesi*" istendi. Söz konusu mesele üzerine iki muhacir çocuğunun Çermik'e bağlı Harasan nahiyesinde eğitim almasına karar verildi.[878]

Osmanlı Devleti'nin muhacirlerin yaşadığı ve yaşayacağı sağlık sorunlarını dikkate alarak çözüm yolları bulmaya çalıştığı görülmektedir. Miralay Ahmet Bey, iskân memuru olarak Mardin çöl havalisi, Habur, Resul-ayn ve Cebel-i Abdulaziz gibi mahallere muhacir iskânı ile görevlidir. Kendisi muhacirlerin sağlığı için eczane ve tabip görevlendirmekle yetkiliydi.[879] Eczacı ve doktor dışında muhacirlerin temizlik ihtiyacı için de görevlendirmeler yapılmaktadır. Mekteb-i Tabîye'den görevliler belirlenmesinin yanı sıra hastaların ihtiyacı için kullanılmak üzere parasal kaynak konusunda da düzenleme yapıldı[880] Diyarbekir ve Mamüretülaziz adliye müfettişliklerinin bilgileri doğrultusunda Siverek hastanesinin rutubetli olması ve gusülhanesinin de olmaması üzerine gerekli tamirat yapılarak sağlık ihtiyaçları karşılandı.[881]

4.3.2. Muhacirlerin Uyumunun Sağlanması Çabası

4.3.2. 1. Askere alınma

Osmanlı Devleti'ne Türk ve Müslüman göçlerin olması, muhacirlerin askerliği meselesini gündeme getirdi. Söz konusu gelişmeler sadece Osmanlı Devleti'ni ilgilendirmeyip Rusya, İngiltere, Fransa gibi Büyük Güçler'in yanı sıra Balkan

[876] Diyarbekir Vilayet Gazetesi, 6 Cemaziyelevvel 1286/ 17 Ağustos 1869, Nr. 3.
[877] BOA. Y. A. HUS. 169/30 1299 S. 3/25 Aralık 1881.
[878] BOA. A.}MKT.NZD. 371/36 1278 R. 07/12 Ekim 1861.
[879] BOA. MVL. 1051/57 1282 Za. 12/29 Mart 1866.
[880] A.}MKT.MHM. 168/34 1276 Ra 26/23 Ekim 1859.
[881] BOA. DH.MHC. 47/5 1319 L. 9/19 Ocak 1902.

Devletleri'nin de ilgisini çekti. Her devletin kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nden istek ve beklentisi oldu. Rus Başbakan Yardımcısı Gortchakoff'ın açıklamaları Rusya'nın bakışını ortaya kaymaktadır. Gortchakoff, muhacirlerin kendi fikirleri üzerine Rusya'dan göç ettiğini, Rusya'nın bundan esef duyduğunu belirtiyordu. Ayrıca muhacirlerin dağ yuvalarında kalmaları hâlinde yağmacı ve saldırganlık alışkanlıklarından vazgeçmeyeceklerini bildiriyordu. Bu Çerkezlere ovalarda ikamet etmeleri önerilmesine rağmen muhacirler tarafından reddedildiğini bildirdi. Türk yetkililerin ise sayıları abarttığını, Türkler masraflara girmişler ise de karşılığında İslam dinine mensup nüfus kazanıldığını ve bununda Türk ordusu için kazanç olduğunu belirtiyordu.[882] Rus kaynakları Avrupa Devletleri'nin ve Osmanlı Devleti'nin çalışmaları sebebiyle göç hareketinin yaşandığını bildiriyordu. Bunun yanı sıra muhacirlerin çektikleri sıkıntıları kendileri de bildiriyordu.[883]

Diyarbekir İngiliz Konsolosu, Çeçen muhacirlerin eşkıyalığı alışkanlık hâline getirdiğini ve bu yönde haberler aldığını belirtiyordu. Eğer söz konusu muhacirler engellenmezler ise Mardin, Halep, Bağdat yolu üzerinde birçok kervan soyma faaliyetinde bulunacaklarını bildirdi ve zamanla eşkıyalık problemlerinin daha fazla artacağını belirtti. Hem muhacirlerin hem de urban aşiretlerin eşkıyalığına karşı muhacirlerden 200 kuruş maaşla 500 muvazzaf süvari oluşturulmasını ve bu askerlerinin tayinatlarının da karşılanmasını Osmanlı yetkililerine teklif etti.[884] Rusya ise muhacirlerin Osmanlı Ordusunda asker olma ihtimali üzerinde zaman zaman uyguladığı politikada değişikliğe gidecektir.

İngiltere muhacirlerin ordu teşkilatında yer almalarını şekil itibariyle eleştiriyordu. Muhacirleri değişik vilayetlerin çeşitli köylerine her dört Türk ailesine bir Çerkez ailesi düşecek biçimde dağıtmanın ucuz olmakla birlikte kötü bir tercih olduğunu bildiriyordu. Bu tercihin ekonomik durumu kötü olan Türk köylüsünün sefaletini daha da artıracağını bildiriyordu. Ayrıca muhacirlerin savaşçı gücünü de böleceğinden çekiniyordu. İngiltere'ye göre hem Türkler hem de Avrupa için uygun düşecek politika şu olmalıdır: Muhacirler, Karadeniz'den Erzurum'a kadar uzanan kendi kültürlerine benzeyen topraklara yerleştirilmelidir. Bu yerler ayrıldıkları ülkenin

---

[882] Papers Respecting the Settlement of Cırcassian Emigrants in Turkey, Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address June 6, 1864, Belge No: 10.
[883] Sadriye Güneş, "Rus Kaynaklarına Göre 19. Yüzyılda Yaşanan Kafkas Göçerinin Nedenleri ve Sonuçları", Ed. Mehmet Hacısalihoğlu, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Balkar, İstanbul 2014, s. 271-292.
[884] BOA. MVL 739/50 1284 Ca. 29/28 Eylül 1867.

karşısında olup bir ölçüde coğrafi olarak ana vatanlarına benzemektedir. Böylece söz konusu muhacirlerin üzüntüleri hafifletilebilirdi. Bunların yanı sıra muhacirler bir tür askerî koloni biçimine dönüştürülebilirse hâlen Türk köylüsünün üzerinde ağır bir yük oluşturan Türk ordusu için yeni bir kaynak da oluşturulacaktı. Muhacirler Trabzon'dan Erzurum'a kadar yapılması planlanan yolun yapımında çalıştırılacaktı. Böylece bir taraftan Osmanlı ordusunun acil kaynak ihtiyacı karşılanacak bir taraftan da Türk tarım nüfusunun yükü hafifleyecektir. Bu politika ile yalnız Türkler için değil bütün dünyanın yararına olan bir inşaat projesinin gerçekleştirilmesi sağlanacaktır. Fakat böyle bir planın gereği gibi uygulanabilmesi için Türk hazinesinin kaynaklarının yetersiz gözüktüğü de belirtilmektedir.[885] İngiltere'nin politikası altında yatan niyet ise Rusya'nın daha güneye inmesini engellemeye yönelik tampon bölge oluşturulması ve Hindistan ticaret yolunun güvenliğinin sağlanmasıdır. İngiltere, Berlin Antlaşması'nın[886] sonucunda Ermeni Meselesi sebebiyle muhacir iskânlarında fikir değişikliğine gitti. Kürtler gibi Çerkezlerin de jandarma gücüne dâhil edilmesini eleştirdi ve zaman zaman söz konusu meseleye karşı çıktı.[887]

Muhacirlerin Osmanlı ordusuna aktif katılmaları ilk dönemden itibaren görülüyordu. Gönüllü başvurular olduğu gibi katılımın yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Rus ordusunda görev yapmış olmasına rağmen Osmanlı ordusuna geçenlerin eş değer bir rütbede görevlendirildiği gibi başarılı olanlara Osmanlı Devleti tarafından ödül de verildi. Ayrıca bu muhacirlere hizmet aylığı da bağlandı.[888] Çerkez muhacirlerden Hurşit Efendi ve efradının Rumelide "*Asakir-i Muavine'ye*" yazılmak için sevkleri görülmektedir. Söz konusu kişilere savaşa katılmayacaklarının belirtilmesi üzerine muhacirler, "*biz familyalarımızı önce Allah'a sonra da hükûmetin himayesine tevdi eyledik. Hiçbirimiz cenkden dönmeyiz*" cevabını vererek Osmanlı ordusuna katılmak istediklerini belirtmişlerdir. Bunların hayvanlarından çamaşırlarına kadar

---

[885] Papers Respecting the Settlement of Cırcassian Emigrants in Turkey, Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address June 6, 1864, Belge No: 7.

[886] Berlin Antlaşması, aynı zamanda siyasî anlamda Ermeni meselesinin de başlangıcını oluşturdu. Bu dönemden sonra İngiltere de artık Doğu sorununa farklı bir şekilde tavır almaya başladı. Bu dönemde İngiltere'de iktidara gelen liderlerin politik tutum ve tavırları gelişmeleri etkiledi. Söz konusu liderlerden birisi de Muhafazakâr lider Lord Salisbury'dir. Yahya Bahçeci, "İngiltere Başbakanı Lord Salisbury ve Ermeni Meselesi", *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı:35 Yıl: 2013/2, s. 205.

[887] Turkey No: 23 (1880). Further Correspondence Respectig the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 1881, Belge No:148.

[888] BOA. A.MKT. NZD. 211/57 1273 Ca. 30/26 Ocak 1857; BOA. A.MKT. NZD. 202/91 1273 R. 2/30 Kasım 1856; BOA. Y. EE. 84/110 1294 Z. 29/4 Ocak 1878.

kendi malzemeleri ile savaşa iştirak edecek olmaları Osmanlı basını tarafından takdirle karşılandı.[889]

Rusya'nın uyguladığı politika sebebiyle yurtlarından sürülen muhacirler, Osmanlı ordusunun "*gayrinizami*" askerî işgücü için kaynak oluşturdu. 93 Harbi'nde çok sayıda muhacir erkek, "*asakir-i muavine*" adı altında gönüllü asker olarak görev aldı. Muhacirler orduya teorik anlamda "*gönüllü*" olarak katılmasına rağmen pratikte Osmanlı Devleti bunu talep ediyordu. Gerçekte gönüllü ile zorunlu olmanın arasındaki çizgi çok inceydi. Muhacirlerin gönüllü olarak katılımın fazla olması sosyal ve siyasî süreci hızlandırdığı gibi muhacirlerin devlet nezdinde statülerini de arttırdı. Söz konusu davranışlar muhacirlerin sadakatini göstermesi bakımından etkili oldu. [890] Disiplinsiz ve yağmacı tavır ve davranışlara rastlanılsa da hem Tuna hem de Kafkasya cephesinde özellikle süvari olarak muhacirler önemli hizmetler görmüşlerdir.[891] Bu durum kaynaşma ve bağlılığı arttırdı. Aynı şekilde Rus ordusunda da özellikle Kazaklar "*gayrinizamî*" kuvvet olarak görev alıyordu.[892]

Osmanlı Devleti merkeze uzak, coğrafyasının zorlu ve aşiretsel yapının güçlü olduğu bölgelerde etkili askerlik şubesinin kurulmasında zorluk çekti. Doğu Anadolu'da da etkili askerî idari birim kurulmasında güçlükler yaşandığı görülmektedir.[893] Osmanlı Ordusu'ndaki gayrinizamî gücün göç hareketi sonucunda muhacir nüfusun oranının orduda artmaya başlamasıyla birlikte arttığı görülmektedir. [894]

Osmanlı Devleti gelen muhacirlerin sadık olacağı düşüncesiyle muhacirlere askerlikten memurluğa kadar çeşitli görevler tahsis etti. Dış güvenliğin yanında iç güvenliğe yönelik de politika belirledi. Bağdat'a kadar inşa edilecek şemendüfer güzergâhı hattına Çeçen muhacirlerin iskânının uygun olacağı bildirildi. Böylece yol hattının güvenliği konusunda muhacirlerin yararlı olacağı düşünülüyordu.[895] Ayrıca

---

[889] Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 1930, 12 Haziran 1877.
[890] Mehmet Beşikçi, "Başıbozuk Savaşçıdan 'Makbul' Tebaaya: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Çerkez Muhacirler", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S. 23, Güz 2015, s. 117-118.
[891] Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans from Osman to Atatürk*, Praeger Security International, Santa Barbara, California 2009, s. 200-202.
[892] Elise Kimerling Wirtschafter, "Military Service and the Russian Social Order 1649-1861", *Fighting for a Living A Comparative History of Military Labour 1500-2000,* Ed.Erik-Jan Zurcher, Amsterdam University Press, Amsterdam 2013, s. 404-410.
[893] Mehmet Beşikçi, "Mobilizing Military Labor in the Age of Total War: Ottoman Conscription Before and During the Great War", *Fighting for a Living: A Comparative Study of Military Labour 1500-2000*, Ed. Erik-Jan Zürcher, Amsterdam University Press, Amsterdam 2013 s. 547-580.
[894] Paul B., Henze, "Circassian Resistance to Russia", *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards the Muslim World,* Ed. Marie Bennigsen Broxup, London 1992, s. 38-42.
[895] BOA. DH.MHC. 39/2 1319 M. 1/20 Nisan 1901.

ülke dâhilinde asayişin bozuk olduğu yerlerde muhacir iskânı ile eşkıyalığın ve asayişsizliğin önü alınmak isteniyordu. Urban-göçer aşiretlerin sebep olduğu eşkıyalığı önlemek için muhacirlerden bir güvenlik kuşağı oluşturmanın yanı sıra örnek alınabilecek yerleşim yerlerinin kurulması amaçlanıyordu.[896] Ayrıca Ermeni çetelerinin kaynaklık ettiği eşkıyalıkların da engellenmesi istendi.[897]

Güvenlik kuşağı oluşturulduktan sonra asayişsizliğe tedbir almak amacıyla problem çıkaran aşiretlere karşı muhacirlerden kolluk kuvveti olarak görevlendirmeler yapıldı. Zor sancağındaki problemler sebebiyle Çeçen kabilesinden iki yüz nefer geçişi seyyare taburuna alındı. Bir süre sonra güvenlik sağlandığından Çeçenlere ihtiyaç kalmayacaktır. Gelişen olaylara göre Arap eşkıyasına karşı emniyet sağlamak için elli nefer Çeçen atlısının muvakkaten (geçici) istihdamı gerektiğinden bu yönde çalışma yapıldı. Hama ve Selamiye mevkilerinde yeteri kadar asker bulunduruldu. Arap aşiretlerin vergilerini vermemeleri üzerine muhacirlerden yararlanılarak askerî tedbirler alındı.

Söz konusu coğrafyada muhacirlerin görevlendirilmesiyle problem çıkaran Şammar Aşireti reislerinden Şeyh Faris'in iadesi, tecavüzlerinin önlenmesi ve vergilerinin de alınması amaçlandı.[898] Görüldüğü üzere, sorun çıkaran Arap eşkıyasının engellenmesi ve düzenli vergilerin tedarikinde Çeçen muhacirlerden askerî kolluk gücü olarak yararlanılıyordu. Osmanlı Devleti sorun çıkaran aşiretleri dizginleyerek aşiretler arası denge siyaseti izledi. Asayişi bozan Şammar Aşireti'nin etkisiz hâle getirilmesi için Milli Aşireti'nden, Diyarbekir eşrafından, Zor müfreze subaylarından ve muhacirlerden kuvvet oluşturdu. Bu dönemde Diyarbekir Jandarma Kumandanı Çeçen muhacirlerinden Azimet Paşa'dır.[899]

Diğer bir örnekte; Mardin'e iskân edilen Çeçen ve Karapapak muhacirlerinden bazen şikâyet olsa da söz konusu sancakta fenalıkları ve sorunları ortadan kaldırmak için faydalı olabilecekleri bildiriliyordu.[900] Burada Şemmar Aşireti'nin elinde bulunan gasp mallarını geri almak amacı ile hazırlanacak askerî kuvvette hizmet etmek için bir

[896] BOA. İ.DH. 546/38018 1282 L. 17/5 Mart 1866; BOA. İ. DH. 1275/100278 1309 L. 10/8 Mayıs 1892.
[897] BOA. ŞD. 2858/37 1288 Z. 19/29 Şubat 1972; BOA. DH.MHC. 23/23 1317 Ş. 5/9 Aralık 1899.
[898] BOA. İ.SD. 35/1765 1294 B. 25/5 Ağustos 1877.
[899] BOA. YA. HUS. 416/5 1319 S. 2/21 Mayıs 1901. Azimet Paşa, Çeçen muhacirlerden olup 30 sene kadar Diyarbekir Vilayet'inde hizmet etti. Siverekte bir bölük piyade ve süvarı taburu ile 2 bölük seyyare kuvveti bulunmasına rağmen Siverek kazasının Bucak nahiyesinin ve bu nahiye köylerinin gasp, katl gibi eşkıyalık faaliyetlerine maruz kaldığında, bu sorunların önlenmesinde gerekli tedbirleri alamadığı görüldü. Ayrıca 6 Çeçen eşkıyasının Siverek hapishanesinden kaçması üzerine gerekli takibatı yapmadığı gerekçesiyle uzak bir yere tayini istendi: BOA. DH. TIMIK. M. 87/34 1318 S. 10/9 Haziran 1900.
[900] BOA. DH.MKT. 1617/38 1306 Ş. 17/18 Nisan 1889.

bölük Çeçen ve Karapapak muhaciri jandarma kıyafeti ile geçici olarak istihdam ediliyordu.[901] Konu ile ilgili diğer bir yazıda ise, Diyarbekir Vilayeti'nce, yağmalanmış malların geri alınması amacıyla çöl taraflarına gönderilen askerler görevlerini mükemmel şekilde tamamlayarak geri dönmek üzere olduklarından Çeçen ve Karakapapak muhacirlerinden asker tahririne ihtiyaç kalmadığı belirtilmiştir.[902] Her ne kadar buradaki muhacirler Şemmar Aşireti ile bir mücadeleye girmeseler de gerektiğinde görevlendirilebilecekleri ortaya çıkmaktadır. Yine Resulayn'da, meskûn muhacirlerden, yüz kadar süvarinin gönderilip gönderilmediği doğrulanmak istenmiştir. Zabitan-ı seyyare taburundan Çeçen Bölük Zabiti Zübeyir Ağa'nın kendi akrabalarından yirmi beş kişiyi zaptiye olarak yazdırdığı görülmektedir.[903] İlerleyen zamanlarda Resulayn Çeçenlerinden süvari bölüklerine kayıtların olduğu, bunlara da silah ve elbise temin edildiği görülmektedir.[904]

Çeçen muhacirlerinden bazılarının kolluk kuvveti olarak hizmet ettikten sonra emekli olduğu anlaşılmaktadır. Çeçen muhacirlerinden Mardin'de misafir jandarma mülazımlığından emekli Aradeli Süleyman Efendi'nin, asayiş problemleri ile alakalı merkeze telgraf göndererek emeklilik sonrasında da asayiş çalışmalarına devam ettiği görülmektedir.[905]

Osmanlı Devleti muhacirlerden kolluk kuvveti olarak yararlı ve başarılı olanları ödüllendirdi. Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa'ya ilhak eden Şemmar Aşireti'nin Amo fırkasından bazı kişilerin Şerabi Aşireti'nden gasp ettiği deve ve sığırların geri alınmasında hizmetleri olan Resulayn Meclisi azasından Ahmet Ağa ile Çeçen muhacirlerinin ileri gelenlerinden Arslan Bey'in dördüncü dereceden Mecidi nişanı ile taltifleri istendi.[906] Ahmet Ağa ve Çeçen Arslan Bey, suçluların takibinde gayretleri görüldüğünden dördüncü mecidiye rütbesi verilerek taltiflerine karar verildi.[907] Yine, Zor sancağının Resulayn kazası sakinlerinden ve Çeçen kabilesi ümerasından Arazi Bey, Dördüncü Orduyu Hümâyun dairesinde bulunarak muharebe esnasında ayağına kurşun isabet ettiğinde parmağından yaralanmıştır. Aynı şekilde Arazi Bey'in de mükâfatlandırılmasına karar verildi. [908] Yine; Resulayn'daki Çeçen muhacirlerden Abdi

[901] BOA. DH.MKT. 1624/124 1306 N. 25/25 Mayıs 1889.
[902] BOA. DH.MKT. 1655/53 1307 M. 14/10 Eylül 1889.
[903] BOA. ŞD. 2148/26 1303 R. 01/7 Ocak 1886.
[904] BOA. DH.EUM. EMN. 112/22 1332 M. 29/28 Aralık 1913.
[905] BOA. ŞD. 1500/12 1335 C. 25/18 Nisan 1917.
[906] BOA. DH.TMIK.M. 149/14 1321 R. 29/25 Temmuz 1903.
[907] BOA. DH.MKT. 846/38 1322 S. 13/29 Nisan 1904.
[908] BOA. ŞD.2215/49 1296 Ca. 05/27 Nisan 1879.

Bey'e, Cubur ve Şemr Aşiretlerinin Şerabi Aşireti'nden gasp ettiği hayvanları geri alınarak sahiplerine verilmesinde hizmeti geçtiği için iftihar madalyası ile taltif edilmesi teklif edildi.[909] Ayrıca Malatya jandarma taburu mülazımlarından Çeçen Ahmet Çavuş'a hizmetleri karşılığında beşinci rütbeden nişan beratı gönderildi.[910] Daha sonra Çeçen Ahmet Çavuş'a taltifleri için de izin istendi.[911]

Osmanlı Devleti muafiyetleri biten muhacirlerin yoklamasını kontrol ederek askere alma işlemlerini sıkı tuttu. Batum muhacirlerinden olup Mamuretülaziz'in İcadiye Mahallesi'nin yirmi yedinci hanenin dördüncü numarasına kayıtlı eski Mardin Mutasarrıfı Kamil Paşa'nın oğlu Hüseyin Bey'in askere alım şartlarına uygunluk sağladığı anlaşıldı. Bunun üzerine ehil olup olmadığı ve ikamet ettiği yerde ne gibi hizmetler yaptığı ile ilgili gerekli belgeler acilen istenerek askere alım işlemlerinin başlanılması bildirildi.[912] Yaşları yirmiyi geçen muhacirlerin mübeyyin defterlerinin Orduy-u Hümâyun'a gönderildiği ve sadece Mamuretülaziz vilayetinden bir bilgi alınmadığından, acele olarak defterin gönderilmesi istendi.[913] Diğer bir belgede ise, gelecek sene mükellefiyet yaşına girecekler ile muafiyet süresi biten muhacirleri içeren defterlerin tebligata uygun olarak Mamuretülaziz Valiliği'nden Orduy-u Hümâyun'a teslim edildiği belirtildi. Bu defter; muafiyet süresi bitenler ile 84-85-86-87 ve 88 doğumluları içermektedir.[914] Yine Malatya merkez sancağıyla Hısn-ı Mansur, Behisni ve Arapgir kazalarında bulunan yirmi yaşından büyük muhacirlerin dört kıta defterlerinin Dördüncü Ordu Müşiriyeti'ne gönderildiği bildirildi.[915] Muhacirler arasında askerî rütbede yükselenler görülüyordu. Kars muhacirlerinden Hamit Paşa, Diyarbekir tabur ağalığı ve alaybeyliği görevlerinde bulundu.[916] Çeçen muhacirlerden Azimet Paşa Diyarbakır jandarma komutanı olarak görev yaptı.[917]

Muhacirlerin asker ve kolluk gücü olarak 1860'lardan itibaren görev aldığı anlaşılmaktadır. İncelediğimiz coğrafyadaki muhacirlerin çoğunluğunun zaptiye kuvveti

[909] BOA. DH.MKT. 1030/36 1323 L. 10/8 Aralık 1905.
[910] BOA. DH.MKT. 1858/65 1309 M. 7/3 Eylül 1889.
[911] BOA. DH.MKT. 2265/21 1317 C. 28/3 Kasım 1899.
[912] BOA. DH.MKT. 2208/14 1317 M. 25/5 Haziran 1899.
[913] BOA. DH.MKT. 1577/115 1306 R. 20/24 Aralık 1888.
[914] BOA. DH.MKT. 2010/66 1310 Ra. 22/14 Ekim 1892.
[915] BOA. DH.MKT. 1594/23 1306 C. 12/13 Şubat 1889.
[916] BOA. DH.MKT. 1456/89 1305 S. 5/23 Ekim 1887.
[917] BOA. DH. TIMIK. M. 87/34 1318 S. 10/9 Haziran 1900.

olarak görev aldığı görülüyordu.[918] Muhacirlerin diğer etnik grupların neredeyse hepsiyle sorun yaşadığı anlaşılıyordu. 1880 tarihinde muhacirlerin Diyarbekir vilayetinde nüfusları 5.000 civarında olup pek çoğu zaptiye olarak hizmet ediyordu.[919]

Muhacirlerin özellikle süvari olarak Osmanlı ordusuna katkı yaptıkları ve bu açıdan orduya rahatlama getirdikleri bilinmektedir. Buna rağmen muhacirlerin Osmanlı ordusuna olumsuz özellikleri de yansıyordu. Muhacirlerin Türkçe'ye tam hâkim olamaması gibi çeşitli iletişimsel kopukluklar kültürel sorunlara yol açabiliyordu. Bunların yanı sıra kabile kültürünün hüküm sürmesi sebebiyle kendilerine göre hareket ettiklerinden uyum sorunları yaşanıyordu.[920] Ayrıca muhacir askerlerin disiplinsizliğine ve başıbozukluğuna engel olunamadığı da görülmekteydi.[921]

II. Abdülhamit döneminde Anadolu'nun doğusundaki aşiretlerden askerî teşkilat olarak Hamidiye Alayları kuruldu.[922] Kuruluş amacı ise; Osmanlı ordusunun gücünü ve sayısını arttırma, devleti yabancı tehditlerden koruma ve saldırılara karşı mücadele etme olarak açıklandı.[923] Bunların yanı sıra kurulduğu coğrafyayı modernleştirme, koruma ve yeni sadakat kimliği oluşturma amacı da vardı. Yine devletin asayiş ve düzeni sağlama amacı vardı.[924] Muhacirlerin Hamidiye Alayları'nda görev almak istediği görülüyordu. Söz konusu mesele ile alakalı Kafkasya soylularından İsmail Hakkı Kubatizade, Bitlis, Erzurum ve Van taraflarında ikamet eden Çerkez, Çeçen ve Lezgi liderlerine mektup göndermiştir. Kendisinin eskiden Bitlis Reji Müdürlüğü yaptığı bilinmektedir. Sonradan Dersaadet'te görev yaptığı anlaşılmaktadır. Kendisi devletine sadık olduğunu, Ermeni fesâdına mani olduğu için iftiraya uğradığını bildirmektedir. Padişahın adalet ve merhametliğini överek çalışkanlığından bahsetmektedir. Doğu Anadolu'da o dönemde oluşturulan Hamidiye Alayları'nda Kürtlerin ve Bedevilerin yanında Kafkasyalılara

---

[918] Turkey No. 16 (1877). Reports by Her Majesty's Diplomatik and Consular Agents in Turkey Respcting the Condition of the Christian Subjects of the Porte: 1868-75, Presented to the of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address Mach 5, 1877, Belge No: 21.

[919] Turkey No: 6 (1881). Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1881, Belge No:134.

[920] Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler: 93 Osmanlı-Rus Harbi,* Haz. Yahya Kemal Taştan, Akçağ Yayınları, İstanbul 2006, s. 120-125.

[921] Furneaux Rupert, *Plevne Savunması Tanıklarının Kaleminden: Tuna Nehri Akmam Diyor,* Çev. Şeniz Türkömer-Derin Türkömer, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 33.

[922] Geniş bilgi için bknz: Bayram Kodaman, The Hamidiye Light Cavalry Regiments: Abdülhamid II and the Eastern Anatolian Tribes, *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, Ed. M. Hakan. Yavuz ve PeterSluglett, The University of Utah Press, Salt Lake City 2010, s. 382-426.

[923] Tenkisat-ı Askerîyye Cümlesinden olarak Hamidiye Süvari alayına Dair Kanunname, 1308/1890, s. 2.

[924] Klein, s. 96-102.

görev verilmemesine hayıflanmaktaydı. Fermanlarının yazıldığını bu süreçten sonra Kürtlerin ve Bedevilerin imtiyaz sahibi olduklarını belirtiyordu. Devlet görevlileri Çerkezler iyi ata bindiğinden süvari alaylarına kayıt yapılmasını istemektedir. Söz konusu görevliler, Kafkasyalılar süvarilikte ilerleyeceğinden Hamidiye Alayları'na kayıtlarının caiz olmayacağını belirtmektedir. İsmail Hakkı Kubatizade ise söz konusu coğrafyadaki muhacirlerin acele olarak Sadaret'e dilekçe yazarak Hamidiye Alayları'na giriş için istekte bulunmalarını istemektedir. Bu duruma benzer bir olayın Sivas vilayetinde de oluştuğu için yetkililere yazı gönderildiği bildirilmektedir. Bu isteklerin neticesinin beklendiği bilinmektedir. . İsmail Hakkı Kubatizade, isteğinizi belirtirken taşkınlık yapmayınız ve itaatten vazgeçmeyiniz diyerek uyarıda bulunmaktadır. Kürtler ve bedeviler kaymakam, kolağası ve mülazım gibi rütbelere ulaşırken neden Çerkezler de bu görevlerde bulunmasın demektedir. Özellikle Kafkasyalıların Kürtlere ve Urban aşiretlere göre; devlete sadıklık, yiğitlik, cesaret ve askerî yetenekte daha başarılı oldukları vurguladığı görülüyordu. "*Hâsıl-ı kelâm cümle kavmimize 'ayıptır ki Kürtler ile 'Urbânın nâ'il oldukları imtiyâza nâ'il olmayalım*" diyerek Hamidiye Alayları'nda görev alınması gerektiğini de tekrarlamaktadır. Kürt aşiretlerinin artık çevredeki Çerkezlere eskisi gibi bakmayacağını bildirmektedir. Çerkezlerin Hamidiye Alayları'nda yer almazsa sorun yaşayacaklarını ve baskı görebileceklerini belirtmektedir. Çerkezlerin Hamidiye Alayları'na alınmasının hem devlet hem de Çerkezler açısından faydalı olacağı bildirmektedir. Bu mektupta, merkezi otorite etkisinin az olduğu topraklarda güç faktörünün kalabalık nüfuzlu yerel grupların lehine dönebileceğinden endişe duyulmaktadır. Ayrıca askerî ve toplumsal işlerde devlete kayıtsız şartsız bağlılık sezilmektedir.[925]

Osmanlı Devleti arazi yapısını ve sosyo-kültürel özelliklerini bildiği kendi coğrafyasından kişileri jandarma olarak görevlendirilebiliyordu. Akrabalarına yakın bölgede görev yapmalarının moral açısından da yararlı olacağı düşünülüyordu. XIX. yüzyılda bu gibi esnek ve pragmatik yaklaşımlar Osmanlı Devleti'nin çağdaşlarında da görülüyordu. 1877-1878 savaşından sonra Kafkasyalı Çerkez ve Çeçen muhacirler; İsrail, Ürdün ve Suriye dışında Anadolu'da da kolluk kuvveti olarak görevlendirildi. 1879 yılında Jandarma Kanunu tekrardan düzenlendi. Kürtlerin ağırlığı değiştirilmek istendi. Suriye Valisi olan Mithat Paşa Kürtlerin dışında 100'den fazla Suriyeli Hristiyan olmak üzere biraz da Yahudi'yi Jandarma kuvveti olarak görevlendirdi. 1904

[925] BOA. Y.PRK.AZJ. 23/80 1310 B 19/6 Şubat 1893.

yılında Bitlis'te yaklaşık 250 Çerkez, jandarma ve subay olarak kayıt yaptı. Muhacirler Kürt Hamidiye Alayları'nı kontrol etmenin yanı sıra 1890'larda Ermeni bozukluğunu da bastırmak için hizmet etti. Devletin geniş arazilerinde çeşitli siyasî ve sosyal koşullarda kısıtlı imkânlara rağmen hedefe ulaşılmaya çalışıldı. Fakat amaçlanan Osmanlı vatandaşlık duygusu tam olarak oluşturulamadı. Doğu illerinde üç katmanlı bir güvenlik sistemi vardı. Bunlar; düzenli askerî birlikler, jandarma olarak Çeçen ve Çerkez muhacirler, aşiretlerden oluşturulan Hamidiye Alayları'ydı.[926]

Bunun yanı sıra bazı devlet yetkililerinin, muhacirlerin Ermeni sorununda görevlendirilmesine karşı çıktığı görülüyordu. Müşir Zeki Paşa Sason'da meydana gelen Ermeni olaylarında, Kafkasyalılardan oluşan jandarma alayının görevlendirilmesinin önerilmesine rağmen söz konusu meseleye sıcak bakmadı.[927]

4.3.2. 2. Memuriyete Alınma

Osmanlı Devleti muhacirleri durumlarına göre askerlik haricinde de çeşitli memuriyetlerde görevlendirdi. Resulayn kazasındaki Rüşdiye Mektebi'nde bevvâb görevlisine ihtiyaç duyuldu.[928] Çerkez muhacirlerden Cebrail Efendi'nin, iyi huy ve ahlakı bilindiğinden 80 kuruş maaşla tayin oldu[929] Daha sonra Cebrail Efendi'ye belirlenen miktarda maaş bağlanmasına izin verildi.[930] Harput Valisi maiyyet kâtiplerinden Halit Efendi, Ahıska muhacirlerinden olup başarılı hizmetlerinden dolayı taltif edildi ve kendisine rütbe tahsis edildi.[931]

Kars muhacirlerinden Osman Bey'in durumu dikkate alınarak uygun bir memuriyette istihdamı için Diyarbekir vilayetine yazı gönderilerek gerekli görevlendirilmenin yapılması bildirildi.[932] Bu muhacirin Rus işgalinden zarar gördüğü, Diyarbekir'in Lice kazasına yerleştirildiği ve ihtiyaçlarının karşılandığı anlaşılıyor.[933] Kendisi Rus işgali öncesinde Kars'ta önemli bir memuriyette bulunduğundan Diyarbekir'de eş değer ve uygun bir memuriyet aranıyordu. Maden Hapishanesi

---

[926] Nadir Özbek, "Policing the Countryside: Gendarmes of the Late 19th-Century Ottoman Empire (1876-1908)", Cambridge University Press, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 40, No. 1 (February, 2008), s. 56-61.
[927] Sir Robert Graves, *Storm Centres of the Near East; Personal Memories 1879-1929*, Hutchinson an Co. (Puplishers LTD), London 1975, s. 144-145.
[928] BOA. MF.MKT. 90/72 1303 C. 28/3 Nisan 1886.
[929] BOA. MF.MKT. 93/155 1304 Ş. 23/17 Mayıs 1887.
[930] BOA. MF.MKT. 94/6 1304 N. 8/31 Mayıs 1887.
[931] BOA. A.}MKT. UM. 198/71 1271 L. 1/18 Haziran 1855.
[932] BOA. DH.MKT. 1863/9 1309 M. 21/27 Ağustos 1891.
[933] BOA. BEO. 265/19818 1311 S. 14/27 Ağustos 1893.

Müdürü olarak istihdam edilse de bir süre sonra istifa etti. [934] İstifa etmesi üzerine sebepleri üzerinde tahkikat yapıldı.[935] Osman Bey'in Diyarbekir'deki nahiye müdürlüklerinden uygun olan birine istihdamı istendi.[936] Osman Bey'in istihdam edileceği memuriyetin iktidarına münasip olması gerektiği tekrarlandı.[937]

Çerkez Mehmet Muhlis Efendi, Karacadağ nahiyesinin zabıta müdürü olarak görevlendirildi. Daha sonraki Zabıta müdürleri ise Karaca Ağa ve Mustafa Ağa oldu. Mustafa Ağa'nın yaşlılığı sebebiyle azledilmesi üzerine yerine Çerkez Mehmet Muhlis Efendi, tekrardan vekâleten atandı ve kendisine maaş bağlandı.[938]

Diyarbekir'e sürgün olarak gönderilmiş iken devlet hizmetinde görevlendirilen muhacir örnekleri mevcuttur. Kırım muhacirlerinden Musa Giray Paşa, sürgün olarak Diyarbekir'e gönderilen muhacirlerden olup, kendisine Diyarbekir'de memuriyet görevi verildi. Musa Giray Paşa muhacir tayinatları ve kışlaları ile ilgili çalışmalarda bulundu. Hakkında halka zarar verdiği ve kötü davrandığı yönünde şikâyetler üzerine tahkikat yapıldı. Daha sonraki tahkikatlarda Diyarbekir Valisi Mustafa Paşa'nın kendisine kötü davrandığı ortaya çıktı. Geçimi için kendisine on beş çiftlik arazi tahsis edildi.[939] Yine Dağıstanlı Mustafa Efendi on beş sene müddetle Diyarbakır'a gönderildi ve burada hizmet etti.[940]

Ayrıca bölgemizde ikamet etmese de Diyarbakır emvalinden ve bölgemizde ikamet edenlerden kesilen para muhacirlerin din görevlilerine tahsis edilebildi. Artukabad nahiyesine bağlı Tekeli köyünde iskân edilen Çerkez muhacir ulemasından olan Şeyh Yusuf Efendi, uygun olmayan davranışları sebebiyle Dördüncü Ordu Merkezi'ne gönderildi. Yapılan yazışmalar sonucunca alınan karar ise kabilesine dönmemek şartıyla Diyarbekir vilayeti emvalinden 200 kuruş maaş tahsis edilmesidir.[941]

Dağıstan muhacirlerinden Sivas'ta ikamet eden Şeyh Süleyman Efendi'nin yevmiyesi on kuruş olup, maişetine yetmemektedir. Diyarbakır'da ikamete memur Melyos Velivpodza ve Hasan bin Mustafa'nın üçerden altı kuruş yevmiye ile muvafık

[934] BOA. BEO. 283/21188 1311 R. 17/28 Ekim 1893.
[935] BOA. BEO. 272/20354 1311 S. 25/Eylül 1893
[936] BOA. BEO. 357/26751 1311 Ş. 5/11 Şubat 1894.
[937] BOA. BEO. 421/31527 1311 Z. 15/19 Haziran 1894.
[938] BOA. DH.MKT. 1420/27 1304 Ş. 21/15 Mayıs 1887.
[939] BOA. ŞD. 2870/53 1289 B.28/1 Ekim 1872.
[940] BOA. BEO. 1601/120011 1318 N. 03/25 Aralık 1900.
[941] BOA. A.}MKT.MHM. 436/92 1285 Za. 16/28 Şubat 1869.

bulacaklarından bunlardan kalan beş kuruş paradan Şeyh Süleyman Efendi'ye zammedilmesi istenmiştir.[942]

Yapılan yardımlar ve sağlanan imkânlar ile muhacirler toplumun bir parçası oldu. Yöneticiliğe kadar yükselenler de görülmektedir. Kendilerine güven verilerek toplumu ve devleti sahiplenmeleri sağlandı. Örneğin Resulayn kazası ahalisinden ve Çeçen kabilesi ümerasından Şema Beyzade Hasan Bey, kendisine izin ve görev verildiği takdirde Zor livası ve civarındaki aşiretlerin tamamını üç sene zarfında iskân etmenin yanında bütün menfaatlerini de temin edeceğini belirterek bu hususlarda memur edilmeyi istemektedir.[943] Batum muhacirlerinden olan Kamil Paşa Mardin Mutasarrıfı olarak devlet kadrosunda görev almıştır.[944] Mamuratülaziz Valilerinden olan Abdulkadir Kemal Paşa, Dağıstan muhacirlerinden olup bölgede valiliğe kadar yükselmiştir. [945] Muhacirlerin ulaştığı daha yüksek memuriyetler görülmüş olsa da verilen örnekler söz konusu incelediğimiz coğrafyadan olması sebebiyle oldukça önemlidir.

[942] BOA. DH.MKT. 2091/23 1316 Ra. 26/14 Ağustos 1898.
[943] BOA. DH.MKT. 2841/26 1327 Ca. 23/12 Haziran 1909.
[944] BOA. DH.MKT. 2208/14 1317 M. 25/5 Haziran 1899.
[945] BOA. MV. 73/67 1310 B. 13/31 Ocak 1893.

SONUÇ

Kafkaslara ve Karadeniz'e doğru yayılmacı bir politika izleyen Rusya, bölgenin sakinlerini belirlediği siyaset dâhilinde Kırım ve Kafkasya'dan göç etmeye zorlamıştır. Ayrıca Rusya'nın maddi ve manevi değerlere zarar vermesi bunun yanı sıra köleleştirme ve Ruslaştırma politikası göç hareketini hızlandırmış, göçün bir kitle göçü hâline gelmesine neden olmuştur. Bu göç hareketi bazen aşamalı bir şekilde olmuştur. Şöyle ki; muhacirler kaybedilen topraklardan göç ettikten sonra geldikleri topraklarında elden çıkmasıyla daha iç bölgelere tekrardan bir göç yaşamışlardır. Bu şekilde iki hatta üç defa meydana gelen yer değişimleri hem muhacirlerin hem de Osmanlı Devleti'nin sıkıntısını önemli bir miktarda arttırmıştır.

Osmanlı Devleti sınırları dışından göç etmek zorunda bırakılan kişilerin, sınırdan içeri girmelerinden hemen sonra en yakın ve en müsait bölgelere iskânını gerçekleştirmiştir. Devletin böyle bir politika izlemesindeki amaç; hem Rus ilerlemesi karşısında bir tampon bölge oluşmasını sağlamak, hem de kaybedilmiş olan ve muhacirlerin göç etmek zorunda kaldıkları toprakların geri alınması durumunda, göçe maruz kalmış bu insanların çok hızlı bir şekilde geri dönmelerini sağlamaktı. Bu sebeple Trabzon, Giresun, Sinop ve Samsun gibi sahil şehirlerinde kısa bir süre sonra yoğunluk kuvvetli bir şekilde hissedilmiştir. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yürürlüğe giren konvansiyon gereğince, Sivas şehrinin doğusunda bulunan yerleşim yerlerine muhacirler yerleştirilemiyordu. Bu nedenle muhacirler mecburen Sivas'ın güneyine iskân edilmiştir. Bunun üzerine Sivas ve Uzunyayla'da da muhacir nüfus yoğunluğu giderek artmıştır.

Söz konusu yerleşim alanları ile Batı Anadolu'da yoğunluğun artması üzerine yerli ahali ile muhacirlerar asında çekişmeler ve arazi davaları ortaya çıktı. Bu nedenle yoğunluğun olmadığı arazilere muhacirlerin iskânı planlanmıştır. Böylece hem muhacirin refah ve huzuru sağlanacak hem de muhacir iskân politikası faydalı bir hale getirilmeye çalışılacaktı. Bunun üzerine yapılan arazi taramalarında; Diyarbekir,

Mardin, Malatya, Mamüretülaziz gibi şehirler ile Maden, Siverek, Silvan, Lice, Beşiri, Çermik, Yazıhan, Keban, Nusaybin, Cizre, Habur gibi yerleşim alanlarında iskâna müsait arazilerin varlığı ortaya çıktı. Ayrıca muhacirlerin yeni geldikleri ve dolayısıyla yabancı oldukları coğrafyalarda toplu olarak akrabalarıyla yaşamak istemeleri üzerine, kalabalık grupların da yerleşebilecekleri kadar geniş ve müsait arazilerin söz konusu coğrafyada varlığı bu bölgeye yönelik göç planlarının yapılmasında etkili olmuştur. Bunun dışında Anadolu'nun sair yerlerinde bulunan ve huzuru bozan muhacirlerin yerleri değiştirilmiştir. Sürgün edilen bu kişiler mümkün olduğunca eski iskân yerlerine uzak olan bölgelere gönderilmişlerdir. Bu sebeple Diyarbekir ve çevresinin huzur bozan muhacirlerin sürgün edildiği yerlerden birisi olduğunu da söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti gelen muhacirlerin sadakatlerine güvendiğinden, önemli geçiş yollarına ve asayişin bozuk olduğu yerlere muhacir iskânını desteklemiştir. Bilindiği üzere önceki dönemlerde dahi konumuz dâhilindeki coğrafyada asayiş ve düzen sorunu yaşanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin söz konusu bölgedeki urban-göçer aşiretlerin ve Ermenilerin asayişi bozan faaliyetlerini engellemeye ve neden oldukları asayişsizliğin önünü almaya yönelik muhacir iskân politikasını uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Ayrıca muhacirlerin iskânıyla urban aşiretlerin medeni hayata intibak edileceği beklentisi vardır. Muhacirlerin iskânı, tarım ve ticaret yollarının güvenliğini sağlayacağı gibi yer altı kaynaklarının da çıkarılmasına katkıda bulunacağı düşünülmüştür.

Büyük Güçler muhacir iskân edilecek bölgelerin belirlenmesinde etkili bir politika izledi. Özellikle Rusya ve İngiltere, muhacirlerin iskân edileceği bölgenin belirlenmesinde oldukça etkili olmuştur. Rusya; sınıra yakın muhacirlerden müteşekkil tampon bir bölgenin oluşması ihtimalini göz önünde bulundurarak, Kafkasya muhacirlerinin Rus sınırından uzak bölgelere, Anadolu'nun güneyine hatta Suriye bölgesine yerleştirilmelerini istiyordu. İngiltere ise Rusya'nın tam tersi olarak; Kafkas muhacirlerinin bir tür askerî koloni hâlinde, coğrafi ve kültürel açıdan kendi ana yurtlarına benzeyen, Karadeniz sahillerinden başlayıp Erzurum'a kadar uzanan bölgeye yerleştirilmesini ve böylelikle gerektiği zaman muhtemel bir Rus ilerleyişi karşısında savaşmaya hazır bir kuvvet oluşturulmasını istiyordu. Ayrıca muhacirlerin uzak mevkilere dağıtılmasının Rusya'yı son derece memnun ettiğini bildirerek, muhacirleri dağıtmanın ve Rus sınır bölgesi yerine Balkanlara yerleştirmenin Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına da ters düştüğünüaçıklıyordu. Ancak zamanla Ermeni meselesinin güç kazanması üzerine İngiltere'nin önceki politikası değişikliğe uğramıştır. Görüldüğü

üzere bölgemize muhacir iskânında, iç sebeplerle birlikte dış sebeplerde kendini çok fazla göstermiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ilk zamanlarında Anadolu'daki muhacirler eski yurtlarına tekrar geri dönme heyecanına ve ümidine kapılmışlardır. Ancak savaşın devamında Osmanlı Devleti'nin başarılı olamaması neticesinde bu heyecan ve ümit yerini üzüntü ve kedere bırakmıştır. Bununla birlikte bölgemize gelen göçlerin gelişmelere göre kitleler hâlinde olduğu ve daha sonra ise siyasî şartlara göre zamanla azaldığı görülmüştür. 1860-1861, 1865, 1878 dönemlerinde kitle göçü olmuşsa da bu dönemden sonra gelen muhacir yoğunluğu giderek azalmıştır. 1893 sonrası bu azalmanın daha fazla hissedilmesinden sonra 1900 sonrası Karabağ muhacirleri ve Kars-Ardahanmuhacirleri ile tekrardan yükselişe geçtiği görülmektedir.

1861-1862'de 5.000'den fazla Çerkez ve Nogay muhaciri Diyarbakır, Urfa ve Van'a gönderilmiştir. 1865'de ise Gümrü ve Kars'tan giriş yapan 5.000 hanelik yaklaşık 30.000 Çeçen muhacirinden Diyarbakir'in kazalarına 674 hanesi göç etmiştir. Fakat iklimsel, hastalıksal ve aşiretsel nedenlerden dolayı bölgeyi terk etmek zorunda kalan çok fazla muhacir olmuştur. Mardin ve Mardin'in güneyindeki Resulayn'da muhacirlerin ilk dönemde sayısı 18.000 ile 20.000 arasında olmasına rağmen sonradan bu rakamın 2.000 ile 4.000 arasında bir sayıya kadar düştüğü gözlemlenmiştir. 1881 yılında ise Malatya ve Behisni'ye 2.103 nüfus muhacir iskân edilmiştir.

1878 tarihinde Diyarbekir vilayetinde 5.000 nüfus muhacir vardır. Bu muhacirlere 1878 sonrası özellikle Kafkasya, Gence, Kars ve Ardahan muhacirleri de eklenirse Diyarbakır ve Mardin'e iskânı planlanan muhacir sayısı 20.000'in üzerinde olacaktır. Fakat planlanan iskânların tamamı gerçekleşmediği gibi iskân sonrasında yer değiştiren muhacirlerde olmuştur.1880 yılında Ermeni Patriği'nin muhacir nüfusları ile alakalı Avrupa Devletleri'nin büyükelçilerine sunduğu raporda; Diyarbakır vilayetinde 15.000 ve Harput vilayetinde ise 10.000 muhacir yaşadığı yer almaktadır. 1890'lı yıllarda Diyarbakır vilayetinin merkez sancağında 3.334, Ergani sancağında 3.354 ve son olarak Mardin sancağında 3.312 olmak üzere 10.000 nüfus Kafkasyalı yaşıyordu. Bu süreden sonra ise Kafkasyalı muhacir sayısı zamanla azalacaktır. Bunun başlıca nedeni olarak; aşiretlerle yaşanılan sorunlar ve salgın hastalıklar gösterilebilir. Muhacirlerin aleyhine gelişen rekabet sonucunda özellikle Diyarbekir ve Mardin sancaklarındaki muhacirlerin önemli bir kısmı zamanla iskân bölgelerini terk etmek zorunda kalmıştır.

Muhacir iskânı yönüyle Mamüretülaziz-Malatya'yı, Diyarbekir-Mardin ile karşılaştırdığımızda ise birinci gruptaki iskânın daha başarılı olduğu görülmüştür. Bunun nedeni olarak; başarısız iskân çabaları sonucu geri dönüşlerle firarların birinci gruptaki oranının daha düşük olması gösterilebilir. Bu gruptaki muhacirlerin iskânının daha başarılı ve ileriye dönük olması sürekliliğini de sağlanmıştır. Bunun yanı sıra Malatya'da Yazıhan gibi yeni yerleşimlerin yerlerinin kurulması süreklilik bakımından da daha başarılı olmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca hem Mamüretülaziz hem de Malatya'ya Balkan muhacirlerinin iskânı birinci gruba göre daha başarılıdır.

Osmanlı Devleti'nin iskân politikasında ileriye dönük detaylı bir planının olmadığı anlaşılmaktadır. Gelişen şartlarve duruma göre izlenilen politikanın şekillendiği görülmüştür. Kısa bir sürede her yaş ve her cinsten yoksul insanın Osmanlı Devleti'ne göç etmesi, hem devletin hem de halkın bu yükü kuvvetli bir şekilde hissetmesiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenle geçici ve daimi iskân bölgelerinde muhacirlere her alanda yapılan yardımlar sadece devlet tarafından değil, halk tarafından da desteklenmiştir. Osmanlı Devleti'nin eksiklik ve yokluklara rağmen, muhacirlerin karşılaştıkları sorunları incelemesi ve sorunların çözümü yönündeki çalışmaları dikkate değerdir. Devlet; muhacirlerin yol, yevmiye, ekmek, tayinat, giyecek, yakacak gibi ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra, hanelerinin inşasını ve kullanabilecekleri arazi ile tarımsal araç-gereç tedarikini de yapmıştır. Ayrıca vergi-borç affı gibi konularda da yardımcı olaraksorunların giderilmesi yönünde çalışmalar takip edilmiştir. Yine muhacirlerin istekleri dikkate alınarak her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışılmıştır.

Göç ve iskân olgusu çerçevesinde yaşanan sorunsal gelişmelere bakıldığında muhacirlerden kaynaklı sorunlar karşımıza çıkabilmektedir. Muhacirlerin yerleştirilmek istenen yerleri beğenmemeleri, izinsiz yer değiştirmeleri, ana vatanlarına geri dönme istekleri, firar çabalarında bulunmaları ile eşkıyalık faaliyetlerine katılmaları gibi meseleler bu sorunlar arasındadır. Aşiretlere, gayrimüslim halka ve devlete karşı yapılan eşkıyalık faaliyetleri tespit edilmiştir. Yapılan incelemelerde meselelerin temelinde ekonomik kaygıların ön planda olduğu ve bunu etnik, dinî ve aşiretsel meselelerin takip ettiği anlaşılmaktadır.

Muhacirlerin karşılaştıkları sorunlara baktığımızda ise; muhacirlerin iskân bölgelerine gönderilmeleri sırasından işlemlerinin tamamlanmasına kadar birçok zorluklarla karşılaştıkları görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin resmî politikasının

muhacirlerin menfaatine yönelik olduğunda şüphe yoktur. Fakat gerçekte zorluklar belirlenen politikanın hayata geçirilememesinden kaynaklanmaktadır. Bunun nedeni olarak ise; Muhacirlerin başarısız iskân edilmeleri, muhacirlere sağlanan imkânların ve yapılan yardımların yetersiz kalması, yardımların kesilmesi, muhacirlerin bölge ile uyum sorunu yaşamaları, yöneticilerden kaynaklanan başarısızlıklar ve yapılan yanlış uygulamalar, yerli ahalinin ve aşiretlerin muhacirlere yönelik eşkıyalık faaliyetleri, muhacirlere atılan iftiralarla gerçeği yansıtmayan suçlamalar ve salgın hastalıklar gibi birçok sorun gösterilebilir.

Son olarak; dış güvenliğin yanında iç güvenlik için de bir politika belirlenerek, iç asayişin sağlanması için muhacirler zaptiye kuvveti olarak görevlendirilmiştir. Bazıları askerî hizmete gönüllü olarak katılmışlardır. Osmanlı Devleti muhacirleri, durumlarına uygun olarak askerlik haricinde de çeşitli memuriyetlere yerleştirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin, muhacirleri toplumun bir ferdi ve devletin bir vatandaşı hâline getirmek istediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Çeşitli zorluklar ve başarısızlıklar yaşanmış olsa da yapılan yardım ve sağlanan imkânlar ile muhacirlerin toplumun bir parçası haline getirilmeye çalışıldığı bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası

BEO 65/4851; BEO. 265/19818; BEO. 272/20354; BEO. 283/21188; BEO. 357/26751; BEO. 421/31527; BEO 513/38466; BEO 513/38467; BEO 589/44156; BEO. 1105/82816; BEO. 1601/120011; BEO 1637/122702; BEO. 2060/154474; BEO 2468/185091; BEO 2601/195062; BEO 2945/220845; BEO 3270/245205; BEO. 3706/277926.

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası Defterleri

BEO.AYN. d 817; BEO.AYN. d 885; BEO.AYN. d 886; BEO.AYN. d 887; BEO.AYN. d 888; BEO.AYN. d 889; BEO.AYN. d 890; BEO.AYN. d 948; BEO.AYN. d 1138; BEO.AYN. d 1142; BEO.AYN. d 1553; BEO.NGG.d 120;BEO.VGG.d 116; BEO.VGG.d 117; BEO.VGG.d 118; BEO.VGG.d 119; BEO.VGG.d 376; BEO.VGG.d 660; BEO.NGG. d 762; BEO.NGG. d 764; BEO.VGG.d 696; BEO.VGG.d 697; BEO.VGG.d 926; BEO.VGG.d 935; BEO.VGG.d 927.

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası, Şûra-yı Devlet

ŞD. 341/30; ŞD. 918; ŞD. 1452/17; ŞD. 1456/37; ŞD. 1456/64; BOA. 1459/16; ŞD. 1463/9; ŞD. 1464/26; ŞD. 1465/33; ŞD. 1469/28; ŞD. 1471/11; ŞD. 1500/12; ŞD. 1782 A 8; ŞD. 2148/26; ŞD. 2213/48; ŞD.2215/49; ŞD. 2416/38; ŞD. 2472/18; ŞD. 2779/27; ŞD. 2858/37; ŞD. 2870/53.

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası Meclis-i Vükelâ Mazbatası

MV. 28/12; MV. 40/22; MV. 73/67; MV. 111/71.

Dâhiliye Emniyet Şubesi

DH. EUM.EMN. 70/26DH.EUM.EMN. 74/11; DH.EUM.EMN. 79/22; DH.EUM.EMN. 105/22; DH.EUM. EMN. 112/22.

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye, Asâyiş Kalemi Belgeleri

DH. EUM. AYŞ. 22/14.

Dâhiliye Hukuk

DH.H. 32/2.

Dâhiliye Islahat

DH. TMIK. S. 45/35; DH.TMIK.S. 62/67.

Dâhiliye İdare

DH. iD 97 -1/13.

Dâhiliye İdari Umumiye Ekleri

DH.İ.UM.EK. 26/9; DH.İ.UM.EK. 105/34.

Dâhiliye Muhabeât-ı Umumiye İdaresi

DH.MUİ. 9 -2/17; DH.MUİ. 68 -2/13; DH. MUİ. 79/11; DH.MUİ. 84 -1/23.

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalemi

EUM.LVZ. 28/45.

Dâhiliye Nezâreti, Mektûbî Kalemi

DH.MKT. 41/36; DH.MKT. 107/47; DH. MKT 303/39; DH.MKT. 421/60; DH.MKT. 429/15; DH.MKT. 430 23; DH.MKT. 440/42; DH.MKT. 525/44; DH.MKT. 575/58; DH.MKT. 846/38; DH.MKT. 945/27; DH.MKT. 1030/36; DH.MKT. 1095/87; DH.MKT. 1237/4; DH.MKT. 1250/55; DH.MKT. 1291/58; DH.MKT. 1292/22; DH.MKT. 1298/94; DH.MKT. 1313/48; DH.MKT. 1325/11; DH.MKT. 1326/6; DH.MKT. 1329/80; DH.MKT. 1333/110; DH.MKT. 1237/4; DH.MKT. 1338/10; DH.MKT. 1391/63; DH.MKT. 1400/3; DH.MKT. 1403/12; DH.MKT. 1403/94; DH.MKT. 1407/75; DH.MKT. 1408/52; DH.MKT. 1420/27; DH.MKT. 1426/57; DH.MKT. 1437/39; DH.MKT. 1442/69; DH.MKT. 1443/31; DH.MKT. 1445/40; DH.MKT. 1460/62; DH.MKT. 1548/45; DH.MKT. 1450/57; DH.MKT. 1456/89; DH.MKT. 1459/110; DH.MKT. 1460/62; DH.MKT. 1461/34; DH.MKT. 1468/116;

DH.MKT. 1469/67; DH.MKT. 1476/41; DH.MKT. 1479/63; DH.MKT. 1481/88; DH.MKT. 1488/26; DH.MKT. 1496/110; DH.MKT. 1521/5; DH.MKT. 1525/88; DH.MKT. 1526/26; DH.MKT. 1541/55; DH.MKT. 1548/45DH.MKT. 1548/51; DH.MKT. 1554/31; DH.MKT. 1544/100; DH.MKT. 1558/77; DH.MKT. 1458/92; DH.MKT. 1547/15; DH.MKT. 1565/2; DH.MKT. 1565/82; DH.MKT. 1565/89; DH.MKT. 1566/45; DH.MKT. 1566/48; DH.MKT. 1572/62; DH.MKT. 1584/33; DH.MKT. 1594/23; DH.MKT. 1602/82; DH.MKT. 1602/112; DH.MKT. 1606/26; DH.MKT. 1610/94; DH.MKT. 1616/62; DH.MKT. 1617/38; DH.MKT. 1624/124; DH.MKT. 1641/91; DH.MKT. 1646/1; DH.MKT. 1655/53; DH.MKT. 1705/65; DH.MKT. 1708/99; DH.MKT. 1739/68; DH.MKT. 1743 29; DH.MKT. 1749/28; DH.MKT. 1853/35; DH.MKT. 1655/53; DH.MKT. 1565/82; DH.MKT. 1577/115; DH.MKT. 1670/7; DH.MKT. 1670/66; DH.MKT. 1679/87; DH.MKT. 1742/82; DH.MKT. 1764/46; DH.MKT 1765/119; DH.MKT. 1767/111; DH.MKT. 1768/90; DH. MKT. 1770/6; DH.MKT. 1771; DH.MKT. 1778/9; DH.MKT. 1778/38; DH. MKT. 1779/34; DH.MKT. 1809/12; DH.MKT. 1841/31; DH.MKT. 1841/88 1308; DH.MKT. 1853/35; DH.MKT. 1858/65; DH.MKT. 1863/9; DH.MKT. 1873/103; DH.MKT. 1890/91; DH.MKT. 1903/12; DH.MKT. 1943/98; DH.MKT. 1922/59; DH.MKT. 2000/122; DH.MKT. 2003/41; DH.MKT. 2010/66; DH.MKT. 2077/50; DH.MKT. 2091/23; DH.MKT. 2208/14; DH.MKT. 2259/68; DH.MKT. 2265/21; DH.MKT. 2517/83; DH.MKT. 2622/37; DH.MKT. 2631/37; DH.MKT. 2632/5; DH.MKT. 2639/3; DH.MKT. 2643/33; DH.MKT. 2648/12; DH.MKT. 2656/97; DH.MKT. 2664/53; DH.MKT. 2669/69; DH.MKT. 2675/73; DH.MKT. 2680/78; DH.MKT. 2699/54; DH.MKT. 2703/34; DH.MKT. 2704/83; DH.MKT. 2721/86; DH.MKT. 2735/4; DH.MKT. 2743/93; DH.MKT. 2748/2; DH.MKT. 2757/50; DH.MKT. 2758/31; DH.MKT. 2735/4; DH.MKT. 2758/56; DH.MKT. 2764/89; DH.MKT. 2768/85; DH.MKT. 2771/4; DH.MKT. 2783/96; DH.MKT. 2784/22; DH.MKT. 2791/5; DH.MKT. 2797/99; DH.MKT. 2807/95; DH.MKT. 2809/97; DH.MKT. 2817/33; DH.MKT. 2821/17; DH.MKT. 2830/10; DH.MKT. 2837/25; DH.MKT. 2839/56; DH.MKT. 2840/22; DH.MKT. 2841/26; DH.MKT. 2843/26; DH.MKT. 2848/41; DH.MKT. 2874/28; DH.MKT. 2900/50; DH.MKT. 2911/21.

Dâhiliye Nezâreti, Muhacirîn Riyâseti (Komisyonu)

DH. MHC. 6/22; DH.MHC. 7/2; DH.MHC. 7/23; DH. MHC. 10/26; DH.MHC. 11/31; DH.MHC. 12/9; DH.MHC. 15/24; DH.MHC. 15/28; DH.MHC. 18/15; DH.MHC. 18/40; DH.MHC. 18/50; DH.MHC. 21/18; DH.MHC. 22/2; DH.MHC. 23/23; DH.MHC. 25/10; DH.MHC. 25/19; DH.MHC. 25/33; DH.MHC. 25/ 66; DH.MHC. 25/69; DH.MHC. 25/92; DH.MHC. 26/17; DH.MHC. 26/56; DH.MHC. 26/57; DH.MHC. 35/20; DH. MHC. 35/54; DH.MHC. 36/14; DH.MHC. 38/44; DH.MHC. 39/2; DH.MHC. 40/65; DH.MHC. 43/1; DH.MHC. 43/35; DH.MHC. 44/40; DH.MHC. 44/72; DH. MHC. 45/71; DH.MHC. 45/92; DH.MHC. 47/5; DH.MHC. 48/28; DH.MHC. 50/21; DH.MHC. 50/35; DH.MHC. 50/36; DH.MHC. 51/15; DH.MHC. 51/38; DH.MHC. 51/82; DH.MHC. 51/88; DH.MHC. 52/20; DH.MHC. 53/29; DH.MHC. 56/19; DH.MHC. 56/33; DH.MHC. 58/21; DH.MHC. 60/2; DH.MHC. 60/10; DH.MHC. 62/23; DH.MHC. 62/31; DH.MHC. 63/28;. DH.MHC. 63/50; DH.MHC. 63/73; DH.MHC. 64/54; DH.MHC. 65/15; DH.MHC. 69/23.

Dâhiliye Nezâreti, Siyasî

DH. SYS. 106-1/1-1.

Dâhiliye Nezâreti, Şifre Kalemi

DH. ŞFR. 54/24; DH. ŞFR. 54/57; DH.ŞFR. 54/73; DH. ŞFR. 56/54; DH.ŞFR. 57/277; DH. ŞFR. 71/18; DH.ŞFR. 76/177; DH.SFR. 236/40; DH.ŞFR. 266/76; DH.SFR. 349/78; DH.ŞFR. 443/38; DH. ŞFR. 477/108; DH. ŞFR. 478/85; DH. ŞFR. 495/5; DH.SFR. 501/77; DH.ŞFR. 522/55.

Dâhiliye, Tesri'-i Muâmelât ve Islahât Komisyonu

DH. TMIK. M. 1/71; DH. TMIK. M. 45/12; DH. TMIK. M. 48/25DH.TMIK. M. 48/25; DH. TMIK. M. 51/76; DH. TIMIK. M. 87/34; DH. TMIK. M. 111/26DH.TIMIK. M. 113/43; TMIK. M. 120/29; TMIK. M. 121/37; DH. TMIK. M. 127/14; DH. TMIK. M 129/4; DH. TMIK. M. 149/14; DH. TMIK. M. 187/10.

Hâriciye Nezâreti, Siyasî

BOA. HR. SYS. 2788/23; BOA. HR. SYS. 2789/8.

Hâriciye Nezâreti, Tercüme Odası

HR.TO. 252/38; HR.TO. 253/22; HR.TO. 260/29.

Hazine-i Hass, Tahrîrat Kalemi

HH. THR. 465/2.

İrade, Dâhiliye

İ.DH. 546/38018; İ.DH. 581/40454; İ.DH. 704/49295; İ.DH. 774/63000; İ.DH. 780/63423; İ.DH. 824/66429; İ.DH. 938/74289; İ.DH. 1067/83650; İ DH. 1205/94319; İ.DH. 63000; İ.DH. 12956/ 102474; İ.DH. 37731; İ.DH. 38199; İ. DH. 826/66553; İ. DH. 73943; İ.DH. 83650; İ. DH. 100278; İ. DH. 1201/93990.

İradeler, Hariciye

İ.HR. 422/35.

İradeler, Meclis-i Mahsus

İ.MMS. 7/266; İ. MMS. 38/1590; İ.MMS. 64/3005; İ. MMS. 97/4103; İ. MMS. 412.

İrade, Şûrâ-yı Devlet

İ.ŞD. 4/180; BOA. İ.ŞD. 21/896; İ.ŞD. 35/1765; İ.ŞD. 66/3888; İ.ŞD. 4969.

Maârif Nezâreti

MF.MKT. 90/72; MF.MKT. 93/155; MF.MKT. 94/6; MF.MKT. 509/33.

Meclis-i Vâla

MVL. 639/7; MVL 639/88; MVL. 641/89; MVL 642/45; MVL. 713/24; MVL. 714/12; MVL 714/37; MVL 715/28; MVL 717/71; MVL. 718/84; MVL. 722/91; MVL 728/54; MVL 732/1; MVL 739/50; MVL. 742/21; MVL. 745/70; MVL. 1047/12MVL 1047/27; MVL 1047/75; MVL 1047/120; MVL 1051/28; MVL 1051/57; MVL. 1053/62.

Sadâret Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir

A.MKT. NZD. 202/91; A.MKT. NZD. 211/57; A.}MKT.NZD. 313/62; A.}MKT.NZD. 356 /75; A.}MKT.NZD. 370/62; A.}MKT.NZD. 371/36; A.}MKT.NZD. 381/55;

A.}MKT.NZD. 382/69; A.}MKT.NZD. 384/80; A.}MKT.NZD. 389/59; A.}MKT.NZD. 392/99; A.}MKT.NZD. 394/89; A.}MKT.NZD. 396/35; A.}MKT.NZD. 396/83; A.}MKT.NZD. 402/42; A.}MKT.NZD. 408/13; A.}MKT.NZD. 412/3.

Sadâret Mektûbî Kalemi, Mühime Kalemi (Odası)

A.}MKT.MHM. 23/60; A.}MKT.MHM. 168/34; A.}MKT.MHM. 183/41; A.}MKT.MHM. 184/37; A.}MKT.MHM. 190/26; A.}MKT.MHM. 193/70; A.}MKT.MHM. 199/58; A.}MKT.MHM. 211/46; A.}MKT.MHM. 224/80; A.}MKT.MHM. 231/60; A.}MKT.MHM. 237/74; A.}MKT.MHM. 238/29; A.}MKT.MHM. 238/41; A.}MKT.MHM. 238/44; A.}MKT.MHM. 238/53; A.}MKT.MHM. 238/79; A.}MKT.MHM. 299/93; A.}MKT.MHM. 356/31; A.}MKT.MHM. 357/81; A.}MKT.MHM. 367/62; A.}MKT.MHM. 367/87; A.}MKT.MHM. 384/60; A.}MKT.MHM. 386/34; A.}MKT.MHM. 388/53; A.}MKT.MHM. 397/77; A.}MKT.MHM. 417/35; A.}MKT.MHM. 426/54; A.}MKT.MHM. 428/78; A.}MKT.MHM. 436/92; A.}MKT.MHM. 455/52; A.}MKT.MHM. 495/3; A.}MKT.MHM. 495/12; A.}MKT.MHM. 495/52; A.}MKT.MHM. 495/77; A.}MKT.MHM. 515/23; A.}MKT.MHM. 515/35; A.}MKT.MHM. 515/39; A.}MKT.MHM. 516/9; A.}MKT.MHM. 523/8; A.}MKT.MHM. 523/17; A.}MKT. MHM. 524/22; A.}MKT.MHM. 525/38; A.}MKT.MHM. 530/6; A.}MKT.MHM. 762/8.

Sadâret Mektûbî Kalemi, Umum Vilâyet

A.}MKT.UM. 66/6; A.}MKT. UM. 198/71; A.}MKT.UM. 489/82; A.}MKT.UM. 495/10; A.}MKT.UM. 506/49; A.}MKT.UM. 508/13; A.}MKT.UM. 514/26; A.}MKT.UM. 522/18; A.}MKT.UM. 523/82; A.}MKT.UM. 532/87; A.}MKT.UM. 540/6; A.}MKT.UM. 542/32; A.}MKT.UM.. 542/66; A.}MKT.UM. 556/34; A.}MKT.UM. 562/66; A.}MKT.UM. 565/33; A.}MKT.UM. 566/6; A.}MKT.UM. 566/68.

Yıldız, Başkitâbet Dairesi Maruzâtı

Y.PRK.BSK. 4/70; Y.PRK.BŞK. 36/82; Y.PRK.BSK. 43/109; Y.PRK.BŞK. 44/13; Y.PRK.BŞK. 46/97.

Yıldız, Esas Evrâkı

YEE. 84/110; Y.EE. 131/34.

Yıldız, Hariciye Nezareti Maruzatı

Y.PRK.HR. 26/97.

Yıldız, Mütenevvî Maruzât Evrâkı

Y. MTV. 8/23; Y.MTV. 46/15; Y.MTV. 47/103; Y.MTV. 170/118; Y.MTV. 290/177.

Yıldız, Perakende Evrakı Askerî Maruzat

Y.PRK. ASK. 25/28.

Yıldız, Perakende Umumi

Y.PRK.UM. 56/38; Y.PRK.UM. 33/107.

Yıldız, Perakende Evrâkı Arzuhal ve Jurnaller

Y.PRK.AZJ. 23/80; Y.PRK.AZJ. 48/46.

Yıldız, Perakende Evrâkı Komisyonlar Maruzâtı

Y.PRK.KOM. 1/26; Y.PRK.KOM. 1/52; Y.PRK.KOM. 3/26; Y.PRK.KOM. 3/74; Y.PRK.KOM. 4/68.

Yıldız, Sadâret

Y. PRK. A. 8/71.

Yıldız, Sadâret Husûsî Maruzât Evrâkı

Y.A. HUS. 169/30; Y.A.HUS. 242/6; Y.A. HUS. 255/64; Y.A HUS. 262/75; Y.A, HUS. 277/136; Y.A.HUS. 411/103; Y.A. HUS. 416/5.

Yıldız, Sadâret Resmî Maruzât Evrâkı

Y.A. RES. 1/41; Y.A. RES. 4/42; Y.A. RES. 29/27; Y.A, RES. 64/16.

Zabtiye

ZB. 419/89; ZB. 420/27; ZB. 420/43; ZB. 466/48.

2-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Yer No: 30 10.81.532.11

Yer No: 30 10 123.873.18

Yer No: 30 18 1 1.2.26.9

Yer No: 272 11.12.36.12

Yer No: 272 11.13.43.13

Yer No: 272 12.42.57.16

Yer No: 272 12.45.75.22

Yer No: 272 12.45.76.2

Yer No: 272 12.45.76.30

Yer No: 272 12.45.75.23

Yer No: 272 12.47.88.20

Yer No: 27212.52.121.16

Yer No: 272 12.53.128.7

Yer No: 272 12.58.156.8

Yer No: 272 14.75.19.11

3-Türk Kızılayı Arşivi (TKA)

Kutu No: 234 Belge No: 95

Kutu No: 234 Belge No: 62

Kutu No: 72 Belge No: 9

Kutu No: 72 Belge No: 10

Kutu No: 72 Belge No: 11

Kutu No: 72 Belge No: 12

Kutu No: 72 Belge No: 18

Kutu No: 72 Belge No: 18

Kutu No: 72 Belge No: 33

Kutu No: 72 Belge No: 42

Kutu No: 850 Belge No: 31

4- Gazeteler

Diyarbekir Vilayet Gazetesi (D.G), No: 3, 6 Cemaziye'l-evvel 1286.

Diyarbekir Vilayet Gazetesi, No: 9, 24 Cemaziye'l-ahir 1286.

Diyarbekir Vilayet Gazetesi, No: 14, 29 Receb 1286.

Diyarbekir Vilayet Gazetesi, No: 18, 28 Şaban 1286.

Diyarbekir Vilayet Gazetesi, No: 19, 6 Ramazan 1286.

Diyarbekir Vilayet Gazetesi, No: 103, 10 Cemaziye'l-evvel 1288.

Diyarbekir Vilayet Gazetesi, No: 105, 24 Cemaziye'l-evvel 1288.

Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 664, 7 Kasım 1862.

Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 756, 11 Temmuz 1864.

Takvim-i Vekayi Gazetesi, No: 850, 25 Haziran 1866.

Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 1930, 12 Haziran 1877.

Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 1943, 5 Temmuz 1877.

Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 57, 14 Ağustos 1891.

Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 77, 15 Eylül 1891.

Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 80, 18 Eylül 1891.

Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 81, 20 Eylül 1891.

Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 72, 9 Eylül 1891.

Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 105, 17 Ekim 1891.

Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 121, 5 Kasım 1891.

Takvim-i Vakayi Gazetesi, No: 136, 23 Kasım 1891.

5- Salnameler

Salname-i Vilayet-i Diyarbakır, 1288 (1872), Vilayet Matbaası, 1288.

Salname-i Vilayet-i Diyarbakır, 1291 (1874), Def'a 6, Vilayet Matbaası, 1291.

Salname-i Vilayet-i Diyarbakır, 1293 (1877), Def'a 8, Vilayet Matbaası.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1295 (1879), İstanbul 1295.

Salname-i Vilayet-i Diyarbakır, 1316 (1899), Def'a 15, Vilayet Matbaası.

Salname-i Vilayet-i Diyarbakır, 1319 (1901), Def'a 18, Vilayet Matbaası.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1328 (1328), Def'a 67, İstanbul.

6-Resmi Yayınlar

Berlin Kongresi, İstanbul Matbaa-i Amire, H. 1296.

British Documents on Foreign Affairs(BDFA) Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, gen. eds. K. Bourne and D. C. Watt, part I, series "B", University Publications of America 1984-1985, vol. I-XIX

Diyarbakır Salnameleri 1286-1323 (1869-1323), Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Cilt I-V, İstanbul 1999.

İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul 1932.

İskân-ı Muhacirîn Nizamnamesi, Matba-i Amire, İstanbul 1329.

Osmanlı Belgelerinde Kafkasya Göçleri I-II, BOA. Yayınları, İstanbul 2012.

Osmanlı Belgelerinde Karabağ, BOA. Yayınları, İstanbul 2009.

Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Mamüretülaziz (1869-1907), Aydan Yayıncılık, Ankara 2009.

Papers Respecting the Settlement of Cırcassian Emigrants in Turkey, Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address June 6, 1864.

Seyahat: İstanbul, Samsun, Diyarbekir tarikiyle Bağdad ve Basra'ya ve oradan Halep ve İskenderun tarikiyle İstanbul'a kadar seyahati mutazammın mektuplardan müteşekkildir, (A. Asaduryan) Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1311.

Tenkisât-ı Askerîyye Cümlesinden olarak Hamidiye Süvari Alayına Dâir Kanunname, Matbaâ-i Osmanniye, İstanbul 1308/1890.

Turkey No. 16 (1877). Reports by Her Majesty's Diplomatik and Consular Agents in Turkey Respcting the Condition of the Christian Subjects of the Porte: 1868-75, Presented to the of Commons by Command of Her Majesty in Pursuance of their address Mach 5 1877.

Turkey No.1 (1889), Correspondence respecting the cindition of the populations in Asiatic Turkey: 1888-89, Presented to the both House of Parliament by Command of Her Majesty August 1889.

Turkey No: 10 (1879). Correspondence Respecting the Condition of the Population in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1879.

Turkey No: 23 (1880). Further Correspondence Respectig the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1881.

Turkey No: 6 (1881). Further Correspondence Respecting the Condition of the Populations in Asia Minor and Syria, Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty 1881.

7-Araştırma ve İnceleme Eserler

Adanır, Fikret ve Hilmar KAİSER "Osmanlı İmparatorluğu Örneği: Göç, Sürgün ve Ulus İnşası", *Toplumsal Tarih*, S. 186, Haziran 2009, s. 18–27

Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki (1908-1914*, Sender Yayınları, İstanbul 1971.

Ahmad, Feroz, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed., Marian Kent), Çev., Ahmet Fethi, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 19-56.

Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, Haz. Recep Toparlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Akgündüz, Ahmet, "Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Güçler 1783-1922" *Toplum ve Bilim*, S. 80, 1999, s. 144-170.

Akkündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunameleri ve Hukuki Tahlilleri*, OSAV, C. III, İstanbul 1991.

Akkayan, Turan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.

Akşin, Sina, *Turkey: From Empire to Revolutionary Republic*, Hurst-Company, Londra 2007.

Aktüre, Sevgi, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara 1981.

Akyüz, Jülide, "Göç yollarında; Kafkasya'dan Anadolu'ya Göç Hareketleri", *Bilig*, Sayı 46, Yaz/2008, s. 37-56.

Ali Emiri Efendi, *Diyarbakırlı Bazı Zevâtın Terceme-i Hâlleri*, Millet Kütüphanesi, Tarihsiz, Numara: 750.

Altunay Şam, Emine, *Kırım Savaşı'ndan Sonra Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Amasya'da İskân Edilenler*, Pegem Akademi, Ankara 2011.

Arif, Mehmed, *Başımıza Gelenler: 93 Osmanlı-Rus Harbi*, Haz. Yahya Kemal Taştan, Akçağ Yayınları, İstanbul 2006.

Arslan, Hüseyin, *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân ve Sürgün*, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2001.

Aslan, Cahit, *Doğu Akdeniz'deki Çerkesler*, Adana Kafkas Kültür Derneği Yayını, Adana 2005.

Aslanapa, Oktay, "Kırım'ın Kısa Tarihçesi*", Emel Dergisi*, S. 183, Mart-Nisan 1983.

Aydın, Faruk, "1878'de Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Göç Hareketleri ve Göçmenlerin İskânları" *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl XVIII, S. XXXIV, Ankara, 1993, s. 33-41.

Aydın, Mithat, "İngiliz-Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti'nin Asya Toprakları Sorunu (1877-1878)" *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 38, Erzurum, 2008, s. 253-288.

Aydın, Suavi, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği*, Öteki Yayınevi, Ankara 1998.

Baddeley, John F., *Ruslar'ın Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, Çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1989.

Bahadır, Yılmaz, *Anadolu'ya Göçler (Tarih-Toplum-Kimlik),* Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2008.

Bağçeci, Yahya, "İngiltere Başbakanı Lord Salisbury ve Ermeni Meselesi", *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı:35 Yıl: 2013/2, s. 190-208.

Bala, Mirza, "Kırım", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 756-762.

Bardakoğlu, Ali, "Eşkıya", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XI, s. 463-466.

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler" *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 1-4. İstanbul 1954, s. 209-237.

Barkan, Ömer Lütfü, "Türkiye'de Muhacir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. X S. 1-4'den ayrı basım, İstanbul 1951.

Bayraktar, Hilmi, "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859–1861)", *Bilig*, S.45, Bahar 2008, s. 45–72

Bayraktar, Hilmi, "Kırım Ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göçler Ve İskânlar (1869–1907)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22 Güz 2007, s. 405–434.

Behar, Cem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500–1927*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi, C. II, Ankara 2003.

Berber, Ferhat, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 31, Ankara 2011, s. 17-49.

Berber, Ferhat, *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960)*, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 2010 (Basılmamış Doktora Tezi).

Berkok, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.

Berzeg, Sefer E., *Kafkasya ve Çerkesler Bibliyografyası*, Sönmez Ofset Matbaacılık, Samsun 1996.

Beşikçi, Mehmet, "Mobilizing Military Labor in the Age of Total War: Ottoman Conscription Before and During the Great War", *Fighting for a Living: A Comparative Study of Military Labour 1500-2000*, Ed. Erik-Jan Zürcher, Amsterdam University Press, Amsterdam 2013, s. 547-580.

Beşikçi, Mehmet, Başıbozuk Savaşçıdan 'Makbul' Tebaaya: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Çerkez Muhacirler, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, S. 23, Güz 2015, s. 85-123.

Bice, Hayati, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

Bidanuk, Ridade, "Çerkes Kimliği ve Sürgün", *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, Ed. Murat Papşu, İstanbul 2004, s. 159–164.

Bilge, Sadık Müfit, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2012.

Bostan, İdris, "Zor Sancağı'nın îmâr ve Islâhı ile Alâkalı Üç Lâyiha", *Osmanlı Araştırmaları VI*, İstanbul 1986, s. 163-220.

Bram, Chen, *Circassian Reimmigration to the Caucasus, Roots and Rotues (Ethnicity and Migration in Global Perpective*), Ed. Shalva Weil, The Magnes Press, Jersulem 1999, s. 205-222.

Brock, Peter, "The Fall of Circassia: A Study in Private Diplomacy", Oxford University Press, *The English Historical Review*, Vol. 71, No. 280 (Jul., 1956), s. 401-427.

Budak, Mustafa "Kafkasya ve Osmanlı Devleti (XVI-XX. Yüzyıllar), *Osmanlı*, C. I, Ankara 1999, s. 594-612.

Bush, Briton Cooper, *Britain and the Persian Gulf 1894-1914*, University of California Press, Berkeley 1967.

Casaba, Horvath, "Etno Demographic Changes in the Caucaus 1860-1960", *Delkelet Europa–South-East Europe, International Relations Quartely*, Vol. 2. No. 6. (Summer 2011/2 nyár), s. 1-20.

Cheucheya, Anzhela, "The Ottoman Empire and the Northwestern Caucasus" *Social Sciences*, Vol. 39, No: 2, 2008, s. 30-44.

Chochiev, Georgi, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'unda Kuzey Kafkas Göçmenlerinin Toplumsal Uyarlanmasına Dair Bazı Görüşler (Göçmenlerin Otoriteye Başvuruları)", *Kebikeç*, S. 23, 2007, s. 407–456.

Chochiev, Georgi ve Bekir Koç, "Some Notes on the Settlement of Northern Caucasians in Eastern Anatolia and Their Adaptation Problems (the Second Half of the XIXth Century - the Beginning of the XXth Century)", *Journal of Asian History*, 40/1, 2006, s. 80-103.

Cuinet, Vital, *La Turquie d'Asie, Tome Primer*, Paris 1892.

Çavdar, *Talat Paşa-Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, İmge Kitabevi, İstanbul 2001.

Çelik, Gülfettin "Osmanlı Türkiye'sine 19. Yüzyılın Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Bakımından Tahlili", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildirileri*, İstanbul 1996, s.121-122.

Çelik, Osman, *İngiliz Belgelerinde Türkiye ve Kafkasya*, Gelişim Matbaası, Ankara 1992.

Çiçek, Nazan, "Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti: İngiliz Arşiv belgelerinde Büyük Çerkes Göçü Şubat 1864-Mayıs 1865)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64-1, s.57-88.

Çulcu, Murat, "*Tarihsel Süreçte Türkiye-Almanya İlişkilerine Yorumsal Bir Bakış, Tarihten Geleceğe Türk Alman İlişkileri"*, Haz: Erhan Yarar, Ankara 1999, s. 1-39.

Demirci, Süleyman ve Fehminaz Çabuk, "Hemavend Kürt Aşireti'nin Musul Vilâyeti ve Osmanlı-İran Sınır Boylarındaki Eşkıyalık Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme (1863-1916)", *International Journal of History Studies*, C.VII, S. 3, 2005, s. 39-59.

Demirci, Süleyman ve Fehminaz Çabuk, "Celali Kürt Eşkıyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır boylarında Celali Kürt Aşireti'nin Eşkıyalık Faaliyetleri (1857-1909), *International Journal of History Studies*, Volume 6 Issue 6, December 2014:71-97.

Demirci, Süleyman ve Fehminaz Çabuk, "Ortadoğu'da Eşkıya, Devlet ve Siyaset: Hemavend Kürt Aşireti Örnekleminde Osmanlı Devleti'nin Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Aldığı İdari Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Analitik Bir Değerlendirme (1880-1916)", 2016: 1-30 (yayınlanacak makale).

Demirci, Süleyman ve Fehminaz Çabuk, *Aşiret Eşkıyası, İstanbul, Aralık 2016 (yayın süreci devam etmektedir.)*

Demirci, Süleyman ve Hasan Arslan, *Osmanlı Türkiye'sinde Eşkıya, Devlet ve Siyaset*, Yalın kitap, İstanbul 2012.

Demirci, Süleyman ve Hasan Arslan, "Eşkıyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750), *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. XVI, Isparta 2012, s. 47-76.

Demirci, Süleyman ve Hasan Arslan, "Osmanlı Türkiyesinde Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750), *History Studies-International Journal of History,* Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, C. IV, 2012, s. 73-103.

Demirtaş, Mehmet, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânı", *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 41, Erzurum 2009, s. 215-238.

Deringil, Selim, "19 yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler" *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 435-443.

Deringil, Selim, *Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi, Ankara 2006.

Dobreva, Margarita, "Circassian Colonization in the Danube Vilayetand Social Integration (Preliminary Notes)", *OTAM*, S. 33, Ankara 2013, s. 1-30.

Dominian, Leon, "The Peoples of Northern and Central Asiatic Turkey" *Bulletin of the American Geographical Society*, Vol. 47, No. 11 (1915), s. 832-871.

Duran, James A., "Catherine II, Potemkin And Colonisation Policy In Southern Russia", *Russian Review*, Vol: XXVIII, No.I, January 1969, s. 23-36.

Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Erder, Sema, *İstanbul Bir Kervansaray (Mı?) Göç Yazıları*, Der: Nesrin Uçarlar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

Erel, Şerafettin, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961.

Eren, Ahmet Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, ilk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966.

Erickson, Edward J., "The Armenian Relocations and Ottoman National Security: Military Necessity or Excuse for Genocide?", *Middle East Critique*, 20/3, 2011, s. 291-298.

Erkan, Süleyman, "XIX. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devleti'nin göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri", *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s. 612-631.

Erkan, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri, (1878-1908),* Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 1996.

Erkilet Başer, Alev, *Ele Geçirilemeyen Toprak: Kuzey Kafkasya*, Fecr Yayınları, Ankara 2002.

Fedakât, *Cengiz Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801),* İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

Fisher, Alan, *Between Russians, Ottomans and Turks: Crimea and Crimean Tatars*, The Isis Pres, İstanbul 1998.

Fisher, Alan, *Kırım Tatarları*, Çev. Eşref B. Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

Goc, Van P., *Beynelminel Usul-ı Temsil, İskân-ı Muhacirin*, Mütercim: Habil Adem, yay. haz., Ali Cin-Haluk Kartel, IQ Kültür Sana Yayıncılık, İstanbul 2011.

Gökbilgin, Özalp, *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1978.

Göyünç, Nejat, "Hane Deyimi Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı*, S. 32, Mart 1979, s. 331–348.

Gözaydın, Ethem Fevzi, *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri: Coğrafi, Tarihi, Harsi, İktisadi ve Siyasi*, Vakit Matbaası, İstanbul 1948.

Graves, Sir Robert, *Storm Centres of the Near East; Personal Memories 1879-1929*, Hutchinson an Co. (Puplishers LTD), London 1975.

Gülsoy, Ufuk, *1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1993.

Günay, Ramazan, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (Ahkâm Şikâyet Kayıtlarına Göre)*, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2009 (Basılmamış Doktora Tezi).

Güneş Yağcı, Zübeyde "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Karadeniz Politikası", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. XII, Ankara 2002, s. 554-563.

Güneş, Sadriye, "Rus Kaynaklarına Göre 19. Yüzyılda Yaşanan Kafkas Göçerinin Nedenleri ve Sonuçları", Ed. Mehmet Hacısalihoğlu, "*1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu", Savaş ve Sürgün, Balkar*, İstanbul 2014, s. 271-292.

Habiçoğlu, Bedri, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Nart Yayınları, İstanbul 1993.

Hacısalihoğlu, Mehmet, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler(İslimye Sancağı'nda 1875'den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler)*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Rumeli'den Türk Göçleri, (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Halaçoğlu, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun iskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.

Halaçoğlu, Yusuf, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 581-585.

Henze, Paul B., "Circassian Resistance to Russia", *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards the Muslim World*, ed. Marie Bennigsen Broxup, London 1992, s. 62-111.

Henze, Paul B., *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, Çev: Akın Kösetorunu, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1985.

Hobsbawm, Eric J., *Eşkıyalar*, Çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgül, İstanbul 1997.

İlgürel, Mücteba "Rusların Doğu Anadolu Siyaseti ve 1828-1829 ilk Rus İstilası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 35, İstanbul 1994.

İlgürel, Mücteba, "Rusların Doğu Anadolu Siyaseti ve 1828-1829 ilk Rus İstilası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 35, İstanbul 1994. s. 167-176.

İlhan, Mehdi, *Amid (Diyarbakır)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

İlter, Erdal, Ermeni Meselesi'nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere'nin Rolü, S. 6, *OTAM*, Ankara 1995, s. 155-171.

İnalcık, Halil "*Osmanlı-Rus İlişkileri," Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992) içinde*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

İnalcık, Halil "Yeni Vesikalara göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi," *Belleten,* C. VIII Ankara 1944, s. 185-229.

İnalcık, Halil, "Kırım Hanlığı", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürü Enstitüsü yayınları, C. I, 2. Baskı, Ankara 1992, s. 420-434.

İnalcık, Halil, "Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji", *Doğu Batı*, Yıl V, S. XX, Ağustos-Eylül-Ekim 2002, s. 13-39.

İnalcık, Halil, "Kırım Hanlığı," *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*, C. XXV, Ankara 2002, s. 450-458.

İnalcık, Halil, "Kırım", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi,* C. VI, İstanbul 1977.

İnalcık, Halil, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten,* C. XII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1948, s. 348-409.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayınları, İstanbul 2004.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", Çev. Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları,* s. 21-49.

İpek Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

İpek, Nedim "93 Muhacereti", *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 661-668.

İpek, Nedim "Balkanlar'dan Anadolu'ya Göçler (1877-1900), *19 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, Samsun 1991, s. 97-134.

İpek, Nedim, "1864 Kafkasya Göçü Araştırmalarında Kaynaklar ve Yöntem Sorunu", *1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, (Ed. M. Hacısalihoğlu), Balkar ve Ircica, İstanbul 2014, s. 45-70.

İpek, Nedim, "Göçmen Köylerine Dair", *Tarih ve Toplum*, S. 150, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 15-21.

İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

Jongerden, Joost ve Jelle Verheij (Der), *Osmanlı Döneminde Diyarbekir'de Toplumsal İlişkiler (1870-1915)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

Kaflı, Kadircan, *Şimali Kafkasya*, Vakit Matbaası, İstanbul 1942.

Kale, Başak,"Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri", *Türkiye'nin Göç Tarihi (14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler)*, Der. M. Murat Erdoğan-Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 155-169.

Karaca, Ali, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899),* Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Karagöz, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, 19 Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun 1993(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Karataş, Ömer, "Sivas-Uzunyayla'da Afşar-Çerkes Çatışması (1860-1870)", Ed. Mehmet Hacısalihoğlu, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu", Savaş ve Sürgün*, *Balkar*, İstanbul 2014, s. 517-548.

Karpat, Kemal H., "Avrupa Egemenliği'nde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İskânı", *Çerkeslerin Sürgünü*, Kafder Yayınları, Ankara 2001, s. 78–111.

Karpat, Kemal H., "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908" *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, No. 3 (Jul., 1972), Cambridge University Press, s. 243-281.

Karpat, Kemal H., *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara 2004.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İmge Kitapevi, Ankara 2002.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Karpat, Kemal, "Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Derleyen: Sabahattin Şen, Bağlam Yayıncılık, Ankara 1995, s. 23-38.

Kasaba, Reşat, *Bir Konargöçer İmparatorluk (Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar)*, Çev: Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2002.

Kaya, Ayhan "Political Participation Strategies of the Circassian Diaspora in Turkey", *Mediterranean Politics* 9/2 (Summer 2004), s. 221-239.

Kaya, Ayhan, "Anadolu'da Çerkes Diasporası: Etnokültürel ve Siyasal Yapı", *Türkiye'ye Uluslararası Göç Toplumsal Koşullar-Bireysel Yaşamlar*, Ed. Barbara Pusch-Tomas Wilkoszewski, Çev. Mutlu Çomak-Özbatır, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 225–249.

Kayabalı, İsmail, Cemender Arslanoğlu, "*Kuzey Doğu Anadolu ve Çevresinin Stratejik Önemi" Türk Kültürü*, 126/XI, Nisan 1973.

Kaygalak, Sevilay, *Kentin Mültecileri Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*, Dipnot Yayınları, Ankara 2009.

Khodarkovsky, Michael, "Of Christianity, Enlightenment, and Colonialism: Russia in the North Caucasus, 1550–1800", University of Chicago Press, *The Journal of Modern History*, Vol. 71, No. 2 (June 1999), s. 394-430.

Kılıç, Orhan, " Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, C. I, Ankara 2014, s. 167-212.

Kılınç Ocaklı, Arzu, "XIX. Yüzyılda İdil-Ural Bölgesinden Anadolu'ya Göçler". *Türkler, Yeni* Türkiye Yayınları, C. XIII. Ankara 2002, s. 896-906.

Kırımlı, Hakan, "Kırım'dan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçleri" 8-11 Aralık 2005/*Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri*, Zeytinburnu Belediye Başkanlığı, İstanbul 2005.

Kırımlı, Hakan, *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.12.

Klein, Janet, *Hamidiye Alayları (İmparatorluğun sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri)*, Çev., Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Kocacık, Faruk, "19. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları", *Tarih ve Toplum*, S.32, Mart 1979, s. 415-426.

Kocacık, Faruk, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler 1878-1890", *Osmanlı Araştırmaları 1*, İstanbul 1980, s. 137-190.

Koç, Zühal, *Karesi Sancağına Yapılan Göçler (1860-1890)*, Balıkesir Üniversitesi SBE, Balıkesir 2104 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Kodaman, Bayram, "The Hamidiye Light Cavalry Regiments: Abdülhamid II and the Eastern Anatolian Tribes", *War and Diplomacy: The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, Ed. M. Hakan. Yavuz ve Peter Sluglett, The University of Utah Press, Salt Lake City 2011, s. 382-426.

Korkusuz, M. Şefik, *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, Kent Yayınları, İstanbul 2003.

Kozelsky, Mara, "Casualties of Conflict: Crimean Tatars during the Crimean War", *Slavic Review*, Vol. 67, No. 4 (Winter, 2008), s. 866-891.

Köse, Osman "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", *Osmanlı*, C. I, Ankara 1999, s. 536-549.

Kuran, İ. Ercüment, "Rusya'nın Kafkasya'yı İstilasına Karşı Osmanlı Siyaseti (1856-1879)", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, 29-31 Mayıs 1995, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996, s. 147-153.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Kurtcephe, İsrafil ve Mustafa Balcıoğlu, "Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İran Siyaseti" *OTAM*, Sayı: III, Ankara 1992, s. 271-284.

Küçükdağ, Yusuf ve Bilal Dedeyev, "Rusya'nın XIX. Yüzyılın Başlarında Kafkasya'ya Yerleşme Siyaseti", *Sekizinci Askeri Tarih Semineri I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, (24-26 Ekim 2001- İstanbul)*, Ankara 2003, s. 167-176.

Macfie, A. L., *Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

Mccartthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev: Fatma Sarıkaya, Türk Tarik Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Mccartthy, Justin, "Factors in the Analysis of the Population of Anatolia, 1800-1878", *Population History of the Middle East and the Balkans*, Analecta Isiana LXII, Istanbul 2002, s. 85-112.

Mccartthy, *Justin, Müslümanlar ve Azınlıklar*, çev. Bige Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998.

Melek, Kemal, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.

Meyer, James H., "Immigration Return and the Politics of Citizenship: Russian Muslims In The Ottoman Empire 1860-1914", *Intenational Journal of Middle East Studies*, S. 39 2007, s. 15–32.

Oba, Ali Engin, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Kitabevi, Ankara 1995.

Oreshkova, Svetlana "Rus-Osmanlı Savaşları: Sebepler ve Bazı Tarihi Sonuçlar", *Osmanlı*, C. I, Ankara 1999, s. 556-560.

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayınları, İstanbul 1987.

Öğün, Tuncay, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi/Vilayeti Şarkiye Mültecileri (1915-1923),* Babil Yayınları, Ankara 2004.

Ökçün, A. Gündüz, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Yeni Köylerin Kurulmasına ve Köylerde Çevre Sağlığına İlişkin Tüzel Düzenlemeler", *Prof. Dr. Fehmi Yavuz'a Armağan Kitabı*, Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Ankara 1983, s. 171–200.

Özbek, Nadir, " Policing the Countryside: Gendarmes of the Late 19th-Century Ottoman Empire (1876-1908)", Cambridge University Press, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 40, No. 1 (Februar, 2008), s. 47-67.

Özel, Oktay, "Migration and Power Politics: On The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878–1908)" *Middle Eastern Studies,* Vol. 46, No. 4, July 2010, s. 477-496.

Özel, Oktay, "Muhacirler, Yerliler ve Gayrimüslimler, Osmanlı'nın Son Devrinde Orta Karadeniz'de Toplumsal Uyumun Sınırları Üzerine Bazı Gözlemler" *Tarih ve Toplum*, Yeni Yaklaşımlar, S. 5, Bahar 2007, s. 93–112.

Özer, İnan, *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme,* Ekin Kitabevi, Bursa 2004.

Özkaya, Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Yüzyılda Göç Sorunu", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. XXV, Ankara 1982, s. 171-211.

Öztürk, Yücel, "Kırım Hanlığı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VIII, Ankara 2002, s. 480-513.

Panzac, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba 1700-1850*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.

Paşaoğlu Derin, Derya, "Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-1878) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı" *History Studies/International Journal of History*, S. 5, Ankara 2013, s. 347-386.

Pinson, Mark, "Russian Policy and The Emigration of The Crimean Tatars to The Ottoman Empire 1854–1862", *Güneydogu Avrupa Arastırmaları Dergisi*, Sayı 2–3, 1973–74, s. 101-114.

Quataert, Donald, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım (1876–1908)*, Çev. Nilay Özok Gündoğan- Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.

Rupert, Furneaux, *Plevne Savunması Tanıklarının Kaleminden: Tuna Nehri Akmam Diyor*, Çev. Şeniz Türkömer ve Derin Türkömer, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

Sakin, Orhan, *Osmanlı'da Etnik Yapı 1914 Nüfusu*, Ekim Yayınları, İstanbul 2008.

Saydam, Abdullah, "Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'yı İstilasında Uyguladığı Demografik Yöntemler", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, 29-31 Mayıs 1995, İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 93-115.

Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Saydam, Abdullah; "Rus Sömürgeciliğinde Uygulanan Demografik Yöntemler: Kırım ve Kafkasya Örneği", *Avrasya Etüdleri*, C. III, S. II, 1996, s.114-128.

Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev. Mehmet Harmancı, C. II, e Yayınları, İstanbul 2000.

Shenfield, Stephen D., "The Circassians - A Forgotten Genocide?", *The Massacre in History*, Ed. Mark Levene-Penny Roberts, New York 1999, s. 149-162.

Sykes, Mark, "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire" *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 38 (Jul. - Dec., 1908), s. 451-486.

Sykes, Mark, *Beş Türk Eyaletine Doğru*, Çev., Hilal Sağdıç-Büşra Aycibin, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.

Şahin, Hasan "Kaynarca'dan (1774) Paris Barışı'na (1856) Kadar şark Meselesi Perspektifinde Osmanlı-Rus Münasebetlerine Genel Bir Bakış", *Türkler,* C. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 531-544.

Şahin, Naci, XIX. Yüzyıl sonrasında Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri Ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2006, C.VIII, S.I, s. 63-82.

Şaşmaz, Musa "Imigration and settlement of Abhasians in The Ottoman Empire On British Documens, 1864-67", *OTAM,* S.XIII, Ankara 2003, Ayrı basım, s. 1-14.

Şaşmaz, Musa, Immigration and Settlement of Circassians In The Ottoman Empire On British Documens, 1857–1864, S.IX, *OTAM,* Ankara 1999, s. 331-366.

Şemsettin, Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007.

Şen, Ömer, "Osmanlı Devleti'nde Kafkas Göçmenleri Sorunu (1834–1870)", *Dünü ve Bugünüyle Toplum Ve Ekonomi*, S. X, Temmuz 1997, s. 125–133.

Şimşir, Bilal N., *British Documents on Ottoman Armenians, vol. II (1894-1895),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Şimşir, Bilal N., *Rumeli'den Türk Göçleri I-II-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Tanoğlu, Ali, *Nüfus ve Yerleşme*, Taş Matbaası, İstanbul, 1969.

Tansel, Selahattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

Taşkın, Figen, "Kırım Savaş'ından Sonra Osmanlı Devleti'ne yönelik Göç Dalgası ve Devletin Göçmenlere Yönelik Çalışmaları" *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856, 22-23 Mayıs 2006-Bildiriler)*, İstanbul 2007, s. 235-244.

Tekeli, İlhan, "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategorileri", *Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri,* Derleyen Ayhan Kaya-Bahar Şahin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 447-473.

Tekeli, İlhan, *Göç ve Ötesi,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Toprak, Zafer"Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, Der. Sabahattin Şen, Bağlam Yayıncılık, Ankara 1995, s. 39-81.

Tukin, Cemal, Boğazlar Meselesi, Pan Yayınları, İstanbul 1999.

Tuna, Nalan, *19. yy'den 20. yy.ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2013.

Tunçdilek, Necdet, *Türkiye İskân Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.

Turan, Ömer, "Turkish Migrations from Bulgaria, Forced Ethnic Migrations in the Balkans": *Consequences and Rebulding of Societies,* Ed. Ekaterina Papova-Mrko Hajdinjak, International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations, Sofıa 2006, s.77-93.

Türkdoğan, Orhan, "Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreler Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* C. 22 S. 3–4 Nisan 1962- Eylül 1962, s. 140–163.

Türkdoğan, Orhan, "Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreler Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri II.", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23 S. 1–2, Nisan 1963- Eylül 1963, s. 115–136.

Uyar, Mesut ve Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans from Osman to Atatürk,* Praeger Security International, Santa Barbara, California 2009.

Uyar, Mesut, *Osmanlı Devletinde Kolera: İstanbul Örneği*, 1892-1895, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2007.

Uzun, Efkan "Osmanlı Örneklemi Üzerinden Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış", *TSA*, S. III. Aralık 2006, s. 32-45.

Uzun, Efkan, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2008, (Basılmamış Doktora Tezi).

Ülküsal, Müstecib, *Kırım-Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, Baha Matbası, İstanbul 1980.

Üner, Sunday, *Nüfus Bilim Sözlüğü*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1972.

Williams, "Brian Glyn, Hijra and Forced Migration From Nineteenth-Century Russia to the Ottoman Empire", *Cahiers du Monde Russe*, No: 41/1, 2000, s. 79-108.

Wirtschafter, Elise Kimerling, "Military Service and the Russian Social Order 1649-1861", *Fighting for a Living A Comparative History of Military Labour 1500-2000, Ed. Erik-Jan Zurcher*, Amsterdam University Press, Amsterdam 2013, s. 393-418.

Wrangel, Baronne L. De, *Kırım'ın Çehreleri*, Çev., Mesut Tufan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Yalçın, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, İstanbul 2004.

Yediyıldız, Bahaeddin, "Osmanlı Toplumu". *Osmanlı Devleti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu. Feza Yayıncılık, C. II., İstanbul 1999, s. 441-513.

Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu)*, Çev: Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Yıldırım, Nuran, "Su ile Gelen Ölüm Kolera ve İstanbul Suları", *Toplumsal Tarih*, S. 145, s. 18-29.

Yılmaz, Mehmet, *Konya Vilayetine Muhacir Yerleşmeleri 1854-1914*, Selçuk Üniversitesi SBE., Konya, 1996 (Basılmamış Doktora Tezi).

Yılmaz, Mehmet, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhacir İskân Politikası" *Osmanlı,* C. IV, Ankara 1999, s. 587-602.

Yılmazçelik, İbrahim, "Diyarbekir EyaletininİdarÎ Taksimatı ve 1848-1864/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlandırılması", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, C. I, Ankara 2014, s. 213-251.

Yurdusev, Esin, "Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası", *Belleten*, Ağustos 1999, C. 63, S. 237, s. 559-596.

Yüksel, Hasan, "Kafkas Göçmen Vakıfları", *OTAM*, S. 5, 1994, s. 475–490.

Zaloznaya, Marina ve Theodore P. Gerber, "Migration as Social Movement: Voluntary Group Migration and the Crimean Tatar Repatriation" *Population and Development Review*, Vol. 38, No. 2 (JUNE 2012), s. 259-284.

İNDEKS

A

Abaza 24, 25, 29, 30, 31, 90
Abbas Bey (Görevli) 81, 82, 116, 172, 189
Abdulkadir Kemal Paşa (Vali) 225
Abdülaziz Dağı 56, 98
Adana 35, 38, 58, 73, 75, 85, 118, 128, 134, 136, 243, 244
Advan (Aşireti) 172
Ahıska 44, 58, 130, 136, 224
Ahmet Bey (Görevli) 82, 100
Ahmet Hamdi Paşa (Görevli) 83, 84, 110, 125
Akçadağ 104, 151, 176, 186, 198
Akkerman 20
Almanya 6, 19, 23, 52, 53, 246, 253
Alsunaz Han (Muhacir) 170, 209
Altunakar Köyü 63, 197
Amasra 20
Amasya 17, 47, 48, 58, 66, 71, 73, 80, 84, 91, 92, 137, 243
Anapa 24, 27, 28, 71, 91, 104, 248
Ander Köyü 166
Andırın (Kaza) 55, 78, 112
Aneze (Aşireti) 173
Ansur (Çayı) 130, 152
Arade Köyü 201
Arap 15, 54, 97, 103, 169, 199, 200, 205, 218
Arazi Bey (Muhacir) 220
Ardahan 45, 46, 51, 56, 69, 76, 77, 83, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 120, 125, 129, 136, 152, 194, 228
Arguvan 16, 88, 104, 129, 151, 160, 190
Arnavut 37, 38, 44, 64, 113, 204
Astrahan 21
Aşiret v, 5, 6, 9, 14, 15, 16, 46, 55, 56, 78, 81, 98, 101, 111, 112, 171, 172, 174, 178, 186, 195, 198, 200, 201, 205, 215, 218, 225, 227, 230, 275
Atikbalahor (Köyü) 118
Atukan (Köyü) 76, 129, 151
Azak 20, 21, 22, 24, 25
Azimet Paşa (Çeçen Alaybeyi) 219, 221
Aznavur (Nahiye) 57

B

Bağdat . 53, 54, 73, 100, 101, 143, 182, 215, 218
Bağluca (Köyü) 97
Baha Bey (Görevli) 83, 84
Balahor (Köyü) 117, 118, 151, 157
Baluban (Köyü) 76, 129, 151
Barguzu 125
Batum 45, 68, 69, 71, 76, 117, 126, 129, 130, 136, 151, 157, 191, 192, 206, 220, 225
Baziyan Kazası 90, 116
Becayin (Süryani Köyü) 204
Bedreddin (Vali Vekili) 64, 155
Behce (Aşireti) 172
Behisn ixv, 88, 121, 122, 124, 125, 134, 136, 154, 221, 228
Behram Köy (Nahiye) 139
Berbus Kalesi 97
Beşik Gömü (Köyü) 112
Beşiri 48, 111, 112, 227
Bikara (Aşireti) 172
Bitlis 4, 35, 59, 69, 75, 85, 113, 114, 118, 133, 143, 144, 145, 146, 147, 204, 222, 223
Boçalı 136
Boşnak 38, 113
Bulanık 51

C

Can Bey (Muhacir) 60, 89
Cebel-i Abdulaziz 82, 214
Cebrail ...113, 130, 134, 136, 144, 146, 176, 223
Cizre 48, 78, 101, 183, 227
Cubur (Aşireti) 220
Cud 97

Ç

Çapakçur 80, 95, 105
Çeçenxiv, xv, 24, 25, 29, 30, 39, 45, 50, 51, 54, 62, 80, 85, 90, 94, 95, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 135, 150, 151, 155, 156, 157, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 196, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 215, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 228
Çeçen Arslan Bey (Muhacir) 220
Çem (Nahiye) 77
Çerkez xiv, xv, 25, 29, 30, 31, 38, 39, 40, 41, 42, 46, 47, 50, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 61, 62, 63, 68, 90, 91, 92, 101, 102, 103, 104, 105, 116, 119, 120, 126, 127, 128, 134, 135, 138, 140, 150, 161, 163, 169, 171, 175, 177, 178,

182, 196, 197, 199, 200, 201, 204, 205, 209, 215 216, 217, 222, 223, 224, 225, 228, 244, 245, 246, 251, 252
Çermik (Kaza)..... 48, 74, 77, 214, 227
Çıldır 110, 125, 133, 163
Çıllıoğa (Nahiye)..... 78
Çınar (Kaza)..... 46, 63, 197
Çiçek (Hastalık) 31, 207
Çiftlik (Köyü)..... 124
Çukur (Köyü) 111
Çürüksu 117, 151, 157

D

Dağıstan 25, 30, 56, 59, 62, 66, 67, 70, 93, 104, 112, 130, 131, 132, 134, 136, 144, 147, 148, 152, 153, 154, 163, 187, 189, 190, 192, 195, 198, 201, 214, 225, 247
Dede Kargın (Köyü)..... 76, 129, 151
Dekuri (Aşireti) 55, 98
Derik (Kaza)..... 76, 77, 111, 112
Dersim..... 55, 61, 74, 79, 89, 104, 129
Derviş Paşa (Görevli)..... 81, 82
Deve Viran (Köyü)..... 112
Dicle (Nehri) 48, 90, 107, 183, 285
Dircanlı (Aşireti) 198
Diyarbekir ii, iii, iv, v, vi, vii, xiv, xv, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 46, 48, 49, 50, 51, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 121, 125, 128, 130, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 153, 155, 157, 158, 160, 166, 167, 169, 170, 171, 174, 178, 180, 181, 183, 184, 185, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 197, 199, 200, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 219, 221, 224, 225, 226, 228, 229, 239, 240, 250, 253
Diyarbekir Vilayet Gazetesi vi, 10, 56, 81, 101, 213, 214, 239
Dori Bey (Muhacir)..... 166

E

Early Russell (Konsolos)..... 41
Ebu Hümeys (Aşireti) 171
Eğin (Kaza) 130, 136, 148
Eğizbeyter Han (Muhacir)..... 168
Eğri yol (Köyü) 76, 129
Ekrad 74, 77, 112, 176, 195
El Fudl (Aşireti) 200
Elazığ ..... ii, iii, iv, v, vi, 3, 4, 69, 104, 125, 135
Elbistan 176
Emir Bey (Muhacir)..... 62
Ergani xiv, 4, 50, 35, 74, 75, 77, 106, 112, 116, 117, 118, 119, 120, 149, 151, 155, 157, 167, 189, 200, 228
Ermeni 3, 6, 24, 31, 51, 52, 55, 106, 121, 135, 175, 176, 177, 178, 185, 204, 212, 216, 218, 222, 223, 227, 228, 249
Erzincan 50, 74, 115, 145
Erzurum10, 17, 33, 35, 50, 52, 61, 66, 69, 74, 75, 80, 81, 82, 85, 88, 89, 93, 94, 95, 97, 104, 105, 110, 118, 120, 125, 129, 132, 134, 144, 152, 159, 160, 163, 165, 168, 176, 204, 216, 222, 227, 243, 246
Eser-i Aziz (Köyü)..... 104
Eşkıya 5, 9, 14, 15, 35, 55, 57, 59, 100, 101, 150, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 176, 179, 181, 182, 183, 185, 186, 189, 202, 203, 208, 209, 215, 219, 229, 230

F

Ferah Ali Paşa..... 26
Fethiye (Köyü)..... 131, 148, 153, 168, 186, 190
Fırat (Nehri)..... 48, 183
Fidanlık..... 125
Fransa..... 6, 19, 27, 41, 53, 215

G

Gayrimüslimv, 5, 9, 53, 67, 166, 175, 176, 177, 185, 203, 205, 229
Gazze (Aşireti)..... 171
Gelen Su (Mezra)..... 63, 197
Gence 70, 106, 113, 120, 146, 201, 228
Genç (Köyü) 107, 120
Gercüş (Kaza) 81, 98
Gesane (Mahalle)..... 173
Giray Musa Paşa 98
Giresun..... 46, 125, 126, 226
Göçebe 81, 201
Gölgeni (Köyü) 77, 112
Gölbaşı (Kaza) 124, 125
Göllü (Köyü)..... 167
Gümrü 50, 80, 94, 105, 228
Güran (Köyü)..... 107, 108, 120
Gürcistan..... 25, 26
Gürcü 24, 26, 39, 40, 45 118, 176, 204
Gürne (Aşireti)..... 101, 198
Gürzem (Köyü)..... 111

H

Habur xiv, 48, 51, 56, 57, 77, 78, 81, 82, 83, 84, 96, 97, 98, 100, 101, 112, 167, 195, 199, 214, 227
Hacı Giray 20
Haçin (Çeçen) 59, 132, 136, 168, 198
Hakkari 61, 69, 74, 75, 83, 101, 114
Halepxiv, 15, 35, 51, 63, 64, 73, 75, 78, 100, 110, 114, 118, 134, 169, 172, 185, 207, 215
Hamidiye9, 33, 171, 186, 221, 222, 223, 241, 253
Hani (Kaza) 80, 96, 105
Harab Han 130
Harabe ..... xv, 77, 111, 122, 123, 124
Harabe-i Gülli 77, 111
Harb (Aşireti) 188, 198
Harput xiv, 51, 62, 80, 81, 88, 89, 92, 93, 95, 99, 104, 106, 117, 120, 149, 155, 159, 161, 163, 177, 214, 224, 228
Hasan Patrik (Köyü) 130, 152
Hasankale 89
Hazro (Kaza) 96, 106, 166
Hekimhan 198
Hıms (Aşireti) 81, 98
Hısn-ı Mansur100, 104, 129, 136, 148, 150, 176, 221
Hilal-ı Ahmer Cemiyeti 141
Hoy 59, 202

İ

İbrahim Paşa (Aşiret Reisi)55, 171, 174, 205, 220
İcadiye (Mahallesi) 220
İliyan (Nahiye) 77
İngiliz vi, 6, 11, 17, 19, 24, 27, 41, 42, 51, 52, 53, 54, 68, 86, 100, 103, 125, 175, 195, 199, 205, 215, 216, 227, 243, 246, 249, 259
İran xiv, 24, 25, 52, 53, 59, 70, 113, 114, 120, 133, 143, 146, 201, 206, 253
İslam Bey (Muhacir) 162, 173, 179, 210
İslam Bey'in 210
İslamcılık 43
İsmail Paşa (Görevli) 10, 81, 82, 166, 213
İtalya 53

K

Kadı (Köyü) 64, 124
Kadıpazarı 104, 122
Kağızman 51, 83, 110, 125
Kahta 101, 129, 136
Kara Yakup (Köyü) 111
Karabağ 59, 70, 109, 114, 115, 116, 120, 130, 131, 132, 133, 136, 143, 144, 145, 147, 148, 188, 190, 192, 201, 228
Karacadağ 77, 224
Karakeçi 137
Karapapak 47, 49, 131, 148, 176, 219
Karaz (Köyü) ..... xiv, 109, 120, 273
Karesi 12, 18, 60, 64, 73, 79, 127, 253
Kars xiv, 42, 45, 46, 50, 51, 56, 59, 62, 69, 76, 77, 80, 83, 89, 94, 105, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 125, 129, 132, 133, 134, 136, 143, 144, 151, 152, 157, 158, 161, 188, 194, 221, 224, 228
Katolik 31, 121, 176, 185
Kazan 21, 30, 67, 160, 163
Kebanxiv, 48, 55, 76, 129, 131, 148, 151, 152, 186, 190, 227
Kefe 20, 24
Keykili (Aşireti) 199
Kıbtiler 63
Kıpçak 20
Kıpti ..... xiv, 64, 136
Kırkgöz (Köprüsü) 104
Kızıl Kilise 79
Kiği (Aşireti) 55
Kiki (Aşireti) 55, 56, 82, 107, 108
Kil Tepe (Köyü) 111
Kili (Aşireti) 20
Kilis 35, 75, 118
Kocaköy 109
kolera 31, 157, 193, 206
konsolos ..... vi, 12
Konsolos (İngiliz ve Rus) vi, 12, 31, 51, 67, 100, 101, 103, 163, 175, 195, 199
Konya12, 35, 36, 54, 61, 73, 74, 75, 83, 84, 92, 110, 116, 118, 125, 128, 136, 197, 258
Kozabadcal (Köyü) 116, 189
Kubad uşağı (Köyü) 196
Kuban 24, 25, 126, 128, 134, 136
Kuburbaşı (Mevkisi) 80, 98
Kumlutarla (Köyü) 104
Kuru Çay 132, 152, 153
Kürt 54, 57, 97, 103, 171, 175, 177, 200, 204, 212, 222, 223, 253

L

Laz 24, 45 176, 204
Lice 48, 77, 80, 95, 105, 108, 109, 111, 112, 120, 121, 224, 227
Livane 81, 82, 115, 120, 134, 136, 212

Lord Napier (Konsolos) 41
Lorrd Ponsoby (Konsolos) 52

M

Maden xiv, 4, 46, 48, 74, 75, 76, 77, 79, 111, 112, 113, 114, 115, 120, 135, 144, 145, 149, 224, 227
Mahir Bey (Muhacir) 62
Malatya ii, iii, iv, v, vi, vii, viii, xiv, xv, 3, 4, 7, 8, 48, 50, 51, 59, 66, 67, 71, 74, 81, 82, 83, 88, 89, 93, 104, 108, 109, 110, 115, 121, 122, 123, 124, 125, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 139, 143, 144, 145, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 158, 160, 163, 170, 176, 177, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 194, 196, 198, 201, 212, 220, 221, 227, 228, 229
Mamüretülaziz xiv, xv, 4, 5, 7, 10, 35, 48, 50, 58, 59, 61, 65, 66, 71, 74, 75, 76, 82, 83, 84, 85, 97, 100, 109, 110, 117, 118, 119, 120, 121, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 139, 140, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 154, 155, 156, 158, 162, 170, 173, 197, 209, 210, 214, 227, 229, 241
Mancılık (Köyü).....176
Maraş.....78, 112, 182, 207, 209
Mardin ii, iii, iv, v, vi, vii, viii, xiv, 3, 4, 7, 12, 48, 49, 55, 56, 71, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 84, 85, 96, 97, 98, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 111, 112, 113, 114, 120, 121, 135, 138, 144, 149, 154, 155, 158, 162, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 176, 177, 178, 183, 184, 185, 194, 195, 198, 199, 200, 201, 203, 205, 210, 213, 214, 215, 219, 220, 225, 227, 228, 229
Mekri Bey (Görevli).....174
Mengli Giray 20
Midyat 81, 98, 199, 204
Milli (Aşireti) 23, 28, 53, 55, 98, 162, 171, 172, 173, 174, 205, 210, 219, 220, 243, 250, 254
Mir-i Milan (Köyü) 111
Mithat Paşa.....200, 223
Muhacirin Komisyonu 33,61, 68, 80, 128
Munkayıt (Kabilesi) 93, 104
Murteza Ali Bey.....183
Musa Giray Paşa (Muhacir-Görevli) 63, 80, 82, 98, 99, 100, 103, 196, 224
Mustafa Paşa (Görevli) 63, 82, 83, 84, 97, 99, 100, 110, 125, 197, 224
Muş 35, 51, 62, 75, 80, 81, 82, 94, 95, 104, 113, 117, 118, 145, 177, 178, 181, 182, 193, 194
Mülteci 3, 117, 135

N

Navoraski.....71
Nogay xiv, 24, 28, 30, 47, 88, 89, 90, 92, 93, 104, 105, 122, 138, 140, 159, 161, 228, 244, 252
Nusaybin xiv, 48, 49, 56, 57, 77, 78, 101, 112, 115, 120, 145, 169, 178, 183, 198, 199, 227
Nusret Paşa 42, 80, 81, 95

O

Oltu 51, 194

Ö

Ömer Paşa (Görevli) 80, 81, 92
Ömerkan (Nahiye) 81, 98, 111

P

Perveri.....125
Peştav (Kabile)..... 89, 104
Piçar 80, 95, 105
Polad 124
Posof 66
Poti..... 28, 71

R

Resulayn xiv, 56, 59, 62, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 106, 112, 120, 145, 146, 150, 157, 162, 163, 166, 167, 168, 170, 172, 173, 174, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 189, 192, 193, 195, 198, 199, 200, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 219, 220, 225, 228
Reşadiye (Köyü) 33, 115
Revan 70, 115, 120, 145, 201
Rus v, 2, 3, 5, 6, 7, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 36, 38, 39, 42, 43, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 59, 65, 66, 67, 68, 70, 72, 78, 80, 86, 87, 89, 90, 94, 102, 103, 110, 114, 116, 117, 125, 126, 127, 133, 134, 135, 143, 144, 146, 162, 163, 154, 171, 175, 182, 187, 191, 196, 199, 202, 206, 211, 215, 216, 217, 221, 224, 226, 227, 228, 243, 244, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 259

S

salgın..... 31, 107, 193, 206, 228

Samsun 24, 46, 48, 58, 71, 73, 75, 90, 91, 92, 118, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 137, 163, 176, 226, 244, 250, 251
Sarı (Süryani Köyü) 204
Sason 204, 223
Savur 81, 98
Seyit Hasan (Köyü) 107, 108, 120
Siirt 4, 35, 51, 75, 80, 81, 82, 94, 104, 118, 138, 214
Silvan 48, 74, 76, 77, 96, 106, 108, 111, 121, 227
Sinanlı (Köyü) 76, 129, 151
Sinop 35, 46, 48, 50, 54, 71, 73, 75, 80, 92, 118, 125, 126, 127, 209, 226
Sivas 10, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 59, 61, 62, 69, 74, 82, 83, 84, 88, 90, 91, 93, 94, 95, 97, 99, 100, 104, 110, 113, 114, 116, 120, 125, 126, 127, 128, 130, 134, 135, 136, 137, 143, 144, 159, 160, 171, 182, 194, 197, 204, 214, 222, 225, 226, 251
Sivastapol 54, 65, 68, 71, 126
Siverek xiv, 4, 48, 74, 76, 77, 79, 89, 100, 104, 111, 115, 116, 120, 137, 168, 169, 178, 181, 183, 189, 199, 205, 214, 219, 227
Soçi 71
Sohum 24, 71
Subaşı (Köyü) 180
Sultan Suyu (Çiftliği) 129, 152
Sururi Paşa (Görevli) 128
Süker Kalesi 97
Süleymaniye 90, 116
Sünni 70, 113, 114, 146
Sürgü 134, 136, 154
Sürgücü (Nahiye) 81, 98
sürgün xiv, 7, 9, 13, 14, 18, 22, 28, 36, 40, 41, 62, 63, 64, 80, 90, 171, 173, 196, 197, 208, 209, 210, 215, 224, 227, 242, 243, 245, 248, 250, 251, 254
Süryani 176, 177, 203
Süse (Köyü) 97

Ş

Şakir Paşa (Görevli) 57, 78, 83, 84
Şammar (Aşireti) 55, 101, 218
Şark Nahiyesi 107
Şavşat 118, 119, 120, 157
Şema Beyzade Hasan (Muhacir) 198, 225
Şemmar (Aşireti) 219, 220
Şemr (Aşireti) 171, 172, 220
Şerabi (Aşireti) 172, 220
Şeyh Beni (Bölgesi) 172
Şeyh Faris (Aşiret Reisi) 218
Şükrü Paşa (Görevli) 55

T

Taban (Köyü) 111
Tahran 70, 202
Takvim-i Vakayi vi, 11, 33, 68, 83, 102, 104, 170, 184, 217, 239, 240
Taşlı (Aşireti) 171
Tatar 18, 22, 23, 28, 31, 44, 61, 104, 187, 196, 248, 252, 258, 259
Tavira (Köyü) 112
Tay (Aşireti) 55, 57
Tehcirli (Köyü) 76, 129, 151
Tel-abyad 97
Telermen (Köyü) 155, 168, 170, 176, 177, 178, 185
Tevem (İstasyonu) 182
Tiflis 65, 66, 126, 136
Toğma (Nehri) 129, 152
Tokal (Köyü) 107, 108, 120
Trabzon 20, 22, 24, 27, 29, 31, 33, 46, 47, 48, 50, 71, 73, 75, 83, 84, 85, 90, 91, 93, 94, 118, 130, 137, 140, 176, 188, 216, 226, 243, 247, 250
Trotter (Konsolos) 103, 199
Tuapse 71
Türkan (Köyü) 111

U

Urban 6, 9, 46, 55, 56, 57, 58, 77, 98, 101, 111, 112, 165, 169, 174, 182, 189, 194, 195, 205, 215, 218, 222, 227
Urfa 48, 50, 80, 81, 90, 91, 92, 93, 94, 104, 105, 116, 172, 176, 178, 180, 181, 183, 185, 200, 213, 228
Uzun Yayla 92, 116
Uzunyayla 46, 47, 90, 91, 92, 93, 116, 171, 226, 251

Ü

Ümran-ı Aziz (Köyü) 104

V

Van 29, 48, 51, 61, 69, 73, 74, 75, 80, 81, 83, 84, 90, 91, 93, 94, 95, 104, 105, 113, 114, 116, 130, 133, 134, 143, 144, 146, 200, 202, 222, 228, 248
Veysi Paşa (Görevli) 93
Viladi Kafkas 126, 136

Viranşehir 80, 82, 96, 97, 98, 103, 137, 171, 174, 188, 195, 197, 205

Y

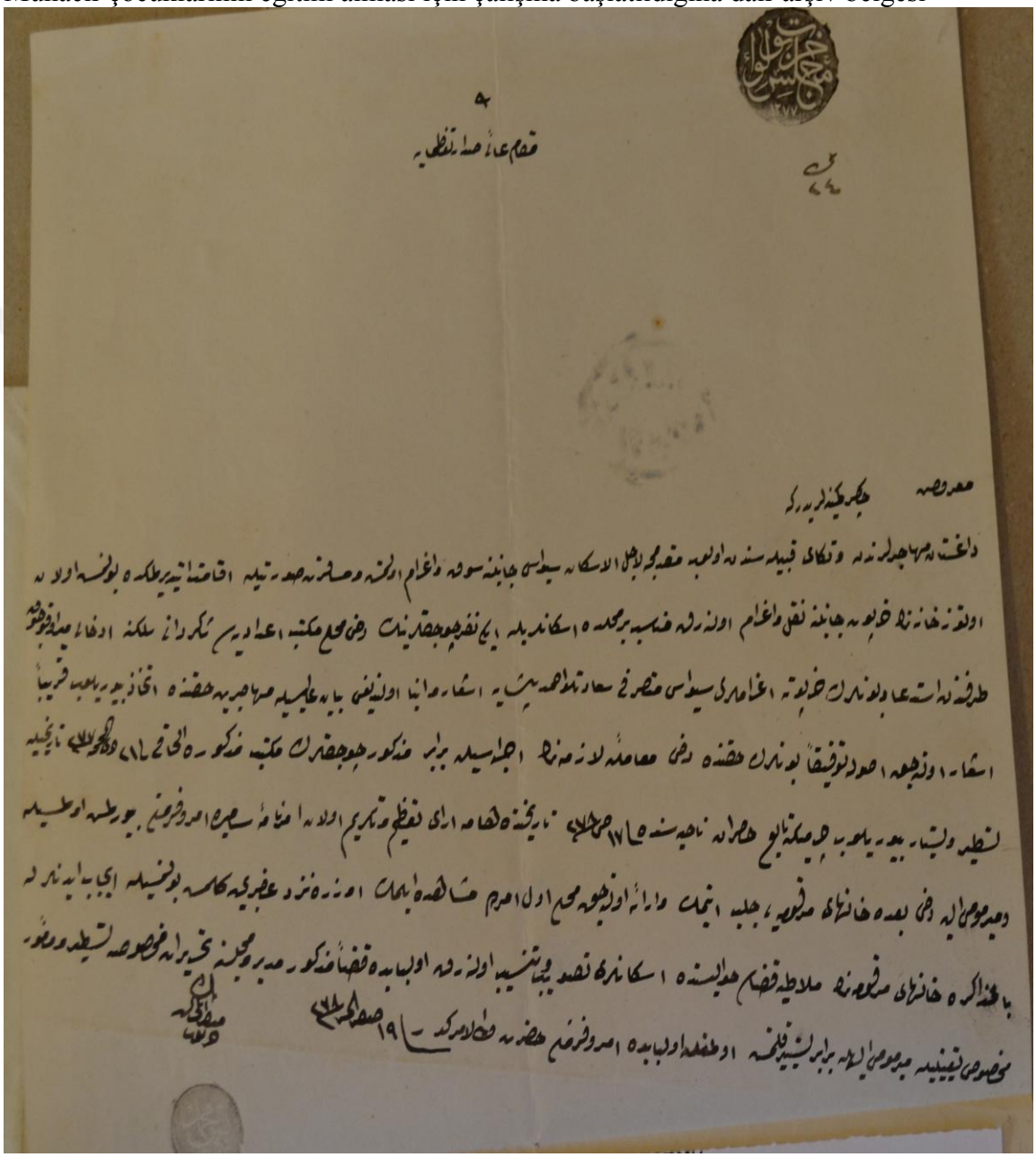
Yakup Bey (Görevli).....167
Yazıhan48, 76, 129, 131, 132, 135, 136, 144, 148, 151, 152, 153, 188, 190, 192, 198, 227, 229
Yenişehir..... 62, 183
Yusuf Akçura..... 43

Z

Zaptiye9, 103, 175, 185, 188, 199, 200, 219, 221, 230
Zor Sancağı 48, 78, 112, 169, 176, 180, 183, 184, 185, 218, 220, 245

EKLER

EK 1: Tekay kabilesine mensup 30 hane muhacirinin Malatya'ya iskânı kararlaştırıldı. Muhacir çocuklarının eğitim alması için çalışma başlatıldığına dair arşiv belgesi

Makam-i âlî-yi Sadâret-i uzmâ'ya

Ma'ruz-ı çâker-i kemîneleridir ki;

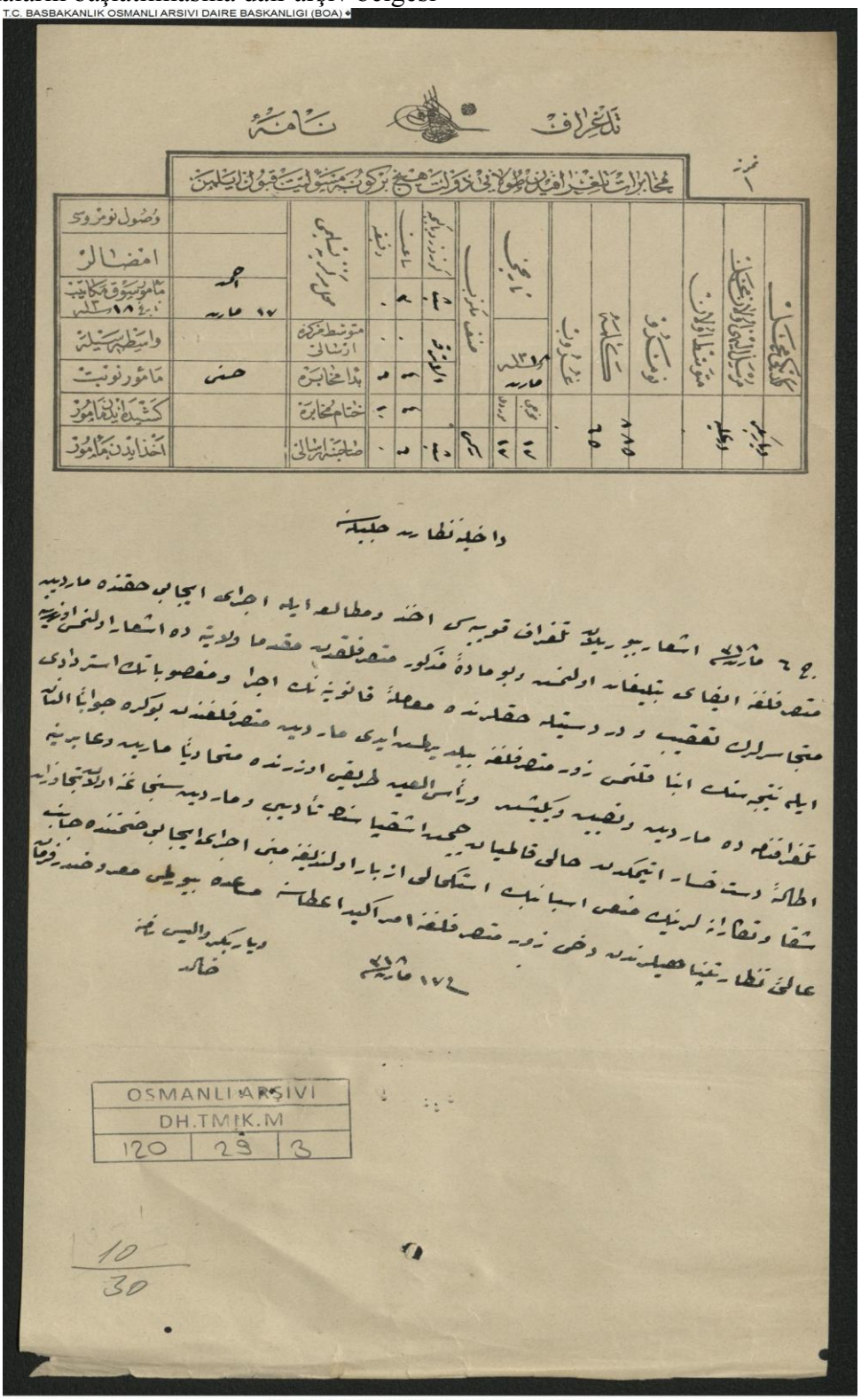
Dağıstan muhâcirlerinden ve Tekay kabilesinden olup mukaddemce li-ecli'l-iskân Sivas cânibine sevk ve izâm olunmuş ve müsâferet sûretiyle ikâmet etdirilmekde bulunmuş olan otuz hânenin Harput cânibine nakl ve izâm olunarak münasib bir mahalde iskânlarıyla iki nefer çocuklarının dahi mahallî mekteb-i idâdiyesi şâkirdânı silkine idhali Mîr Ufucuk tarafından istidâ ve bunların Harput'a izâmları Sivas Mutasarrıfı saâdetlü Ahmed Paşa'ya iş'âr ve inbâ olunduğu beyân-ı âlisiyle muhâcirîn hakkında ittihâz buyurulup karîben iş'ar olunacak usûle tevkifân bunlar hakkında dahi muâmele-i lâzimenin icrasıyla beraber mezkûr çocukların mekteb-i mezkûra ilhâkı fî 21 Zilhicce sene 277 tarihiyle tastîr ve tesyâr buyrulup Çermik'e tabi' Hasaran Nahiyesi'nde fi 17 Safer 278 tarihinde hâme-ârâ-yı ta'zîm ve terkîm olan emirnâme-i sâmide emr u fermân buyrulmuş olmasıyla ve mîr-i mûmâileyh dahi ba'dehû hanehâyı merkûmeyi celb etmek ve irâe olunacak mahalli evvel emirde müşâhede eylemek üzere nezd-i acizîye gelmiş bulunmasıyla icab edenlere bi'l-müzâkere hanehâ-yı merkûmenin Malatya Kazâsı havâlisinde iskânları tasvib ve tensib olunarak ol bâbda kazâ-yı mezkûr müdür ve meclisine tahrirât-ı mahsûsa tastîr ve memûr-ı mahsûs tayiniyle mîr-i mûmâileyhle beraber tesyîr kılınmış olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l emrindir.

Fi 19 Saferü'l-hayr sene 278

Mutasarrfıf-ı Eyalet-i Harput Mehmed

BOA. A. MKT. NZD. 371/36

EK 2: Çeçen eşkıyasının Mardin'de iki çiftçiyi öldürmesi ve hayvanlarını gasp etmesi üzerine düzenin ve asayişin sağlanması amacıyla Dâhiliye Nezareti'nden gerekli çalışmaların başlatılmasına dair arşiv belgesi

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

تلغراف نامه

واخله نظارت جليله

OSMANLI ARŞIVI
DH.TMIK.M
120 | 29 | 3

DH.TMIK.M.00120.00029.003

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

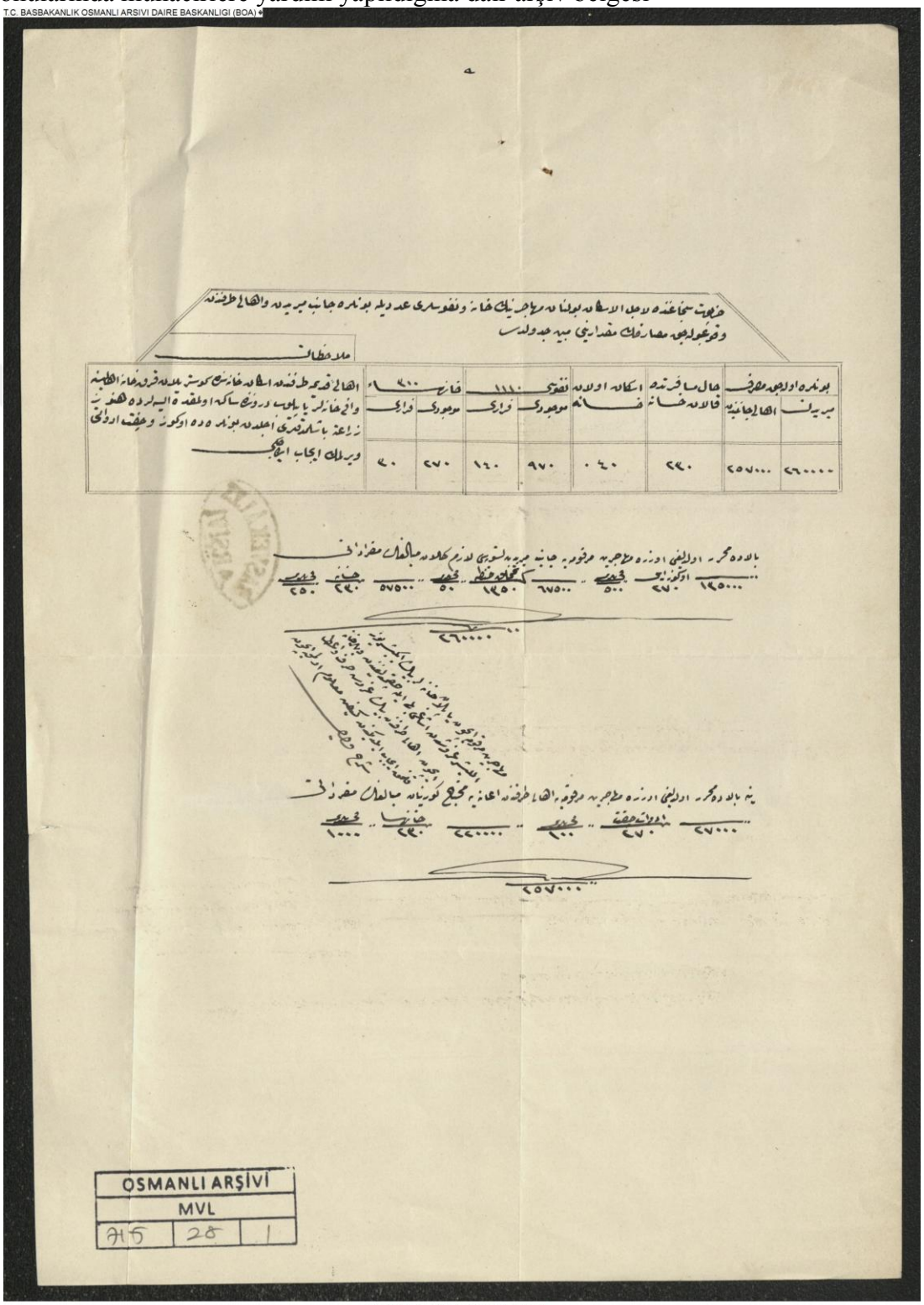
Fî 6 Mart 218 iş‘ âr buyurulan telgraf kopyası ahz ve mütâla‘ a ile icrâ-yı îcâb-ı hakkında Mardin Mutasarrıflığı’na îfâ-yı teblîğa□t olunmasına ve bu mâdde-i mezkûr mutasarrıflıktan mukaddema vilâyette iş□âr olunması üzerine mütecâsirlerin ta□kı□b ve der-destiyle haklarında mu□âmele-i ka□nûniyyenin icrâ ve mağsûbâtın istirdâdı ile netîcesinin inbâ kılınması Zor Mutasarrıflığı’na bildirilmiş idi. Mardin Mutasarrıflığı’na da bu kere cevâben alınan telgrafnâmede Mardin ve Nusaybin ve Yenişehir ve Re’su’l-ayn tarîki üzerinde mütemâdiyen mârrîn ve ‘ âbîrine itâle-i dest-i hasâr itmekten hâlî kalmayan Çeçen eşkıyâsının te’dîbi ve Mardin Sancağı’na olan tecâvüzât-ı şeka□vetkârânelerinin men‘ î esbâbının istikmâli izbâr olunduğuna mebni icrâ-yı îcâbı zımnında ve cânib-i ‘ âlî-i nezâret-penâhîlerinden dahi Zor Mutasarrıflığı’na emr-i ekîd i‘ tâsına müsâ‘ ade buyurulması ma‘ rûzdur**.** Fermân

fî 17 Mart 318

Diyarbekir Vâlîsi Nâmına Halid

BOA. DH. TMIK. M. 120/29

EK 3: Harput Sancağı'na iskân edilen muhacirlerin nüfus durumları bildirilmiştir. Devlet ve ahali tarafından hane inşası, çift hayvanı, tohumluk ve tarımsal alet konularında muhacirlere yardım yapıldığına dair arşiv belgesi

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
MVL
715 | 28 | 1

MVL.00715.00028.001

Harput Sancağı'nda li-ecli'l-iskân bulunan muhacirînin hane ve nüfûsları adediyle bunlara cânib-i mîrîden ve ahâli tarafından vuku‘ bulacak masârıfın mikdârını mübeyyin cedveldir.								Mülahazât
Bunlara olacak masraf		Hâl-i müsâferetde kalan hane	İskân olan hane	Nüfûsu 1110		Hanehâ 300		Ahâlî-i kadîme tarafından iskân hanesinde gösterilen kırk hane ahâlîsine vâki‘ haneler yapılup derûnunda sâkin olmakta iseler de henüz zirâ‘ata başlamadıkları ecilden bunlara da öküz ve çift edevatı verilmek îcâb edeceği.
Mîrîden	Ahâli cânibinden			Mevcudu	Firari	Mevcudu	Firari	
260000	258000	230	40	970	140	270	30	

Balada muharrer olduğu üzere muhâcirîn-i merkumeye cânib-i mîrîden tesviyesi lâzım gelen mebâliğin müfredâtı:

Yekûn	Öküz Re'si	Kıymeti	Yekûn	Tohumluk hintâ Kile	Kıymeti	Yekûn	Hane	Kıymeti
135.000	270	500	675.000	1350	50	57.500	230	250
Yekûn 260.000								

Muhâcirîn-i merkum içün yapılan haneler bin ikişer yüz ellişer guruşdan aşağıca ile çıktığından ve beher hane içün ahâlî tarafından bin guruş sarf ve i‘tâ kılınmak îcâb eylediğinden keyfiyet ma‘lûm olmak içün şerh var.

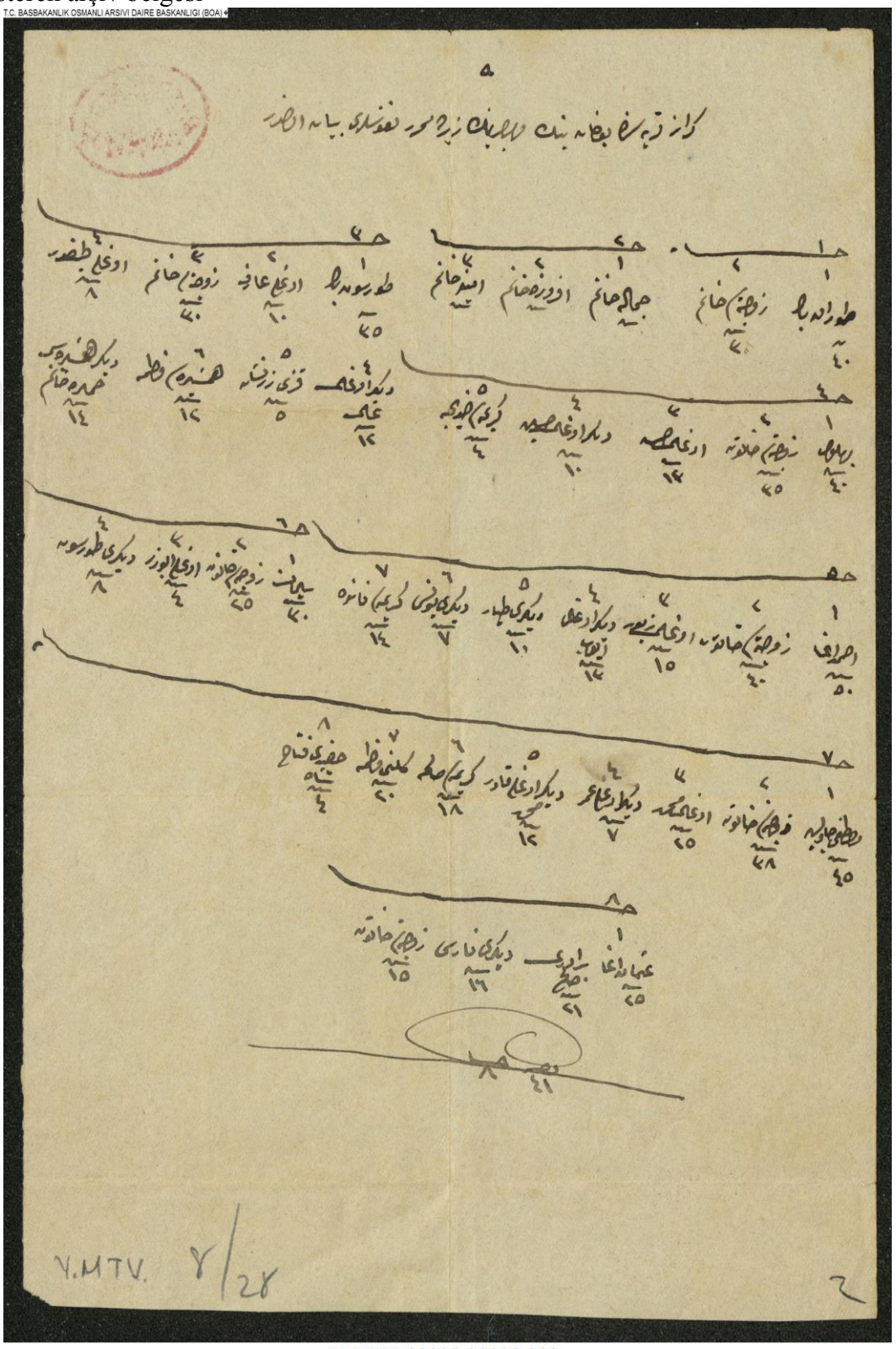
Yine bâlâda muharrer olduğu üzere muhâcirîn-i merkumeye ahâlî tarafından i‘âneye muhtâc görünen mebâliğin müfredâtı:

Yekûn	Edevât-ı Çift	Kıymeti	Yekûn	Hanehâ	Kıymeti
27.000	270	100	230.000	230	1000
Yekûn 257.000					

BOA. MVL. 715/28

EK 4: Lice Kazası'nın Karaz Köyü'ne iskân edilen Burhan Bey muhacirleridir. İskân edilen 8 hanelik toplam 41 nüfus muhacirden 22'si erkek ve 19'u kadın olduğunu gösteren arşiv belgesi

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Y.MTV.00008.00028.002

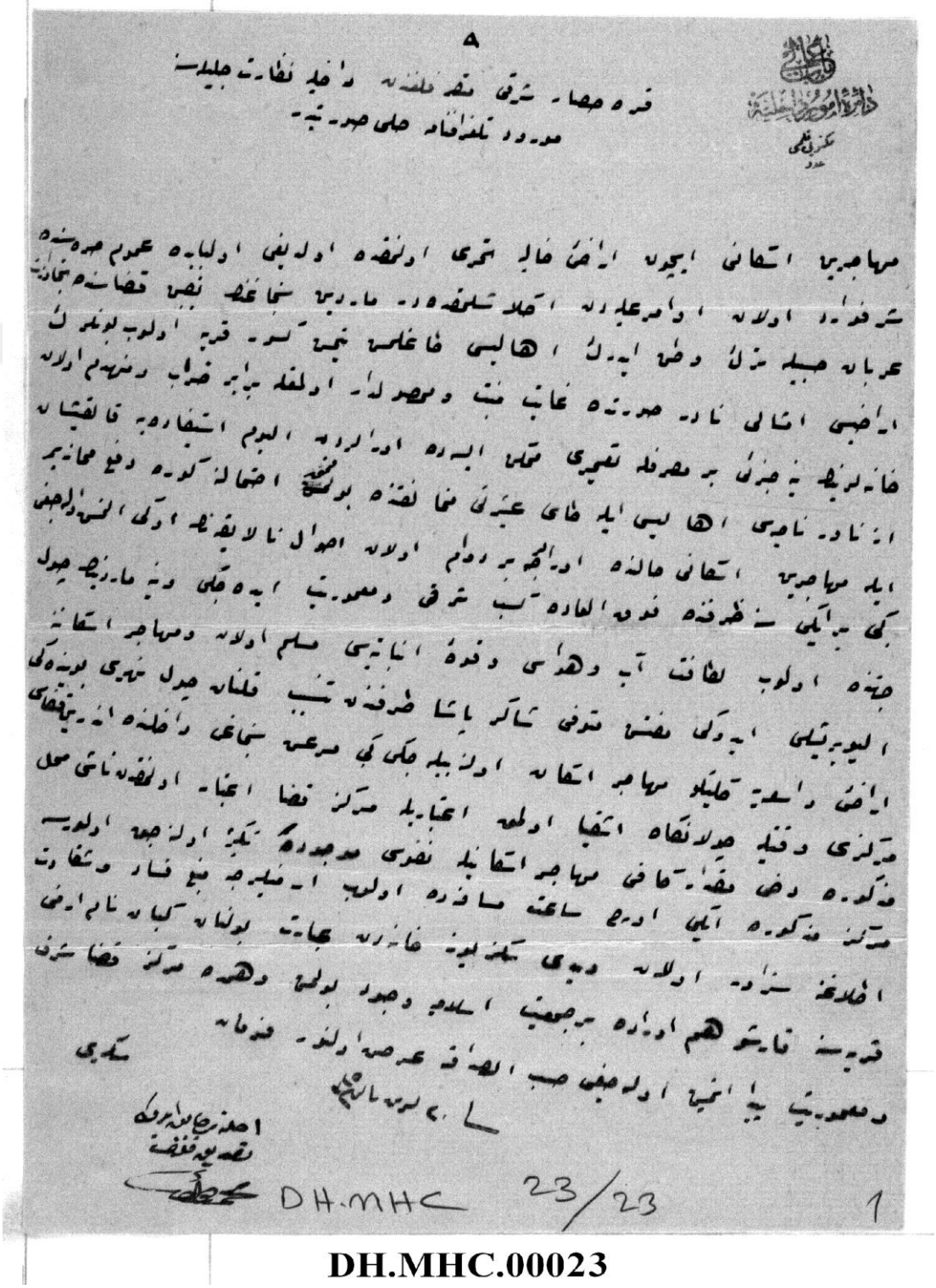
Karaz Karyesi’nde Burhan Bey muhâcirînin zîrde muharrer nüfûsları beyân olunur.

Hane 1		**Hane 2**		
Turan Bey sin 40,	Zevcesi Hanım sin 30	Cemale Hanım	Efruza Hanım	Asfar Hanım
Hane 3				
Turan Bey sin 35	Oğlu Arif sin 10	Zevcesi Hanım sin 30	Oğlu Tayfur sin 8	Diğer Oğlu Ali sin 12
Kızı Zerefşan sin 5	Hemşiresi Fatıma sin 12	Diğer Hemşiresi Hamide Hanım sin 14		
Hane 4				
Behlül sin 40	Zevcesi Halâvete sin 35;	Oğlu Hasan sin 13,	Diğer Oğlu Hüseyin sin 10	Kerîmesi Hadice sin 4
Hane 5				
Ahmed Ağa sin 50	Zevcesi Hatun sin 40	Oğlu Zebur sin 15	Diğer Oğlu Eyyub sin 13	Diğeri Tayyar sin 10
Diğeri Yunus sin 7	Kerîmesi Fanun Sin 14			
Hane 6				
Şirin sin 30	Zevcesi Hatun sin 25	Oğlu Ebuzer sin 4,	Diğeri Tursun sin 8	
Hane 7				
Mustafa Çavuş sin 45,	Zevcesi Hatun sin 38	Oğlu Muhammed sin 25	Diğer Oğlu Ömer sin 7	Diğer Oğlu Kadir Hasan sin 12
Kerîmesi Saliha sin 18	Gülşen Fatıma sin 20	Hafîdi Fettah Sinan sin 4		
Hane 8				
Osman Ağa sin 25	Zevcesi Hatun sin 15	Birâderi Salih sin 21	Diğeri Farisi sin 16	

Yekûn: 41 Nefer 8 Hane

BOA. Y. MTV 8/28

EK 5: Osmanlı Devleti, Ermenilerin ve urban aşiretlerin asayişsizliğine son vermeyi planladı. Bunların eşkıyalığını önlemek için müsait arazilerde bir İslami cemiyet ve nüfus oluşturulması uygun görüldü. Muhacirlerin iskânıyla tarımsal faaliyetlerin gelişeceğini, düzenin sağlanacağını bildiren arşiv belgesi

DH.MHC.00023

Karahisar-ı Şarkı Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine Mevrûd Telgrafname hâli Sûretîdir.

Mühâcirîn iskânı içün arâzî-i hâliye teharrî olunmakta olduğu ol-bâbda ʻ umûm sırasında şerefvürud olan evâmir-i ʻ aliyyeden anlaşılmaktadır. Mardin Sancağı'nda Nusaybin Kazâsı'nda tecâvüzât-ı ʻ urbân hasebiyle terk-i vatan iderek ahâlîsi tağılmış yetmiş küsür karye olup bunların arâzî-i emsâli nâdir sûretde gayet münbit ve mahsûldâr olmakla beraber harâb ve münhedim olan hanelerinin yine cüz'î bir masrafla taʻ mîri mümkin ise de oralardan el-yevm istifâdeye kalkışan Aznavar Nâhiyesi ahâlîsi ile Tay Aşîreti muhâlefetde bulunmak ihtimâline göre def-i mehâneyid ile muhâcirîn iskânı hâlinde oralarda ber-devâm olan ahvâl nâ-lâyıkanenin önü alınmış olacağı gibi bir iki sene zarfında fevka'l-ʻ âde kesb-i terakkı ve maʻ mûriyet ideceği ve yine Mardin'in çöl cihetinde olup latâfet-i âb ve hevâsı ve kuvve-i inbâtiyesi müsellem olan ve mühâcir iskânına elverişli idüğü müfettiş-i mütefevvâ Şakir Paşa tarafından tensîb kılınan Çöl Nehri boyundaki arâzî ….. külliyetlü mühâcir iskân olunabileceği gibi Maraş Sancağı dâhilinde Andırın Kazâsı merkezi vaktiyle cevlân-gâh-ı eşkıyâ olmak iʻ tibârıyla merkez-i kazâ iʻ tibâr olunmaktan nâşi mahall-i mezkûre dahi mikdâr-ı kâfî mühâcir iskânıyla nüfûs-ı mevcûda teksîr olunacak olursa merkez-i mezkûra iki üç sâat mesâfede olup Ermenilerce men-i fesâd ve şekavet ittılâʻ ına sezâver olan ve yedi sekiz yüz haneden ʻ ibâret bulunan Keban nâm Ermeni karyesine karşu hem orada bir cemʻ iyyet-i İslâmiyye vücûd bulunmuş ve hem de merkez-i kazâ şeref ve maʻ mûriyet peydâ etmiş olacağı hasebi's-sadâka ʻ arz olunur. Fermân.

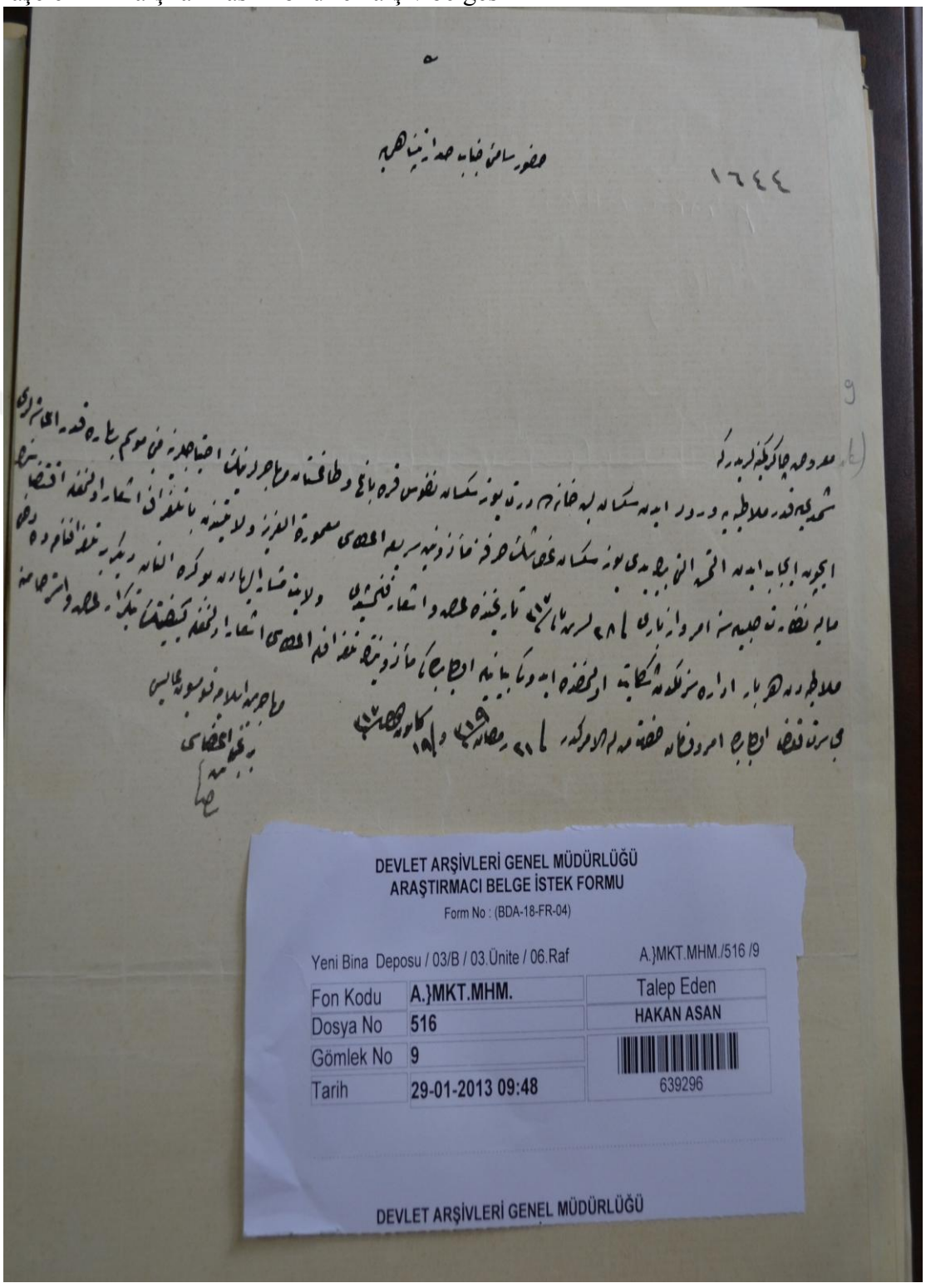
20 Teşrîn-i Sânî 215

Şükrü

Aslına sâdık idüğü tasdîk kılındı. Muhammed Davud

BOA. DH. MHC 23/23

EK 6: Malatya'ya gelen muhacirlerin ihtiyaçları için yardımların yapılmasını ve iaşelerinin karşılanmasını bildiren arşiv belgesi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
ARAŞTIRMACI BELGE İSTEK FORMU
Form No : (BDA-18-FR-04)

Yeni Bina Deposu / 03/B / 03.Ünite / 06.Raf A.}MKT.MHM./516 /9

Fon Kodu	A.}MKT.MHM.	Talep Eden
Dosya No	516	HAKAN ASAN
Gömlek No	9	639296
Tarih	29-01-2013 09:48	

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Huzur-ı Sânî-yi Cenâb-ı Sadâret Penâhî'ye

Ma'ruz-ı çâker-i kemîneleridir ki;

Şimdiye kadar Malatya'ya vürûd eden seksen beş hanede dört yüz seksen nüfus Karabağ ve Dağıstan muhâcirlerinin ihtiyaçlarına mebnî mevsim-i bahara kadar iâşeleri için icâb eden altmış altı bin yedi yüz seksen guruşun sarfına me'zuniyet-i serî'a itâsı Mamüretülaziz Vilâyeti'nden bâ-telgraf iş'âr olunmakla iktizâsının Maliye Nezâret-i Celîlesi'ne emr u izbârı fi 28 Teşrîn-i sânî sene 317 tarihinde arz ve iş'âr kılınmışdı. Vilâyet-i müşârünileyhâdan bu kere alınan diğer bir telgrafnâmede dahi Malatya'dan her-bâr idaresizlikden şikâyet olunmakda idiği beyânıyla ol bâbdaki mezûniyetin telgrafla itâsı iş'âr olunmakla keyfiyetin bi't-tekrar arz ve istirhâmına mücâseret kılındı. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

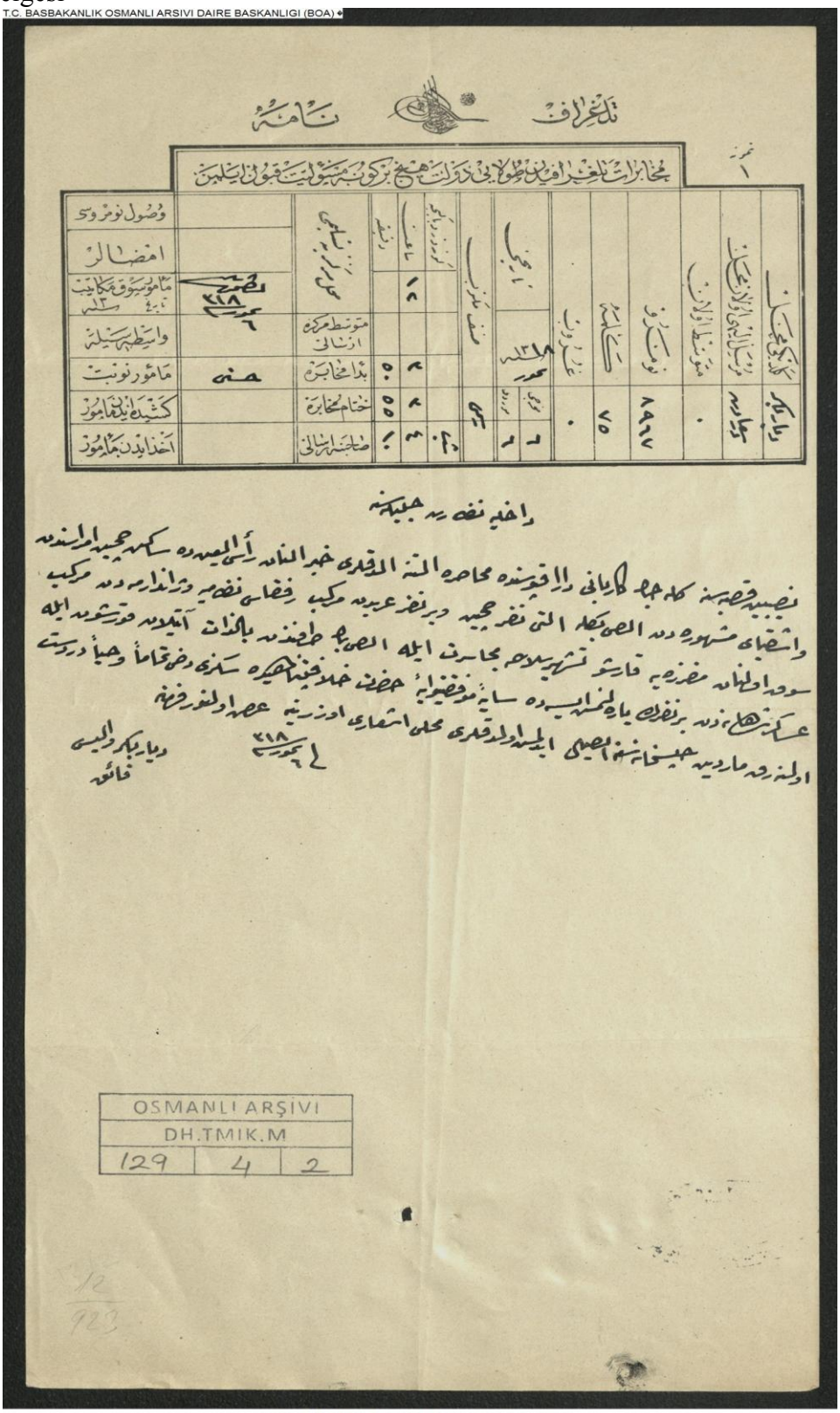
Fi 21 Ramazan sene 319 ve fi 19 Kânun-ı Evvel sene 317

Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyon-ı Âlîsi Birinci Âzâsı
Rıza

BOA. A.}MKT. MHM. 516/9

EK 7: Çeçen eşkıyasından Elsi Bey ve adamlarının kervan soygunu sonrası yakalanması üzerine söz konusu eşkıyaların Mardin Hapihanesi'ne gönderildiğine dair arşiv belgesi

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

تلغراف نامه

نمره ١

وصول نومروسی		محل مرور تلغرافی	رقمیله	یازیلمه	کونده ریاضی	صنف مذکر	ناموس	غیر مرقوم	تکالیف	نومرو	مقوسنه الوارن	ورد السانی ایله الان یازیلان	کلمه یازیلان
افضالر													
مامور سوق مکاتیب ثابته			١٢										
واسطه هیئله		متوسط مرکزه ارسالی											
مامور نوبت		بدا مخابره	٥٠	٨									
کشیده یلمامور		ختام مخابره	٥٥	٨									
اخذ ایدن مامور		صاحبنه ارسالی	١٠	٣٠	٠٠								

راخیه نفصیه جلبکنه

نصیبه قصبه سنه کلهجه کاربانی واقعه سنده محاصره ایتمش اولان قدری خبدالله آسی الیعقوبه سکنه جلبه اسمنده واشقیای مشهوره دن الصوبکلی الی نفر جلبه دیر نفر عربه مرکب فصاسی نفصیه وزاندارمه دن مرکب سوحه اولنمه مفرزه یه قارشو تشهیر سیوحه مجاربه ایله الصوبه جلبه اسمنده بالذات آتیلدیه قوشویه ایله عسکر نهایت زده بر نفرلی یاره لنمسه ایله مومی الیه حضرت خلد فنا حکیره سلیمه رضی تماماً وحیاً دوستنه اولنه رحمه ماردیه حبسخانه سنه ایصالی ایله اولقدری محل استعمای اولدیغنه عصه اولنور فرمه

دیاربکر والیسی فائقه

OSMANLI ARŞİVİ
DH.TMIK.M
129 | 4 | 2

DH.TMIK.M.00129.00004.002

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

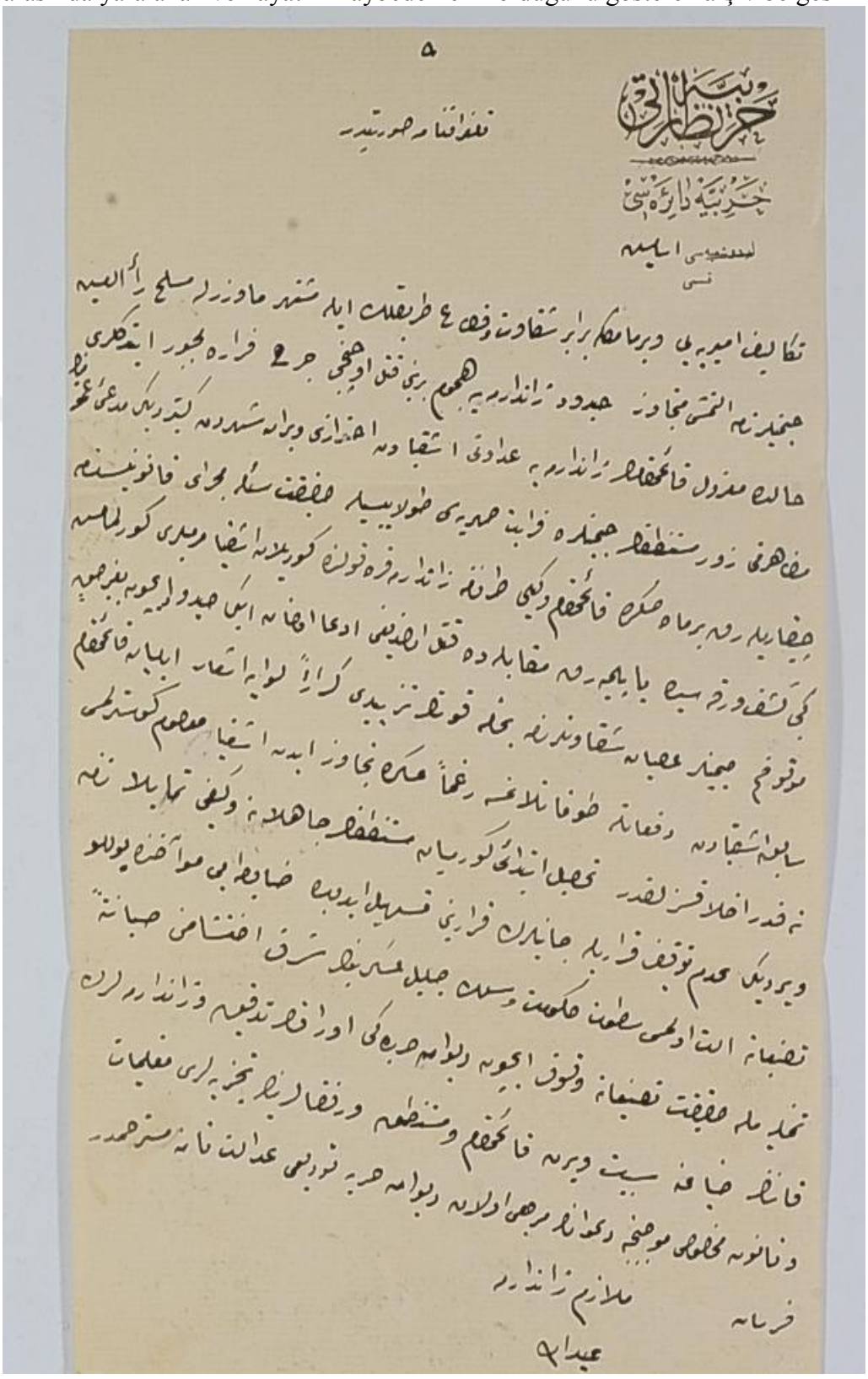
Nusaybin Kasabası'na gelecek kârbânı Dara Kuyusu'nda muhâsara altına aldıkları haber alınan Re'sü'l-ayn'da sâkin Çeçen arasında ve eşkıyâ-yı meşhûreden Elsi Beyle altı nefer Çeçen ve bir nefer Arab'dan mürekkeb rüfeka□sı nizâmiye ve jandarmadan mürekkeb sevk olunan müfrezeye karşu teşhîr-i silâha mücâseret ile Elsi Bey tarafından bi'z-zât atılan kurşun ile ʻ asâkir-i şâhâneden bir nefer de yaralanmış ise de sâye-i muvaffakıyet-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde sekizi dahi tamâmen ve hayyen der-dest olunarak Mardin Hapishanesi'ne îsâl edilmiş oldukları mahalli iş' ârı üzere arz olunur. Fermân

6 Temmuz 218

Diyarbekir Vâlîsi Faik

BOA. DH. TMIK. M. 129/4

Ek 8: Çeçenlerin jandarma karakoluna saldırması sonucunda jandarma neferleri arasında yaralanan ve hayatını kaybedenlerin olduğunu gösteren arşiv belgesi

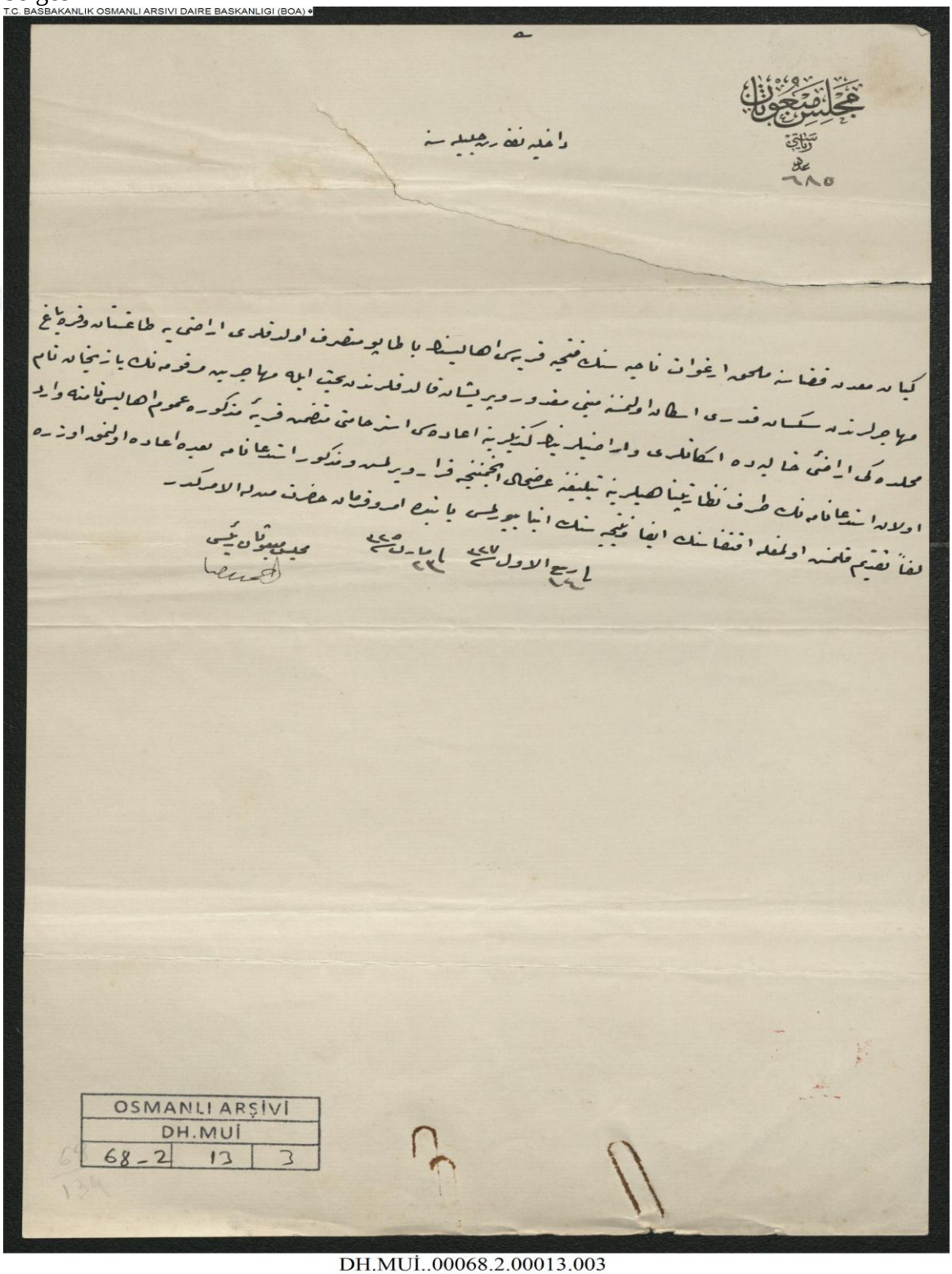
Telgrafnâme Sûretidir

Tekâlîf-i emîrîyeyi virmemekle beraber şeka□vet ve kuttâ‘ -ı tarîklik ile şınayder (snider) mavzerle müsellah Ra’su’l-‘ ayn Çeçenlerinden altmışı mütecâviz haydûd jandarmaya hücûm birini katl üçünü cerh firâra mecbûr ittikleri hâlde ma□zûl ka□immaka□m Jandarmaya □adâveti eşkıyâdan ihtirâzi Viranşehir’den getirdiği müdde□î □umûmiyye müzâhereti zor müstentıkda Çeçenlere karâbet-i sıhriyyesi tolayısıyla hakı□kat-ı silke mecrâ-yı ka□nûniyesinden çıkarılarak bir mâh sonra ka□immaka□m vekîli tarafına jandarma karakolunda görülen eşkıyâ reisleri görülmemiş gibi keşf varakasında yapılmayarak muka□belede katl olunduğu iddi□â olunan iki haydûd içün bi-gayr-i hak merku□mîn Çeçenler □isyân-ı şeka□vetlerinden bahisle kuvvetin tezyîdi kirâren livâya iş□âr eyleyen ka□immaka□m-ı sâbık eşkıyâdan def□âtle tokatlanmasına rağmen □askere tecâvüz iden eşkıyâ ma□sûm gösterilmesi ne kadar ahlâksızlıktır. Tahsîl-i ibtidâ’î görmeyen müstentıkda câhilâne ve keyfî temâyülene de verdiği □adem-i tevkı□f kararıyla cânîlerin firârını teshîl idüp zâbıtâyı mu’âheze yollu takbihâne âlet olması satvet-i hükûmet ve silk-i celîl-i ‘ askerînin şeref-i ihtisâsını sıyâneten tenziliye hakı□kat takbihâne vuku□f içün dîvân-ı harbdeki evrâkın tedkı□k ve jandarmalarda kanın ziyâna sebebiyet veren ka□immaka□m ve müstentıka ve rüfeka□larının tecziyeleri ta□lîmât ve ka□nûna mahsûs mûcebince da‘ vânın merci‘ i olan Dîvân-ı harbe tevdî‘ i ‘ adâlet nâmına müsterhamdır. Fermân.

Mülâzım Jandarma Abdullah

BOA. DH. EUM. EMN. 105/22

EK 9: Tapulu arazilerine muhacirlerin yerleştirilmesi üzerine, Fethiye Köyü ahalisinin mağdur olduklarını ve gerekli düzenlemelerin yapılmasını istediklerini gösteren arşiv belgesi

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
DH.MUİ
68-2 | 13 | 3

DH.MUİ..00068.2.00013.003

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Keban Maden Kazası'na mülhak Arguvan Nahiyesi'nin Fethiye Karyesi ahalisinin bâ-tapu mutasarrıf oldukları araziye Dağıstan ve Karabağ muhâcirlerinden seksen kadarı iskân olunmasına mebnî mağdur ve perişan kaldıklarından bahisle muhâcirîn-i merkûmenin Yazıhan nâm mahaldeki arazi-yi hâliye iskânları ve arazilerin kendilerine iadesi istirhâmını mutazammın karye-i mezkûre umum ahalisi nâmına vârid olan istidâmenin taraf-ı nezâret penâhîlerine tebliğine arzuhâl encümenince karar verilmiş mezkûr istidânâme ba'dehû iade olunmak üzere leffen takdim kılınmış olmağla iktizâsının ifâ ve neticesinin inbâ buyrulması babında emr u ferman hazret-i men lehü'l emrindir. Fi 14 Rebîülevvel sene 327 ve fi 23 Mart sene 325

Meclis-i Mebûsân Reisi
Ahmed Rıza

BOA. DH. MUİ. 68-2/13

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Hakan ASAN
Uyruğu: Türkiye (TC)
Doğum Tarihi ve Yeri: 04 Şubat 1987, Düzce/Akçakoca
Medeni Durumu: Evli
Tel: +90 412 248 85 71/3017
email: hakan.asan@dicle.edu.tr
Yazışma Adresi: Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 21280 Sur/DİYARBAKIR

EĞİTİM

Derece Kurum Mezuniyet Tarihi

Lisans: Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü 2009
Yüksek Lisans: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl Kurum Görev

2011- Halen Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Arş. Gör.

YABANCI DİL

İngilizce

YAYINLAR

1. Asan, Hakan, "Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler (1856-1914), *Yeni Türkiye* (Kafkaslar Özel Sayısı IV), S. 74, Temmuz-Aralık 2015, s. 621-631
2. Asan, Hakan, "Muhacir-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçlerin Gelişmelere Bakışı (Diyarbakır ve Çevresi Örneği 1878-1912)", *II. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2015, Atatürk Üniversitesi, Erzurum. (Basım Aşamasında)
3. Asan, Hakan, "Devlet, Aşiret ve Eşkıya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti 1860-1914", *Anadolu'ya Göç Konferansı*, 28-29 Nisan 2016, TODAİE, Ankara. (Basım Aşamasında)